

Russ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

LIBRARY
APR 9 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

nov. ser.

НОВА СЕРИЈА
Књ. III — Св. 1-2

БЕОГРАД 1951

САДРЖАЈ:

	Стр-
1. А. Белић: Његош и национална култура наша	1
2. М. Стевановић: Деминутивни с наставком <i>-ић</i> (и <i>-чић</i>)	6
3. Св. Марковић: О именицама на-исш(а) и сл.	12
4. Св. Предић: О роду страних именица	28
5. Д-р. Х. Клајн: Важност реченичног акцента у пословицама	34
6. М. Влајинац: „Једна смрт не да другој“	37
7. Н. Сенић и А. Зубац: „У интересу што боље књиге“	39
8. П. Речи изведене од основе „магнет“	46
9. Б. Јањић: Диваљ-дивљи	48
10. Гисма уредништву	50
11. Језичке поуке	66

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Александар Белић, Глиша Елезовић, др Радомир Алексић,
др Михаило Стевановић, др Радосав Бошковић,
Бранислав Милановић и Игрутин Стевовић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ОРБИЈЕ,
БЕОГРАД 1951.

НАШ ЈЕЗИК

Књига III

Нова серија

Св. 1—2

ЊЕГОШ И НАЦИОНАЛНА КУЛТУРА НАША

Велика истина до које се дошло у другој половини XIX и у почетку XX в. несумњиво је — правилна оцена значаја и рада Вука Караџића. Он је, с правом, назван оцем савремене културе наших народа. Његова значајна улога реформатора књижевног правописа и књижевног језика потонула је у великом значају стављања наше културе на народну основицу. Било је потребно да се оствари оно прво, тј. реформа графике, правописа и књижевног језика, око чега је подизана у току педесет година толика грађа и бука да је заглашила све друго, па да се види цело дело Караџићево. Чини ми се да у толикој мери није осветљен још лик Његошев. Иако је урађено врло много да се његово књижевно дело позна, ипак целокупни значај његов има тек да се утврди. Нека би и ово послужило као малени прилог том крупном задатку.

Ако је Вук оснивач савремене културе наше, несумњиво је Његош највећи и најутицајнији проповедник њен. Нико о слободи, која је услов сваке праве културе, није тако речито говорио у књижевности нашој као Његош; нико о јунаштву, које је први услов слободе, није исказао тако дубоке речи као он; и нико се трудољубљу и марљивости није тако искрено заравњао као Његош: „трудољубије и искуство мрара и пчелте и уредно лећење ждраловах — ја радије гледам но све параде европејских столицах”, вели он у једном писму свом пред саму смрт. А његов пламени патриотизам, који се огледа у свима његовим и поетским и прозним делима, био је толики да је поколења иза њега одушевљавао за ослободилачку акцију; а чиниће то и у будућности. Како је он проти Матеји писао о Црној Гори! „Да је лијепа Црна Гора, не би се Црна Гора звала, него млијечна или медена, а како ће и бити ли-

јепа, кад је једнако сироту дивљи таласи турски нападају и потресају! Та свештени едем да га је овака судбина постигла, би се већ зла прелунио и злом отровао. — Црна Гора је само зло како је зли нароч гони, а ја, који сам њен син, не могу јој име произрећи што се нећу згрозити, — али је то опет тим знаменита што је комадић од развалина нашега царства, као једна ластавица (ћошак) од развалина једнога великога града. Стога је знаменита Црна Гора што је донета показала што може слаби са силнијем, што може човек кад хоће радити. Црна Гора је гњијездо војинствене гордости, ће се браћа, јединци синови, све радо на жртву дава, само да остане непорочна част праједовска. Црна Гора је урна у коју је силно име Душаново прибјегло, у којој се свештено храни витешко име Обилића и Скендербега". Колико пламених речи, колико реторике када дирне само у борбу за слободу и колико видовитог, пророчног смисла у свему томе, — и то у обичном писму пријатељу.

Његош је не само духовни светилник наше народне културе, он је извор одушевљења за слободу и срећу свога народа. Он је свестан да је гашојен зрацима једног дивног сулца, да је на узвишици једног божијег света, да је, над милионима, и душом и телом украшен, како он вели у своме тестаменту. То је он показао од првих почетака свога рада. Он је уз Вука; он је пријатељ његов. Он завршује своја прва писма Вуку стиховима у којима прославља Вуково српство и потстиче га да га никад не остави. То будно национално осећање приближило је ова два ретка човека и потстакло их да сву своју духовну снагу, све своје знање и цео свој рад посвете своме роду.

У подизању народне културе Његош је стајао напредо са Вуком. Он му је помогао самом својом појавом, целокупним својим радом. Јер од почетка свога рада, око тридесете године прошлога столећа, он пише својим народним језиком. Као самородни књижевник он је осећао да својим матерњим језиком може најбоље исказати и своје мисли и своја осећања која су кипела у њему. Истина, он је позајмљивао из црквенословенског и руског језика оно што му је недостајало; али је и својим народним речима давао често карактер високо ин-

телектуализованих речи. Његов је значај зато велики што је он на делу показивао како се може народни говор употребити у књижевности, без обзира и на дијалектизме, којих се Његош није клонио. Он је јасно осећао да у Вукову захтеву о употреби народног књижевног језика има више страна, али да је на првом месту добро познавање народног језика. Оно је чинило главну основицу народне културе. Дати томе језику животну снагу, живети, осећати и мислити њиме — то је први и неизоставни услов правог књижевног језика. Уколико више који књижевник успе да у њему оствари дух народни и унесе душу народну кроз свој дух и своју душу, утолико је он већи књижевник. Његошев језик прелива се изванредним бојама, он се остварује у безброј слика и метафора; оне трепере непосредном животном истином обухватајући целокупни свет осећања и мисли правог, богоданог књижевника. Тако је он уздигао своје домаће наречје, давши му само овлаш обележје општекњижевног српскохрватског језика, до висина изванредног оруђа једне нарочите литературе која је сва изашла из недара народних, а која је претстављала синтезу осећања и стремљења једног целог народа, не само за онај тренутак када је та књижевност постала него и за целу будућност.

За победу Вукових начела књижевници као Његош били су врло драгоцени. Иако је Његош био по своме књижевном стваралаштву недостижан, он је по књижевном језику свом био више него прозрочан. Углед који је он дао осветљавао је Вукове идеје о језику орача и пастира, који је био у основици велике Вукове реформе. У том правцу њему је био сличан Бранко Радичевић, јер је и Бранко Радичевић пустио да кроз његове песме проговори његов крај, његов непосредни материјни језик, иако је у његовој непосредној близини био велики Вук. Али су и Вук и Даничић, који је за Бранков језик говорио да је као суза чист и да српски књижевник мора писати управо онако као што Бранко пише, — јасно осећали да је у Бранкову језику народна душа, исто онако као и у Његошеву. Књижевници који су помогли да Вукова реформа победи око половине прошлога века — показали су јасно да народни језик мора бити у делима њиховим проживљен и просећан. То значи да су писци морали бити не само зналци свога народног

језика него и људи који тим језиком и дишу и постоје. Они су на сјајан начин показали, и Бранко и Његош, како треба пустити да кроз њих њихов народни крај проговори. То је било толико јасно и толико просто да је морало силно деловати на цело тадашње поколење. Ако томе додамо и сјајне народне песме у Вукову издању и сам Вуков изванредни књижевни језик и у оригиналним делима и његову Новом завјету, а затим и Даничићев језик, онда ћемо разумети зашто се појава Горског вијенца и Бранкових песама, тј. година 1847-ма, — сматра као прекретница у великом раду Вукову. Јер за крајњу победу књижевног језика — нису били једино довољни ни граматички трактати и генијалност Вукова, нити његови историски, етнографски и археолошки чланци, ни речници, ни даровити преводи религиозних текстова, ни чак народне песме, ни изванредне приповетке народне; били су неопходни и даровити књижевници који ће, са лакоћом и умешношћу, показати како се на основици народног језика било Војводине, било Црне Горе, могу стварати права, а каткада, и ненадмашна књижевна дела. Ето, то је била она *ultima ratio* пред којом су се најзад морали поклонити сви који су хтели код нас стварати уметничка књижевна дела за свој народ. То је, поред самог језика, била она вредност која је претегла и која ни до данас није изгубила своју речиту убедљивост.

Из овога се види да су и Бранко, а још више Његош, морали знатно упростити идеје Вукове око половине XIX в. да би њихова дела открила сву унутрашњу вредност Вукова покрета. Народни језик и што простији правопис који му одговара, па макар негде било, вољних или невољних, компромиса са понечим што су тражили и противници Вукови. Ма и не било одмах оне „опћените правилности“, оне граматичке нормативности коју је Вук у то време неотступно тражио. Они су се задржали на ономе што је просто и убедљиво за свакога, а што је Вук у почетку свога рада тражио: чист, прави, непосредни народни језик, остављајући све остало као споредно, другоразредно. И они су тако по цени извесних жртава, са гледишта Вукове реформе онога времена када су се јавили, учинили да Вук победи. И тако, права, велика књижевна дела народним језиком писана, често до последњих појединости

употребе и покрајинских синтаксичких особина, поред обличких, — не само да су могућна него премашају све што је догле било писано, и оно што је писао Доситеј и Лукијан Мунџиќи, — ето то су говорила сама собом дела Бранкова и Његошева. У томе је прави, велики значај њихов.

Други део Вукова задатка, да се на основу народног језика различитих крајева Срба и Хрвата изврши потпуно уједначавање, да се оствари „опћенита правилност” и јединство прамаџике, сем јединог отступања у тројакој, одн. двојакој, замени старог звука јата, на целом простору српскохрватског књижевног језика — остао је да се изврши у време после Његоша. Бранко и Његош својим учешћем у књижевности нашој учинили су да се дефинитивно дође до победе народног књижевног језика, и затим их је нестало са поља наше књижевности и културе. Али је победа остала стална и непоколебљива, јер је била везана са вредношћу њихових дела, која је била непролазна.

И тако, својим књижевним језиком Његош је заузео знатно место у историји културе наше које нико ни смањити ни оборити не може. Он је ту сав урастао у позитивни, прогресивни развитак наш. Али по садржини својих дела он је далеко над њим. Он га стално напaja и крепи новом снагом поцрпеном из дубина свестраног народног живота. Ту за њега нема привремености.

Сјајна узајамност књижевника и културних радника остварена појавом Бранка и Његоша око половине XIX в., а у друштву Вука и Даничића, показује како се у народној култури може постићи велики преображај и потстаћи позитивни развитак.

Прослављајући данас стогодишњицу од смрти Његошеве ми желимо да поменуџа узајамност остварена Његошевом помоћу остане као вечити пуџоказ како се у култури једног народа остварују велика дела. У венцу славе који наши народи плету ове године дивној успомени Његошевој ово је несумњиво један од врло драгоцених листака.

А. Велић

ДЕМИНУТИВИ С НАСТАВКОМ *-ИТЬ* (и-ЧИТЬ)

Један писац неке приручне књиге о нези дојенчади (мале деце) поставља нам питање да ли је за означавање првих зуба у детета боље употребити именицу *зубићи* или *зупчићи*. У нашој оредини, тачно запажа он, чешће се у овој служби употребљава прва именица, али је у другим нашим крајевима, додаје одмах затим, обичнија именица *зупчићи*. Зато би — завршава се постављено питање — потребно било знати која је од ове две именице језички правилнија.

Што се тиче самог грађења ових двеју речи оне су, једна као и друга, језички сасвим исправне; обе су, дакле, потпуно правилне. Али за означавање одређеног појма ипак једна од њих може имати првенство пред другом, једна може бити боља од друге. Само ако бисмо хтели да, у овом или у ма ком другом сличном случају, утврдимо којој од ових именица да дамо преимућство, било би нам потребно знати која од њих је распрострањенија у народу и која се чешће употребљава код појединих писаца. А несумњиво је, уопште узев, као деминутив од *зуб* чешћа именица *зубић* него *зупчић*. И већ само то јој, само собом, даје извесно преимућство. А поред овога, за претпостављање деминутива *зубић* деминутиву *зупчић* постоји и један лингвистички разлог, који опет, са своје стране, условљава већу распрострањеност именице *зубић*. Тај разлог је у чињеници што се *зупчић* може осетити, и што се од већине и осећа, као деминутив од именице *зубац* (у тестере, рецимо, чешља, грабуља или чега другог), која не значи исто што и именица *зуб* или његов деминутив, већ „*der Zahn z. B. eines Kamms, Rechens u. s. w., dens pectinis*” (Вук, Рјечник, стр. 223). И само овим што смо досад казали дат је кратак одго.

вор на питање како нам је постављено. Али образложење овога одговора овакако захтева подробније објашњење именица изведених наставцима *-ић* и *-чић*, као и значења која имају и могу имати те именице уопште и именице *зубић* и *зупчић* посебно.

Претежно од именица м. рода наставцима *-ић* и *-чић* изводе се друге именице са значењем деминутива оних речи од којих су изведене. Именице: *вратић*, *градић*, *гроздић*, *листић*, *мостић*, *ноктић*, *носић*, *орлић*, *овнић*, *петлић*, *плотић*, *прстић*, *прутић*, *сврдлић*, *цветић*, *чешљић*, као и: *брешчић*, *бостанчић*, *вршичић*, *груменчић*, *јорганчић*, *капларчић*, *кленчић*, *кременчић*, *мешчић*, *обрашчић*, *писарчић*, *пламенчић*, *рошчић*, *трбушчић*, *топчић*, *убрушчић*, *угљенчић* и сл. — значе: *мали врат*, *мали град*, *мали гровд*, *мали лист*, *мали мост*, *мали нокат* . . . *мали брег*, *мали бостан*, *мали врх*, *мали грумен* итд. И један и други наставак, како видимо, дају потпуно исто значење именицама које се њима изводе. Уствари се овде рали о једном истом наставку (исп. код мене у Граматици српско-хрватског језика, Београд 1951, тач. 377 а); наставак *-чић* није, дакле, ништа друго него наставак *-ић*. У највише случајева сугласник *ч* само привидно се осећа као саставни део наставка, а стварно је то крајњи сугласник основне речи који је гласовним путем добивен од неког другог сугласника. Ово је сасвим јасно у именица као што су: *барјачић*, *брчић*, *вучић*, *зечић*, *копчић*, *ланчић*, *можчић*, *отанчић*, *изданчић*, *стручић* и у сличним примерима, где се основна реч завршава сугласником *к* или *ц*, место којих у положају испред *и* у било ком наставку за извођење нових речи добијамо *ч*. Нешто је теже то закључити код већине напред наведених примера на *-чић*, као у примерима: *каменчић*, (према *камен*), *хлепчић* (према *хлеб*), *обрашчић* (према *образ*), *клинчић* (према *клин*) и у другим сличним случајевима, где, несумњиво, ове именице нису изведене непосредно од речи којих су оне деминутиви, већ посредно, веома вероватно преко *каменац*, *хлебац*, *образац* и *клинац* (в. Ђ. Даничић, Основе српскога или хрватскога језика, стр. 237), — непосредно, дакле, од именица чија се основа завршава сугласником *ц* (или сугласником *к*), којему у положају испред наставка *-ић* правилно одговара сугла-

сник ч. Анализом долазимо до закључка да ч и овде припада основи, а да је деминутивни наставак само *-ић*.

Границу између основе и наставка у нашем језичком осећању померило је пре свега померање значења именица од којих су деминутиви на *-чић* непосредно изведени; *каменац* данас не значи мали камен, што је некада несумњиво значило, нити камен уопште, него је то камен посебне врсте — *вински каменац*, рецимо, *зубни каменац* и сл. Реч *образац* је добила значење у коме је скоро потпуно прекинута веза с речју од које је изведена; *хлебац* се још, истина, употребљава и хипокористично (исп. у универз. курсу предавања А. Белића, *Савремени српскохрватски књижевни језик II*, стр. 134), али ова реч данас углавном значи један *хлеб* и хлеб уопште — није, дакле, више деминутив, као што је била када је, несумњиво, значила оно што данас значи именица *хлепчић*. „Још се чешће тај наставак (реч је о наставку *-ац*) везе с основама других именица и тако настају ријечи умањена значења, на пр. *братац*, *хлебац*, *хумац*, *изворац*, *клинац*, *колац*, *крушак*, *старачак*, *столан*, *зубац*...” (Т. Maretić, *Gramatika i stilistika. Zagreb*, 1931, стр. 256); испор. с овим и оно што Даничић у Основама на стр. 335 тајч. 3 аа) каже о извесном броју именица на *-ац*.

Према данашњем нашем језичком осећању лако је претпоставити да су именице на *-чић* у највише случајева добивене посредно од деминутивних именица на *-ак*; а не само од оних на *-ац*, које више и немају правог деминутивног значења, па често не значе ни оно што реч у њиховој основи. За нас не може бити никакве сумње да је *ђаволчић* изведено од *ђаволак*, иако се данас осећа као деминутив од именице *ђаво*. Деминутиви: *вочић*, *вричић* и *иверчић* изведени су од такође изведених именица и такође деминутивног значења: *волак*, *вришак* и *иверак* (види опет Даничићеве Основе стр. 237). Деминутиви на *-ак* данас су знатно ређи од оних на *-ић* или имају значење које се у нијанси разликује од значења деминутива на *-ић*, а свакако су одлика стила друкчије врсте (види више). У времену око сто година раније наставак *-ак* је био уобичајен и изузетно продуктиван за грађење деминутива. Код наших писаца око половине прошлог века, код Бранка Радичевића, Б. Атанацковића, Јове Илића и др., као и у лирским народним песмама, сваки час срећемо: *данак*, *дарак*, *да-*

шак, дренак, зрачак, стручак, коренак, лептирак и др. деминутиве истог значења и истог начина постанка.

Узрок преовлађивању наставка *-ић* (и-чић) у служби деминутива м. рода је свакако у томе што се деминутивно значење других наставака, посебно наставака *-иц* и *-ак*, а нарочито овог првог, постепено губило у другим значењима. Ми данас у нашем језику скоро и немамо именица на *-иц* које би се осећале искључиво као деминутиви речи од којих су изведене. Од напред наведених именица у цитату из Т. Маретића, које он тамо наводи као примере речи „умањена значења”, као и од оних што их и Даничић за такве сматра (Основе, стр. 335), нема данас скоро ниједне која би била тога значења. Иако су оне у Даничићево време још и биле такве, — за наше језичко осећање такве више нису; реч *братца* већ никако не значи *мали брат*; још се, истина, употребљава, мада данас ретко, хипокористички (у овоме значењу је нарочито честа у народним песмама), али је у свакодневном језику много обичнија као реч фамилијарно, па чак и вулгарно-етичког карактера (и као таква се употребљава напоредо с речима *пријатељ, брушкана* и сл.; именице *клинац* и *колац* су сасвим изгубиле деминутивни карактер, а значе углавном оно што речи од којих су изведене; *хумац* и *изворац*, које Вук у Рјечнику означава као деминутиве од *хум* и *извор*, данас се у томе значењу ређе чују, а имају, сем тога, и друга значења; *столац* више није, како Маретић за њ на цитираном месту каже — *умањени сто*, већ значи или *дубак* или *столица* (ово значење за *столац* даје В. Караџић у Рјечнику), а негде, можда, и нешто треће итд. Свакако су од већине ових именица изведене друге именице — *клинчић* (од *клинац*), *кочић* (од *колац*) *дочић* (од *долац*), *изворчић* (од *изворац*), *сточић* (од *столац*), *хлепчић* (од *хлебац*), које се данас осећају као прави деминутиви од основних речи, а не од оних од којих су непосредно изведене.

За деминутивни наставак *-ак* се не може рећи да је престао то да буде, иако он, како смо већ рекли, једним делом уступа место другим деминутивним наставцима. Њим се и данас образују деминутиви м. рода кад имају више хипокористичну нијансу; *-ак* је још увек, нарочито у поетском стилу,

продуктиван наставак с деминутивно-хипокористичним значењем. У пословном и интелектуалном језику он уступа, боље рећи — већ је уступио место наставку *-ић*. И овај се наставак, нема сумње, додавао на већ изведене именице с наставком *-ак*. Тако смо посредним извођењем добили *бубрешић* (преко *бубрежак*) као деминутив именице *бубрег*, *вочић* (преко *волак*) као деминутив именице *во*, *вршић* (преко *вршак*) као деминутив именице *врх*, *ђаволчић* (преко *ђаволак*) као деминутив именице *ђаво*, *иверчић* (преко *иверак*) као деминутив именице *ивер*, *коренчић* (преко *коренак*) као деминутив именице *корен*, *орашић* (преко *орашак*) као деминутив именице *ораш*, *синчић* (преко *синак*) као деминутив именице *син* и с.л. именице, код којих није тешко објаснити начин њихова постанка преко већ изведених именица, али које се осећају, и које стварно и јесу деминутиви речи у њихову корену.

Међу деминутивима м. рода на *-чић* свакако има и таквих које овај наставак нису добиле преко приказаног процеса, већ просто утледањем на случајеве у којима *ч* не припада стварно наставку (као део наставка *ч* се често само привидно осећа у свим примерима где му непосредно претходи било који сугласник) већ основи. И зато је Т. Маретић у праву кад каже: „Из таквих и сличних ријечи (мисли на речи са сугласником *к* или *ц* на крају основе) завучено је *-чић* у друге именице умањена значења којима се темељна ријеч не свршује на *к* ни на *ц* (Gram. i stil. Zagreb 1931, str. 269). Истина не мора бити тачно да је *ч* добивено аналогијом у свим примерима које Маретић овде наводи, али таквих случајева несумњиво има. Ми сматрамо да деминутиви *обрашић*, рецимо, *рошић* и *угљенчић* нису изведени непосредно од основних именица *образ*, *рог* и *угљен*, него од већ изведених *образац* или *образак*, *рожак* и *угљенак*, што значи да *ч* у њима, по нашем мишљењу, не припада наставку већ основи. Али су, врло вероватно, Маретићеви примери: *казанчић* и *капларчић* и више других именица оног прелазног облика — састрањени додавањем већ готовог наставка *-чић* на основне именице. А без обзира на то како су добивени деминутиви на *-чић*, они се данас, и у потпуно истом значењу, употребљавају напореда с деминутивима на *-ић*. Иако су у источном делу наше језичке територије де-

минутиви на *-ић* много обичнији, — пошто су у нашим западним и југозападним језичким областима понегде и чешће од ових — деминутиви на *-чић* ни распрострањеношћу употребе не изостају иза њих. Иако се овамо код нас на истоку *кљунчић*, рецимо, чује ређе него *кљуних*, иако у Вукову Рјечнику и у Речнику Ристића и Канрге има само ова друга именица, не значи то да је ма по чему можемо претпостављати деминутиву *кљунчић*, који има доста широку употребу у нашем језику, како нам то потврђују примери:

И врапци долијећу са сламкама и перцима у *кљунчићима* и дижу их (Ј. Leskovač, *Sjene ljubavi* 1898, str. 63); — Загледао јој се у подотворени црни *кљунчић* (Петровић, Препелица, стр. 153); — Крилашце *кљунчићем* чисти (А. Trestić, *Pjesme*, 1903, str. 61) — Као оно Нојева голубица доноси гранчицу у *кљунчићу* (прев. С. Матавуљ, Свечи ратују. Заб. III, стр. 13) и др.

За *зунчић*, и поред тога што се употребљава с овим значењем (исп. примере: Око нас се играју јарал... очију бистрих, губица меканих *зунчића* набијених. Ј. Ђоновић, Хроника, стр. 344; — На горњој вилици се виде рецкасти *зунчићи* (Д-р Ђ. Јовановић, Ручна зоотомија. стр. 21), — не може се рећи да је у служби деминутива од именице *зуб* потпуно равноправна са именицом *зубић*. Али уколико није — није само зато што се у језичком осећању за њу све више везује значење деминутива именице *зубац*, која се данас, како смо напред показали, значењем одвојила од именице *зуб*.

М. Стевановић

О ИМЕНИЦАМА НА -ИСТ(а) И СЛ.

1

О именицама овога типа писано је већ, али се никако не може сматрати да је то питање исцрпено и да о њему не би имало ништа више да се рече. Напротив.

Први је о овим именицама писао Маретић. Он је то учинио пре више од 50 година, у I издању своје Граматике и стилистике, 1899 год. На стр. 181 он вели: „За оваке ријечи не може граматик друго рећи, него да треба причекати, што ће од њих учинити вријеме и обичај”. Међутим, после 25 година, у Језичном савјетнику (1924 год.) он даје своје мишљење о том питању. Говорећи (на стр. 194—5) о именицама са суфиксом *ист(а)*, он износи да „једни писци пишу с наставком *-ист*, други с наставком *-иста*”, и на крају закључује: „Мислим да је боље: идеалист, комунист, журналист итд. него идеалиста”. Но иако се у Језичном савјетнику изјаснио у прилог суфикса *-ист*, у II издању Граматике и статистике (1931 год., стр. 186) Маретић је поново неодлучан, и одељак о именицама на *ист(а)* завршава следећим речима: „Које је писање боље, тешко је рећи, особито кад се ни други словенски језици не слажу: Руси пишу *ист*, а Пољаци и Чеси *иста*”.

Тако Маретић.

П. Борђић, пишући у Нашем језику (год. II, стр. 145 до 149) о двојаким завршеницама неких туђица, сматра „да би се требало одлучити за један од споменутих облика”. Он не каже изричито који би то облик требало да буде, али судећи по његовој излагању он је за облик са *а*.

У новој серији Нашег језика (год. I, стр. 290) Р. Бошковић се такође дотиче именица са суфиксом *ист(а)* и поставља

питање: „Шта је боље и правилније: оставити и даље два облика поменутог суфикса или „форсирати“ један облик његов — и који?“

Да би се одговорило на сва питања која иокрсавају у вези са овим именицама, мислим да би се требало вратити на оно што је Маретић рекао у I-ом изд. своје Граматике и стилистике. Он је препоручио да се причека, да се остави времену да оно одлучи. Отада је прошло више од пола века, па иако то у развјетку једног језика није тако дуг период, ипак се можемо запитати да ли је време одлучило. Мислим да се на ово питање може одговорити потврдно.

Именице на *ист(а)* претстављају неку врсту „интернационалних“ именица и њихов број се у нашем језику стално повећања. Суфикс је грчко-латинског порекла (грч. ἰστίς лат. *ista*), односно именице са тим суфиксом чине најбројнију групу именица са завршетком *т(а)* (грч. ἰστίς, лат. *ta*). Почеле су у већој мери улазити у наш језик у Вуково време. Зато је од значаја како се Вук према њима односио. Маретић се задовољио тиме да наведе неколико примера из Вука (и Даничића) не настојећи да из њих извуче и закључак. Међутим, баш из Вукових примера које је Маретић навео, а и из осталих случајева употребе ових именица у Вуковим делима, може се закључити да је, и поред извесног колебања, Вук, са изузетком именице *јеванђелист*, коју употребљава само у том облику, у највише случајева употребио облике са *а*. Најчешћу употребу ових именица у Вуковим делима налазимо у списку „пренумеранта“, где су уз имена дата и занимања. Тако у II књ. народ. песама (1845 год.) поред три случаја употребе *канцелиста* налазимо и *протоколист*, али у осталим књигама само *протоколита* (Пословице, Ковчежић, Правит. совјет). У IV књ. нар. песама (1862 год.) имамо на два места *гимназист*, али и *лицеиста*, *ђимназиста*, а касније само *ђимназиста* (Живн об. нар. срп.). Затим, ту су још и именице *комтуариста* (НП 3, 1846 год.), *артиљериста*, *компониста*, *материјалиста*, *телеграфиста* (Правит. совјет), *јуриста* (Вукова преп. I, стр. 302, Грам. и подем. сп. II, 162 и III, 33), *конципииста*, *диурниста* (Срп. нар. прип. 1853 год.), *гардиста* (Ист. и етн. сп., стр. 298) и др. Ово несумњиво потврђује да је Вук, иако је те именице

узимао из немачког језика, у коме су без крајњег *a*, тежио да им дода то *a*, а то значи да није хтео да иде за туђим уследом, већ је, из неких разлога, сматрао да облик са *a* одговара више духу српског језика. Маретићево мишљење (у II изд. Грам. и стил.) да је писање облика са *a* „ваљда према талијанском” не би се могло усвојити, а најмање се може односити на Вука.

Од Вукова времена до данас број именица на *ист(a)* које су ушле у наш језик умногостручио се, а тиме се повећала и несређеност која влада у њиховој употреби. Сliku те несређености претставља Српско-немачки речник Ристића и Кангрге. У њему су код већине именица дата оба облика, стављањем крајњег *a* у заграду: (авантурист(*a*), економист(*a*), идеалист(*a*), капиталист(*a*), комунист(*a*), машинист(*a*), соци[*j*]алист(*a*), телефонист(*a*), и сл.), мањи број је само са крајњим *a* (анархиста, гимназиста, дентиста, дрогериста, јуриста, туриста), а свега неколико без *a* (гардист, јеванђелист, телеграфист).

И код писаца је слично. Једни употребљавају облик са *a*, други без *a*, а трећи и један и други облик. Само док у једнини већина употребљава *иста*, у множини је обратно: већина писаца поступа са овим именицама као да се у једнини завршавају на сугласник, тј. у ном. мн. даје им се наставак *и* (*исти*), а не *e*, како би се очекивало према једнини на *a*. Тиме се ове именице издвајају од именица м. р. на *a* типа судија, слуга и сл.

Из следећег материјала, узетог из речничке грађе Института за српски језик САН, која обухвата период од средине XIX века до II светског рата, види се да је број писаца који употребљавају суфикс *иста* знатно већи од броја оних код којих је овај суфикс без крајњег *a*.

Иста: Историк, правник, економиста (Даничић); Егоиста, саможивац (Ј. Стејић); Капиталиста у народно-економском смислу; За сваког капиталисту; Комуниста пак тежи, да сви учествују (К. Цукић); Млади гимназиста (К. Руварац); Под именом произвођача разуме увек капиталисту (Св. Марковић); Речити слависта; Први идеалиста, други више реалиста (Ст. Бошковић); Највећи капиталиста; Сава, националиста, жељаше (Шалчанин); Материјалиста, себичњак (Ј. Игњатовић); Два машинисте (И. Гарашанин); Признати слависта (Ј. Живановић); Је-

дан гимназиста (Л. Лазаревић); Он... није атеиста (С. Стефановић); Између гимназисте и правника (Л. Костић); Чувени авантуриста (Б. Кнежевић); Научењак и артиста (Б. Чокорило); Атеиста или слободни мислилац (Ж. Перић); Ненадмашни артиста (Ј. Дучић); Од слависте Добровскога (Стј. Радић); Шваба машиниста (Сремач); Човјек егоиста; Да ће као стипендиста у Загреб (Вј. Нозак); Велики спортиста (Јел. Димитријевић); Полић бијаше... атеиста (Черина); Разглашени артиста (Бартуловић); Чешки слависта (Ћурелац); Гимназиста Лука (Хорват-Кип); Велики идеалиста (Т. Ђорђевић); Егоиста (М. Беговић); Нежни идеалиста; Оптимиста се одушевљава (Нушић); Још је био идеалиста; Машиниста Фриц (Тосић); Мозак ватреног гимназисте (Ст. Живадиновић); Великога слависте (Ј. Радонић); Мој отац ти је био атеиста (В. Петровић); А сад... гардиста (Д. Радић).

Ист: С два три капиталиста (Л. Лазаревић); Бивши гардист (Валски); Имао је душу једног идеалиста; Поводом писања неког гимназиста (Скерлић); Савремени анархист (Цар); Социјалистички журналист (Д. Лалчевић); Ту је и брат — гардист (Јејо); *Berkley* је идеалист и спиритуалист (Ф. Мажуранић); Дакле социјалист; Смущени анархист (А. Ковачевић); Два млада гимназиста: Као да сам ја анархист (М. Павићевић); Песник је... идеалист (Дучић); Мицикин дечко [је] дентист; Од гносеолошког идеалиста — материјалист дијалектик; Упознала (је)... националиста хероја и генија (Крлежа); Ја сам социјалист; По струци пијанист (И. Секулић).

Неке од писаца из друге групе, тј. од оних који употребљавају суфикс *ист*, налазимо и међу писцима прве групе. То су Л. Лазаревић и Ј. Дучић, а није искључено да би се нашао још који. Тиме се број оних који доследно остају при облику *ист* (у једнини) још више смањује.

Сасвим другу слику даје множина. Већина писаца, и оних који у једнини пишу *иста*, употребљава у множини наставак *и*, тј. наставак именица м. рода на сугласник, у овом случају на *ист*. Међутим то изгледа формално тако, а у суштини није.

У питању је изузетан положај ових именица у нашој именичкој системи, о чему ће ниже бити говора.

Број писаца који у ном. мн. употребљавају облик *исти* толики је да би нас далеко одвело када бисмо наводили примере. Међутим није за потцењивање ни број писаца који доследно поступају са овим именицама као са осталим именицама м. рода на *а*. Ево примера од неколицине таквих писаца, а вероватно их има још:

Били они социјал-демократе, анархисте; ни инжињери, ни машинисте (Св. Марковић); Апсолутне материјалисте (М. Кујунџић); Малпинисте при ватри; Лица им све букле (Змај); Свршени гимназисте (Св. Вуловић); Капиталисте и пролетери (Пелагић); Јер су формалисте и онда када су артисте (Матош); Журналисте (В. Бакић); Нису само егоисте, већ и алтруисте (Ј. Протић); Да буду стипендисте; Кнежеве гарде (П. Борђевић); Гимназисте и богословци; Сада анегдотисте (В. Петровић); Претерани артисте и естете (М. Марјановић).

У свима наведеним примерима за множину имамо облик номинатива. Облици ген. и акуз. су једнаки за *ист* и *иста* и ништа нам не казују. Што се тиче облика дат., инстр. и лок. именица на *иста*, могло би се рећи да се готово не употребљавају. У прегледаној грађи нашао сам само један пример те употребе: Благословена земљо немачка, где се сваке године производи... по један закон о *социјалистама* (Нупић, Сабр. дела XX, стр. 33). Такви облици зајиста су сасвим необични.

Из изложеног материјала добијамо следећу слику:

Именице са суфиксом *ист(а)* двојако се завршавају: на сугласник (*ист*) и на *а* (*иста*). У једнини се обично мењају као именице на *а* (м. и ж. рода), а у множини као именице м. рода на сугласник, али се такође могу мењати и у једн. и у множ. као именице м. рода на сугласник, односно као именице на *а*. У овом последњем случају јавља се једно отступање: у дат. инстр. и лок. мн. немају наставак именица на *а* (-ама), већ наставак именица м. рода на сугласник (-има). Како су ген. и ак. мн. једнаки за обе врсте ових именица, то је у множини једина разлика у номинативу (и вокативу, који је једнак номинативу).

И у најновијем периоду нашег језичког развитка, од ослобођења наовамо, нема неких битних промена у овом питању. Теориски се, можда, јавља тежња ка искључивој употреби облика *ист*, што се нарочито манифестовало у преведеним делима. У оригиналном стварању, међутим, пре би се могло рећи да се тенденција више креће у правцу употребе облика *иста*.

То нам потврђују и ови примери извађени из неколико овогодишњих бројева „Књижевних новина“, „Борбе“ и „Политике“, узетих надхват: *Хуманист*, револуционар и научник; Поред најпопуларнијег *фелтонисте* (Књ. нов. бр. 19); Партиски *фелгонист*; Тврди да је... *фашиста*; Талентовани *индивидуалиста*; Јави се... учитељ *ројалист*; Уметника-*комунисте*; Велики архитекта *материјалиста*; Дела... либералног *економисте* (бр. 27); Лик *комунисте*; *Челиста* и *виолониста*; Америчког *виолонисте* (бр. 31); Узалуд ће *туриста*...; Све је... за *туристу*; У обичног *капиталисту* (бр. 34); Дарова *хумористе*; *Традиционалиста* по васпитању; Највећи *стилиста*; Уз њих... треба убројати... архивисту; *Новелиста*, *есејиста* и путописац (бр. 35). — Један *империјалиста* (Борба, 10. III. 51); Не треба бити *песимиста*; Први *финалиста* (6. VIII. 51); *Бригадиста* у спортској мајици (7. VIII. 51). Развијао се као *марксиста* (9. VIII. 51); Сваки научник... је::: *материјалиста* (2 IX. 51). — Велики *шахиста* (Политика 28. VI. 51); Да задовољи *туристу*; *Туриста* има лежај; *Туристи* се може пружити... (19. VII. 51); Прави *спортиста* (12. VIII. 51); Једног *комунисте*; Познавао [га] као *комунисту* (7. IX. 51) и сл.

Исто је тако и код појединих писаца. Мањи број употребљава, мање-више доследно, суфикс *ист*, а велика већина облик са *а*. Ево неколико примера узетих ту и тамо. Пријатељ *спортист*; Главни јунак *идеалист* (М. Богдановић); Добар *стилист* (Барац); Глишић је *реалист*; Објективни *реалиста* (В. Глигорић); Ноторног *опортунисту* и *ревизионисту* (Билас); Увијек *оптимиста*; *Активиста* београдске партиске организације (Чолаковић); Бивши *социјалиста*; Ја сам био *оптимиста* (В. Дедијер); Претвара се у *активисту* (Ј. Ђоковић); Удовица *гросисте* (Куленовић); Он је био *фашиста* (Давичо); Герасим је био *басиста* (Б. Чиплић).

И у часопису „Комунист“ и поред суфикса *ист* у наслову наћи ћемо много речи са *иста*, далеко више него оних са *-ист*

(Интернационализам за *комунисту* се јавља... — „Комунист” 1949, св. 4, стр. 133; Омогућити сваком *комунисту*..., 1950, 4—5/41; Првог *реалисту*, 1950, 6/115, Тип... *каријеристе*, 6/129; Сваки *капиталиста*, 6/173). Што је у наслову *комунист*, а не *комуниста*, то има свог језичког оправдања. Као што је напр. у речи *архив* и *архива* почело диференцирање у значењу, па је облик *архив* ушао и у назив неких стручних часописа (Архив за правне и друштвене науке, и сл.), тако је, мислим, и овде облик са суфиксом *ист* постао наслов часописа. Тако је и „Турист” име предузећа у Београду за смештај путника, а *туриста* (обичније него *турист*) сам путник. И само наше језично осећање не буни се против те диференцијације. Читао сам у „Комунисту” и *Добио сам собу од „Туриста”* звучи нам обично, обичније него: *Дао сам књигу једном комунисту* и *Видео сам једног туриста*. Свакако да овде значајну улогу игра и питање привикнутости или непривикнутости на неки облик.

Изгледа да је тенденција ка искључивој употреби суфикса *ист* најјаче изражена у преводима. Да ли је то под утицајем језика са кога се преводи или је то тежња за нормирањем, тешко је рећи. Истина је да је у језицима са којих се код нас највише преводи, у енглеском, француском и руском, суфикс *ист*, али напр. у чешком је *иста*, па ипак Винавер у преводу Швејка има „*телефонист* Ходоуски”, али већ у следећој реченици: „Са убеђењем је излагао *телефонисти*”.

Последњи пример карактеристичан је за читаво ово питање. Многи ће писац, из овог или оног разлога, употребити у номинативу реч са свим суфиксом без крајњег *а*, али ће у зависним падежима несвесно, руковођен језичким осећањем, прећи на облике именица на *а*. И у наведеним примерима за употребу облика *-ист* много је већи број примера за номинатив него за остале падеже. Врло су ретки писци који с пуном доследношћу употребљавају облик *-ист*. То су Скерлић, Цар, Крлежа, И. Секулић, М. Богдановић и можда још који.

На крају, у књизи проф. Белића „Око нашег књиж. језика”, која претставља низ разних чланака, објављених на разним местима (највише у НЈ) и у разна времена, од пет случајева употребе именица са овим суфиксом четири су са крајњим *а*,

а само један без њега (Нема *слависте* који не познаје рад В. К., стр. 25; Сетимо се . . . одличног *хуманисте*, 27; Велики *артиста*, 219; *Прблицист* и политичар, 221; Признатог *слависте*, 269).

После свега овога намећу нам се следећа два питања:

1. Зашто је, од Вука до Белића, већина наших књижевника, укључујући и Вука и Белића, махом употребљавала облик *иста*?

2. Да ли је тачно Маретићево тврђење да у народном језику нема оваквих речи?

Именице са суфиксом *-иста* значе или занимање: виолиниста, дентиста, журналиста, јуриста, машиниста, телефони-ста и др., или називе за припаднике појединих покрета и сл.: комуниста, социјалиста, монархиста, слависта, идеалиста, романиста и др. Већи део именица м. рода има у нашем језику сугласнички завршетак, а мањи део наставак *а*. Али док именице са сугласничким завршетком имају разна значења, именице на *а* значе, углавном, имена занимања или слично томе (исп. слуга, дрводеља, занатлија, ћурчија, терзија, судија, вођа и сл.). И није без разлога да се именице са суфиксом *ист* прилагоде овим именицама и да уђу у категорију тих именица. Вук је то осетио и није хтео да се поведе за немачким узором из којег је свакако узимао прве именице те категорије, а вероватно је да му као углед није послужио ни чешки или пољски језик, који једини од словенских језика имају *а*. Вуков пример „А он, као јуриста и судија, ваљало би да зна” (Скупљени грам. и полем. списи III, 33) најбоље илуструје ту његову тежњу ка прилагођавању именицама м. рода на *а*. Што је Вук доследно употребљавао *јеванђелист* разлог томе треба тражити у врсти дела у коме је употребљена та реч (Нови завет), а не у чему другом.

Да је Вук био у праву, показује данашње стање код ових именица. Све је мањи број оних који доследно употребљавају *ист*. И док се у писању овај облик суфикса још одржава, у говору је облик са *а* потпуно преовладао. Продирање ових речи у широке масе, парочито данас, све је веће и многе од њих постале су у народу сасвим обичне. Речи као: активиста, гардиста, гимназиста, колониста, комуниста, курсиста, машиниста; резервиста, социјалиста, телеграфиста, фаниста, данас су оп-

штеноародне и чују се само са *a*. Облик без *a* више је књишки, и стран је нашем језичком осећању.

Прилагођавање ових именица именицама *m.* рода на *a* није извршено у потпуности; у множини су оне задржале промену именица *m.* рода на сугласник. Док је у првим деценијама овог века тенденција ка потпуном изједначењу са именицама *m.* рода на *a* била доста јака, данас се готово не осећа. И у говору и у писаној речи ретко ће се наићи на облике множине по промени именица на *a*. Из тога би следиле закључак да данас имамо једну категорију именица *m.* рода које се у једн. мењају као именице на *a*, а у множ. као именице *m.* рода на сугласник. За множину, међутим, и данас вједи оно што је Маретић рекао пре више од пола века, наиме „да треба причекати, што ће од њих учинити вријеме и обичај”, иако према данашњем стању не изгледа да би се ове именице и у множини могле прилагодити именицама на *a*. За то стање карактеристична је ова реченица из наше штампе: „Подела света међу крупним *империјалистима*, којом... један *империјалиста* поставља другоме... (Борба, 10. III, 51, стр. 2). Дакле, иста именица употребљена у два облика од којих, по граматичкој подели, један припада једној а други другој врсти именичке промене. Писац ове реченице вероватно није водио рачуна о граматичкој норми, већ се руководио само својим језичким осећањем. Међутим, када би граматичар покушао да строго примени граматичке „каноне”, у једном или другом правцу, у оба случаја бисмо добили реченицу која се не би слагала с нашим језичким осећањем („Којом... један империјалист...” и „Међу крупним империјалистама”...).

Пример таквог „канонизирања” пружа нам латиничко издање „Капитала” (1947/48 год.). Упоредјујући ћирилично и латиничко издање II књиге „Капитала”, видимо да је примењен следећи принцип: у издању ћирилицом речи са овим суфиксом имају крајње *a*, а у издању латиницом су без њега. Како се у књизи највише употребљава реч *капиталиста*, наведећемо неколико примера с овом речи илустрације ради:

Из ћириличног издања: Ма шта *капиталисти* припадало пошав са становништва *капиталисте* (стр. XVII); Било у корист државе, било за *капиталисту* (XVII); Интереси који се

плаћају *капиталистима* (XVIII); Индустриски *капиталиста* (10); Фонд потрошње у коме *капиталисте* и радници... остварују свој доходак (297).

Из латиничког издања: Ма шта *капиталисту* припадало (пошав са становништа *капиталиста*) (стр. XX); Било у корист државе, било за *капиталиста* (XX); Интереси који се плаћају *капиталистима* (XX); Индустриски *капиталист* (11); Фонд потрошње у коме *капиталисти* и радници... остварују свој доходак (322).

У ћириличком издању налазимо облике на *иста* не само у једнини већ и у ном. мн. Међутим у трећем примеру имамо дат. мн. *капиталистима*, а не *капиталистама*, а друкчије не би ни могло бити, јер се овај други облик данас не употребљава, а и раније га је ретко ко употребљавао, што нам потврђују чињеница да међу великим бројем наведених и још већим бројем прегледаних примера имамо само један (Нушићев) са таквим обликом.

Али је друго питање овде много важније: да ли су редактори (а они су сигурно имали знатног удела у „решавању” овог проблема) били у праву поступајући овако? И још једно: да ли је суфикс *иста* само код српских писаца, а *ист* само код хрватских? Раније наведени примери показују нам да није. И на једној и на другој „страни” (тј. и са *ист* и са *иста*) имамо и српских и хрватских писаца. А у самим примерима из „Капитала” нема никакве друге језичке разлике, сем ове, вештачке. Несумњиво је да између језика српских и хрватских писаца постоје неке разлике, али су оне лексичке, а не морфолошке природе. Број речи које чине ту разлику није мали, а доста их је употребљено и у поменутом издању „Капитала”.

2

Напред је већ речено да именице са суфиксом *ист(а)* чине само једну, и то најбројнију групу именица са завршетком *т(а)* (грч. *της*, лат. *ta*). Од осталих именица ове категорије биле би именице са суфиксом *крат(а)* и још неке. И оне су у Ристић-Кангрину речнику дате на три начина, као и именице са суфиксом *ист(а)*, тј. оба облика напореда, стављањем *а* у заграду (аутократ(а), демократ(а), космополит(а),

фантаст(а) и др.), без *a* (аналфabet, архитект, аскет, атлет, династ и др.) и само са *a* (аристократа, бирократа, патриота, језуита и др.).

Али ове се именице не подударају потпуно са именицама на *ист(a)*. Код ових су, као што смо видели, у једнини обичнији облици именичке промене на *a*, а у множини именичке промене на сугласник. Код оних других, међутим, јављају се напоредо обе категорије: категорија именица м. рода на сугласник и категорија именица на *a*. Из те напоредности једних и других облика очекивали бисмо да писци унесу више доследности у употребу ових именица, да се одреде за једно или друго. Међутим, баш то је омогућило још веће шаренило него код именица на *ист(a)*. Ево неколико примера који то најбоље илуструју: Не чује се ни *демократ*; Велики *поета* (Љ. Ненадовић); Ни инжињери... ни *архитекти*: Били они... *социјал-демократе*, *анархисте* (Св. Марковић); Даштујем *врла патриота*; *нове појете*; *Дипломате* *круте* (Змај); *Династу* *самар*, *Што је поета*... писао (Ђ. Јакшић); *Енглески дипломат*; *српске династе* [су] *владале* (Ст. Новаковић); *Највећи патриота*; *Највећи патриот*; *Овај естет*; *Хришћански аскет* (Дучић); *Може постати атлет*; *Личио је на аристократу*; *Грчки атлети* (Ср. Пешић); *Бирократ — дипломат*; *Реалисти, демократи*; *о дипломатама* (Ј. М. Јовановић); *Један естет*; *Босанске династе*; *Радикали, демократе* (Цар); *Изврстан дипломат*; *Позив дипломате* (Ј. Радонић); *Ови бирократи*; *Артисти и естете*; *нису били аскете* (М. Марјановић); *Циркуски акробат*; *Ви сте неки аристократе, ви поети* (Крмежа).

Кад се има у виду да поједини писци не воде довољно рачуна о извесним питањима језичке природе, онда је разумљиво и ово шаренило. Руководећи се својим језичким осећањем и полазећи од онога што је у језику обичније, сасвим је природно да они избегавају, напр., употребу множине именица са суфиксом *иста*, јер је несвична, или једнину на *ист*, јер је мање обична, док је, напротив, код именица овога типа језичком осећању блиско, напр., и *акробат* и *акробата*, и *акробати* и *акробате*, тј. и облици са сугласничким завршетком као и они на *a*. Зато и није мали број писаца који ће у даном тре-

нутку, већ према свом језичком осећању, искористити једну од горњих могућности.

Већина наших старијих писаца, нарочито оних из прошлог века, употребљава облик са сугласничким завршетком. То је, вероватно, под утицајем страног, на првом месту немачког језика, у коме све ове именице имају сугласнички завршетак:

Рођен за бирократа (Ј. Игњатовић); Поштоваоцима малог појета (М. Ђ. Милићевић); Пјесник је архитекта (Бан); Лице [једног] дипломата (Богишић); Аристократ (Јагић); Пред њим је стојао аристократ; Такав сте ви патриот; Онај поет (А. Шеноа); Ја сам демократ (Кумичић); Њихов династ; Копија ... понатога ... аристократа (Балски); Овога атлета (Д. Станојевић); Над главом свакога аристократа (Св. Ранковић).

Наши дипломати (И. Гарашанин); Дипломати из света (М. Ђ. Милићевић); Као акробати (Л. Лазаревић); С аристократи шала није дозвољена (Кумичић); Као атлети (Тресић-Павичић).

Али ни број писаца који употребљавају облик са завршетком *а* није тако мали:

Једног ... дипломату (Вл. Ђорђевић); Није био аристократа (Св. Вуловић); Независан династа (Ч. Мијатовић); Несносни бирократа (И. Војновић); Великога патриоте (Л. Војновић); Окретан дипломата (М. Вукићевић); Између дипломате и дипломатичара (Г. Гершић); Прави патриоте (Ст. Бошковић); Династе [су] краљицу изгнали (И. Руварац); Укочене бирократе (М. Кујунџић).

Код писаца XX века врши се померање у корист облика на *а*, који су у савременом књижевном стварању готово савим преовладали.

Са сугласничким завршетком:

Он је био дипломат (Скерлић); Он неће учити за архитекта (Косор); Рече ... демократ (Лисичар); Без сумње је бирократ; Краљчевић је ... естет (Черина); Ви сте аристократ (Ф. Мажуранић); Религија је била аутократ (Б. Кнежевић); О акробату; Живот аскета (Андрић); Најбољи архитекта (Горан-Ковачић) — Примитивни бирократи (Р.

Младеновић); Племениталши и анализфетети (Колар).

Са завршетком *a*:

Аристократа духа (Б. Будисављевић); Анализфетета (Нушић); Име... аскете (П. Остојић); Жестином увређе-
ног патријоте; Српски династа (П. Ђорђевић); Космопо-
лита... бива (Матош); Терка једног бирократе (Ускоко-
вић); Прокупани атлета (Д. Анђелиновић); Леш... тог
атлете (В. Петровић); Уживање једног естетe (Бихаљи);
Архитекта (Глигорић); Бошко [је] дипломата (Чолако-
вић); Био је естетa (Давичо); Владали [су] династе (Не-
хајев); Испадосмо сви анализфетете; Поете [га] убрајају
(Нушић); Босанске династе; Помогнута аристократама. (Ј.
Радонић); Као акробате (В. Дедијер).

Такву слику отприлике даје материјал из наших писаца
узет из речничке грађе Института за српски језик САН. Тај
материјал припремљен је за речник и он ни у ком случају не-
може бити потпун за овакву врсту испитивања. Зато и слика
коју он даје може бити само приближна стварном стању.

Вук је, као што је напред већ показано, именице на *ист(a)*
употребљавао углавном са крајњим *a*. То се могло лако утвр-
дити на основу већег броја именица на *иста* које је Вук упо-
треблио. Код именица друге групе није тај случај. Оне продиру
у наш језик у већој мери тек последњих деценија прошлог
века. Код Вука налазимо само једну потврду: „Надам се да
ће ми *поете* наше радо опростити” (Нар. пјесме I, (1824), стр.
III). Ово је, међутим, исувише мало да би се могао донети суд
о томе како их је Вук употребљавао. Остаје нам једино да
претпоставимо, аналого именицама на *ист(a)*, да би Вук и овде
задржао *a*. Што се тиче множине, не можемо се послужити
аналогичом, јер је баш ту главна разлика између ове две групе
именица. А онај један пример (поете) не би био довољна по-
tvrда да би Вук и у другим случајевима у множини употребио
наставак промене на *a*, а не онај други.

Код Даничића налазимо у поменутој грађи такође само је-
дан пример: „Као прави *патриот*” (Ситн. списи, стр. 361), са-
свим недовољан за општи закључак.

Маретић, и у Јез. савјетнику и у II изд. Грам. и стил., ми-
сли „да је боље *т* него *та*”. Тај свој закључак он је учинио

на основу неколико речи које се чују искључиво без *a* (архимандрит, језовит [језуит], митрополит, а које су постале народне. Међутим, сугласнички завршетак ових именица, као и именице *јеванђелист*, у вези је са њиховим пореклом.¹⁾ У праву је Маретић кад каже да су „књижевничке речи: аристократ, демократ, дипломат, језуит, космополит”, али он губи из вида да су већ у време када је изишло II издање његове велике граматике неке од ових речи и друге сличне дубоко продрле у народ. Таква је, напр., реч *демократ*, која је у јеку политичких борби између два светска рата била позната широм територије српскохрватског језика по припадницима Демократске странке. Али ако је она ушла у народ у књижевном облику са сугласничким завршетком, у народу је била подвргнута законима нашег језика, прилагодила се нашем језику и као таква, прилагођена, вратила се у књижевност као *демократа*. А исто се то десило и с речима *акробата*, *атлета*, *дипломата*, *патриота*, а у последње време широку распрострањеност у народу добиле су и друге сличне речи (аналфабета, бирократа и др.). О њиховој распрострањености говори и то што су поред свог основног значења неке од тих речи добиле и нова, пренесена значења. Тако *атлета* није само онај човек који пред публиком (напр. у циркусу) показује своју снагу дижући терег и сл. него сваки сважан, развијен човек; за човека који се лако сналази и спретно избегава опасностима рећи ће се да је акробата иако не изводи никакве вештине на јавном месту, а реч *дипломата* у народу је више у употреби у значењу „вешт, препреден човек”, него у правом, професионалном значењу.

Ово прилагођавање проширило се на све именице ове категорије, као и код именица са суфиксом *иста*, и у једнини је готово потпуно преовладало. Поред наведених примера Бићалија, Глигорића, Чолаковића, Давича — то нам потврђују и ови примери из наше штампе: Радник *социјалдемократа*; Велики *архитекта* ентеријериста (Књ. нов., бр. 27/5); Могао [је] бити космополита (бр. 31/1); Када сам видео високог *атлету* (Политика 28. VI. 51); Напредан и демократа (17. VIII. 51); Увек насмејани *атлета* (25. VIII. 51); Стеже руку... бољем атлети

¹⁾ В. о томе опширније у поменутом чланку П. Борђића.

(26. VIII. 51); Да ли је *демократа* (29. VIII. 51); Као на кнежевског *поету* (5. IX. 51); Као словеначког *патриоту* (7. IX. 51); Као велики *патриота* (Борба, 7. IX. 51).

Код именица са суфиксом *ист(а)* у множини је, као што смо видели, победила промена са сугласничким завршетком (*исти*). Код ових именица та „борба” није још потпуно решена, али је, изгледа, тенденција супротна ономе што се извршило код именица на *ист(а)*: *Архитекте* постављају; *Архитекте* сматрају (Политика, 4. VIII. 51); Рекорде групе *атлете* (22. VIII. 51); Неки *дипломати* (3. IX. 51); Они су боље *атлете* (6. IX. 51); *Бирократе* који руководе галеријом (Књ. нов. 1951, бр. 34/3); Најбољи *архитекти* (бр. 36/6); Поједини *дипломати* (Борба, 1. IX. 51); Догматичари и *бирократи* (2. IX. 51); Са владарима, *дипломаатма* и књижевницима (5. IX. 51).

Али још увек има колебања. Тако, напр., у истом чланку у Политици од 18. VI. 51. налазимо овакве две реченице: „Никакав траг британским *дипломатама* није нађен”, и „Нестали *дипломати* понели су”.

Из свега изложеног можемо закључити да се код ових именица процес прилагођавања именицама м. рода на *а* у јединици готово потпуно извршио, а у множини у знатној мери, односно да су се оне већ готово укључиле у категорију именица на *а*.

Што се тиче примера као што су ови (из поменутог чланка у Политици од 18. VI. 51.): „Нестанака два британска *дипломата*” и „Оба *дипломата*”, то је питање које излази из оквира овог чланка. Оно обухвата именице м. рода на *а* уопште уз бројеве *два* и *оба* и захтева посебно проучавање и објашњење.

Засебно питање је такође слагање субјекта са осталим деловима реченице када је субјект у множини, а има наставак промене именица на *а*. Ст. Новаковић, напр., пише: „Династе [су] владале”, а И. Руварац: „Династе [су] краљицу изгнали”. Исто тако Ст. Бошковић: „Прави патриоте”, а М. Кујунџић: „Укочене бирократе” и сл. И ово је један доказ колебања, нарочито код старијих писаца, између две категорије именица. То питање такође треба посебно проучити и објаснити.

На крају неколико речи о једном питању које се најчешће налази како тиче свих именица са суфиксом *т(а)*. Ван сваке је сумње

да су облици са *a* (у једнини) у говору потпуно преовладали, чак и у говору оних који у писању то *a* изостављају, боље речено избегавају. А избегавају га из неких својих разлога, било зато што сматрају да би те именице требало свести на једну категорију, на именице м. рода са сугласничким завршетком, било под страним утицајем, било из неког трећег разлога. Али док је у писању пажња довољно јака да спречи сваку „грешку“, у говору се врло често „омакне“ облик са *a* нарочито у зависним падежима. А ако је тако, зашто не допустити и у писању прилагођавање ових именица именицама м. рода на *a*, као што је то већ извршено у говорном језику?

3

Суфикс *ист(а)* врло је продуктиван и нове именице са тим суфиксом, иако страног порекла, јављају се такорећи свакодневно. Оне се тако брзо преносе у наш језик да изгледа као да се истовремено стварају у разним језицима. Тако се, напр., присталице Коминформа у страном свету називају *коминформисти*, па је и у наш језик пред речи са нашим суфиксом *коминформовци* (сбичније *имформироваци*) почела да продире и реч *коминформист(а)*. У преводима с руског наћи ћемо речи као *колективист(а)*, *прогресист(а)*; необичне су и ретке речи: *ентеријерист(а)*, *клавсенист(а)* (Књ. нов. 1951, бр. 34); *интервенционист(а)*, *иредентист(а)* и сл.

Код осталих именица ове категорије нема те продуктивности као код именица са суфиксом *ист(а)*. Њихов број једва ако прелази двадесет, а половину тога чине оне са суфиксом *крат(а)*. Зато код њих и не може бити уопштавања у оној мери у којој га има код оних првих. Услед малобројности оне, односно неке од њих, готово се не осећају као именице ове категорије, што још појачава шаренило које у њима влада. Док се, напр., све именице на *крат(а)* најчешће употребљавају са крајњим *a*, код неких од преосталих заиста је тешко рећи шта је данас обичније, да ли, напр., *аскет* или *аскета*, *династ* или *династа*, *профет* или *профета*, *фантаст* или *фантаста*. Међутим, с обзиром на то да се већина осталих именица ове групе углавном употребљавају са *a*, нема разлога да се и ових неколико не укључе у ту категорију.

Св. Марковић

О РОДУ СТРАНИХ ИМЕНИЦА

Питане рода туђица у нашем језику још није решено. Неке се већ одавно говоре само у једном роду, док се друге још употребљавају у облицима и м. и ж. рода (*грип* и *грипа*). Најзад имамо и трећи случај: да су се неке од тих именица досад употребљавале у једном роду, а сада неки писци почињу да им дају други, напр. *Ренесанс* и *Ренесанса*. Овај последњи случај био је повод овоме покушају да утврдимо којих се начела употреба у нашем језику држала кад је одређивала род именицама примљеним из страних језика

Кад је недавно припремано за штампу друго издање књиге „Аполо“ од С. Ренака, појавило се питање: да ли треба задржати реч *Обнова* из првог издања или је заменити речју *Ренесанс*. Одмах је одлучено да се замена изврши. Разлози за ту замену били су прости. У жељи да пише што чистијим језиком, Скерлић је употребљавао реч *Обнова* уместо речи *Ренесанс*. Његов покушај није успео: широка употреба задржала је дотадашњи назив за скуп оних културноисториских појава које обухватамо речју *Ренесанс*. *Обнова* је с једне стране била сувише уска, а у другом погледу сувише широка, јер је значила и многе друге обнове које су могуће а немају везе с оним што сви културни народи зову *Ренесанс*. Зато је одлука донета у корист ове последње речи.

Ускоро затим појавила се у књизи „Његош“ г:ђе Исидоре Секулић реч *Ренесанса*, у женском роду, како се чешће каже у западном делу наших народа. Тиме је постављено и друго питање: да ли је бољи један или други облик, који је од та два облика више у духу нашег језика?

Одмах ваља напоменути да се одговор не може дати га основу неких аргументи постављених правила, јер се пријем

(„позајмица” је нетачан израз, пошто се примљена реч не враћа) страних речи не врши ни по каквом граматичком правилу, иако се за њихово писање могу поставити правила. Одговор се може дати само на основу употребе, дакле, на основу тога у ком облику је наш народ досада примао стране именице, и на основу закључка изведеног из сабраних чињеница.

Ако погледамо неколико туђица које су одавно у употреби, видећемо да их приимамо ухом, а не оком. То значи: страном именици дајемо онакав облик какав она има кад се изговори, а не кад се написана прочита. Полугласове, којих наш језик нема, занемарујемо. Тако је наша употреба поступала према одавно примљеним речима *пацијанс*, *преферанс*, *биланс* (где су спојене две француске речи *bilan* и *balance*), којима се у своје време придружила и реч *Ренесанс*; даље, имамо и друге речи с одбаченим муклим *e* на завршетку (*la crème*) и др. Све те речи чули смо тако као да се завршавају сугласником и зато им дајемо мушки род.

И кад мушки род дајемо именицама које се завршавају на мукло или немо *e*, утолико је природније да га дамо и именицама женског рода које се завршавају сугласником, као: *факултет*, *универзитет*, *идентитет*, *суверенитет*, *капацитет*, *просперитет* итд. Све су те именице са завршетком *-tät* у немачком језику женског рода, према латинским речима које се завршавају са *-tas*. У нашим западним крајевима, где је утицај немачког језика јачи, чује се и *факултета*, иако је то наказна реч, јер је на готову немачку реч додат наш наставак *a* само да би јој се сачувао женски род. Сем тога, све те речи узете су из латинског, и ко би хтео да буде коректан према језику порекла требало би да каже *факултата*, а то нико не каже.

Горе је поменута реч *крем*, која се у нашим западним крајевима говори *крема*, јер тако гласи у талијанском, а и у немачком је доскора била женског рода. Нама, који кажемо *крем*, дошла је реч непосредно од Француза, па смо, одбацивши немо *e*, дали тој речи мушки род. У томе нисмо били сами: по данашњем немачком правопису је и у немачком реч му-

шког рода и гласи *der Krem**). И Немци су, дакле, усвојили начело кога се наша употреба држала одвајкада: род се речима даје према изговору у немачком.

На примљеним туђицама може каткад да се види и пут који су оне прешле и родови које су све измењале док су дошле до нас. Тако реч *grupa* дошла нам је из немачког (*die Gruppe*), где је женског рода, па смо и ми задржали женски род. Међутим Немци су ту реч примили од Француза, код којих гласи *le groupe*, дакле, има мушки род. Немци су погрешили што су јој мењали род, јер је француска реч *le groupe* изведена од немачке *der Kropf,*** (гуша, оток штитне жлезде). За нас пут те речи још није завршен. Као што у француском језику имамо старије и новије примање из латинског, тако смо ми француску реч *groupe* поново примили непосредно од Француза док су управљали нашим железницама, али сад у облику *груп*, као „новчани груп” у поштанском језику.

Узмимо сличну реч *grupa* или *груп*, која има оба облика. Наше старије генерације говориле су *grupa* по немачком, где је ова реч женског рода: *die Grippe*. Међутим, млађе генерације, чувши је од Француза изговорену с немим *e* на завршетку, почеле су да је изговарају као што изговарамо француске речи с тим завршетком: *груп*, као што гласи и у руском. Најлепше је ово у немачком Брокхаусовом језичком лексикону стоји да су је Немци примили од Француза а они од Руса, а у Ушаковљеву речнику стоји да су је Руси примили од Француза. Сви је се отресају! Ако је руско тврђење тачно, онда се види да су и они дали речи род према изговору, а не по писању у француском, као што и ми чинимо.

Занимљив је случај француских речи које имају завршетак *-age*. Код нас су, док смо их примали преко Немаца, биле женског рода, као у немачком, а кад смо почели да их примамо непосредно из француског језика, добиле су мушки род, према завршетку. Речи *блумажа* дали смо и ми женски род, кога је у немачком (*die Blamage*). Реч је употребљавана у ужем кругу

* Regeln für die deutsche Rechtschreibung, Dresden, Alwin Huhle.

** Француско—немачки речник Sachs-Villatte и наведени Брокхаусов.

образованијих људи и задржала је род који је имала у немачком, те јој је остављен и завршетак именице женског рода. Реч *кураж*, можда примљена од Француза, ушла је у шире слојеве, који нису знали да немачком *e* одговара наше *с*, те су јој дали облик *кураж* оставивши јој женски род из немачког. Али за време првог светског рата научили су наши артиљерџи од Француза да употребљавају артиљериску препречну ватру, *tir de barrage*, и дали су речи *бараж* мушки род. Од Руса смо после Другог светског рата научили реч *тираж*, којој су они дали мушки род према завршетку, те смо јој и ми дали исти род. Ако убудуће примимо још коју француску реч с тим завршетком, даћемо јој свакако мушки род, уколико више не буде утицаја немачког језика.

Исти случај, да род дајемо према завршетку, имамо и код многих других речи узетих из разних језика. Тако, *клима*, *драма*, *тема*, *арома* итд. у нашем језику су, због самогласног завршетка, женског рода иако су у грчком средњег рода. Неке од тих речи употребљавају се и у облику грчке основе: *темат*, *климат*, чиме се опет ништа не постиже, јер ни тада нису средњег рода, као у грчком, него мушког. Поред тога, *темат* се употребљавао за залатке за светосавске награде на Београдском универзитету, дакле у специјалном значењу. Французи, који немају средњи род, дају тим речима мушки род и мењају крајње *a* у *e*.

С друге стране, грчким именицама са завршетком *-итис* дајемо мушки род, у духу нашег језика, иако су у грчком женског рода: *флебитис*, *отитис*, *стоматитис*. Покушавано је да им се скреше грчки наставак, што је савим излишно, јер тиме неће постати српскије.

Даље имамо немачке именице женског рода са завршетком *-ei* — у српском *-ај*: *пуцерај*, *шверцерај*, *тишлерај*, *шпечерај*. (Наводимо само стварне чињенице, без обзира на естетику језика). Све су те речи код нас, када се употребљавају, мушког рода.

Вреди истаћи реч *конзисторија*, која тако гласи од 1730 године (а вероватно и од раније), када је народни сабор у Београду тражио да се та установа оснује. Ту смо дали свој род изменивши и сав латински завршетак. Исто то вреди и за

именицу *опсерваторија*. Међутим има латинских речи којима смо задржали завршетак, али смо им по њему дали наш (мушки) род: *конзерваторијум*, *провизоријум*, *дехиријум*, *сценаријум*, *подијум*, *форум*.

Дакле *увек дајемо род према завршетку речи*, без обзира којег је она рода у језику порекла. То правило нису поставили граматичари него сам народ, у употреба као врховни језички законодавац.

Каткад идемо и даље, па страним именицама дајемо и свој облик. Француску реч *la diligence* наш народ зна од 1879 године, када смо је чули за ознаку новозаведених поштанских путничких кола. И не слутећи које је право значење те речи у француском, народ се задовољио да тако означи та кола, као што употребљава и реч *аутомобил* (в. А. Белић, „Око нашег књижевног језика”, стр. 116), па не само да је реч усвојио у француском облику, него јој је дао и погрљен облик *дилижанца*; по угледу на *пребранца*, *кркљанца*. Нико не није ни на ум пало да пита кога је рода француска реч *diligence*.

Да узмемо само још ове примере. Свима нам је позната реч *креденц*, која у немачком гласи *die Kredenz*, дакле женског је рода, као и у талијанском *la credenza*. Ми смо јој по завршетку дали мушки род и још често умећемо непостојано *а: креденац*. Нико не каже *креденца*, као *Ренесанса*.

Могу се наћи и изузеци од тог општег правила, да наша употреба даје страним именицама род по завршетку изговорене речи. Мogle би се навести речи: *алијанса*, *Прованса*, и можда још која друга, које у француском имају исти завршетак као и *Ренесанс*, али њих употребљавамо у женском роду. На то би се могло одговорити да су то ретке речи, да им тај облик није дала употреба у народу, него су то књишке речи које широке масе нису ни чуле већ су преко књиге ушле у употребу.

Из свих наведених примера могли би се извести ови закључци:

1) Стране именице примамо у облику у коме их чујемо или изговарамо, а не у облику како су написане у језику из кога их примамо

2) Страним именицама дајемо род према завршетку по угледу на наш језик.

3) Каткад мењамо и сам облик стране именице и дајемо јој завршетак сличан завршетку неке наше сличне именице (*дизлижанац, креденац*).

4) Ако страниј именици дамо и други облик, различит од обичног, онда јој се и значење мења (*тема и темат; деликатеса и деликатес*).

Ако један облик стране именице уђе у општу употребу, она је тиме добила и коначан облик, те се у њему мора употребљавати. Тиме је, по моме мишљењу, пресуђен и спор између речи *Ренесанс* и *Ренесанса* у корист оног првог облика. Увођењем и овог другог облика неће наш језик бити обогаћен. бити обогаћен.

Св. Предић

ВАЖНОСТ РЕЧЕНИЧНОГ АКЦЕНТА У ПОСЛОВИЦАМА

У свом чланку Језичко знање и пословице Аница Шаулић наводи као пример нејсправног тумачења због погрешног акцентовања пословицу: Бодљивом корову није бог дао рокове. Вуково објашњење (да бог није крив што људи зло чине) по њеном мишљењу долази отуда што је Вук „реченични акценат ставио на *Бог*”. А. Ш. наставља:

„Ја сам пословицу чула са наглашеним директним објектом (рокове). Тада се смисао мења; коров не може много штетити јер има само бодље, а не рокове. Човек га може ишчупати. У преносном значењу: људи слични оваком корову не могу проузроковати веће зло, ма колико то желели. Не осећајући значај реченичног акцента, Капетановић је у својој збирци Народна благо (Сарајево 1887) изменио ову пословицу у: „Бодљивој крави не да Бог рокова”.

Не знам, јер А. Ш. то не казује, нао снову чега је она закључила да Капетановић није осећао значај реченичног акцента и да је изменио пословицу о бодљивом корову, а не забележио пословицу о бодљивој крави онако како ју је чуо и како се у неким нашим крајевима заиста говори. Мада за то немам доказа, јер ту пословицу нисам ни чуо нити још где нашао забележену, ипак ми тврђење да је то измењена пословица о корову не изгледа вероватна, зато што је баш пословица о роговима бодљиве краве позната код других народа.

У Шекспировој комедији Много буке ни око чега — Беатрича вели: Јер каже се „бесној крави бог даје кратке рокове; али крави која је превише бесна не даје никакве”. (For it is said, God sends a curst cow short horns, but to a cow too curst he sends none).

У првобитним издањима су завршене наводнице на крају цитираног пасуса, иза речи „никакве” (none); али готово сви савремени коментатори се слажу у томе да је то грешка и да треба да стоје иза речи „рогове” (horns), јер се ту завршава текст пословице и почиње примедба коју Беатрича на њу надовезује.* Међутим, по томе што је та пословица код нас, баш онако како ју је забележио Капетановић, у складу са другим делом цитата, тј. да (превише) бодљивој (опакој, бесној) крави бог не да (никаквих) рогова, сматрам за вероватније да је оригинална интерпункција оправдана, да је сав текст под наводницама саставни део потпуне пословице, али да је њена прва половица била раширенија, те се дуже и одржала.

Исто тако ми је нејасно по чему А. Ш. тврди да је Вук до свог објашњења дошао зато што је реченични акценат ставио на *бог*. Мислим да се ни наглашавањем речи „рогове” не искључује објашњење слично Вуковом. Истина, с акцентом на „бог” реченица би могла добити смисао да је бог, а не људи ускратио рогове бодљивом корову (људи би му их дали).** Но зар Вуково објашњење не казује напросто да људи зло које чине не могу правдати тиме што је свет (онакав како га је „бог створио”) тобоже удешен тако да зло мора да побеђује, да зли људи сами налазе и стварају средства за остварење својих опаких намера, да према томе од људи зависи хоће ли њихова борба против зла имати изгледа на успех, укратко, да моћ зла не треба прецењивати. Таква мисао не би била у супротности са нагласком на „рогове” — а та се мисао садржи и у многим другим пословицама (напр. у „Свака сила за времена”), па и у оној о бодљивој крави.

Уопште бих рекао, не желећи тиме нимало да умањим вредност тврђења А. Ш. о важности реченичног акцента ни примера које она наводи, да његово место ипак није тако непокретно и непроменљиво како то произлази из њеног изла-

* Утолико пре што је иста пословица забележена и у овим варијантама: „God sendeth the shrewd cow shord hornes”, The cursest Cow hath the shortest hornes”, „god sendeth a shrewd cow a short horne”.

** Још ближе, и по структури реченице природније, тумачење тако наглашене реченице било би да су том корову рогове дали људи — што је, разуме се, бесмислица.

гања. Он зависи пре свега од конкретне прилике у којој се пословица употреби, а такве прилике су разноврсне. „Свака сила за времена” имаће по правилу реченични акценат на последњој речи. Али ако је неко, кад је фашизам био на врхунцу своје моћи, сумњао да се таква сила икад може победити, могло му се одговорити том пословицом са акцентом на „свака”. Ако пак неко уверава да се демократски режими не могу одржати јер су сувише благи, онда се он може потсетити на то да је, напротив, „свака сила за времена”, јер је она уствари знак слабости. Ни у једном од тих случајева није се променио основни смисао пословице, него је само истакнута по једна страна онога што је вековно искуство народно изразило у те четири речи: да је, без изузетка, пролазна, ако не кратко-трајна, свака владавина која се не ослања на истину и правду, него се супротставља потребама и вољи народа. Као што се иста пословица код разних народа, или у разним деловима истога народа, а у разним временским периодима и у истим деловима, може чути у разним варијантама, тако се и реченични акценат може мењати у разним временима и разним срединама, па би при бележењу и изучавању пословица требало обратити пажњу и на то.

д-р Х. Клајн

„ЈЕДНА СМРТ НЕ ДА ДРУГОЈ”

У књизи II (нове керије) *Нашег језика* (стр. 125/6) С. Матић је дао занимљиво објашњење пословице *Која смрт храни, другој не да*, како ју је Вук уопштио, док је она раније (1780 год.) по Ј. Шушкатировићу била ограничена само на извесно лице: „Која га смрт храни, другој га не да”. Али без обзира на ту разлику и да ли је и уколико је та Мушкатировићева верзија, по нахођењу С. Матића, „нешто јаснија”, цело даље пишчево излагање мени није изгледало довољно убедљиво. Нарочито сам, посумњао у значење које је притом дато-глаголу *хранити*, схваћеном једино у садашњем обичном смислу пружања намирница (јестива) и других средстава потребних за живот. Мени се, напротив, чинило да се у тој пословици под *хранити* стварно мислило на значење у смислу *чувања*. Само од *хранити* у том значењу могао је постати глагол *сахранити*, а од њега именица *сахрана* (у значењу — погреб), Потврде за то нашао сам после и у Рјечнику Југослов. академије (III део у обради П. Будманија), где је иста пословица по Вуковој верзији узета баш као пример за такво „старије значење”. Кад би се пак пошло од овога значења, тешко би се могло прихватити излагање С. Матића о пореклу те пословице, у крајњој линији, од јеванђелске изреке: „Ко мачем сече, од мача ће погинути”. А онда и смисао њен не би имао онако скучене примене кад је у питању суштина општег проблема људске смрти.

Међутим, те моје опаске ме не би навеле на овај напис да ми се пре кратког времена није пружила прилика да чујем сличну пословицу, којом је тај проблем јасно и неоспорно изражен као општа и неизбежна природна појава.

У разговору, наиме, са једним Србином из Лике (без књижевне културе) поводом извесног његовог тежег обољења, за

које му је речено да се може излечити једино хируршком интервенцијом, он надовеза: „Најзад, даћу и да ме секу, па што буде, — *једна смрт не да другој!*”

Одмах ми је било јасно, а тако је у даљем јадању и он замишљао, да је хтео рећи: једном мора умрети, па ако му је судбина доделила да умре од ножа при операцији, он ту смрт не може избећи, јер досуђена му смрт искључује („не да”) да умре којом другом смрћу.

Према томе, изреком „Једна смрт не да другој” изражено је у zgodном и правом, савршеном пословичком, облику опште покуство, које се у народу осећа и показује још на многе друге начине. Нарочито се то каже, опет у облику пословица: „Нема смрти без суђења дана”, — „Један пут је умрети” (све у Вуковој збирци. Отуд и изјава једног од двојице Црногораца књазу Данилу кад је он покушао да их смири и одврати од смртоносног мегдана: „По једном се рађа, а по једном умире” (В. Врчевић, Огранци за историју Ц. Горе, 38). А. такве и њима сличне изреке могу се и данас чути у свима нашим крајевима, особито у случајевима онога личног или међусобног тешења и куралења.

Зар не би било најприродније да се у том општем значењу схвати и пословица „Која смрт храни, другој не да”? Подробном анализом њеном то би се, мислим, могло и убедљивије извести. Али, после предњих напомена и података било би за ову прилику излишно упуштати се у такво разлагање.

М. Влађинац

„У ИНТЕРЕСУ ШТО БОЉЕ КЊИГЕ“

Чланак Уредништва нашег језика (св. 5—6, књ. II нове серије): „У интересу што боље књиге“ дочекали смо с радошћу. — Питање је постављено! Као и свако питање које се постави, тако и ово тражи своје рјешење, а до рјешења ће се доћи чим је питање начето.

Како је овим чланком питање издавања добре књиге додирнуто само уопште, заправо с једне стране, покушаћемо да у њега загледамо и са још једне стране. (Неко ће се можда послѣје овога јавити и освијетлити га још са кога гледишта.)

Разгљавањем постављеног питања желимо само да помогнемо да се што прије нађе рјешење у борби за правилност и чистоту нашег књижевног језика, „јер велики број штампарских грешака одвраћа читаоце од књижевних дела и навикава их на алкавост у послу, а језичке и правописне грешке заразне су као све што се пушта у друштвени промет као правилно и општепримљено и онда када није такво“ — како се каже у поменутом чланку.

У чланку је било говора само о издавању дјела живих писаца (и преводилаца) и о редакторским и коректорским дужностима у вези са тим. Рјешење је дато у чланку; дужности коректора и редактора су дефинисане: „Не значи да редактор може по својој вољи мијењати садржину, стил и језик пишећев. Али је његова дужност да окрене пажњу писцу или преводиоцу на какву рогобатност у стилу или неправилност у језику.“ Дакле, редактори не треба да „пропуштају понешто што је могло и морало бити исправљено“, нити да су „сувише ревносни у своме послу и да исправљају сувише, да ујед-

начују и стил и језик писаца". Исправке у стилу редактор мора вршити у споразуму са писцем".

Слажемо се у потпуности са мишљењем у чланку о огромној одговорности писца (односно преводиоца) и редактора (лектора), јер је њихова улога и дужност социјална. Али сматрамо и да треба истаћи да редакција, која је ту да бди над правилношћу језика, стила и духа језика, не омије да полази од уског граматичког гледишта, да намеће своје, да уједначавача, да такорећи униформише и језик и стилове. (Ово нарочито приликом редакције превода). Насилним уједначавањем не само да се умањује лепота језика и стила, богате изражајне могућности сужавају него се и кочи развитак књижевног језика и, што је најглавније, даје нетачна, лажна, слика савременог језика. Право редактора да мењају стил писаца потребно је ускратити и зато што притом могу да дођу до изражаја нездраве тенденције појединаца, шовинистичка застрањивања и сл.

У чланку, међутим, нису дотакнута два питања која су од огромног значаја — питање издавања дјела старих писаца и питање саме улоге издавачког предузећа.

Питање редакције старих писаца скопчано је с врло много тешкоћа. Правилно ријешити ово питање значи учинити много за чистоту и правилност књижевног језика, за његов правилан развој, и за проучавање нашег језика уопште.

Какве су компетенције редактора (лектора) у овом случају и пита он смије да мијења код старих писаца?

Покушаћемо да рашчланимо ово питање. Почећемо с оним о шта се редактор (лектор) одмах спотакне чим је пала одлука о издавању неког старог писца. Које је издање највјеродостојније и по коме да се редакција управља ако има пред собом више различитих издања. У сваком случају било би најбоље имати прво издање. Али до таквих издања издавачка предузећа готово никако не могу да дођу. А кад се нема прво издање, које онда између осталих изабрати? Овде је врло тешко направити најсрећнији избор због неуједначености у издањима. Ово питање је, сем тога, уско повезано са осталима која одмах иза њега искрсавају. Ту је, пре свега, проблем правописа новог издања. Баш овај проблем је код нас у БиХ

врло тешко ријешити, нарочито кад су у питању издања хрватских писаца — било старих било нових. Да ли треба у свему задржати правопис првог издања? Ако се од њега може отступити, ваља знати од чега се може отступити. Да ли треба потпуно примијенити нови правопис? Како поступити у конкретном случају кад се имају пред собом два, три или више издања дјела која се припремају за ново издање? Узмимо одређен примјер. Издавачко предузеће „Свјетлост“ у Сарајеву пришло је издавању неких Шенојних дјела. Редактор пред собом има београдско и загребачко издање. Уредник оба издања је исти (д-р А. Барац). У београдском издању он пише: *нећу* (заједно) *ви* (мало слово) *богзна* (неуједначено, у оба издања има и *бог зна*); у загребачком; *не ћу* (одвојено), *Ви* (велико слово). У посљедњем београдском издању „Просјака Луке“ видимо пише *бог* (мало слово); у издању „Новог покољења“ из 1948 истог дјела пише *Бог* (велико слово) итд. Шта редактор у таквим случајевима да учини кад знамо да је у Босни и Херцеговини прихваћен Белићев правопис? Да ли је редактор добро урадио ако је у конкретном случају спровео свуда *нећу* (заједно), *ви* (мало), оставио *Бог* (велико), *писат ћу* и није спровео једначење сугласника, тј. редактор није учинио ништа што би ишло на уштрб проучавања Шенојног језика, али је питање да ли је правилно поступио и да ли је требало учинити више измјена у вези са данашњим правописом? А ако редактор треба да унесе више измјена, докле иде та редакторска слобода? А како сва та питања стоје ако се узме у обзир и то коме је ново издање намијењено (школској омладини, широкој читалачкој публици или стручњацима)? Да ли би можда сва нова издања требало штампати новим правописом? — Борбом за чистоту и правилност књижевног језика неће се много постићи док читаоци на једном мјесту налазе овако, на другом овако написано; напр.: претсједник и предсједник, а да и не говоримо о сложенијим питањима.

Осим тога и питање интерпункције при издавању старих писаца задаје редактору (лектору) такође прилично потешкоћа. Ту су, како изгледа по појединим београдским и загребачким издањима врло различита гледишта. Наше је мишљење

да би требало усвојити логичку интерпункцију и оvdје, као и уопште.

При издавању старих писаца намеће се још једно питање. Да ли смије редактор да неразумљиве и застарјеле ријечи или облике замјењује разумљивијим и новијим, дублетне облике да уједначује, да чак произвољно мијења једне облике другим (јер и тога има!)? Наше је мишљење да то не би смјело да буде, и да нико нема права да исправља текст оригинала јер је свако књижевно дјело одраз стварности у којој је писац живио, па је то и у језичком погледу. Дјело је, према томе, докуменат, историски докуменат; оно служи и служиће за проучавање језика (поред осталог), на њему ће стручњаци за језик вршити своје анализе, пратити развој језичких појава, уочавати нове појаве, извлачити закључке. О неповредљивости осталих докумената води се рачуна, а код језичких докумената се то занемарује.

Прикупљајући грађу за аорист и имперфекат (за Институт за савремени језик у Сарајеву) запазили смо (Нап језик, VII, 1939, св. 4, стр. 101—105) да је у издању Државног издавачког предузећа Србије — Просвета у збирци приповиједка Лазе Лазаревића: „Изабране приповетке“ (1946) само у приповиједи Све ће то народ позлатити произвољно замијењено седам аориста имперфектима (Упореди издање СКЗ Приповетке Лазе Лазаревића, 192): *даваше, гураше, чудише, сметаше, блудише, одговараше, скакаше* — замијењено је са: *даваху, гураху, чућуху* итд. Затим *стојаше*, замијењено је са *стајаше, могадијаше* са *могахше*, „опет јуриши на капетана“ са „опет јуриша на капетана“. Да ли је редакција смјела да врши те измјене? А ако јесте, како ће се доћи до праве слике развитка језичких појава? Када бисмо испитали и провјерили и друга издања, других дјела, видјели бисмо да овакви случајеви нису усамљени.

Сад да пређемо да друго питање које у чланку није дотакнуто. То је питање компетенције самих издавачких предузећа с обзиром на многа, чак и неријешена језичка питања.

Сложили смо се с тим да издавачка предузећа имају огромну културну и социјалну улогу. Од политике и става издавачких предузећа зависи с чиме и како ће се широка чита-

љачка публика упознати: да ли ће оно обратити довољно пажње на културну заоставшћину наших народа; да ли ће објављивати најбоља дјела старе или савремене стране књижевности; да ли ће правилно помагати савременим писцима, нарочито младим, да се појаве, дођу у јавност; да ли ће издавати језички добре књиге, са што је могуће мање грешака, и тиме вршити свој частан задатак.

Али сад се намеће и питање да ли је издавачким предузећима пружена довољна помоћ да би могла да изврше те своје многобројне часне задатке. (Нас се овдје тиче само питање стручне помоћи у вези са разним језичким проблемима).

Како су се досад рјешавала многобројна питања на која су наилазили углавном редактори (лектори)? Поједини редактори (лектори) рјешавали су их сваки на свој начин, како су умјели и хтели. Једни су се савјетовали са овим или оним стручњаком, други су се управљали према појединим чланцима разних стручњака, трећи су се обраћали институтима — једним или другим — укратко једнима је било најкомпетентније једно мишљење, другима друго; а што је најгоре — та појединачна мишљења била су готово увијек врло различита, неуједначена. То се огледа на досадашњим издањима.

Какав став да заузме издавачко предузеће у таквим случајевима? А какав сва предузећа заједно, наша издавачка дјелатност уопште? Може ли се од издавачких предузећа и њихових редактора (лектора) тражити да рјешавају оно што у ствари треба да ријеше институти академије наука, може ли им се наметати одговорност за оно за што они нису надлежни, за оно за што они не могу да буду одговорни? А затим, ако би се издавачким предузећима и оставило да рјешавају оваква језичка и правописна питања (као што су их досад у већини случајева и рјешавала), до каквих би све, па и нездравих, појава то могло да доведе? Може да се деси да њихови редактори (лектори) помисле да су они ти који одлучују о језичким питањима или да они узму у своје руке бригу о чистоти и правилности језика као неки монопол — то наравно само из чисте рачунице, јер је та „брига око језика“ за њих рентабилна.

Могу се основати и курсеви и школе за коректоре, па чак и за редакторе — како се у чланку напомиње — могу редак-

тори да имају равне школе, курсеве (па и факултетску спрему) — тим се још није постигло све; и даље ће један редактор спроводити једно, други друго.

Прије него што би се пришло подизању редакторског (лекторског) и коректорског кадра, треба прво имати јасан став о овдје наведеним питањима (а и о другим које ће други изнијети), мора се имати јасно одређен став, и не остављати издавачким предузећима (и појединцима) да она рјешавају питања научних института, односно академија наука.

Рјешавање овако крупних питања на парче и појединачно, сад једно сад друго, неће донијети добре резултате, док ће начелно неријешена ова питања давати увијек могућности за различна мишљења и неуједначености, а тиме и рђаву слику нашег савременог књижевног језика и наше издавачке дјелатности. Ова питања по нашем мишљењу не могу рјешавати ни стручњаци појединци, ни поједина издавачка предузећа. Њих морају да ријеше наше највише научне установе — академије наука.

У наше вријеме сва спорна питања рјешавају се договорно. Сматрамо да би због оваквих и сличних питања нашег књижевног језика и правописа требало организовати што прије један договор наших стручњака за језик, који би донијели начелне одлуке о многим актуелним језичким проблемима. Тек на тај начин ријешена ова и оваква питања омогућиће да наша издавачка предузећа пруже читаоцу добру књигу.

Н. Сенић и А. Зубац

Писци овога чланка, Сенић и Зубац показале су да углавном не познају дужности и тепкоће редакторског позива у издавачким предузећима. Показале су и да исправно гледају на извесне проблеме у вези са овим пословима, мада се у понечему не би употпуности могли прихватити њихови предлози. Али ми о томе не мислимо овде говорити, већ само указујемо писцима да су на погрешном путу кад сматрају да су редактори у једноме беспомоћни. Оне, штавише, тврде да се редактори никаквим курсевима и никаквом школом не могу потпуно оспособити за свој позив зато што, по њихову мишљењу, има толико нерешених језичких и правописних проблема које би ре-

дактори сами морали да решавају, а они томе — писци правилно оцењују — нису дорасли, јер су то проблеми које могу решити једино научни институти, академије наука. Језичких проблема за решавање несумњиво има доста, и биће их и даље. Њих ће решавати позвани — појединци и колективи, али све то никако не значи да редактори пре решења ових проблема не могу допринети да се дође до што боље књиге. Они и у околностима још нерешених извесних језичких проблема могу успешно вршити своју значајну „културну и социјалну улогу“, само ако правилно схватају своју дужност, ако имају добро језичко осећање и познају норму нашег савременог књижевног језика и принципе његова правописа. А ово се све у школи, па и на курсевима, може научити и усавршити. Зато је Уредништво у своме чланку о дужностима коректора и редактора и указало на евентуалну могућност њихова оспособљавања кроз курсеве.

Ур

РЕЧИ ИЗВЕДЕНЕ ОД ОСНОВЕ „МАГНЕТ”

Напредак на сваком пољу људске делатности захтева и оправдава грађење нових речи, кованица. Нарочито је јак тај захтев у науци и техници, где су за нове појмове, изуме и предмете потребни нови изрази. Да нови изрази буду изведени у духу језика, услов је да они који их изводе, уз неопходно осећање језика, добро познају и науку о грађењу речи. У школама за опште образовање овој грани науке о језику није се обраћало довољно пажње, и тај се недостатак код многих осећа. То ће се видети из примера који овде наводимо и који је само један међу многима.

У уџбеницима за физику и електротехнику налазимо ове речи изведене од основне речи *магнет*: (на-)магнетисати и магнетизирати, (на-)магнетисан и (на-)магнетизиран, магнетисање, магнетизовање, магнетизирање, магнетичан и магнетичност.

Све те речи изведене од *магнет* пренесене су, без критичког чишћења, из страних језика заједно са страним наставцима сврх којих су додати још и наши. Наставци *-ис*, *-ир*, узети су из грчког и немачког језика.

Међутим, управо за овај случај, налази се леп пример правилног извођења речи у књизи: *Основе електротехнике II* од инж. В. В. Петровића, Београд 1941, где су први пут употребљене све правилне кованице од именице *магнет*:

(на-)магнетити

(на-)магнетен

магнетечење

магнетан — магнетност

магнетнина.

Речи су направљене аналого нашим облицима: гостити — гошћење: мастити — машћење, постити — пошћење; као и код других глагола на *-ити*, и њихових глаг. именица: клатити — клаћење, млатити — млаћење, кудити — куђење итд.

Овај пример заслужује пажњу писца нових уџбеника, који се често нађу пред сличним проблемима.

II.

ДИВАЉ — ДИВЉИ

Вук у свој Рјечник није унео неодређени вид придева *диваљ* као засебну одредницу, нити је под одредницом *дивљи* поменуо да постоји њен неодређени вид.

Рјечник Југословенске академије такође нема реч *диваљ* као засебну одредницу, али се код речи *дивљи* наводи: „Даничић помиње номинални облик *диваљ*: *дивљи* (говори се и неодређени вид *диваљ*) Кор. 106. Али га нијесам нигђе нашао да је потврђен”.

Рјечник хрватскога језика од Ивековића и Броза понавља горњу Даничићеву примедбу из Рјечника ЈАК., али додаје да Даничић каже на другом месту (Основе, 79): „Адјектива, која сада долазе само у сложенијим облицима: вељи, дивљи — супротно питом.”

Проф. Белић, у регистру свога Правописа, даје само облик *дивљи*.

Из тога, а поглавито из горњих напомена Рјечника ЈАК. и Рјечника хрватскога језика од Ивековића и Броза дало би се закључити да је неодређени вид овог придева редак и у говорном језику нашем, а да се не употребљава у књижевности, те да се не може сврстати међу књижевне речи српско-хрватског језика, већ се мора обележити као простонародна или покрајинска реч.

Међутим у нашој савременој књижевности овај придев употребљава се и у облику неодређеног вида — *диваљ*. Нашешћу изван број примера који ово потврђују:

„Ветар је био диваљ, он је неки пут и дању хтео да јој поцепа хаљину...” (М. Ристић, Очи, 1938, 123); — „...колико је таленат Борисава Станковића... диваљ...” (Б.

Лазаревић, Огледи, 87); — „Ух, ал' си диваљ!” (Нушић, Сабрана дела III, 148); — „И ако је народ наш, . . . диваљ . . .” (Ј. Миодраговић, Нар. пед., 311); — „Диваљ јеси: арапину парац, „Ал још ниеси . . . што би Марков шарац.” (А. Палмовић, Хрв. антол., 1892, Загреб, 44); — . . . води се рат, језив, диваљ . . .” (О. Бихаљи, До виђења у октобру, II, 287); — „Мрачан и ћутљив као највећи неорешник, а диваљ као рис.” (Божовић, Ликови, 1940, 21); — „Страшан, диваљ, манит му поглед прелеће поље, . . .” („Звезда”, 1912, III, 152); — „Сустиже их. Гром удара тако: „Диваљ, огњен, с крилима од дима.” (Д. Ј. Филиповић, Србљак, Краљевић Марко, 15); —

„ . . . био је неук, диваљ, прост дувански радник.” (Давичо, Међу Маркосовим партизанима, 89); — „ . . . он је неваспитан и непажљив, диваљ, глуп.” (М. Кашанин, Смрт, С.К. гласник, 1924, XIII, 410); — „Ваш стан је диваљ, сухопаран и несносан.” (Ј. Миодраговић, Загоркиње, 148); — „Народ и сам признаје, да је овај обичај глуп и диваљ.” (Срп. етн. зборн. XV, 761).

Из горњих примера могли бисмо извести закључак да се придев *диваљ* у сад наведеном облику све више употребљава и насупрот ограничењима која су језички стручњаци, на основу раније његове ретке употребе, чинили. Према томе нема никаквог разлога зазирати од употребе придева *диваљ* у овом његову облику.

Б. Јањић

ПИСМА УРЕДНИШТВУ

I

Обраћам се Уредништву с молбом да у часопису Наш језик објави следећи мој допис, уколико налази да је од интереса за читаоце.

1. *Интерпункција у говору.* — Интерпункција су писани знаци, те се примењују само при писању. Па ипак није тако. При говору има покрета: мимике или геста, који вреде као неки знаци интерпункције. Кад напишете да је неко „одличан ђак”, значи да треба разумети да је тај — рђав ђак. У усменом говору ћете уз групу речи *одличан ђак* само намигнути, и то има карактер знака навода, па ће саговорник разумети да је у питању стварно — рђав ђак. Има и других знакова интерпункције које у усменом говору сасвим успешно замењују мимика или гестикулација. Напр., знак чуђења је кад човек избуљи очи, а доњу вилицу опусти. Знак питања — кад се брзо глава исправи или обе руке испруже отворених шака, са дланом горе. Зато би се могло рећи да у језик спада и човечја мимика и гестикулација.

2. *Наш језик и часопис „Нши језик”.* — У граматичи се раније учило да се речи под наводницима као имена — називи, не мењају по падежима, већ само реч која их објашњава; напр.: хотел „Златибор”, хотела „Златибор”, хотелу „Златибор” итд.

Ваше уредништво у Позиву стручњацима и читаоцима, књ. I, свеска 1—2/1949, на стр. 71 пише: „Наш језик” поздравља...”, „Зато „Наш језик” отвара...”, „Уредништво „Нашег језика” жели...”. Неки сарадници такође стављају

— под знак навода назив часописа и мењају га по падежима. Тако: П. И. у књ. I, св. 3—4/50, у последњем реду стране 167 пише: — у „Нашем језику”, а Драгиша Живковић у књ. I св. 5—6/1950 у првом реду стр. 225 пише: — „у „Нашем језику”.

Међутим Уредништво у књ. I, св. 1—2/1949 на стр. 6 пише: „Уредништво је срећно што може објавити да ће Наш језик излазити убудуће...”, а у потпису стоји: Уредништво Нашег језика, дакле, без знака навода око — Наш језик.

Шта је сад кравилно? Треба ли стављати под наводнице име часописа Наш језик и мења л исе у том клучају по падежима то само име? А ако буде без наводница, како ће се знати да ли је реч о часопису или о самом појму нашег матерњег језика?

3. *Предњи и задњи* су придеви који означавају квалитет нечега што је на предњој или задњој страни, као: предње и задње ноге коња, предња и задња страна позорнице, предња и задња страна човека. У говору, па и у књигама, а највише у штампи (новинама) често се каже „задњи пут”, уместо „последњи пут”, док се за „први пут” никада не каже „предњи пут”. Према томе „задњи пут” не одговара српском језику, а сам наш народ тако и не говори, те је тај израз неправилан, мада га признаје за правилан писац М. С. у часопису Наш језик књ. I, св. 1—2/49 на страни 63.

Слично томе чује се од наших људи, који то од нашег народа нису чули, да реч „уназад” употребљавају уместо прилога „пре”, па кажу: „Уназад десет дана” уместо „пре десет дана”. Један такав је увек тај израз пропраћао показујући своја леђа палцем преко рамена, ваљда да тим гестом појача смисао тога израза.

4. „*Финесе*” српског језика. Ко добро не позгаје свој матерњи језик, за њега су и обичне ствари у језику — „финесе”. Нажалост српски језик због тога има много више финеса но што би их стварно имао кад би Срби, нарочито они школовани, боље свој језик познавали и о његовој чистоти више водили рачуна. Како да разлика између повратних и прелазних глагола на буде „финеса” за једног ђака 6 разреда гимназије, једну ученицу 7 разреда и једну ученицу 2 разреда учи-

тељске школе који ми нису умели ту разлику рећи? Такво стање је за жаљење, а успех школа за осуду.

Новине могу највише штете да учине језику кад чине језичке грешке, јер иду у најшире масе читалаца. А таквих грешака бива често. Много пута омакне се у новинама партицип презента: „писајући”, „познавајући” и слично, а предлог *мимо* шета по новинама са генитивом, као уосталом и по књигама високо образованих писаца—Срба, док га српски народ употребљава само у акузативу, искључиво са глаголима који изражавају кретање, а не мировање.

Због великог утицаја новина на читалачке масе, а да кроз пропусте њихових коректора не би овакве грешке из новина улазиле у народ, требало би да новине обавезно имају рубрику у којој би Институт за српски језик редовно давао кратке исправке учињених грешака у том листу. Тако би се парирао рђав утицај језичких грешака, а и сами коректори би боље пазили да не греше.

На пример: у листу Борба од 12, V, 51 г. пише за ратног злочинца Артуковића да је: „дубоко уронио своје руке у крв”. Зашто у идућем броју Борбе да не изиђе исправка Института да нико не може „уронити” руке, јер је глагол *уронити* непрелазан.

5. Неколике опаске.

Прва. — Именице: *Миле*, *Брале*, *Милоје* и *Радоје* мењају се по првој врсти, јер су мушког рода, а свршавају се на *е*. (Грамматика српског језика за ученике средњих школа од Алексића и Стевановића, стр. 45). Према томе њихов генитив је: *Мила*, *Брала*, *Милоја* и *Радоја*, а датив: *Милу*, *Бралу*, *Милоју*, *Радоју*.

Али се често, одвећ често, чује и чита у генитиву: *Милета* и *Бралета*, а у дативу: *Милету* и *Бралету*. Чак се и при својни придеви: *Милов* и *Бралов* унакажују са: *Милетов* и *Бралетов*, док већина народа тако не говори.

Друга. — Глагол *бојати се* има два смисла: бојати се од кога и бојати се за кога (бринути о њему). За овај други смисао народ има израз: *бојати му се*, као у примеру: Мајка се боји сину, али се сина не боји.

Треча. — *Ти не знаш што ја знам и Ти не знаш шта ја знам* две су сасвим различите мисли. Прва реченица значи да ти немаш уопште знања колико ја, а друга — да ти не знаш нешто што сам ја сазнао (без обзира да ли имаш више општег знања од мене).

Четврта. — Наслов „Неколико опаске” нисам написао док нисам видео колико ћу опаски изнећи. Па пошто их је свега четири, мој наслов је у духу српског језика. Да је било више опаски од четири, морао бих ставити: „неколико опаски”. Јер: *неколика, неколике, неколика* (за м., ж. и ср. род) ставља се уз именицу или заменицу само до количине четири за кључно: Прошла су *неколика* човека, — *Неколике* жене журе, — *Неколика* детета трче. А чим је више од четири, — каже се *неколико* (за сва три рода): Дошло је неколико људи, — Било је неколико жена, — Певало је неколико деце (најмање квинтет).

Владета М. Милетић

У вези са питањима која се у горњем писму постављају и објашњавају потребно је додати:

1) У говору заиста „има покрета: мимике и геста”, али они нису и не могу бити „интерпункција у говору”. Тачно је да ће когод, кад за рђава ђака каже да је „одличан ђак” — ту квалификацију, као што М. каже, пропратити намигивањем. И присутни ће, несумњиво, по овоме гесту захључити да онај што говори о дотичном ученику сасвим супротну мисли. Према томе није без основа Милетићева тврдња да тај гест у говору одговара знацима навода у писању. Али има и других средстава да се у говору истакне супротан смисао од онога што се речима казује. И то таквих средстава којима се не могу чинити никакви приговори. Та средства су: друкчији реченични акценат, раановрсност интонације целог израза, целе реченице или појединих њених делова и сл.

На исти начин се и чуђење изражава друкчијим изговором појединих делова реченице, посебним наглашавањем облика речи или реченица које изражавају оно што изазива чуђење итд. Упитне реченице и упитни изрази такође имају не само посебно облике већ и посебну интонацију. Али ми

знаке „усмене интерпункције” које Милетић предлаже ни овде не бисмо могли препоручити. Мени лично није јасно како се за неки посебан знак може узимати стални положај главе. Па глава се у говору увек држи право, а не само при постављању неког питања. Гестови рукама које би Милетић хтео да уопшти као некакав „усмени” знак питања могу бити карактеристични само за појединце. А Милетићеви „знаци усмене интерпункције” као што су: намитивање, буљење очију, опуштање доње вилице, — не само што не би могли бити препоручени него они, по нашем мишљењу, не могу бити ни допуштени у сваком друштву. Према томе, иако се несумњиво реченичним акцентом, тоном, његовом променом, почивкама у говору, гестовима и мимиком при усменом излагању мисли обично истиче оно што се у писму означава знацима интерпункције, — ипак се то не може звати говорном интерпункцијом. Још мање можемо прописивати тачно утврђене знаке који би за говорни језик били обавезни као знаци интерпункције у писању. А нарочито је важно истаћи да за таквим знацима у говору немамо никакве потребе. У писаној речи знаци су неопходни баш зато што је она нема и без покрета, без онога што прати сваку усмену реч, и о чему је напред говорено.

2. Милетић је тачно запазио да се у писању не поступа једнако при употреби наводних знака поред назива појединих дела и листова, установа, хотела и др. Једанпут се, вели он, ти називи стављају под наводне знаке, а у другим потпуно идентичним случајевима ови знаци се поред истих назива не пишу. Затим Милетић говори о томе да се овакви називи некад употребљавају у облицима падежа који смисао реченице захтева, док у другим случајевима остају непроменљиви, а одговарајући падежни односи се означавају обликом именица које поред тих назива ове врсте стоје као општа имена пирих појмосва. И најзад, он с правом указује да ни у самом нашем часопису нема свакад уједначености у стављању овог знака. Уредништво му је захвално за скретање пажње на ову последњу чињеницу. А свакако ће бити корисно задржати се на томе питању.

Употреба наводних знака у случајевима у којима смо их ми употребљавали у нашем часопису никако није у супрот-

ности ни с правописним одредбама, а ни с нашом досадашњом општом праксом. Али се не може рећи ни да смо се огрешили о принципе праксе и правописне теорије и кад смо пропуштали да ставимо ове знаке у случајевима које Милетић наводи. Па ипак признајемо да би и у овоме, као и у свим другим питањима правописа, требало да буде више уједначености.

Према природи нашег правописа и према принципима којих се придржавамо у употреби знака интерпункције, свакако треба бити птедљив у стављању наводних знака. Сваки знак интерпункције ваља употребљавати онде где је неопходан, а ниједан од њих не треба стављати тамо где је излишан. За наводнике се ово може рећи пре него за ма који други знак. Наводници се употребљавају да се њима означи тачно навођење нечијих речи у облику у коме су казане, да се истакне давање супротног смисла речима и изразима који се међу те знаке стављају итд. Тако исто овај знак се узима да се њим обележи посебно име неког дела, часописа, листа, друштва, организације, установе, предузећа, задруге и сл., уколико тај назив већ у језику постоји као заједничко или особно име нечега другог. Али ако је дат неки други моменат према коме се то може одредити, онда је употреба наводника излишна. Посебно назив нашег часописа није потребно обележавати наводним знацима јер се по самом великом почетном слову којим се назив часописа пише, лако потађа да је реч о часопису а не, како мисли Милетић, „о самом појму нашег матерњег језика“. И обично када се овако као посебно име узима нека заједничка именица, у коме случају се она пише почетним великим словом, њено означавање наводницима је сувишно. Међутим, кад се у овој служби употребљавају особне именице, које се и иначе пишу почетним великим словом — стављање наводника је неопходно потребно, уколико нечим другим није тачно одређено на шта се дотично име односи.

Кад се уз неки назив „који се ставља под наводнике“ стави и име ширег појма, онда се — баш онако како се, по Милетићевим речима, раније учило у граматичи — само ово име употребљава у падежу који значење реченице захтева, а сам тај назив стоји у облику номинатива, напр.: Објављено у часопису Младост (а не у часопису Младости), — Отсели су у хотелу „Златибор“ (а не у хотелу Златибору).

3. Ми разумемо зашто Милетић устаје против употребе придева *задњи* у значењу *последњи*, верујемо да код њега наведени придев нема овог значења и слажемо се с њим да је основно значење придева *задњи* — онај који је иза некога или нечега што је пред њим, да је то опозитум од придева *предњи*. Уосталом Милетић није једини, ни први, коме смета употреба придева *задњи* у значењу *последњи*. Било је раније и језичких стручњака који су се противили оваквој употреби. Јов. Бошковић, напр., у својим Скупљеним списима, св. I, стр. 221/22 каже: „Придев *задњи* не значи у нас *последњи*, него само *стражња*, *der, die, das hintere, posterior*, на пример: у чизме, предња и *задња* (страна) *sara*. Према томе, није добро „*задњи пут*“, место „*последњи* (пошљедњи) *пут*“. Други, међутим, нису тако мислили. Ивековић и Броз у Рјечнику хрватскога или српскога језика поред основног наводе и друго значење — *задњи* = *пошљедњи*, и дају за њега више примера из народних умотворина и из Вукова и Даничићева превода Библије, између осталих и пример: Који *задњи* чиња никад не добија, који су нашли у Вукову Рјечнику поред речи *плојка*. А у Српскохрватско-немачком речнику Гистића и Кантрге поред *задњи*, између осталих, налазимо и примере: у *задњи час* (у дванаестом часу) *knapp vor der Torsperre*; у *задње* време *in der letzten Zeit*, — у којима *задњи*, јамачно, значи *последњи*. И сада се поставља питање колико се може дати за право онима што се противе употреби придева *задњи* у овоме другом значењу.

Сам Милетић каже да се „у говору, па и у књигама, а највише у штампи (новинама)“ придев *задњи* често употребљава у значењу *последњи*. А то баш и јесте оно што одлучује да ли нека језичка особина која није општег карактера може бити примљена у књижевни језик. Потребно је само утврдити колико је распрострањена употреба такве особине код писаца.

Придев *задњи* заиста не употребљавају сви наши писци у спорном значењу. Зато управо и јесте то његово значење спорно. Али за претежну већину наших књижевника новијега времена можемо навести и примере употребе придева *задњи* у значењу *последњи*. И одређеније — можемо рећи да га сви хрватски, као и српски писци из западних наших крајева употребљавају у значењу које он има у примерима:

Ја бих, Резика, без тебе био *задњи* човјек на свијету (А. Шеноа, Приповијести IV, стр. 73); — *Задње* смо године оставили стару кућу (К. III. Балски, Љубав лајтванта Милића, стр. 171); — *Задњег* дана у мјесецу слао би тачно у један (А. Ковачић, Приповијести 1910, стр. 23); — Од *задњих* тридесет година били су Млечани турски заштитници (Вј. Новак, Тешки животи 1911, 42); — У *задње* вријеме некако је посве пропао (Ј. Лесковар, Приповијести 1917, стр. 15); — Све до *задњег* кутића (А. Тресић, Републице, стр. 30); — Тек у *задње* вријеме почела се... (И. Војновић, Акорди 127); — Постигао је и то да је од банке у *задњи* час исциганисао новац (А. Цесарец, Златни младић, 181); — Из цијеле интонације избија јак лиризам а особито из *задњих* реченица (А. Барац...); — Фашизам осјећа да му иду *задњи* дани (Гито, Борба за ослобођење Југославије I, 146); — ... који је закопан у својој *задњој* загради (Иван Горан Ковачић, Дани гњева 172); — *Задње* ријечи изговорио је тише (И. Ђипико, Приповијетке, 88); — *Задњи* мој разговор са Жерајићем (В. Грђић, Сарајевски преглед 1927, стр. 48); — Томаш је *задњих* година пао у подозрење (Б. Петрановић, Богумили, 124); — Онда се рачуна с онијем што је рекао *задњи* пут (М. Респетар, Бранково коло VIII, стр. 143); — Запамтено је само своје *задње* место становања (Ј. Дедијер, Етнографски зборник XII, 140).

Оваквих примера забележили смо још код В. Виловића, М. Беговића, В. Мајера, Л. Војновића, Ф. Бубановића и др. писаца и у хрватским часописима: Вијенцу, Хрватском колу, Републици и осталима.

Нешто је ређа употреба придева *задњи* са овим значењем код српских писаца из источног дела наше језичке територије, али и овамо налазимо примере:

Кад год се повела реч о *задњем* часу, вагда би Насрадин молио (С. Сремац, Насрадин, 5); — Нисам ја из редова *задњих*, знаде Максо врло добро (М. Шалчапин, Приповетке VI, 56); — Милан на *задње* речи не одговори (Ј. Игњатовић, Патница, 447); — Али, како видиш, човек до *задњег* часа има жеља (И. Секулић, Вакоп Богоро-

личине цркве, 142); — Они су га занимали до *задњег* дана (Н. Радојчић, Зборник И. Руварица VIII); — Решено је да се пресели у *Хеб задњи* деспот Ђорђе Бранковић (Ј. Радонић, Ђорђе Бранковић, 218).

И у књижевним часописима, како старијим тако и у најновијим, у појединим законима и уредбама, још понајчешће у дневној штампи, придев *задњи* се употребљава у значењу *последњи*. А сасвим је разумљиво како се из основног развило ово друго значење.

Придевом *задњи* одређује се појам уз чије име он стоји, њим се казује да се тај појам налази иза нечега што је пред њим и према чему он није само задњи него — ако су само ова два појма у питању — и последњи, у исто време. А последњи од два је лако могао постати — *последњи* уопште. И несумњиво тим путем је придев *задњи*, који је означавао последњи од два појма, постао придевом који ће означавати последњи од низа појмова, а то је природан и логичан, отуда и лингвистички оправдан пут. У језичкој логици нема, дакле, ничега што би се противило употреби предлога *задњи* у значењу *последњи*. А ширина те употребе код наших писаца, коју смо потврдили наведеним примерима, свакако јој је обезбедила место у књижевном језику.

4. Милетић с разлогом замера школи и дневној штампи, као најважнијим факторима у неговању културе књижевног језика, што о његовој правилности и чистоти не води довољно рачуна. Али примери које он за ово наводи нису свакад најсрећније изабрани. Употреби глаголског прилога типа *познавајући* посвећен је цео један чланак у овоме часопису (в. књ. I нове серије, стр. 365—372). И немамо потребе да говоримо о њеној природи и распрострањености у народним говорима и књижевном језику, пошто је о томе у поменутом чланку доста речено. А што се тиче употребе предлога *мимо* с генитивом — М., по нашем мишљењу, није у праву када устаје противу ове употребе. Није тачно да та „грешка“, како он каже, „шета“ само „по говинама“ „и по књигама високо образованих писаца Срба“, него је то особина и нашег народног језика, иако допуштамо да у неким његовим говорима не мора бити позната. Примери као што су:

Не слутећи ништа жандарми су безбрижно прошли *мимо села*; — Тад прођоше свати *мимо двора* (у овоме примеру, генитив би могао бити употребљен само стиха ради); — Побегло је са свога места и *мимо дружине* се вратио натраг; — То је *мимо свих прописа* трајало још неколико дана. Иако је трговина *мимо икакве* прешна и пријеварна...

— потпуно су народног карактера, мада су узети из језика појединих писаца. Уосталом и граматичари наши, па и најпознатији између њих, с разлогом допуштају овакву употребу предлога *мимо*. По Томи Маретићу овај предлог „стаже се с изузетком и (рјеђе) с генитивом” (в. Рјечник ЈАК., стр. 707). А проф. Белић (у универз. курсу Историје српскохрватског језика, књ. I св. 1, Београд 1950, стр. 398) каже о њему да се употребљава са акузативом за правац: „али како *мимо* значи и *пored*, то онда када у њему преовлађује то значење (исто као и *пored*, *дуж*, *уздуж*, *око*, *у* итд.) може се употребљавати и са генитивом”.

Милетић, међутим, сасвим тачно осећа да је глагол *уронити* у примеру: Уронио је своје руке у крв — рђаво употребљен. Има, истина, непрелазних глагола који се могу употребљавати и као прелазни, са значењем: чинити или учинити да се неко или нешто доведе у стање које означава дотични непрелазни глагол. Али, иако, према томе, теориски не би било недопуштено да се овај глагол употреби као прелазан (за ноја се обично каже да — *зарони* главу у песак), очевидно се може рећи да је он у овој вези, с објектом *руке*, за наше осећање језика немогућ.

5. Уз прву и последњу своју „опаску” Милетић је дао углавном тачна објашњења, али је уз прву од њих потребно додати да властита двосложна имена на *e*, типа *Миле*, имају услове да за књижевни језик буду усвојена у облицима независних падежа против којих Милетић устаје. Пошто, с једне стране, те именице у ном. једине имају облик именица средњег рода типа *миле* и *теле*, а, с друге стране, у нашем језику именице различитих родова у неколика случаја су истог типа промене — то је сасвим разумљиво што се *Миле-Милета* мења

и као *пиле-пилета*. Граматика нашега језика, додуше, те облике још није признала за правилне, али ако они преовладају у књижевном језику, немамо разлога устајати противу њих јер употреба оваквих њихових облика има врло широку народну основицу. Познато је да такву промену ове властите именице имају у јужној и централној Србији, у Босни, Лици, и другде, — у сваком случају у више наших говора који чине ширу основицу књижевног језика. Ова чињеница говори за претпоставку да таква њихова промена и у књижевном језику у догледно време може потиснути из употребе облике који су досад сматрани за једино исправне.

Употреба глагола *бојати се* уз генитив и датив, како и Милетић наговештава, зависи од тога да ли дотичном синтагмом хоће да се означи однос појма од кога стање изражено глаголом *бојати се* потиче (аблативно значење, које захтева генитив) или у вези с чим се то стање јавља (значење намене, које допушта употребу датива). Глагол *бојати се* у истом своме значењу садржи могућност везе са оба ова падежа. У реченици: *Бојим се да град не потуче винограде* говорно лице казује нам како се боји *од града* да не нанесе штету *виноградима*. И зато се та мисао кратко лепо може изразити у облику — *Бојим се виноградима од града*. Тако и у Милетићеву примеру — *Мајка се боји сину*, значи да се боји за сина, али бојазан не потиче ту од сина, већ *од нечега* што сина угрожава. И свакад тако глагол *бојати се* потенцијално садржи у себи и аблативно и дативно значење. Он нема ту, како Милетић мисли, „два смисла”, него се уз исто значење овога глагола, употребљава генитив или датив — према томе да ли је потребно означити од чега потиче бојазан или с обзиром на шта се она јавља. И генитив и датив ће се употребити ако је потребно истаћи и једно и друго, а ми један од тих облика се не употребљава кад се констатује само да бојазан постоји и ништа више.

О оштроумности и добром језичком осећању Милетићеву сведочи и трећа његова „опаска” у којој говори о разлици у значењу реченица: *Ти не знаш што ја знам* и *Ти не знаш шта ја знам* — које се у облику разликују само по томе што у првој имамо заменицу *што* у сад наведеном облику, а у другој — исту заменицу у облику *шта*. У нашем језику, разговорном

па и код писаца, оба ова облика се често употребљавају с истим значењима. Али код људи с добро развијеним осећањем језика преовлађује облик *шта* у упитном (и зависно-упитном), а *што* — у односном значењу (испор. о томе и испитивање на материјалу из појединих савремених писаца, Наш језик (1937), књ. V, стр. 135—152). Према томе, Милетић је само осетио разлику у значењима зависних реченица са заменицом *што-шта*, али је та значења помешао давши за односну реченицу (са *што*) управо оно значење које има зависно-упитна реченица (са *шта*). Стварно, Милетићева прва реченица: *Ти не знаш што ја знам* — значи: Ти не знаш оно (нешто) што знам ја; а друга: *Ти не знаш шта ја знам* — уствари има два значења: а) Ти не знаш шта од свега (што се може знати) ја знам и б) Ти не знаш колико много ја знам (за ово последње значење исп. „Упитна заменица *шта* употребљава се место упитног прилога *колико* када се односи на велику количину нечега: *Шта* овде има књига! = Колико овде има књига! (значи да их је много)”) — М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд 1951, стр. 370).

Белешка коју Милетић даје у својој *четвртој* „опасци” је тачно формулисана, сасвим уосталом као и у новијим граматицама нашег савременог језика.

М. С.

Идем на Институт или Идем у Институт?

Овде је реч о једном одређеном институту, о Институту друштвених наука у Београду, који — као што је познато — спада у ред највиших научних установа у нашој земљи и који обухвата науке неколико факултета (филозофију, политичку економију, право, уметност итд.).

Један мој друг, који влада солидним знањем нашег језика и који има изврсно језично осећање, и ја (чини ми се да имам добро језичко осећање) дуго смо се препирали око тога како треба рећи: *Идем на Институт* (друштвених наука у Београду) или: *Идем у Институт*. Он је тврдио да треба рећи: *Идем у Институт*, а да је погрешно и да не одговара духу српског језика: *Идем на Институт*. Ја сам опет тврдио да у овом

случају, тј. кад је реч о овом одређеном Институту, треба рећи: *Идем на Институт*, а да је оно: *Идем у Институт* — лоше у овом случају.

Ово размимотилажење је дошло као последица примера типа: *Радим у Другој мушкој гимназији у Београду* (што је у духу српског језика) и *Радим на Другој мушкој гимназији у Београду* (што није у духу српског језика).

Мој друг и ја бисмо увек рекли:

а) *Идем у основну школу (у гимназију, у учитељску школу, у војну академију, у завод, у фабрику итд.), Идем у Универзитетску библиотеку у Београду, Идем у физички кабинет.* Тако је и са институтом кад је у питању просторно ограничен завод: *Идем у Институт за српски језик Српске академије наука* (не: *Идем на Институт за српски језик САН-а*);

б) *Идем на Универзитет, Идем на Факултет* и сл.;

аа) *Радим у основној школи (у гимназији, у заводу, у институту итд.);*

бб) *Радим на универзитету, на факултету итд.*

Никад не бисмо рекли:

а) *Идем на основну школу (на гимназију, на завод, на институт и сл.), сем ако није у питању пењање на зграду, на кров неке од тих установа, кад, као и у другим случајевима, треба употребити искључиво предлог на (Идем на основну школу да поставим рефлектор и сл.);*

б) *Радим на основној школи (на гимназији, на заводу, на институту итд.), сем ако није случај као под а); Стојао сам једног дана на Основној школи у Авалској улици и разгледао град и сл.*

Исто тако рекли бисмо: *Идем на академију (прославу, забаву, приредбу итд.), али Идем у Српску академију наука, а не: Идем на Српску академију наука.*

Све је то познато, управо — у свим тим случајевима осећање је чисто. Има, међутим, случајева кад се осећање мути: *Идем на клинику* и *Идем у клинику*, *Идем у Институт за међународну политику* и *Идем на Институт за међународну политику*, *Идем на Велику техничку школу у Београду* и *Идем у Велику техничку школу у Београду*, *Идем на Вишу*

педагошку школу у Сарајеву и *Идем у Вишу педагошку школу у Сарајеву* итд.

Мислим да се примери као: *Идем на Вишу техничку школу у Београду* итд. поводе за оним примерима који су учвршћени у нашем осећању: *Идем на универзитет*, *Идем на факултет* итд. Тако је, по мом мишљењу, и са оним: *Идем на Институт* (друштвених наука у Београду), пошто тај институт функционише у нашој свести као универзитетска установа. Према томе, као што је боље рећи *Идем на универзитет* него *Идем у универзитет*, тако је и *Идем на Институт* боље него *Идем у Институт*. Управо, оно *Идем у универзитет* је рђаво, сем ако није у питању универзитетска зграда као у примеру: *Онда другови уђоше у универзитет* (у значењу — уђоше у универзитетску зграду).

Пошто мислим да је ово питање од општијег интереса, молим да у нашем језику изнесете овоје мишљење о њему.

С. М.

Радо се одазивам позиву да одговорим на ово питање. Само пре свега да речемо да друг С. М. није имао права када је оспорио своје сабеседнику тачност његова тврђења да треба рећи „*Идем у Институт*“, а не „*Идем на Институт*“.

Друг С. М. има сасвим неправилан начин доказивања. Он вели говори се *Идем на Универзитет* (мисли се, свакако, на Универзитет у Београду), *Идем на Факултет*, па према томе треба рећи и *Идем на Институт* јер је *Институт друштвених наука* установа онога ранга којег је и универзитет или факултет. Али, да је то тачно, друг С. М. учинио би велику неправду многим другим институтима који нису, вероватно, нимало нижи од Института за друштвене науке, па ипак вели, напр., „*Идем у Институт за српски језик САН*“, а не „*Идем на Институт*“ и сл. Већ је и само то требало да покаже другу С. М. да гешто у његову закључивању није правилно. Он и сам каже да се никад не рече „*Идем на Српску академију наука*“, па ипак то, вероватно ни за друга С. М., не може значити да је та установа испод Института за друштвене науке, као што је основна школа, гимназија, учитељска школа и сл. (исп. „*Идем у основну школу*“ итд.).

Питање је ваљало сасвим друкчије ставити. Када се уз универзитет или факултет употребљава *на* место *у*, требало је запитати да ли је то правило и да ли изрази као: професор на универзитету, „Идем на универзитет” и сл. претстављају такву особину у нашем књижевном језику која може послужити као утлед за друге случајеве.

Мислим да не може. Употреба предлога *на* место *у* и са акуз. и локативом уз установе као универзитет, факултет, клиника и сл. дошла нам је са стране. То је угледање на немачко *an der Universität, an der Fakultät, an der Klinik* и сл.; или на франц. *professeur à l'université, à la Sorbone* и сл. То је одавно познато, па је, наравно, то знао и Т. Маретић (в. његов Језички савјетник 58). Само он вели, и поред тога, „може поднијети”, позивајући се на употребу *на* у нашем старијем језику, као што је код Марина Држића: „Почео сам на школу (школу) ходит” и сл. (в. ARP VII, 193)”. Али и такви су примери могли бити изазвани страним *alla scuola* (фр. *à l'école*) и сл. Јер они примери из савременог језика (... преко Босне на Херцеговину, — Докле дођа на своје дворове, — Да он ш њоме бјежи на Удбину, — Који Хришћанин оде на Јерусалим, а Турци на Меку, — слично са: на Косово, — Дошавши једном на дућан, — Отишао на Цетиње и сл. — све на истом месту) — не могу послужити као потпуна паралела горњим примерима. Свуде се у њима претпоставља основно значење *на*, тј. управљање према површини нечега. Уосталом за неке случајеве (као: на Цетиње, исп. на Косово и сл.) могу бити и разлози нарочите врсте (не само заузимање горње стране или површине нечега него нечега што се претпоставља као више по географском положају, исп.: Пети се на брдо, Бити на брду и сл.). У савременом језику има доста таквих случајева, али се увек са предлогом *на* подразумева или нешто на горњој страни, површини, украј чега или сл. Исп. Ја сам била на Дунаву, — Ја на дому имам љубу вјерну, — Мисли Јово на дућану своме, — Пророк на својој постојбини нема части, — Град на мору итд. (све код Броз-Ивековића I, 722). Ови примери са локативом објашњавају и оне горње са акузативом.

Из овога излази да: „на универзитет”, „на универзитету” у горњем смислу и сл. примери не могу послужити као утлед

ни за Институт друштвених наука, нити за коју другу установу. Исто онако како се вели: *Идем у основну школу* мора се рећи и „Идем у Институт друштвених наука”. А како ћемо са „Идем на универзитет, факултет, клинику; — Чита на универзитету предавања, на Коларчевом универзитету и сл.? Знаћемо да су те конструкције добиле широку употребу под туђим утицајем. А ако ко рече: „Ишао сам у универзитет”, — „Слушао сам предавања у универзитету” и сл., знаћемо да се тај човек повео са својим правилним језичким осећањем и нећемо га онако корити као што чини друг С. М.

И.

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Па је и премијера прошла без икакве њихове примедбе ни управи... ни мени.* — Свезица ни одговара саставној свезици *и*, и најчешће се употребљава иза негације тамо где би иза афирмације стајало *и* (напр. *Дођи и ти; Немој дођи ни ти* или *Ја имам и једно и друго: Ја немам ни једно ни друго*). У горњој реченици употребљен је предлог *без*, који значи недостатак, немање нечега, али формално то није негација, јер се ова изриче одричним речцама *не* и *ни*. Место *ни* могла би у нашем случају стајати и свезица *и* (... *без икакве њихове примедбе и управи... и мени*), али у оба случаја ова реченица је ако не неправилна, а оно сигурно стилски незгодна. Пишчева је стилска погрешка у томе што је завршетак: *ни управи... ни мени* — надовезао на претходни део који већ претставља завршену целину (па је и премијера прошла без икакве њихове примедбе). Зато би се цела реченица морала изразити друкчије, више у духу нашег језика: *Па је и премијера прошла а (да) није било икакве њихове примедбе ни...* или још боље: *... а (да) они нису учинили никакву примедбу ни управи ни мени.*

2. *На процесу на коме ће судити одговорне за злочин.* — Глагол *судити* је и прелазан и непрелазан. Разлици у роду одговара и разлика у значењу; непрелазно *судити* значи или *расуђивати*, *мислити* (нем. *urteilen*) или *одлучивати* (нем. *entscheiden*), а прелазно има значење које је данас најобичније: „бити судија некоме” (нем. *richten*). У овом другом значењу глагол *судити* тражи уза се датив, тј. *судити некоме*, а не акузатив *судити некога*, као што је у наведеном примеру (који је узет из једног београдског дневног листа).

Могла би бити два разлога која су писца навела да глагол *судити* употреби уз акузатив. Или је то утицај немачког језика, у коме се каже *richten jemanden*, тј. *судити некога*, или је, што је вероватније, то дошло под утицајем сложеног глагола *осудити*, који је прелазан и тражи уза се акузатив (као што, напр., имамо однос клеветати некога: оклеветати некога, бележити нешто: обележити нешто и сл.).

У горњем примеру морала би бити употребљена безлична конструкција са *се*: „*На процесу на коме ће се судити одговорница за злочин*”.

Св. М.

3. „*И не прескаче данас господин пречасни, већ — шта више — као да лепше и свечаније поју.*”

Поју је треће лице једнине од глагола *појити*, који значи *дати да пије*. Синоним за *певати* је *појати*, од којег глагола треће лице једнине гласи *поје*, пошто се он мења исто као *грејати*, *трајати*, *вејати*, *лајати* итд. Каже се *опојати мртваца*, а не *опојити*. Глаголска именица гласи *појање*, а не *појење*. Према томе завршетак наведене реченице треба да гласи — као да лепше и свечаније *поје*.

4. „*Он је истакао да је Југославија одлучни противник аутаргије.*”

Аутаргија је грчка реч и значи такву организацију народне привреде где држава може сама да задовољи све потребе, без увоза из других земаља. Реч је направљена од грчке речи *аркео*, која значи *бити довољан*, дакле у овом случају *бити сам себи довољан*. Према томе се погрешно употребљава реч *аутаргија*, са значењем *владати сам собом* или томе слично. На то нико ко је употребио ту реч није мислио, него на оно право значење.

5. „*Не затијева никаккову даљњу аргументацију.*”

Сваки ко зна наш језик зна да придев *даљни* означава појам супротан појму *близак*. Ипак, иако је у своје време о томе писано и у Нашем језику (књ. VII предратне серије, стр. 93) и још се *даљни* употребљава у значењу *даљи*, као компаратив од придева *далек*!

Св. П.

6. У реченици: *Једна од оних Вукових приповедака у којима су обоје форме обичне* — употребљен је облик збирног броја *обоје* место основног броја *обе*. Само не треба мислити да је ту уз множински облик једне именице женског рода употребљен број у средњем роду једнине. Писац је, сасвим погрешно наравно, овде употребио збирни број, али не у једнини средњег, већ у множини женског рода. Овим не мислимо да правдамо такву пишчеву конструкцију, него смо је само хтели објаснити. Збирни бројеви, између осталих и *обоје*, у множини доиста могу имати облике за сва три рода, али се они само изузетно употребљавају, искључиво уз именице које обликом множине означавају какав појединачни појам, као у примерима: *Обоје те новине купује сваки дан*, — *Узми обоје виле па дођи*, — *Навуче обоје рукавице, и вунене и кожане, једне сврх других*, итд. Именични облик *форме* никако не спада међу овакве именице. За означавање једног овог појма употребљава се облик једнине *форма*, а свака множина тих појмова, па и када су два, захтева употребу множинског облика *форме*. Према томе, уз ову именицу је у горњој реченици требало употребити основни број *обе*, с којим она исправно гласи: *Једна од оних Вукових приповедака у којима су обе форме обичне*.

7. *Код планирања рада неки одбори су превидели оно што је најважније*. — Иако се у српскохрватском народном језику предлог *код* употребљава само „уз конкретне именице и њихове заменице” и за означавање просторног а не временског односа (в. Наш језик I, 1933, стр. 27) у језику појединих писаца смо и раније често налазили овај предлог употребљен као у горњој реченици, уз глаголске и друге апстрактне именице. Оваква његова употреба је после Другог светског рата, свакако под утицајем страних конструкција (исп. и ово у сад цитираној белешци), постала много чешћа. Зато је поново (у предатној серији НЈ дате су неколике белешке и поуке о овоме питању) потребно указати на то да се према природи нашег народног језика предлог *код* не може употребљавати за означавање временског односа и уз облике апстрактних именица, иако је таква његова употреба у језику дневне штампе,

а и код појединих писаца, данас врло обична. У овим случајевима наш народ и сви писци који имају добро осећање језика употребљавају предлоге: *у*, *на* и *при* с обликом локатива; напр: *У томе* човек мора бити опрезан (а не: *Код тога* мора бити опрезан), — *На овоме* (а не *код овога*) ћемо се нешто касније задржати, — *При томе* (а не *код тога*) ваља имати на уму, — *При изговору* (а не *код изговора*) речи, — *при доношењу* (а не *код доношења*) закона, — *при читању* (а не *код читања*) књиге итд. Према томе, и горе, на почетку овога става, наведена реченица треба да гласи: *При планирању* рада неки одбори су превидели оно што је најзначајније.

С-ч

8. *Мир ће бити сигурнији уколико ће бити већа солидарност...* — Правило је нашег језика кад се и радња главне и радња споредне реченице дешава у будућности, а радња споредне реченице се догађа пре радње главне реченице, да се радња ове последње исказује футуром, а прве футуром егзактним (предбудућим временом). Међутим у нашој штампи налазимо повремено примере сличне горњем, тј. употребу футура место футура егзактног, у служби којег се често употребљава презент у споредној реченици.

У нашем примеру и „сигурност мира” и „већа солидарност” посматрају се у перспективи, тј. у будућности. Сигурност мира је условљена солидарношћу, дакле, прво се остварује оно што је исказано у споредној реченици, па тек онда оно што је исказано у главној. Према томе у споредној реченици ваља употребити презент *буде* место футура *ће бити*, дакле: *Мир ће бити сигурнији уколико буде већа солидарност...*

9. *Управо изашла књига, садржи...* — Радни глаголски придев може постати прави придев ако је начињен од непрелазног глагола који значи стање (најчешће је то свршени глагол), или ако се њиме обележава особина као резултат радње. Глагол *изаћи*, иако је свршеног вида, не значи стање, нити *изашла* значи особину као резултат радње, већ саму радњу. Зато би се у горњем примеру морало прибећи описном начину, дакле — *књига која је управо изашла садржи...* (в. Наш језик II, 1934, стр. 33—39).

Св. М.

10. *Слуге часом наложе ваџру, па узму њшла и заџреџу га.* — Овде је неправилан презентски облик у 3 л. множ. *заџреџу*, јер глагол у инфинитиву гласи *заџреџаџи* (мења се по V глаголској врсти), а у презенту умекшава по старом јотовању сугласник испред завршног самогласника основе, дакле, *заџреџем, заџреџеш*, а 3 л. множ., према томе, гласи: *заџреџу*. Облик *заџреџу* био би исправан само онда кад би постојао глагол “запре(с)ти, — “запретем“ итд., као што, например, имамо глагол *сусресџи: сусресџем* (поред данас обичнијег *сусресџнем*), 3 л. мн. они *сусресџу* (поред: они *сусресџну*). Али такав глагол не постоји у нашем књижевном језику. *Заџреџаџи* је глагол перфективног вида и сложен од префикса *за* и простог имперфективног глагола *џреџаџи*, који се мења као: *крџаџи — крџем — крџу, меџаџи — меџем — меџу* и сл

11. *Он је додао да недавне оставке појединих министара и њега лично претстављају само доказ озбиљног размимолажења...* — Субјекатска синтагма у зависној реченици „недавне оставке“ има иза себе два генитива са посесивним значењем који се непосредно на њу односе. Први од њих, „појединих министара“, употребљен је сасвим исправно у овом облику, јер посесивни генитив од именице која значи нешто живо мора тако остати са својом атрибутомском речју, пошто обе не могу бити замењене једним посесивним придевом; и обрнуто, ако је појам којему нешто припада означен само једном именицом, припадност томе појму казује се посесивним придевом направљеним од дотичне именице (према: То је син *мога ујака*, не треба: То је син *ујака*, већ: То је син *ујаков*; дакле, неће ваљати „говор *Трумана*“, као што се може наћи написано, већ треба: „говор *Труманов*“). Други посесивни генитив, *њега*, од облика личне заменице за 3 лице не може овде остати, јер се у књижевном језику, као што је познато, место заменичног облика у генитиву са посесивним значењем употребљава увек само посесивна придевска заменица. У овој реченици та је заменица *његов*, одн. *његова* (оставка). Погрешна употреба облика *њега* свакако је дошла у вези с претходним генитивом и у његову продужењу. Део горње реченице, дакле, треба да

гласи: „...недавне оставке појединих министара и његова лично претстављају...” итд.

Б. М.

12. *Нашу јавност... треба... обавестити... о оним чворним проблемима који... врију данас у токовима наше књижевности.* — У овој реченици неправилан је облик 3 л. мн. презента *врију* (од гл. *врети*). Глагол *врети* мења се по VII (Белићевој) врсти и у презенту гласи: *врим, вршиш, ври, вримо врите*, али у 3 л. множ. има облик *вру* — по I врсти. Овоме глаголу је сличан глагол *зрети*, од кога се 3. л. презента каткад такође неправилно употребљава у облику *зрију*, месту *зру* (такође облик по I врсти).

И глагол *бдеи* има у презенту облике (по VII врсти): *бдим, бдиш, бди, бдимо, бдите, бде*. Али су обични у употреби и облици: *бдијем, бдијеш... и бдију* (по IV Белићевој врсти), као *пијем, пијеш... пију*. Радни глаголски придеви свих ових глагола гласе: *вreo, -ла, -ло; зreo, -ла, -ло; бдео, -ла, -ло*, јер се они граде од инфинитивне основе (*вре-, зре-, бде-*). Али се доста често среће облик радног придева у м. роду једн. као у реченици: *Мисао на напуштене и остављене књиге над којима је бдио...* Пошто је састав из кога је узета наведена реченица написан екавски, очекивали бисмо у њему правилан облик *бдео*. У јужном, јекавском, наречју, као што је познато, овај облик гласи правилно: *бдио, бдјела, бдјело, бдјели, бдјеле, бојела*). Па ипак се не може устајати против облика *бдио* ни код екавских писаца.

С. К.

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY
JUN 10 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 3-4

3134

БЕОГРАД 1951

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О језичким поукама	73
2. <i>М. Павловић</i> : Синтакса и интерпункција	79
3. <i>М. Шевановић</i> : Напoredна употреба заменица који и чији у посесивној служби	91
4. <i>И. Шевовић</i> : Разумети се у чему или у шта	98
5. <i>И. Појовић</i> : Стајати — стојати	104
6. <i>М. Сучевић</i> : Још о слову ј пре Вука	116
7. <i>Св. Марковић</i> : Једно значење речи алаш	118
8. <i>Др А. Коштић</i> : Рад на стварању медицинске терминологије	120
9. Писма уредништву:	
I <i>М. Јовичић</i> : Нека питања о правилној употреби речи у књижевном језику	123
II <i>Б. Милановић</i> : Одговор на стављена питања	128
10. Језичке поуке	145

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора: Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1951

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига III

Нова серија

Св. 3—4

О ЈЕЗИЧКИМ ПОУКАМА

Све се више јавља људи који у појединим листовима и часописима исправљају језик. То је добро, јер то показује да ти књижевни и политички листови осећају и сами да је потребно читаоцима и писцима што дубље усадити у осећање поштовање правилности нашег језика као дужност сваког културног човека, и писца и читаоца. Нарочито писца, јер се пишчева реч објављује у много хиљада примерака и тако посеје широм целог народа какву језичку лепу особину или, најжалост, и нетачност. А писана, управе штампана, реч заразна је; она својим јавним карактером узима на себе знаке нечег општег, општеодоброг или општепризнатог, иако, уствари, то није.

Ја већу да говорим о правописним грешкама. По себи се разуме да њих у штампаном тексту не би смело бити; али ја сам пре кратког времена говорио да би и сама издавачка или штампарска тела имала да се побрину да ниједан текст који из њихових установа изађе не оме изаћи са тим грешкама. То треба да је услов сваког штампаног текста. Замерке те врсте, иако карактеришу рђаво саме писце, оне у исто време показују да и издавачка или штампарска установа не врши своју дужност. Ту оне деле у потпуности одговорност заједно са писцима.

Много је значајнија и крупнија ствар — исправљање језика. Ево како Наш језик излази око десет година (са великим прекидом од 1940—1948, почевши од 1933 год.), па ипак се стално јављају и оне грешке опште или „опћените“ правилности, иако ју је Вук Караџић називао, а о којима се у НЈ често расправљало. То је најпростија, најосновнија врста језичких грешака која се готово једначи са правописним гре-

шкама. Ми не можемо претпоставити да писци, и почетници и већ старији књижевници, не цене и не воле свој језик. Та знатан део вредности њихових дела у њихову је језику и стилу! И Бранку и Јакшићу се замера кад негде у том правцу поклецну, али се одмах дода да некипут и „добри Омир задрема“; само сви писци нису. Омири, па и Омира није зазорно поправити ако када погреша.

Досада су критике у том правцу, по традицији која се сматрала као врло добра за наше прилике, биле анонимне, уколико су се тицале не оних који их пишу већ оних о којима се пишу. Можда то није било добро. Писци читајући анонимну критику, макар и било јасно да се она њих тиче, сматрали су да могу преко ње прећи. Можда то не би учинили да критичар, који се на својим замеркама мора потписати, изнесе и име онога ко се огрешао о језичка правила. Хтела се избећи лична препирка, хтела се свака језичка омашка обележити као општа ствар; међутим је постајала — ничија ствар! Пошто је било и сувише доказа да досадашња пракса није добра, можда би је ваљало уопште или бар у тежим случајевима сасвим напустити.

Али да тако буде, да се језичка критика или, боље, језичка разлагања схвате озбиљно, — она се морају озбиљно и давати. Површно, нетачно и неубедљиво дате исправке — убијају углед језичкој критици и одвраћају свет од ње, нарочито ако бољи, интелгентнији читаоци нађу у своме језику или језичком осећању довољно разлога да огласе поправку као непотпуно доказану. Зато би било потребно да своју исправку критичар свестрано образложи. Циљ је чистота и лепота језика, а не безразложно цапидлачење и инћарење. Да узем који пример надохват. Један језички критичар у низу својих, често тачних и корисних напомена, замера писцима што пишу „испољује“ место „испољава“, „објашњује“ место „објашњава“ и вели да би било боље да су употребили *испољава*, *објашњава*. Иако је несумњиво да постоји глагол *испољивати* као и *испољавати*, *објашњивати* поред *објашњавати*; иако је такође несумњиво да је *испољавати* и *објашњавати* и обичније и једино забележено у нашим речницима (Академском, Броз-Ивековићевом, Ристић-Кангргином и сл.), то још није до-

вољно. Језички критичар треба да зна и више од онога што у неком појединачном случају у речницима пише. Ијему мора бити познато да се код великог броја глагола ове врсте налази поред *-ávati* и *-ívati* и да су горњи примери сведоци такође те тенденције која не садржи у себи ничег неправилног, и поред тога што има глагола који, супротно овоме, имају и једино *-ívati*, напр. *забрањávati*, *забрањујем* и многи други; али напр. *довршити* има подједнако и *довршиávati*, *довршујем* и *довршиívati*, иако Броз-Ивековић, ослањајући се на ранију литературу, имају само *довршиávati*, *-ујем*, док Ристић-Кангра имају обоје (и *довршиávati* и *довршиívati*). Тако имамо и *допуњávati* и *допуњívati*, *украшávati* и *украшиávati*, *употребљávati* и *употребљívati* и на стотине других. Исп. за горње глаголе: Сва деца коју ја познајем осећају и испољују своје утиске... М. Ђ. Милићевић, Емилу двадесетог века, Београд, 1872, 52; ... и које се [страсти] у обојици могу да испољују као најнежнија племенита осећања — В. Кнежевић, О херојима Т. Карлајла, Београд, 1903, СКЗ 35, 257; Тако се тада испољивао груби теутошки понос — М. Пупин, Са пашњака до научењака, Београд, 1929, 32 итд.; Успех и трајање саветске олигархије објашњује се поглавито тиме што је она ударила велике намете на народ — С. Јовановић, Уставобранитељи, Београд, 1912, 114; *Ništa ne treba da mi objašnjujete* — В. Машић, Direktor Prokić, 1924, 201; исп. изведену именицу објашњивања (напр. V. Car Emin, Pod sumnjom, 1918, 147) и сл. Истина је да сваки писац радије употребљава од једних глагола једне облике, од других — друге; али то не значи да у границама развитка овог појава који је сав у покрету други писац не може употребљавати искључиво други облик; само то не значи да један од њих грешни. Када писци постају носиоци особина ове врсте, они развијају, тако да речем, „леgitимне“ тенденције језичке, на чему им се не може замерити. Тако и овде.

Замера се, даље, што је неко од писаца рекао „иза све снаге“ и тражи се од њега да употреби „из све снаге“; међутим и ту критичар не би имао права кад би то обележио као неправилност. Наша је стара особина да предлог *из* = старом *изъ*, када се његов полугласник налазио у јаким положају, сачува

тај полугласник, који је доцније прелазио у *a*, напр. пробудио се „иза сна“, тј. старо *изъ сна*, у којем се први полугласник налази у јаком положају јер је иза њега други полугласник који се губи, зато што је био у слабом; тако смо добили *изъ сна* и даље *иза сна*; исто је тако у „изъ вьсе снаге“ — први полугласник у јаком положају, и зато се сачувао. Према томе *иза све снаге* — правилно је; али је могао критичар рећи да би било јасније да је писац употребио *из све снаге* зато што имамо и стари предлог *иза* који је друкчије постао (*из + за = изаа = иза*) и који је другог значења, па би могао сметати разумевању горњег израза. Додуше критичар вели да „иза“ даје другу нијансу; али то није још довољно. Дакле, *стилски* обзира могли би препоручивати да се употреби могућно *из* место правилног *иза*, а не обзира правилности језика.

Писац је употребио у своме тексту *прошли мјесец*, а критичар му замера и тражи да употреби *прошлог мјесеца*. И ту критичар нема право: *прошли мјесец* (временски акузатив прилошки употребљен) исто тако лепо показује кад се нешто дешавало и да се дешавало у току прошлога месеца као и *прошлого мјесеца* (временски генитив јд. прилошки употребљен). Мислим да није потребно нарочито помињати да се за то у свакој бољој синтакси нашег језика може наћи доста примера (исп. Он оста *неко вријеме* у Азији, Да се Максим лијечио *годину дана*, Тако су копали *сву ноћ* итд.; в. Маретића, Граматика и стил. II изд. 502; исп. такође и Даничића, Србска синтакса, 1858, 412—415). Од воље пишчеве зависи да ли ће једно употребити или друго; зато му се на томе не може замерити.

Тако исто *мрзи на ме*, које је писац употребио, старије је и изворније него *мрзи ме*, које је новије иако је и оно знатно распрострањено; то исто вреди и за *не чини тога*, које је писац употребио, према *не чини то*, које му препоручује критичар и сл.

Ја знам да је критичар овде стао на савремено земљиште и да сматра неке од ових особина за архаизме, а друге опет за „хипермодерне“; али ако је тако, онда критичар треба да објасни овоју тачку гледања и да не прогласи као погрешно оно што није такво. Може бити да за извесну прилику не би било поделно да се употреби оно што одживљава своје последње дане,

а у другом случају опет можда није zgodно да се удаљавамо од онога што је обично, или бар обично у извесном крају; али је све то требало образложити, и тада би се критичарење замерке јавиле у сасвим другој светлости.

Ја бих могао навести и других замерака критичарима, али мислим да је и оволико довољно. Критика мора бити исправна. Она мора бити права поука да се њоме и читалац и књижевник могу нечему научити. Требало би да је и занимљива и да се њоме скида вео са какве језичке нејасности или какве значајне језичке особине која је непосвећенима била загонетна. У сваком посебном случају требало би нарочито показати да ли је каква замерка стилске, или естетске природе или чисто прамаитичке. Када би својим примедбама и поукама које критичари пружају помагали свакоме ко их ушчита, ја сам уверен да би тада и језичка исправка пре ухватила корена. Али би, сем тога, корист од њих била и са друге стране. Оне би приближиле писцима и сама размишљања о језику на начин који би за њих могао бити врло користан у случајевима нових сумњи док текст њихов није још предат за штампање.

Језички стручњаци требало би да се позабаве и књижевним делима као изворима усавршавања и напретка књижевног језика. Сви тврде да су књижевници велики ствараоци у области књижевног језика. Књижевници се овде схватају врло шиροко: као писци књижевних, научних, популарних, журналистичких и свакојаких других стручних дела и написа у којима се они придржавају свога језичког осећања оплемењеног књижевном културом. Међутим, ко ће то показати ако не језички стручњаци, који имају разумевања и за књижевне особине књижевних дела. Не пита се само шта су књижевници створили у области књижевног речника, колико су тај речник освежили вађењем из заборава живописних и значајних речи, колико су га обогатили народним речима које су запазили посматрајући живот народни и својим творевинама које су им из пера испале, — већ шта су приновили и у стилистици. Има писаца са богатом језичком и стилском маштом који су тим квалитетима својим у знатној мери заменили књижевне квалитете, али који су за нас врло значајни јер

знатно крећу језички развитак унапред; а има их са скученим средствима у том правцу, али са тако прозрачном архитектоницом своје реченице и свога стила уопште да њихово дело остаје урезано у сећању за дуго време итд. Корисно би било, научним путем, са потпуном аргументацијом и исцрпним образложењем, изградити класификацију књижевних дела према њиховим језичким и стилско-естетским особинама. То би помогло многима да се снађу у потребном тренутку у избору књижевних дела.

Напоследку — још једна напомена. Ретко се дешава да који језички критичар похвали које дело са језичке или стилске стране, и ако то бива, оно је у најопштијим речима или са врло општим доказним материјалом. Међутим било би добро да се при сваком критичком језичком разматрању истакну и добре стране дотичног дела. При изношењу и добрих особина треба исто тако дати потпуно образложење зашто се неке језичке особине нарочито истичу. Јер није довољно само поменути добру особину да је и други према своме језичком осећању оцене, већ треба и нарочито показати због чега се то чини. Тек онда када се са језичке стране изнесу и добре и лоше стране извесног дела, оно је језички достојно оцењено. Иначе ће негативна оцена, као што је то раније често чинијено, појединачно узетих особина извесног дела као оцене целокупног дела бити и неправична и нетачна. Међутим све то заједно има великог значаја за оцену и осећање вредности језичке критике. Код нас је знатно укорењена особина да сматрамо, а да то ч не казујемо, да се добре особине извесног дела подразумевају. Али то није исправно. Ако желимо да нешто о таквом делу буде тачно, морамо изнети потпуну истину о њему. Ако се већ ограничимо уопште само на појединачне особине појединачних писаца или дела, онда такође треба међу тим појединачним особинама износити и добре, а не само једне, и то рђаве, као што се обично чини. Јер поучавати треба не само на рђавим примерима како не треба грешити, већ и на добрим — како се треба усавршаваати. Не треба заборавити никада да нам је дужност уливати увек и самопоуздање и вољу за напретком јер то крепи, подиже и потстиче на нова дела не само почетнике или средње писце него и најбоље.

А. Б.

СИНТАКСА И ИНТЕРПУНКЦИЈА

(Поводом анализе неких стихова из народних песама)

У песми Женидба Максима Црнојевића налазимо велики број стилистичких детаља који заслужују да се проуче. Један од њих је израз *женска страна*, употребљен у два стиха са различитом вредношћу, у две говорне ситуације тако да би требало и интерпункцијом да оне буду диференциране. Међутим Вук Караџић то није учинио. Из анализе дате у овоме чланку треба да се покаже и од коликог је значаја правилна употреба запете за тумачење текста и какви се шири закључци из тога могу изводити.

I

Изрази *женска глава*, још и данас у употреби врло често у облику вокатива у значењу: „Жено, знаш ли шта чиниш“, и *женска страна* имају синтетичну семантичку вредност „жена“ као неискључива глава, као слабија страна, супротно значењу *мудра глава*, „човек“, чије значење има више нијанси: снагу, одлучност, јачину, а уз то и искуство, па онда и мудрост. У споменутој народној песми израз *женска страна* употребљен је у два стиха.

Но да видиш једне женске стране (156) и
Женска страна мудро одговара (224).

Љуба Ивана Црнојевића показује пуно поштовање које дугује своме мужу и господару; пре но што ће га упитати зашто је сетан невесео, она —

Подви скуте и подви рукаве,
Цјелива му руку и кољено (130—131).

А на Иванове речи о последицама Максимове болести:

Но сам дужду ријеч оставио
 Да доведем хиљаду сватова,
 Да љепшега од Максима нема;
 Јутрос, љубо, нема грднијега, —
 Ја се бојим кавге преко мора,
 Кад Максима сагледају мога (150—155)

— она, пред собом оправдана ситуацијом, чини замерку за оно што је основни повод целој трагедији. Иако жена, она ово чини, мада јој не приличи и мада она ни сама у другој прилици то не би учинила:

Но да видиш једне женске стране,
 Како грдно рече господару:
 Господаре, да од Бога нађеш!
 Куд те сила сломи преко мора,
 На далеко, четрест конака,
 Преко мора, да не видиш дома,
 Ни без јада доведеш девојку! . . .“ (156—162)

У горњем стиху *женска страна* значи „жена“, и она се — таква по схватањима нашег средњег века, — обраћа без довољно пажње, она говори Ивану Црнојевићу *грдно*.

Међутим када, после пуних девет година, Иван добије поруку („књигу“) од дужда млетачкога да дође по девојку или да јој пошаље „отпусну књигу“, књигу разрешења, да би се за другога могла удати, — Иван Црнојевић пита своју љубу за савет:

„Љубо моја, ну ме сјетуј саде,
 Ал' ћу снаси књигу оправити,
 Да се наша снаха преудаје, —
 Ал' ћу слати, ал' слати нећу?“ (220—223).

На ово народни певач наставља, показујући и обичајем освештани став и у даној говорној ситуацији одређено фор-

мулисану готовост Иванове љубе да каже своје мишљење, иако то не одговара основним обичајима феудалнога доба балканске средине.

Ситуација скваћена у ширем смислу истински је тешка и захтева смишљен одговор, са предвиђањем свих могућих компликација у односима Црне Горе према Млетачкој Републици. За Ивана Црнојевића обадва могућна решења воде катастрофи, и зато њему треба савет „мудрога јунака“, чије је расуђивање ојачано животним искуством. — Од жене се по схватању Иванова времена савет не тражи, од жене се „памет не купује“. Жени се Средњи век диви; она је на једној страни предмет трубадурске поезије, на другој стуб куће, — али није онај који може давати савете. Жена је могла бити и домаћин, и радоначелник, и многим продицама дати отпечатак женске лозе као што кажу презимена: Анђелићи, Босићи, Василићи, Гроздићи, Зорићи, Јањићи, Јокићи, Катићи, Љубићи, Љубичићи, Марићи, Недићи, Петрићи, Ружићи, Смиљанићи итд., — па ипак је она застајала док прође ма и много млађи мушкарац, а при дочеку му прилазила руци и не говорила док није била питана. Жена нашега народа је, за балкански свет турског периода, потпуно у сенци живота; она је кроз векове ишла пешице, носећи терет на леђима, док је пред њом, на коњу, под оружјем, јахао псеудофеудалац њен муж, ратнички настројен и пун јуначког поноса планинац. Па ипак, Иван Црнојевић у тешкој ситуацији пита жену за савет.

У жене је дуга коса, а кратка памет — у антители каже народна пословица. Ову мисао уноси у свој одговор и љуба Иванова, и то као неко оправдање за оно што ће рећи, а што не мора бити и *добар* одговор —

Женска страна мудро одговара:
 „Господару, Црнојевић Иво!
 Ког су љубе досле сјетовале,
 Кога досле, кога ли ћ' од селе,
 С дугом косом, а памећу кратком?
 Ал' ти хоћу ријеч проговорит!“ (224—229).

Стих 224, који треба да да смисао овоме одговору и њеном мишљењу о самој себи као „женској страни“ ни у Вукову лајпцишком издању III књиге, где је ова песма (забележена 1822 године од Старца Милије) први пут штампана (1823 ни у Вукову бечком издању II књиге (1845 г.), где је унета из III књиге ранијег издања; ни у првом државном издању, — нема запете иза прве синтагме *женска страна*, на месту цезуре. Према томе синтагма *женска страна* значи исто што и *женска глава*, има значење супротно значењу мушка, мудра глава, дакле — жена. Са том вредношћу синтагма *женска страна* имала би да буде просто граматички субјекат реченице коју би сачињавао овај стих у целини.

Али тумачење „жена мудро одговара“ — било би у општој супротности са целим комплексом схватања о жени, и са самом конкретном говорном ситуацијом, са контекстом, — јер Иво Црнојевић тражи савет од жене управо зато што се крај њега „не придеси мудрога јунака“ (ст. 217). Ово поткрепљује и сав смисао стихова који чине одговор, а нарочито она скоро ритуална ограда: да женино није давати савета. Стварно, стих 224 садржи у себи *две* мисли међусобно супротстављене, односно две реченице у недвосмисленој антителизи, и такве две реченице се морају одвојити запетом:

Женска страна, мудро одговара!

Први део овога стиха још је у психолошком смислу реченица у елипси, а њену вредност дао би њен употпуњени вид:

[*Јесте*] женска страна,

односно са антителизом:

Женска страна [*јесте*], [*на ипак*] *мудро одговара*.

II

Од наведеног, због антителизе психолошки појачаног и елипсом сажетог значења, вредност израза *женска страна јесте*, у вези са оградом *на ипак*, добија еквивалентну вредност *иако је женска страна*, тј. *иако је жена*, — при чему допусно

иако проистиче из претходног степена нешто мање интензивног истицања оградe, из подразумевања нијансе *па ипак*. Дакле, право значење овога стиха јесте: *Иако је женска страна, она (ипак) мудро одговара.*

Одговор љубе Иванове и јесте мудар, и да се њено мишљење примило, не би дошло до трагичног обрта: својим здравим инстинктом она предвиђа да витештво мора схватити неминуовност судбине, па тако и последице Максимове тепшке болести:

„Од Бога је велика гријота,
А од људи зазор и срамота
Ђевојачку срећу затомити
И у њену роду узаптити.
Послушај ме, драги господаре!
Од шта си се данас препануо?
Ако су га красте иштетиле,
Ако бидну главни пријатељи,
За то ријеч проговорит неће...“ (230—238)

При овоме *ако* из 236 стиха има значење *иако, мада*, а придев *главни* уобичајену епитетску вредност *прави, истински*.

Да је овај савет био добар, и једини излаз из ситуације, потврђују и речи Латинке девојке, која управо развија мисао љубе Иванове:

„Мио свекре, Црнојевић Иво!
Максиму си срећу изгубио,
Како с' другог зетом учинио.
Рапшта, свекре, да од Бога нађеш!
Ако су га красте иштетиле —
Ко је мудар и ко је паметан,
Томе, свекре, ваља разумјети,
И свако може муке допанути;
Ако су га красте нашарале,
Здраве су му очи обадвије,
Срце му је баш које је било... (901—911)
Но ти, свекре, Богом ти се кунем:

Ја ти враћај благо са јабане,
 Са вашег војводе Милоша,
 Те удари на Максима твога,
 Јал' напријед ни крочити нећу..." (920—924)

Савет Љубе Иванове, дакле, био је стварно мудар, иако је она „женска страна“, — а такво тумачење захтева да се, бар у наредним издањима, ставља запета иза првог дела 224 стиха, те ће се и интерпункцијом исказати право значење целе ове реченице које је супротно значењу из 156 стиха где израз „женска страна“ казује мишљење Средњег века о жени и где зато не може доћи запета.

Да је пример из 224 стиха уствари омашка интерпункција самога Вука Караџића, показује и анализа интерпункције других стихова Караџићевих издања народних песама, анализа којој је Богдан Поповић посветио чланак „Интерпункција у српским народним песмама“ (Страни преглед, VII—VIII, бр. 1—4, с. 1—21). Он је врло лепо показао да је погрешно употребљена запета у познатим стиховима песме Женидба Душанова где се даје слика Милоша Војиновића са компарацијом и где запета прекида ток мисли саме реченице:

Сину Милош у пољу зелену,
 Као јарко иза горе сунце.

„После првог стиха, каже Б. Поповић, не треба да има запета. Певач није хтео прво да каже да је Милош „синуо“, па после да дода да је синуо „као сунце“; него је, у свом лепом поређењу, рекао обе појединости, и глагол и његову допуну, заједно, као једну реченицу: Милош сину као сунце“ (стр. 12). Код Караџића у народним песмама има и других погрешака у употреби запете, како Б. П. овде наводи.

Али Караџић у многим примерима има правилно употребљену запету у антитезама, као напр. у песми Удаја сестре Душанове, и то на два места:

Сва господа устаде на ноге,
 Па се цару часно поклонише,

Покљонише, [а*ми*] не одговорише (20—22), и
 Сва устаде по реду господа,
 Часно цару диван учинише,
 Учинише, [а*ми*] не одговорише (71—73).

Тако је и у даљим стиховима исте песме:

Таде царе ријеч проговара:
 „Чујете ли, сва српска господо!
 Вино пити, а не опити се —
 Нит' је било, нити може бити . . .” (80—83).

Исти је случај и у стиховима песме Бановић Страхиња:

„Онда мене љуба обранила,
 Љуба моја [а] мила шћерца твоја, —
 Нешће мене, [но] поможе Турчину” (785—787).

Антитеза је правилно обележена запетом и у још многим стиховима, скоро без изузетка, тако да се намеће закључак да је Вук Караџић пропустио да супротност обележи у 224 стиху песме Женидба Максима Црнојевића због аналогije према стиху 156 исте песме, где израз *женска страна* и не треба да буде одвојен.

Ближи пример за правилну примену запете, и то са антitezом да је неко мудар, а ипак учини нешто супротно принципу мудрости, налази се у стиховима песме Милош у Латинима:

Вели њима војвода Милошу:
 „Ви сте мудри, господо латинска,
 Јесте мудри, а*л'* [= *на ипак*] зборите лудо . . .”
 (14—16).

А у песми Бановић Страхиња случај је веома близак ситуацији из стиха поводом кога овде дискутујемо:

Мудар Бане, *пак* је иштетио:
 На јутру му не зва добројутро . . . (586—587).

Мудар човек зна све обзире и правила опхођења, и не сме их пропустити, па ипак — бан је „иштетио“, погрешно, није Влах Алији пожелео „добро јутро“. При томе *пак* значи „ипак“, дакле нешто одређеније, рељефније казано него у поменутоме 224 стиху, а ово управо доказује да се у њему Караџић могао механички повести за 156 стихом.

III

Анализа стиха 224 песме Женидба Максима Црнојевића отвара још два проблема из синтаксе — проблем стварања односа инверзије и проблем односа паратаксе према хипотакси.

Објашњавање реченице: *Женска страна, мудро одговара на два начина*, од којих је један у паратакси а други у хипотакси, уводи нас у разумевање потсвесне позадине психолошко-језичког формирања реченице и преношења тежишта са једног елемента на други, води нас разумевању принципа инверзије пре свега. А као последица тога ремећења и преношења тежишта јавља се нов однос између два дела реализације једне комбиноване мисли, једне сложене реченице.

Прво тумачење: *Женска страна јесте, а мудро одговара*, или у прецизнијој антители — *Женска страна јесте, па ипак мудро одговара*, очигледно показује примарни степен развитка синтагме *женска страна*, управо враћање те синтагме у облик пуне реченице из кога таква синтагма може настати. Друго тумачење: *Иако је женска страна, она мудро одговара* — показује, очигледно, степен ужег повезивања ове две реченичне реализације; показује резултат једне компликованије психолошко-језичке говорне ситуације.

Док је однос из такве две реченичке реализације обележен обичном адверзативном свезицом *а*, дотле је само у обичном виду изражена супротност, какву иначе, у другим, напред анализираним примерима обележава свезица *али* или само запета. У основи такав однос паратаксе, али са појачаном везом по супротности, изражавао би се ако употребимо *па ипак*, које осем функције ознаке супротности, садржи у извесној мери и нијансу допунског значења, мада адверза-

тивност преовлађује, и тиме се још одржава однос паратаксе између оне две реченичне реализације. Међутим, јачањем онога другог елемента садржаног у огради *на ипак*, јачањем условљеним управо конкретном говорном ситуацијом онаквом каква нам се указала из психолошко-стилистичке анализе главних места саме народне песме, — долазимо до појачања те ограде *на ипак*, а тиме до преношења такве појачане нијансе на допуону свезу *иако*, односно *мада*, — долазимо, дакле, до реализовања *допусног* односа између две мисли односно две реченице, при чему тежиште целе такве сложене реченице, тежиште њене предикативности, прелази на реченицу која формулише, која исказује допуноски однос, тј. добијамо из паратаксе — хипотаксу.

При овоме преношењу улоге *на ипак* на *иако* јавља се однос инверзије оба дела. Други део стиха *мудро одговара* — остаје основни елемент, полазна тачка, оно што описна граматика назива главном рченицом; а реченица која њу допуноски, као допусна условљеност, употпуњава и прецизира казана је у почетку. Таква инверзија, несумњиво, захтева да се употреби запета иза овакве допусне реченице, као што изричито истиче А. Белић у своме чланку *О стављању запете*. „Када се то изврши, каже он, тиме се ломи логички ред у реченици, — зависној се реченици, која је тим преметањем нарочито истакнута, даје готово напоредни значај са главном рченицом, њена зависност од главне реченице није више тако одређена као што је онда када се зависна реченица налази на свом правом месту. Зато се после такве зависне реченице ставља запета“ (Наш језик, н. с. књ. I, св. 1—2, с. 18). — Идући за оним што је у психолошко-језичким процесима битно, чак и кад недостају формалне ознаке субординације, хипотаксе, ми морамо такав однос схватити и примити ако је он условљен општом говорном ситуацијом, — а такав је случај у анализираном 224 стиху. Оваква нас анализа управо и доводи не само до схватања природе хипотаксе у језичким реализацијама него и до разумевања психолошко-језичког процеса саме инверзије.

Пре свега, оваква конкретна анализа говорне ситуације према говорној реализацији води нас директно исправљању

нетачнога гледања Хермана Паула на однос паратаксе и хипотаксе. По њему је погрешно гледиште да је хипотакса проистекла из паратаксе. (Hermann Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 1909, с. 145). Овом приликом пак треба нагласити да се у науци о језику уско схватао проблем прелаз паратаксе у хипотаксу; он се везивао за стање у језицима данашњих примитивних народа. Мање погрешна оријентација била би да се полазило само од начина мишљења и изражавања најпримитивнијих народа, са Тасманије, од Папуанаца, или од индикација о говорним могућностима пећинског човека старијег доба. Нешто прецизнију оријентацију за схватање односа изражавања у паратакси и хипотакси може нам дати анализа говорног тока разних степена имбецилних и дебилних из Дома за имбецилне (Јабучка, близу Панчева).

Међутим, анализа и нормалног процеса мишљења и реализовања мисли говорним током, показује јасне могућности комбиновања елемената мишљења при говорној функцији, мењање рељефа при таквом реализовању, преношења тежипта са извесних елемената на друге.

Овакве процесе мишљења — говора доказују осим анализе 224 стиха песме Женидба Максима Црнојевића и многи други слични случајеви. Недоречени елементи који намећу потребу за интерпретирањем нису ређи у обичном говору но у народном стиху, а ту су врло чести, садржани у неким другом делу реченице. Тако у песми Цар Лаазар и Царица Милица, у дистиху:

Носим клобук брату рођеноме, —
Ја сам млада, мило ми је перје (136—137)

други стих стварно значи:

[А перје ћу за себе узети],
Ја сам млада, мило ми је [младој] перје,

— и даље, тај стих може значити:

(Зато) што сам млада, мило ми је перје,

чему би претходна фаза била:

Мило ми је перје, *јер* сам млада.

Из песме Урош и Мрњавчевићи, стих:

Књиге гледа, *а* говори Марко (193)

значи:

Књиге гледа, *а* [*при том*] говори Марко,

— *а* затим са израженом тенденцијом да се прецизира временски однос у хипотакси:

[*Док*] књиге гледа, говори Марко,

при чему се адверзативна вредност свезице *а* преноси на временску функцију *док*.

Потпуно пак паралелне случајеве стиху 224 имамо у примерима већ наведеним за употребу запете у антители. И у њима привидни однос паратаксе садржи подразумевену иако неизражену хипотаксу:

Јесте мудри, *ал'* [= *на ипак*] зборите лудо, —

то јест:

Иако сте мудри, зборите лудо, —

и:

Мудар Бане, *пак* је штетио

то јест:

Мада је мудар Бане, (*ипак*) је прегрешио.

Из оваквих анализа, дакле, инверзија нам се показује не као процес механичког пребацивања једне реченице испред друге, већ као привлачење тежишта, преношење елемента значења који добија појачану вредност и чиме се ремети равнотежни однос паратаксе, *а* ствара уже изражена повезаност — однос хипотаксе. Овакви примери показују да стварно „постоји и хипотакса без икаквих свезица, са истом онаквом зависношћу као у хипотаксичким реченицама“, како о оваквим појавама говори А. Белић у својој магистралној студији

О језичкој природи и језичком развитуку (с. 469). Сама пак анализа оваквих примера конкретно нам приказује суштину унутрашњег, психичког процеса при стварању ближег повезивања две реченице, процеса претварања односа паратаксе у однос хипотаксе са јављањем инверзије у новом стању реализовања мисли. Тај нови однос, дакле, има да обележи запета као формална ознака не саме инверзије већ инверзије условљене хипотаксичким односом.

Миливој Павловић

НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ЗАМЕНИЦА КОЈИ И ЧИЈИ У ПОСЕСИВНОЈ СЛУЖБИ

У језику се често по два и више облика речи, израза или реченица употребљавају напоредо у истој служби. Међу многобројне такве случајеве иде и употреба одговарајућег облика односне заменице *чији* (*чија*, *чије*) и генитива такође односне заменице *који* (*која*, *које*) — у служби за означавање припадања појму на који се те заменице односе. У реченицама — да одмах на примерима покажемо о каквој служби тих речи говоримо — *Пашини мојци и слуге су делије, који х се поглавица зове делибаша* и: *Да се лије крв јадних сељака, чија мука користи свакоме*.

Означени облици односних заменица *који* и *чији* овде су, како видимо, употребљени у потпуно истој служби. То јасно потврђује чињеница што би се у првом примеру могла употребити односна заменица из другог и обрнуто: у другој реченици могли бисмо узети облик односне заменице из прве, а да се тим ниуколико, ни у једном ни у другом случају, не промени смисао онога што се тим реченицама казује. За нас наведени примери значе, дакле, исто и кад их дамо са узајамном заменом односних заменица у њима, тј. у облику: *Пашини мојци су делије, чији се поглавица зове делибаша* и: *Да се лије крв јадних сељака, који х мука користи свакоме*. Али о напоредној употреби ових двеју заменица у функцији за означавање припадања не мисле сви овако. Познато је да овако нису мислили ни неки врло истакнути наши граматичари. Између њих Тома Маретић, полазећи од Вукове и Даничићеве употребе наведених односних заменица у овој служби, утврђује да је у књижевном језику посесивну заменицу *чији* (*чија*, *чије*) у односној функцији допуштено употребљавати само ако се тиче облика именица м. р. јединине и то искључиво кад означавају лица, а да „гдје не може стајати

чији“ (тј. у свим другим случајевима) „тамо стоји генитив односне заменице *који, која, које*“ (в. Gramatika i stilistika, Zagreb, 1899, стр. 468, а испор. и Маретићев Језични savjetnik (Zagreb, 1924, стр. 9).

Дражећи се утврђеног правила овога знаменитог нашег граматичара и језичког стручњака, многи појединци су чинили замерке свакој широј употреби заменице *чији* у релативној служби. Они су такву употребу оглашавали за неправилну у свим случајевима где се ова заменица не односи на једину именица м. рода које означавају лица. Поводом такве једне замерке проф. Белић је у једном чланку у Нашем језику (књ. I, год. 1933, стр. 136—140*) ово питање опширније расправљено. Ту је он и на примерима и теориски показао да је ово ограничавање употребе релативне заменице *чији, чија, чије* неосновано. Против тога ограничавања он наводи чињеницу да су све остале упитне заменице и односне у исто време, па да се ни заменица *чији* не може у томе од њих разликовати, као и то што Даничић, који је у великом Рјечнику ЈАК. обрадио ову реч, тамо за њу наводи примере слободне њене употребе уз имена различитог граматичког рода и броја не чинећи притом никакве замерке таквој употреби. Даље се Б. тамо позива и на сигурно језичко писање такође великог вуковца и граматичара Љуб. Стојановића, који је у оцени Маретићева Језичног савјетника изнео своје неслагање с Маретићем у питању ограничења употребе релативне заменице *чији (чија, чије)*. И најзад, А. Белић с правом каже да врло широка употреба ове заменице у тој служби код наших књижевника и у народним говорима не допушта никакво њено ограничавање у књижевном језику. Он, разуме се, не опори да може бити говора нашег језика у којима се односно-упитна заменица *чији* употребљава за означавање припадања само када се односи на појединачна лица м. рода. Он, штавише, претпоставља да се у Вукову језику ово могло јавити као особина његова краја, и с разлогом сматра да то није ништа друго већ „стилско-језичка особина која се јавила — код самога Вука“.

*) Тај чланак је потписан онда од Уредништва НЈ, али се из књиге А. Белића *Око нашег језика* (Београд 1951 г.), где је чланак поново објављен, види да га је написао сам проф. Белић.

А у Граматици Т. Маретића, која је углавном граматика Вукова и Даничићева језика, није се ни могло очекивати правило друкчије од онога што је тамо дато. Једино такво је оно и могло бити изведено из Вукове језичке грађе, којом се писац првенствено служио, јер се Даничић у своме сопственом језику и овде угледао на Вука (Маретић на цитираном месту у својој Граматици наводи један једини Даничићев пример отступања).

У најновије време би можда само још покоји језички „пурист“ могао тражити да се држимо Маретићева правила у овоме питању. А сасвим супротно: употреба генитива релативне заменице *који* у служби за означавање припадања појму на који се она односи — данас је, бар овде у нашој средини, многим врло необична. Ево доказа за то. Ових дана ме је пресрео на улици један познаник с питањем да ли је правилно рећи: *Ове речи нису изведене непосредно од речи којих су оне дежинутици*, — како сам ја на једном месту у последњој свесци Нашег језика (књ. III, св. 1-2, стр. 7) написао. „Ту би свако, додао је овај мој познаник, место *којих* употребљивао *чији*, баш онако као сте и сами ви свега неколика реда ниже казали: — *непосредно, дакле, од именица чија се основа завршава сугласником ц*“. Ја сам, разуме се, одговорио да је релативна заменица *који* за означавање припадања ту сасвим правилно употребљена и да, према томе, није тачно да нико други не би казао онако како сам ја рекао. Своме саговорнику сам овом приликом објаснио да је сам Вук Караџић у оваквим случајевима употребљавао искључиво генитив заменице *који*, па да су зато неки граматичари једино такву употребу сматрали за неправну. Мој познаник је духовито, али не и тачно, приметио како он и сам држи да су само граматичари тако нешто могли измислити, али никако не верује да је Вук у овој служби употребљавао ту заменицу.

Ма како да је из овога што смо напред изложили јасно да нису у праву они што замерају употреби облика генитива односне заменице *који* у посесивној служби — потребно је показати да њихово такво схватање није сасвим без основа. Оно се заснива на знатно чешћој употреби заменице *чији* у тој функцији. Али, ма колико да је, опет нарочито у источном де-

лу наших народа, ова заменица ту обичнија од оне прве и ма како да су данас овамо ретки писци који у истој функцији употребљавају генитив односне заменице *који*, ипак се не може рећи да је она друга односна заменица било по чему правилнија.

Многи наши нешто старији писци, познатији и мање познати, који су већином писали беспрекорним језиком потпуно народног карактера, припадност су означавали генитивом заменице *који*, како нам то потврђују примери:

Дете моје не дам, ономе је не дам *којега* је само име кадро њежно срце поразити њено (Ј. Ст. Поповић, Драм. списи I, 12); — И љубљаше руку своје љубовце у *које* оку суза се затрепти (Б. Атанацковић, Целокупна дела, стр. 108); — Књаз ће се морали ослонити на људе *којих* намере никако нису извесне (И. Гарашанин, Писма II, стр. 21); — Ко ће се сојузити с људима *којих* политику нико не разуме (исти, Писма I, 95); — Право су имала та господа што не хтеше конгрес *кога* резултат опет би био рат (исти, Писма II, 171); Турства славо, перјанице, *којега* је још прајдеде мач Османов припасао (П. П. Његош, Свободијада II, стих 71—73); — Ти си цар мој и свет другог *којега* је рука вргла (исти, Црногорац* к свемогућем Богу, стих 151—152); — ... ја шах *којега* је диплома на врховну власт потписата (исти, на крају познате титуле султанове из Шћепана Малог); — Отвара нам се једна превелика соба *које* се ужасна величина не могаше очима прегледати (исти, Сан на Божић, Целокупна дјела II, 1927, стр. 428); — ... очију *којих* се плаветнило упија у душу (М. Шапчанин, Приповетке II, 121); — ... старих Бошњака *којих* јунаштва ислам може пробати (исти, Целокупна дела, IV, 164); — ... језик звучни *којега* ће земља, небо слушати гласе (исти, Цел. дела II, 66); — Ја исподизах књиге *којих* се хартија на корицама беше потклубучила (Ј. Лазаревић, Приповетке I, стр. 56); — Прави од ње као тамницу *које* зидови увијек расту (Хрв. књижевни алманах 1934, стр. 61); — ... У бившем најотменијем загребачком самостану у *којега* је цркви св.

Тројства било сахрањена абатиса Јудита Зрињски (Хрватско коло, књ. XII, стр. 58); — ...наличи путу на *којег* крају страљна пропаст зијева (Бунјевачка и жокашка vila, 62); — Балча је ограђена стубовима и решѣткама на средини *којих* су врата што воде на море (А. Тресић, Љутовид Посавски, 120); — Мислим да се могао познати народ *којег* је језик у књизи главна ствар (В. Даничић, Ситнији списи 1925, 214); — У њих ће свак наћи људи који међу нама сваку славу заслужују, *којих* слава сав народ наш дичи (исто, стр. 325); — ...или су Хрвати оне насеобине у Угарској *којих* је пјесме сакупио Курелац (В. Јагић, Спомени I, 1930, 356); — Кнез Моравски Растислав и панонски Коцељ, *којих* се старењем преведе Свето писмо на словенски језик... (От. Новаковић, Основи словенске службе 1893, стр. 121); — Не налази се у Горском вијенцу *којег* је издање сам Владика надзирао (М. Репетар, Јужнословенски филолог XV, стр. 221); — Трећу велику групу старословенских глагола чине облици *којих* се обе основе разликују по томе (А. Белић, Глас Српске академије наука 164, стр. 17).

Већ сами наведени примери из језика познатих наших писаца искључују оправданост приговора посесивном генитиву релативне заменице *који*. Он је ту сасвим у складу с природом нашег језика. Познато је да се у функцији означавања припадности посесивни придеви и посесивне заменице употребљавају напоредо с посесивним генитивом имена. Сви синтаксичари нашег језика од Даничића, преко Миклошића и Маретића, до најновијих говоре о истоветности значења ових двеју граматичких категорија. (Они, наравно, указују притом на моменте који условљавају употребу једне или друге од ових категорија и утврђују када је која од њих обичнија). А као што се, рецимо, иста мисао казује у реченицама:

Када је чуо мишљење *сабеседниково*, он је казао и

Када је чуо мишљење *сабеседника*, он је казао, — тако је свеједно да ли ће се рећи:

Он је одговорио своме сабеседнику *чије мишљење* је прво саслушао или:

Он је одговорио своме сабеседнику *којега* је мишљење прво саслушао.

У вези са овде наведеним и сл. примерима потребно се са неколико речи задржати још на једној страни овога питања. Маретић и његови следбеници, како је напред изнето, стајали су на становишту да у случају какав имамо у овом последњем примеру (тј. кад се заменица односи на једно лице м. рода) увек ваља употребити присвојну релативну заменицу *чији* (док ће се у свим другим сличним случајевима употребљавати искључиво ген. заменице *који*). Другима се (сад не више граматичарима) чини употреба односне заменице *који* у овој служби уопште не само необична већ и неправилна. Међутим из свега овога што смо досад изложили може се извести закључак да нема никаквог разлога било у коме погледу ограничавати напредност употребе ових двеју односних заменица, која је потпуно у складу с природом нашег језика. Нема, између осталог, оправданог разлога ни за захтев да се уз именице које означавају појединачна лица м. рода употребљава само заменица *чији*. Основ и овоме захтеву Маретић је налазио у таквој употреби код Вука Караџића, али свакако зато што није запазио да и у овоме случају Вук (иако, очевидно, ретко) употребљава генитив заменице *који*; испор. Његов пример: *Кара-Ђорђија [је] био затворио или уставио код себе некога Митрића за кога је братом била сестра Јаковљева* (Правитељствујушчи совјет 1860, стр. 13). А Вук, сем тога, није био једини који је тако у служби за означавање припадности употребљавао заменицу *који* и кад се односи на једину именица које означавају м. лица. Ово нам потврђују примери:

Турства славо, перјанице *којега* је још прадједи мач Османов припасао (П. П. Његош, Свобод. П, стр. 71—73). — Имају свога барјакгара *кога* заповиједи добро слушају (Фр. Махар, 106); — Ходао је доле бурни Мађар, *кога* је крв у вечном врењу (Зора I, 1869, стр. 171) и сл.

Међу писцима из којих смо узели примере за употребу посесивног облика односне заменице *који* навели смо и оне што ту особину сигурно нису примили из књига (Вук, Његош, Гарашанин) и друге који својим језиком свестрано могу служити за углед (Шапчанин, Лазаревић), као и читав низ оних који су поред овога још и најпознатији зналци нашег језика (Вук, Даничић, Ст. Новаковић, Јагић, Решетар, Белић). Али ни они не употребљавају само тај облик већ с њим напоредо и посесивну односну заменицу *чији*. Сама имена овде наведених писаца довољно убедљиво говоре да се ни једној језичкој особини која се среће у језику свих њих заједно, ма колико она иначе била ретка, не може порицати њен књижевнојезички карактер. Овај се карактер очевидно не може спорити ни употреби посесивног генитива односне заменице *који* (*која*, *које*). Али имена ових писаца нам указују и на другу једну чињеницу у којој ми видимо клицу могућности за све ређу овакву употребу. Уколико нису лингвисти и граматичари, ти писци су са терена ужег и нешто ширег завичаја Вука Караџића, из Подриња и суседне Шумадије или из Црне Горе. Иако је то језичка област која чини ужу основицу књижевног језика, она је ипак доста узана, нарочито с обзиром на то што је у новије време основицом књижевног језика постало цело наше језичко подручје. И сасвим је разумљиво што сада све више и више преовлађују особине које имају највећу распрострањеност у нашем језику схваћеном у целини, као збиру свих народних говора српскохрватских. То несумњиво и чини да је у служби о којој говоримо данас неупоредиво чешћа употреба заменице *чији*. Ово дана, док сам размишљао о питању коме је посвећен овај чланак, ја сам у дневним и недељним листовима уочио само један једини пример с посесивним генитивом заменице *који* — ... *знати и умјети да издрже у тој борби које исход сигурно не може бити пропаст слободе* (Sveučilišni list, Zagreb, II, br. 23—24, стр. 1, стубац 3). Ово ипак не значи да је она већ изишла, или скоро изишла из употребе, нити икоме да је права да њезину употребу оглашава за некњижевну. Највише се може рећи да је она нешто застарела. А као таква баш она је често карактеристична за стил овога или овога писца.

М. Стевановић

РАЗУМЕТИ СЕ У ШТА ИЛИ У ЧЕМУ

Један преводилац с талијанског језика питао нас је шта је правилније:

Он се разуме у мртваци или:

Он се разуме у мртвацима.

Питање је постављено у вези са реакцијом глагола *разумети се*: да ли је његова допуна акузатив или локатив с предлогом *у*.

Позната народна пословица са овим глаголом у Вуковој збирци штампана је у облику: *Разумијева се* (у чему), као *магарац у кангару* (Ковчежић 1849, стр. 269). Овако она гласи и у Мушкатировићевој збирци (Причте, 75). Можда ју је Вук отуда и узео без икакве промене њеног облика. Али је Вук уз њу ставио примедбу: „Мјесто *разумијева се* говори се и само *разумије*“. Поред објашњења Вук је уз пословице често давао и њихова тумачења: јаснију, бољу и савременију редакцију; исп. *Сит гладну не разбира*. Посл. Даничић, Синтакса 341 и *Сит гладну не вјерује* (мјесто *не вјерује* говори се и *не разумије*), Вук. Тако он у пословици: *Здрав болесну не разумије — не разумије* замењује са *не вјерује* (Ковчежић 1849, стр. 89). Вук овде једно старије значење глагола *разумети*¹⁾ замењује глаголом *веровати*, који је оном првом глаголу у том значењу синоним. Вук је изванредно тачно решио ово питање. Лативна допуна *болесну* открива нарочито значење глагола *разумети*. Вук је уочио то његово архаично значење и протумачио га глаголом *веровати*. Он је овде, дакле, једно значење управног глагола објаснио његовом допуном. Тако је текст пословице остао веран. Да је

1) Види доле о овом значењу глаг. *разумети*.

заменио дативну допуну акузативном, како то савремено значење глагола *разумети* захтева, тиме би променио и значење целе пословице.

Вукову напомену уз прву пословицу, коју сам горе навео, можемо овако објаснити. Ако Вук у управном делу ставља *разумије* место *разумијева се*, он самим тим одређује и акузативну допуну за то значење. Вук је, на основу тога што је знао да се у народу тако говори, учинио промену у управном делу (у „*regens*“-у) и тако истакао и потребу за променом у допуни (у „*rectum*“-у); дакле: *Разуме као магарац у кантар*. У Капетановићевој збирци¹⁾ та пословица и са повратним глаголом гласи: *Разумије се као магарац у кантар*. Овај облик пословице и у савременом књижевном језику обичнији је него ли овај с природном допуном у локативу (*у кантару*).

Са овим питање облика допуне уз овај глагол није до краја решено. Поставља се питање те допуне првенствено уз његову медијалну форму, уз *разумети се* (и *разумевати се*). Али се, по моме мишљењу, не може постављати питање да ли је правилно *разумети се* (*разумевати се*) *у што* или *разумети се* (*разумевати се*) *у чему*.

Зна се да глаголска рекција у првом реду зависи од глаголског значења. Све допуне управне речи у органској су вези са њеним значењем. У значењу управне речи постоји латентна функција сваке њене могуће допуне или одредбе (в. А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, т. 169). Према томе, глаголска рекција није формалне природе, већ семантичко-синтаксичке. Другим речима, не може се сваком глаголу одредити коначно један облик допуне, већ се мора водити рачуна о сваком његовом појединачном значењу. Различита значења могу имати различите допуне. И често баш нарочита допуна показује неко посебно значење глагола. (Исп. горе Вукове примедбе уз пословице које сам навео).

Позната је, рецимо, група глагола у нашем језику са двојаким допуном, акузативном и дативном. То су глаголи:

¹⁾ Капетановић—Љубушак, Нар. благо, 1888, стр. 150,

помагати, служити, сметати, саветовати, разумети и др. (в. универзитетска предавања А. Белића, Историја српскохрватског језика II (1950), св. 1, стр. 348). Тако и глагол *разумети*, према томе шта све може да значи, може се слагати с оба ова падежа:

Кад значи *веровати* (а то његово значење је данас застарело), као у примерима:

— *Здрав болесну не разумије*. Вук, Посл. 89; — *И бог ће нам, синко, опростити, — а Турци нам не разумјети*. Н. пј. II, 369; — *Ваља разумети и сиротињи*. Ј. Н. Оточанин, Старине, 289, — има дативну допуну.

Најчешће, а свакако најобичније значење овога глагола је — *схватити* нешто или некога; напр.:

Он разуме француски, енглески, руски итд.; — *Ученици упамте само оно што се предаје, а не разумеју*; — *Он разуме свога друга*. — *Он свакога разуме*.

Овде треба навести и примере са рефлексивном формом овог глагола у пасивним реченицама где он има у основи исто значење:

— *Говори лагано, боље се разуме*; — *То се разуме*.

А може тај глагол имати и других сродних значења. Затим се уза њ, као допуна, употребљава и локатив с предлогом *с* (Да знамо како он разуме *о томе*, П. М. Ненадовић, Протокол 1860, стр. 34) или у истом значењу — гепитив с предлогом *око*, итд.

Али је овде потребно објаснити облике допуне уз *разумети* (разумевати) у његовој рефлексивној форми. Ово је утолико потребније што су једни наши класични писци (а и најновији) употребљавали допуну с предлогом *у* уз овај глагол у акузативу, а други у локативу, и што су наши лексикографи за један падежни облик (за акузатив), а други — за други (за локатив).

Вук у свој Рјечник није унео рефлексивни облик овога глагола. Искључиво за локативну допуну су: Броз и Ивековић, Бакотић, Ристић и Кантрга, Н. Петровић (уз *se connaître en*), Ј. Ђорђевић (уз *intelligo*). Искључиво за акузатив с предлогом је Ј. Адамовић (уз *se connaître en*). За једну и другу

допуну Парчић (уз *intendere*); а Ј. Стевовић (уз *se connaître en, à, dans*) ставио је обазриво: „разумевати се у —“, што значи да је он и за облик акузатива и за облик локатива.

Примери за акузатив из наших писаца су:

Она се је, истина, слабо разумијевала у поједине модерне књижевне смјерове (Лесковар, Сјене љубави 1898, 21); — Ти се разумеш у вино (А. Т. Павичић, Републ., 1909, 118); — Ја се разумијем у шпорт (А. Шеноа, Прип. IV, 260); — Ти се у те ствари не разумијеш (А. Ковачић, Од данас... 23); — Ја се у људе разумем (Давичо, Међу Марксовим партизанима, 75) — Сељак нап... не разумије се ни у читање ни у писање (А. Ковачић, У регистратури, 1909, 8); — Ко се разуме у слова (Зб. за н. ж. IX, 1904, 215); — Увидео сам тек, да се не разумијем у женске (К. Ш. Валски, Под старим крововима 1912, 198); — ... који се у практичну политику не разумије (А. Т. Павичић, Побједа 1898, 100); — Разумије се као магарац у кантар (Калет. — Љубушак, Нар. благо, 300); Разумије се у господарство (Лесковар, Прип. 1917, 94); — Ја допуштам да се ја у сликарство не разумијем као ви (М. Крлежа, Госп. Глембајеви 1928, 16); — Ти се разумијеш у туђе каматњаке, то су твоји глембајевски таленти! (М. Крлежа, Госп. Глембајеви 1928, 72); — Ти знаш да се ја не разумијем у жене (Ј. Кулунџић, Мистеривни Комић 1928, 23); — Разумијеш се ти у поезији као магарац у кантар! (В. М. Јовановић, Каријера 1914, 181).

За локатив: Разумева се он, као магарац у кантару (Ј. Мушкатиновић, Причте, 105); — Ваља знати словенски и разумевати се у акцентуацији (Ј. Скерлић, Писци и књ. VII 1922, 36); — Ти се слабо разумеш у знацима судбине (К. Руварац, Списи II, 200); — Који се разуме у домазлуку (К. Руварац, Списи I, 106); — ... одговори онај међу нама који се у природи и јестаственици најбоље разумевао (И. Секулић, Записи 1940, 89); — Буда-ла се боље разуме у својој кући, него мудар у туђој (Ву-јаклија, О писању и стилу, превод Шопенхауера, 89).

Затим има примера са локативом и предлогом *о* у допуни (Мало се разумем о тој ствари. И. Гарашанин, Писма 1931, 337), као и примера у којима је допуна у генитиву с предлогом *око*:

Разуме се *око* стоке; — Разуме се *око* коња; — Разуме се *око* пчела; — Разуме се *око* деце; — Разуме се *око* болесника, *око* самртника, *око* мртваца итд.

Кад наведеним примерима из писаца додамо примере свакодневне употребе глагола *разумети се* с допуном у локативу: *Разуме се у* калемљењу, *у* сушењу шљива, *у* намештању руке, *у* кројењу, *у* шивењу, *у* мешењу, *у* кувању итд., па узмемо и сваки појединачно и све заједно — лако је схватити да глагол *разумети се* у њима значи *сналазити се*, и да баш зато захтева дапуну у локативу.

Разуме се у пића; — *Разуме се у* коње; — *Разуме се у* мотор; — *Разуме (се) у* кантар; — *Разуме (се) у* сат; — *Разуме се у* радио апарате итд., као и у свим напред датим примерима из писаца и многим сличним случајевима, исти глагол значи — *са разумевањем улазити у што*.

Треба дакле полазити од значења управног глагола па да се правилно схвати облик његове допуне. Питање ових допуна је, како се види, претежно семантичко-синтаксичке природе, тј. значење глагола је органски повезано са његовом допуном. И сасвим је разумљиво што два различита значења глагола траже две различите допуне. У реченици су многобројни и разноврсни односи регулисани увек односом управне речи и њене допуне, па је тако и у примерима типа:

Он се разуме у компоновање, који значи: Он улази са разумевањем у компоновање, он је *упућен* у предмет компоновања; — *Разуме се у* музику; — *Разуме се у* сликарство, *у* вајарство, *у* модерне књижевне смерове; — *Он се не разуме у* поезију; — *Разуме се у* слова, *у* кантар, *у* вино, *у* коње, *у* спорт. Сви ови примери показују да су у допуни предмети у чије је основне особине неко упућен толико да их познаје.

Он се разуме у компоновању значи: Он се сналази у извођењу радње компоновања. Исто тако: *Он се разуме у* књижевној критици; — *Тај се разуме у* мирској поезији; — *Он се разуме у* музици; — *Он се разуме у* калемљењу, *у* ку-

вању, у кројењу, у шивењу, у неговану болесника, у рвању итд.

Ове допуне, саме по себи, одређују, дакле, које значење тај глагол употребљен уз коју од њих има. А цео израз састављен од глагола *разумети се* и било које од ових допуна у крајњој линији значи исто, па отуда једни писци и употребљавају једну, а други — другу допуну. Има, истина, случајева да је негде обичнији један падеж као допуна овоме глаголу (свакако се чешће говори: Разуме се у *вина*, него у *винима*, као што је за нас много обичније — Разуме се у *математици* него: Разуме се у *математику*). Али се не може уопштено рећи да је у примерима једног типа правилна само једна, а у другима само друга допуна.

Што је понегде, као у примеру који је био и повод овом чланку, недовољно обична и једна и друга допуна, — то је свакако зато што у говору има језичких фигура које понекад чине целу мисао необичном. Такви су најчешће елиптични изрази какав је несумњиво и израз *разумети се у мртваце* (односно у *мртвацима*). Већ утврђено значење глагола *разумети се* с акузативном или локалитивном нијансом свакако имамо и у овом примеру. И кад се каже *Он се разуме у мртваце* — то значи: Он са разумевањем улази у *послове* око мртваца, а реченица: *Он се разуме у мртвацима* — Он се сналази у *словима* око мртваца. Зато свакако тако и треба рећи. Или ако хоће баш да се и употреби елиптична реченица, онда је уз *разумети се* још најбоље узети допуну у генитиву с предлогом *око* — *Он се разуме око мртваца*.

И. Стевовић

СТАЈАТИ—СТОЈАТИ

У нашој граматичкој и лексикографској литератури према презенту *стòјѓм* јављају се два облика инфинитива: један са *-а-*: *стàјаши*, а други са *-о-* у кореновом слогу: *стò-јаши*. Зато једни граматичари сматрају да је правилан једино облик *стàјаши*, а други мисле да је исправније *стòјаши*.

Код творца нашег књижевног језика Вука Караџића у Рјечнику налазимо само *стàјаши—стòјѓм*, а исто тако *-ста-* (а не *-што-*) код сложених глагола: *достàјаши (се)*, *-стòјѓм (се)* „*sich würdig machen; sich geziemen*“, *застàјаши (се)*, *-стòјѓм (се)* „*verweilen*“, *настàјаши, -стòјѓм* „*die Aufsicht führen*“, *одстàјаши, -стòјѓм* „*zu Ende stehen*“, *постàјаши, -стòјѓм* „*ein wenig stehen bleiben*“, *престàјаши, -стòјѓм* „*hindurch stehen; überleben, в. надживјети*“, *устàјаши се, -стòјѓм се* „*durch Liegen geniessbar werden*“, — дакле све са *-а-* у коренском слогу инфинитива. Једино код *достàјаши се* налазимо и *достòјаши се* „*sich würdig machen*“; а у *пристòјаши се, -стòјѓ се* јавља се искључиво *-што-*. Иначе *престòјаши* (у Црној Гори) Вук сматра као покрајинско и упућује на *престàјаши*; а тако исто и *наштојаши* „старати се око шта“ (на Задвару) упућује на *настàјаши*. — То значи да и код простог глагола и код већине сложених Вук као правилну варијанту инфинитивне основе узима — *стаја-*.

Вуково правило: *ста-* (у инфинитивној основи): *што-* (у презенту) усвајају и други граматичари.

Тако Т. Маретић у првоме издању своје Граматике и стилистике (1899) узима да је правилан однос *стàјаши (стà-јао, стàјавши* итд.): *стòјѓм* (стр. 262). То мишљење он задржава и у другоме издању (1931), нако каже да се „гдјешто“ употребљава и *стòјаши*, са *-о-* (224—225). И у Боранићевом

Правопису (1930) *стајати* се препоручује као правилно, а *стојати* се сматра као погрешно (209). Исто тако и Д. Костић у својој књижици *Није-него* каже да је боље употребљавати *стајати* него *стојати* (1931, 195).

Па и у Правопису проф. А. Белића — у регистру даје се само однос *стајати*—*стојим*, а и не помиње се варијанта *стојати* (1934, 195).

Напротив, стари хрватски филолог В. Пацел (*Oblici književne Hrvštine*, Karlovac 1865, 37) вели да је према презенту *стојим* једини правилни инфинитив: *стојати*; а да је *стајати* инфинитив једног другог глагола, да иде уз презент *стајем*.

На ово се схватање враћа и М. Стојковић (*Stojati ili stajati za lat. stare*, *Nast. vjesn.* XLI, 170—174). Он сматра да је *стојати* једини исправан облик овог глагола, тим пре што и теориски изгледа оправданији: у другим словенским језицима налазимо само *sto-*, никад *sta-*, то је једно; а друго: у *стојати*—*стојим* имамо исти коренски вокал као у *бојати* се — *бојим* се, које припада овоме глаголском типу.

Како се употребљавају ови облици у нашим народним говорима? О томе не располажемо тако богатим подацима; али их ипак има довољно да се из њих утврди да постоји и једна и друга варијанта.

За *стојати* имамо ове примере: у војвођанским екавским говорима: *стдјати*, *стдјо*, *стдјали смо* (по мојим белешкама), у средњој Славонији доследно *стојати*; а тај се облик јавља и у Лици (М. Стојковић, *l. c.*). И у источној Србији имамо *стоаћ*, *стојаше* (А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, 131, 575). На Косову се искључиво употребљава *стојаш*—*стојим* (Г. Елезовић, *Речн. косовско-метохиског дијалекта*, *s. v.*). Из Црне Горе је Вук забележио поменуто *присдјати* се; а у Црмници имамо *стоја-сам*, *стојали* су итд. (Б. Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, 476). И сажети облик *стџати*, који налазимо у неким западнијим говорима, своди се, вероватно, на старије *стојати*, како тачно вели М. Стојковић: он налази у нашем језику примере за *џ* од *оја* (*џас < џојас* и сл.), а не налази примере за *џ < аја* (напр. *лајати*).

За *стајати* нам је важна потврда Вуков Рјечник. И ја сам код војвођанских екаваца забележио *стдјало*; *стдјајући* и сл.

Исто тако се јавља *ста-* и у источној и јужној Србији: радн. прид. *стаја* (А. Белић, о. с., 599). Затим у Санџаку: *стајаџ*, *стајаџше*, *стајаџсмо* итд. (Г. Ружичић, Акценатски систем пљеваљског говора, СДЗБ III, 160). Имам такође и потврду из Крушевца *стајаџш-стојиш*.

Овај материјал је довољан да покаже да у народним говорима имамо доста распрострањене обе варијанте; али не даје ништа за питање који је облик обичнији и који је генетички старији.

Ако посматрамо овај глагол са општесловенског гледишта, наћи ћемо да је ван српскохрватског језика позната једино варијанта *stojati*, као што тачно каже и М. Стојковић. Код Миклошича налазимо само *sto-*: ст. сл. *стојати* „stehen“, буг. *стоја*, доњолуж. *стојаџ*, кашупско *стојес*, рус. *стоять* (SEW, 319—320). Овим се примерима може додати словеначко (петко) *stojáti* и старословеначко *stojǫt* (Вондрак, Vergleichende slavische Grammatik II², Göttingen 1928, 190), ст. пољ. *стојац*, пољ. дијал. *стојац*, *стојец*, *стојаџ*, *стојаџо*, *стојели* итд. (колект. Gramatyka języka polskiego, Kraków 1923: J. Розвадовски, Historyczna fonetyka, 176; К. Њич, Dialekty języka polskiego, 466) и украјинско *стояти* (Гринченко, Словарь украинского языка, Киевъ 1909, s. v.). Најзад, и у румунском језику налазимо словенску позајмицу *ustoi* „sedare“, са *-o-* у корену (Миклошич, о. с. 320).

Слично је и код сложених глагола. И код њих налазимо, на пример у старословенском језику, *-sto-*: *прѣдѣстојати*, *застојати*, *настојати*, *обѣстојати*, *отѣстојати*, *прѣкстојати*, *оустојати*, *достојати*, *постојати* (А. Меје, Etudes sur l'Étymologie & le Vocabulaire du Vieux Slave I, Paris 1902, 36).

Старочешки имперфект *stojiech* (Гебауер, Historická mluvnice jazyka českého III², Praha 1909, 293—294) не даје за ово питање ништа, јер може бити саграђен од презентске основе; а новочешко *státi* има већ сажет облик.

Обликá са *sta-* м. *sto-* ван српскохрватског језика не налазимо.¹⁾

¹⁾ У примеру из Супрасалског кодекса *оуаѣъ сповамоу коню отѣлжчи стамти* (Е. Беме, Die Actiones der Verba Simplicia in den altbulgarischen

Природно је, дакле, што и Вондрак (l. c.) и Гебауер (l. c.) и Меје (o. c., 24; *Slave commun*², Paris 1934, 197) и други оперишу само са *stojati*—*stoj* као са општесловенским типом. Меје (Sl. comm., l. c.) сматра да је и теориски оправдано *stojati*, са -o- које је постало од индоевропског редукованог степена, какав налазимо и код других глагола истог типа (*bǔdĕti*, *tǔplĕti* итд.).

Према томе би, дакле, прилике осталих словенских језика ишле у прилог нашега *stǔdǔjati*, а говориле би против нашега *stǔdǔjati*. Зато многи научници наше *stǔdǔjati* и изводе од старијег *stǔdǔjati* (Миклошич, l. c.; Вондрак, o. c., 190; Решетар, *Slavia* X, 598—599; Маретић у Граматици... и др.), иако се не слажу сви у тумачењу како је *stǔdǔjati* настало.

И у нашем *старом* језику обичније је било *што*-неголи *ста*-, судећи бар по примерима из Даничићевог Рјечника из књижевних старина српских (1863—1864, s. v. v.): у њему налазимо доста примера за *стојати* а само два примера са -a-: *стајати*, *стајти*.

Међутим, као што смо видели, Вук и његови следбеници употребљавају *stǔdǔjati* упркос овоме.

Поставља се питање слажу ли се наши новији писци са Вуком или не.

Ја сам тога ради извршио у овоме погледу анализу језика ових наших писаца: Јована Скерлића¹, Лазе Лазаревића², Јанка Веселиновића³, Милутина Ускоковића⁴, Стеве Јаковљевића⁵, Јована Дучића⁶, Стевана Сремца⁷, Боре Станковића⁸, Иве Андрића⁹,

Sprachdenkmälern, Leipzig 1904, s. v.) — значење одговара нашем *stǔdǔjati*—*stǔdǔjĕm*, „sich hinstellen“; иначе *само* *стојти* у трајном значењу (в. К. Мајера, *Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis*, Glückstadt-Hamburg).

¹ Историја нове српске књижевности², 1921. (Употребљено око 500 страна).

² Приповетке II, С.К.З. 53, стр. 285.

³ Целокупна дела I, Српски писци, стр. 484.

⁴ Дела, Народно дело, стр. 150.

⁵ Девет сто четрнаеста, Наша књига IX—X, стр. 200.

⁶ Сабрана дела V, Југосл. писци, стр. 240.

⁷ Приповетке, С.К.З. XXXIV, бр. 227, стр. 180.

⁸ Стари дани, С.К.З. 76, стр. 160.

⁹ На Дрини хуприја, Просвета, стр. 360.

Бранка Ћопића¹⁰ и Аугуста Шеное¹¹. Та анализа је код деветорице од њих показала да употребљавају или искључиво *сћајати* или углавном *сћајати* поред реткога *сћојати*; само код двојице као да је варијанта *сћајати* непозната.

Код Ј. Веселиновића (на око 500 страна) налазим доследно *сћајати*:

Није јој било тешко *сћајати* (465), — Ја сам *сћајао* на прозору (17), — *Сћајао* је, па је рукама доказивао (275), — *Сћајала* би она тако читав век (465), — Она је *сћајала* ка' окамењена (466), — Целу ноћ је тако *престајала* (467), — Између прозора... *сћајало* је... огледало (437); У запећку *сћајаше*... креветац (92), — Крај њега *сћајаше* Анђа плачући (109), — Он *сћајаше* као „станац“ камен (161); — ... испод дуда који *сћајаше* крај пута (178), — Пред њом *сћајаху* две драге слике (53), — Жене *сћајаху* на капијама (151), — Како је било онима што *сћајаху* напољу (189), — *Сћајаху* мирно као војска (477) итд.; (исп. и стр. 105, 110, 145, 147, 149, 154, 187, 216, 223, 248, 273, 275, 345, 437, 465).

Исто то имамо и код М. Ускоковића:

Више етажера *сћајао* је зидни календар (6), — Месец је рубио облак иза кога је *сћајао* (39), — Крај њих је *сћајао* чувар (78), — Милош је *сћајао* непомичан (97), — Она је *сћајала*... окружена гомилом девојака (91), — Зорка је *сћајала* наред себе (120), — У углу... *сћајала* је икона (136), — Погурено тело, на којем... ништа није добро *сћајало* (25), — У првом писму *сћајало* је (29), — Наредници који су укочено *сћајали* (122), — ...људским приликама... које су још ту *сћајале* (141); (исп. и: 77, 81, 108, 112, 115, 117, 120, 133, 134).

Код Б. Ћопића:

Онда је *сћајао* и чекао (Б 17), — Насупрот њега *сћајао* је човјек (Б 20), — *Сћајао* сам на бријегу (А 19), — Богдан је *сћајао* у строју (А 48), — *Сћајао* је гологлав

¹⁰ Приче за дјecu, Ново поколење (=А), стр. 182; Сурова школа, Ново поколење (=Б).

¹¹ Дела, Народна дело, стр. 230.

(А 130), — Маза... је *стајала* (А 56), — ...на ком је *стајала* бомба (А 130), — Често *стајала* сузних очију (А 144), — *Стајала* су уз посрнуле плотове (Б 14), — Радне чете *стајале* су... збијене (А 116).

Код Б. Станковића:

Па се нисам одмицао од ње, већ *стајао* (41), — *Стајала* је као укупана (23), — *Стајала* је по која гомила (40), — Зато је тада и *стајала*, дрхтала (42), — *Стајала* на путу (140), — *Стајаше* Станоја и гледаше; на ивици гроба *стајаше*... стакло ракије (34).

Код Ј. Скерлића:

...који ће... *стајашти* на челу (16), — У писању [је] *стајао* под утицајем... филозофског романа (108), — Из почетка је *стајао* под утицајем (195), — Он је... *стајао* над осталим... писцима (393), — *Стајали* су под његовим утицајем (80), — Стално *стајали* под... утицајем немачке културе (215), — *Стајали* су под општим утицајем (444).

Изгледа да је и код Ст. Сремца *стајашти* искључива варијанта. Он има: Тамо где је *стајао* притискивач (165), — ...која је на безбедном месту *стајала* (22), — ...лепо јој *стајала* (24), — *Стајала* је шпада (41), — ...где је *стајала* кутија (165), — У крштеници [је] *стајало* (7), — У кондуити је *стајало* (8), — Испод... наслова *стајало* је (158) итд. На 180 страна налази се само пример: Један патролција *стојаше* још једнако (131), али може бити да је ово штампарска грешка.

Код Лазе Лазаревића опет преовлађује *стајашти*; за *стојашти* имам само један јасан пример и други двосмислен: Вучко докопа гаће, које су на обали *стојале* (196) и А поврх свега *стојаше* неизвесност (74). Али ова два примера могу бити и штампарске грешке.

Иначе: Незгодно *стајашти* с њима (16), — Поред које је *стајао* (205), — *Стајао* је сам Вучко (224), — ...поред

девојке која је *сшајала* (101), — У њеним очима *сшајала* је... пресуда (119), — На... једном месту *сшајало* је (11), — На табли је *сшајало* (89), — Овако су *сшајале* ствари (28), — Које су ми *сшајале* под носом (107), — Њих две *сшајаше* саме (15), — *Сшајаше* дрвена столица (67), — На њеном лицу *сшајаше*... нешто... неразумљиво (116), — *Сшајаше* покрај тезге (207), — Двоје... *сшајаху* у *засенку* (27), — Али занати још *сшајаху* на... патријархалној основи (211).

Слично и код А. Шеное: према великом броју примера са *-а-* налазим опет само два са *-о-* и то:

Ту је малко *шшојао*... а напoкон ће... (20) и Под обронком *шшојао* је гранат грабар (52).

Код Ј. Дучића има мешања у већој мери; код њега налазимо и примере са *-а-* и примере са *-о-*.

Код Ст. Јаковљевића и И. Андрића изгледа да је у употреби једино *шшојашу*.

На 200 страна код Ст. Јаковљевића сам нашао само такве примере:

Како ће ми униформа *шшојашу* (10), — ... један који је *шшојао* при отвореним вратима (17), — *Шшојао* сам неодлучан (21), — *Шшојао* је пред стројем (34), — *Шшојао* сам на обали (109), — Онако усправан, *шшојао* сам да се одморим (168), — *Шшојао* сам као окамењен (183), — При улазу је *шшојала* маса људи (37), — Стотина... непознатих људи... *шшојало* је укочено (28), — Затим се окрете онима који су *шшојали* напољу (16), — Около су *шшојали*... наши војници (50), — *Шшојали* су непомично поред топова (64), — *Шшојале*... су једна према другој две непријатељске војске (132).

И код И. Андрића забележио сам много примера за *шшо-*:

Шшојао је крај прозора (40), — Већ је *шшојао* нови хан (64), — Пред њим је *шшојао* један старчић (89), — *Шшојао* је на истом месту (176), — А мост је и даље *шшојао* (241), — Живот је *шшојао* пред њима (263), — Тако је *шшојао* код свог... дућана (358), — *Шшојали* су

и служили (74), — *Стојали*... на мосту (68), — Они су *стојали* (189), — Девојке би... *стојале*... посматрајући игру (319).

И свугде на 360 страна *што*-, а само један пример са *-а*- (варош која је *стајала* између две ватре, 353). Али је готово сигурно да ће то бити штампарска или редакторска грешка, нарочито кад се зна колико Андрић пажње поклања језику својих дела.

Није немогуће да се са Јаковљевићем и Андрићем слажу и неки други писци, па ипак, судећи по изнетоме материјалу, варијанта са *-а-* је и после Вука, код наших писаца све до данас, остала врло обична (и много обичнија од оне са *-о-*); па се *-а-* налази врло често и у имперфекту, где би — историски гледајући — требало очекивати да је *-о-* изворно (исп. и у говорима 3 sg. *стајаше* — Санџак). Никако, дакле, не можемо, са М. Стојковићем, сматрати да је *стајати* неправилно. Напротив, и Вук и Даничић и новији писци показују да је *стајати* у пуној мери облик књижевног језика. Ја и из других писаца имам врло много примера који потврђују да је *стдјати* у најширој употреби:

стајало, Ст. Новаковић (Уставно питање, 1907, 5), *стајаху*, Вл. Ђорђевић (Путничке црте II, 1869, 12) *стајати*, С. Пандуровић (Огледи из естетике I, 1920, 21), *стајао*, Баталака (Историја српског устанка II, 1898, 791, 793), *стајао*, Љ. Ненадовић (Целокупна дела XIX, 1895, 21, 54), *стајати*, М. Ђ. Милићевић (Зановет 1894, 77), *стајала*, М. Шапчанин (Посланица учитељима, 1869, 12), *стајала*, В. Пелагић (Народни учитељ, 1905, 4), *стаяли*, К. Цукић (Економна полиција II, 1862, 577), *стајала*, Т. Ђорђевић (Македонија, 1920, 52), *стајати*, М. Влајинац (СЕЗБ XLIV, 340), *стајаше*, Његош (Горски Вијенац, Београд 1828, 61), *стајади*, С. М. Љубиша (Причања Вука Дојчевића, С.К.З. 81, стр. 41, 132), *стајаше*, В. Врчевић (Низ српских приповиједака, 1881, 170) *stajao*, Мијат Стојановић (Šala i zbilja, Senj 1879, 141), *стајао*,

сшајала, сшајали, И. Ђипико (Са острва, С.К.З. 15, 31, 40, 135), *odastajali*, С. Матавуљ (Вакопја fra-Врне, 1938, 38), *сшајашу*, С. Ђоровић (С. К. Гл. XVI, 243), *сшајали*, В. Ђоровић (Босна и Херцеговина, Поучник С. К. З. I, 138), *сшајао, сшајѓ, сшајаше*, П. Кочић (С планине и испод планине, С. К. З. 109, стр. 10, 27, 76), *сшајашу*, Јоксим Новић (Огледало србско I, 231), *сшашу*, З. Орфелин (Искусный подрумаръ, Беч 1783, 64, 67, 126), *сшашу*, Доситеј Обрадовић (Езопове и прочиѡхъ баснотворцевъ басне, Лајпциг 1788, 15), стаја 1 sg. аог., *посшајало, сшајаше, сшајали*, Б. Радичевић (Песме I, С. К. З. 80, стр. 48, 49, 50, 80), *сшаше*, Ј. Хаѡић (Дух народа србскога, 1858, 54), *сшашу*, Ј. Игњатовић (Ђорђе Бранковић, Карловци 1859, 160), *сшајасмо*, Змај (Ђулићи и љулићи увеоци, С. К. З. XXXIII бр. 218, 90), *сшајаше*, Ст. Станојевић (Историја српског народа 1921, 90) *stajalo*, М. Шеноа (Dialozi i dramoleti, 1914, 100).

Код још понеког писца се може наћи и примера са *-о-*, као код Љ. Ненадовића, С. Матавуља, М. Миљанова, код неких војвођанских писаца и др.; а има и писаца који се колебају у употреби једног или другог (поред Ј. Дучића такви су Доситеј, М. Ђ. Милићевић, Ђипико, и још неки).

Засебно је питање старине варијанте *сшашу*. За варијанту *сшашу* смо констатовали да је сигурно стара, општесловенска. За облик са *-а-* се на први поглед не може рећи да је општесловенски, јер га ван нашег језика не налазимо. Зато су многи сматрали да је природно мислити да је сасвим нов, настао на српскохрватском терену од облика са *-о-*.

Т. Маретић (Грамматика...¹, I. с.) мисли да смо имали гласовну промену *сшашу > сшашу*: да се *о* асимиловало према следећем *а*; у облицима где није постојало следеће *а* (напр. у през. *сшашу*) — асимилације није било, и остало је у корену *-о-*.

М. Решетар (о. с., 598—599) с правом одбацује Маретићево тумачење, због тога што би у томе случају требало очекивати и од *бшашу се > *бшашу се* и од *бршашу > *брашашу*, чега нема никако. Он мисли, исто као и Вондрак

(о. с. II, 190), да је *сѣдѣати* измењено у *сѣдѣати* према глаголу *сѣдѣти*. Међутим је потпуно јасно да је овакво тумачење лингвистички још мање могуће. На првом месту, *сѣдѣти* је *перфективан* глагол, а *сѣдѣати* (и *сѣдѣати*) *имперфективан* — и они нису ни у каквом сталном односу који би био продуктиван; према *сѣдѣти* је у нормалном односу једино *сѣдѣати* — *сѣдѣм*, као *ишѣрати* глагол; обрнуто, према *сѣдѣати* (и *сѣдѣати*) у нормалном односу би био једино *перфективан* глагол, рецимо *усѣдѣати се*. Због тога је немогуће да дође до оваквог међусобног утицаја *сѣдѣати*: *сѣдѣти*. На другом месту, да је *сѣдѣати* заиста добило своје прво *-а-* према *сѣдѣти*, неминовно би и *сѣдѣм* морало бити измењено у **сѣдѣм* према *сѣдѣм*, а то се није догодило. На трећем месту, ако је у нашем језику могло *сѣдѣти* извршити овакав утицај на *сѣдѣати*, зашто се то није догодило ни у једном другом словенском језику, иако је и *stati* и *stojati* још општесловенско? На четвртном месту, није нимало вероватно да би пука аналогија према другим облицима могла пореметити однос *сѣдѣати*: *сѣдѣм*, где је било *-о-* и у презентској и у инфинитивној основи, да би довела до односа *сѣдѣати*: *сѣдѣм*, са *-о-* у једној а *-а-* у другој основи. Такве измене нигде у словенским језицима не налазимо. Истина, ми имамо глагола са једним вокалом у презенту а другим у инфинитиву (*зов-ем*: *зв-ати*, *бер-ем*: *бр-ати* итд.), али то су само *остаці* из једне прастаре епохе. Они су се тако затекли и тако остали; али нема никаквог оправдања да се стварају од правилних типова — *нови неправилни*.¹⁾

М. Стојковић (l. с.) покушава да да једно друго објашњење. Он мисли да је *сѣдѣати* постало од *сѣдѣати* на тај начин што се *-о-* изменило у *-а-* према сажетоме *сѣдѣти*. Али је и ово објашњење такође немогуће. И то не само због разлога изнетих горе, него је овде најважнији географски моменат: сажети облик *сѣдѣти* јавља се, колико је познато, само у неким јекавским и икавским говорима и

¹⁾ О слагању старих различитих основних елемената у нову чврсту словенску систему, где су старе разлике основа само преживели остаци, — в. проф. Белића, Поставак прасловенске глаголске системе, Глас СКА CLXIV, 3—40.

претставља доста узак провинцијализам. Међутим *stàjati* налазимо на великом делу екавске територије где је сажети облик непознат, а тако исто и иначе по свим нашим крајевима. Као што и сам М. Стојковић констатује, код Вука налазимо *stàjati* (а Рјечнику сажети облик *stâti* није познат колико ни *stòjti*). Може ли се веровати да је *stàjati* постало наслањањем на *stâti*, рецимо, негде у уској области Приморја, где сажети облик постоји, па да се *stàjati* проширило преко целе наше територије а *stâti* није? И зашто, на пример, у црмничком говору, где имамо сажети облик *stâti*, налазимо поред њега баш само *stòjti*, а немамо никако **stajâti*?¹⁾ Због свега тога ми се чини да је облик *stàjati* необјашњен и необјашњив из средстава самог нашег језика. Ја зато претпостављам да би ипак мора бити врло стар, тј. да се однос *stâ-o-jum*: *stâ-a-jati* морао формирати у далекој прошлости најисти начин као *ber-em*: *br-ati* и сл.: то ће рећи да су различити вокали у корену *sto-* || *sta-* остаци такозваног индоевропског аблаута. Нажалост, други словенски језици, као што видимо, не дају нам никакву потврду за ово, јер су сачували само *sto-*, а не и *sta-*. Али то, уосталом, не би био једини случај где је наш језик сачувао старину боље него други словенски језици. Иначе — са индоевропског гледишта однос *sto-*: *sta-* би био правилан: имали бисмо редуковани степен (**stâ-*) према пуноме степену (**stâ-*), какав налазимо и у другим индоевропским језицима. Исп., на пример, лат. *stâtus* (= **stâ-*) и *stâre* (= **stâ-*) и др. А да је *sta-* (= и.е. **stâ-*) имало и имперфективно значење (као *stàjati*)²⁾, показује лат. *stâre*, грч. дијал. *stati* и др. Најзад, да се у словенској групи језика у истом значењу могло очувати и *sto-* (= **stâ-*) и *stâ-* (= **stâ-*), излазило би из чињенице да се и у италској групи очувало у истом значењу и и једно и друго: латинско *stô* „стојим“ изводи се од **stâ-jô*,

¹⁾ Б. Милетић (I. с.) изричито вели да се у Црмници употребљава само *stòjati*-су итд. и *stâti* су итд., а да је **stajâti* непознато. — Само он погрешно мисли да је „из презента *stòjati*... уопштено... -о- и у облицима инфинитивне основе“.

²⁾ Поред перфективног: *stâti* (**stâ-*); исп. перфективно грч. *stati*, санскр. *asthât* (Meje, Etudes... I, 24).

а умбриско *stahu* „стојим“ — од **stə-ǰǫ* (исп. А. Валде, EWB², 741—742; Валде-Покорни, VWIS II, 603 и даље).

Ја, дакле, мислим да је, поред општесловенског *stojait*, старо, вероватно, и српскохрватско *stǰajashi*. Али, наравно, ову претпоставку би могло да подупре тек слагање нашег језика са којим другим словенским језиком; а то засад не налазимо.

Међутим је практични проблем употребе варијаната *stǰajashi* и *stǰajashi* у нашем језику — јасан. Оне су обе познате; али је прва од њих свакако обичнија, бар у језику писаца. А пошто је то истовремено и облик Вуковог језика, мислим да нема разлога да се он напушта, па су, дакле, у праву они граматичари који облику *stǰajashi* дају предност над обликом *stǰajashi*, без обзира на то какве су прилике у осталим словенским језицима.

Иван Поповић

ЈОШ О СЛОВУ Ј ПРЕ ВУКА

У књ. I (св. 5—6) *Нашега језика*, Београд 1950, изнео је Мираш Кићовић у чланку *Слово ј пре Вука* неколико примера својих запажања о овом слову с краја XVIII и почетка XIX века, које је слово, као што је познато, највише (више и од њ и љ) било омрэнуто код противника откад га је Вук први пут употребио у свом Рјечнику (1818). Навешћу овде оно што сам нашао у архиви Градског музеја у Вршцу, а што ће бити још једна потврда, и из ових страна, онемо што је Кићовић изнео у поменутом чланку.

У тој архиви, под бр. 781, заведен је један „атестат“, једно трговачко писмо, писано у Вршцу 29 децембра 1813, у време, дакле, кад се Вук у Бечу тек почео сналазити и кад се упознао са својим добрим ментором Јернејом Копитарем. Тада он, сигурно, није ни помишљао на реформу српскг правописа, а најмање на слово *ј*. Он га у својој Писменици, годину дана доцније, и не спомиње.

Овај је „атестат“ и нешто више од потврде да се у српском друштву употребљавало ово слово пре Вука; то је значајна потврда да се код нас у грађанском друштву, почетком XIX, а сигурно и у XVIII веку народни језик није дао истиснути из друштвене употребе — поред свих негативних утицаја школе, цркве и књижевне класе. Тај се језик, дакле, није могао ни силом истиснути, јер га је сам живот наметнуо друштву у коме је живео као природна, жива и потребна, а сваком најближа веза. Учена класа, претставник већ утврђене традиције, и црквена јерархија биле су преслабе да зауставе природни развитак целог нашег културног живота, па и победу народног језика и једино логичног правописа.

У овом „атестату“, који би износио отприлике једну штампану страну, слово *ј* не пише се свуда где му је место, већ само у речима: *ја, Јанковичь, јоше* и свугде где се налази испред *е*, као у примерима: *које, то је, да је, то јестъ, једнимъ, једнако, дошао је, Димитријевичь*. Намеће се питање како је један не много образовани ондашњи трговац који је тај „атестат“ оставио дошао на мисао да употреби латинично *ј* у свом саставу. Ако је читао Доситеја, у њега га није нашао, а у других ондашњих писаца још мање. Остаје као највероватнија претпоставка да је овај Димитријевић, вршачки трговац, у немачкој средини, сигурно познавалац немачког језика и писма, то учинио под тим, немачким утицајем и *ј* узео из те азбуке. Штета само што га није употребио свуда где му је место, него се унеколико сигурао правописним правилима свога времена. Практична страна употребе овога слова гурала је управо овога нашег пословног човека да се њим послужи. А и код Вука је, дакако, баш овај моменат био одлучан.

Језик је овог „атестата“ — да и о језику нешто кажем — онакав каквим се у почетку XIX века у Вршцу говорило с типичним дијалекатским особинама (*у тимъ* присудствию, *наошс* поред *нато*, *предамномъ долъ подписашимъ*, за *самсебе маримъ*, 10, 15, 25 *процентъ*, *нами*, да *престанемъ* м. *пристанем*, *сошимъ* м. с *тим*). Оно нешто славенских облика који се у писму налазе нимало не умањују вредност овога, народним језиком писаног, састава.

И иначе је цео тај „атестат“ интересантан: нема данашње гласовне контракције *-ао* у *-о* (*рекао: реко* и др.), глас *х* је на свом месту у: *хоћу*; пише се *ити* м. *ићи*, слово *ћ* на свом је месту сем на крају презимена, у чему се састављач писма повео за утврђеном традицијом. Писао је понеколико речи заједно, и то увек у примерима где су све те речи под истим акцентом (енклитике и проклитике). Остале правописне особине и неуједначеност њихова падају одмах у очи те није потребно да се и то нарочито истиче.

Милован Сучевић

ЈЕДНО ЗНАЧЕЊЕ РЕЧИ АЛАТ

Алат је реч арапског порекла, а дошла је у наш језик преко турског. Облик у коме смо је ми добили уствари је арапска (и турска) множина од речи *alet*, што значи оруђе, прибор.

Поред обичне употребе у значењу „прибор за рад” — *алат* се често употребљава у бродарству у изразима: „Баца алат”, „Покупи алат” и сл., у којима ова реч значи — уже којим се брод везује за пристан.

Да ли је ово *алат* значи исто што и оно прво? На први поглед изгледа да је тако. И бродски *алат* је нека врста алата, тј. прибора за рад, јер се њиме врши неки рад, као, напр., везивање брода, вучење шлепова и сл. Тако је, изгледа, мислио и Вук. У његову Рјечнику имамо *алат* у значењу *das Werkzeug, instrumenta*, а у преводу Новог завета налазимо овакву реченицу: Својим рукама *избацисмо алат лађарски* (Нови завет 1935, стр. 131). Атрибут *лађарски* Вук је вероватно употребио да би показао да се не ради о ма каквом алату, већ о нарочитом, о оном на броду, што истовремено доказује да је имао на уму оно значење речи *алат* који налазимо и у Рјечнику.

Порекло речи *алат* у овој Вуковој реченици Даничић је у I књ. Рјечника Југосл. акад. само узгред дотакао. Наводећи примере за реч *алат* (*instrumentum*), међу осталим цитира и поменуту Вукову реченицу, претходно дајући објашњење „алат лађарски, *armamenta navis* (турски *halat*, уже)”. Дакле, реч алат у овој реченици он схвата као и Вук. Но он је отишао корак даље објашњавајући цео израз *алат лађарски* са „*armamenta navis*”, тј. „бродска опрема”, што би опет могло да наведе на претпоставку да је Вук имао на уму баш опрему брода, дакле, бродски алат, а не нешто друго. Међутим обја-

пшњење које је Даничић дао у загради (турски *halat*, уже) указује на друго, и под претпоставком да Вуково *алат* значи баш то, тј. *instrumentum*. То је турска реч *halat* која значи *дебело уже, лађарско уже*. Врло је вероватно да је ова реч у зачецима нашег бродарства ушла у наш језик, овакако најпре са почетним *х*, али како се ово и у речима турског порекла губило, то је убрзо *халат* постало *алат*, изједначивши се с речју која је већ постојала у језику у том облику. Сличност у значењу убрзала је процес мешања ове две речи и претапања у једну: уже којим се брод везује такође је алат којим се врши неки посао, везивање брода, па се зато и не осећа разлика међу тим речима. Може нам изгледати неособично да се само у бродарству уже за везивање бродова зове *алат*, док се у толико других случајева уже које се употребљава у сличне сврхе назива *уже* и сл. То, међутим, долази од значења које реч *halat* има у турском језику. Наиме, наш језик је са речју *halat* примио и њено значење, а за друга значења *ужета* имао је, или је примио са стране, друге речи, као напр. коноп, конопцац, једек (од тур. *yedek*) и сл.

Материјал који нам дају наши писци за ово друго значење (за лађарско уже) врло је сиромашан. Ипак, код Л. Лазаревића налазимо један карактеристичан пример који говори у прилог претпоставке да *алат* значи баш то: Докопа бачен *алат* с лађе која долажаше, и стаде је вући себи. И таман да заметне *уже* на казук (Приповетке II, 76).

У бродарству, најзад, постоји више израза с овом речу, а сви значе уже, као напр. *предњи алат* — уже који држи брод да не иде низводно, *преки алат* — уже којим се везује прамац брода, *фарски алат* — уже којим се везује задњи део брода, *танки алат* — челично уже за привлачење брода и сл.

Све ово недвосмислено показује да у бродарству *алат* значи *уже*, а то свакако није *алат* у значењу „прибора за рад“.

Св. Марковић

РАД НА СТВАРАЊУ МЕДИЦИНСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Терминолошки семинар Медицинског факултета у Београду, основан пре 14 година, поставио је данас свој рад на широку основу у жељи да што више допринесе правилној изградњи нашег медицинског језика и стварању наше стручне терминологије. На последњем састанку, одржаном 3 новембра ов. год., управник Семинара, проф. др А. Костић указао је на три главне области његова рада, које обухватају: 1) рад на изградњи и уједначењу међународне (латинске) медицинске терминологије, 2) правилно транскрибовање међународних термина на наш језик и 3) изградњу наше народне медицинско терминологије.

1. На првом месту треба тежити уједначењу међународне медицинске терминологије у свим областима медицине (као што је то углавном постигнуто у области анатомије). За то ће бити потребна претходна критичка анализа међународних термина, како оних који су данас у употреби, тако, и још више, оних који се у све већем броју сваког дана стварају. То ће ставити и наше терминологе у ред оних који ће допринети да се створи јединствена и уједначена међународна медицинска терминологија, толико потребна за међународно споразумевање у области свих грана медицине.

2. Велика брига наших лекара треба да буде и постизање сагласности у правилном транскрибовању на наш језик међународних медицинских термина за које још немамо своје речи. У томе погледу влада данас велико неслагање у нас, чак и велика пометња, што се може отклонити само доследним спровођењем наших правописних правила. За то је потребно систематско упознавање наших медицинских писаца са законима нашег језика, који морају да важе и за медицинске термине.

3. Изградња наше народномедицинске терминологије претставља један од стожерних послова Терминолошког семинара. Успеху на овоме пољу допринеће, свакако, велико богатство нашег језика, који треба добро познавати. У њему ваља открити најпогодније називе за поједине медицинске појмове или за те појмове узети речи које имају и друго, немедицинско значење. У сваком случају, проблем не лежи у сиромаштву, него у богатству нашег језика, у одабирању између многобројних израза оног који највише одговара појму. Од велике користи за тај рад биће и богата терминолошка грађа проф. Батута, која се налази у Терминолошком семинару и која свима заинтересованим стоји на располагање.

Терминолошки семинар Медицинског факултета примио је на себе да омогући најбоље извршење свих горњих задатака. Он се нада да то постигне на више начина: 1) одржавањем редовних јавних састанака (сваке прве суботе у месецу), на којима ће се претресати проблеми из ове три области рада, одлучивати, по саслушању стручњака за језике, о исправности међународних медицинских термина, о правилном транскрибовању тих термина на наш језик и о усвајању наших народних назива; 2) стављањем на располагање терминолошке грађе (проф. Батута и потписатор) и медицинских речника који се налазе у Семинару; 3) прибирањем и проверавањем наших народних термина путем сарадње нарочитих дописника у појединим медицинским седиштима наше земље; 4) одржавањем нарочите рубрике „Медицинска терминологија“ у „Српском архиву“, у којој ће се, поред анализе међународних и наших медицинских термина, обрађивати терминолошка и правописна казуистика и одговарати на постављена питања из области терминологије; 5) приказивањем на својим састанцима језичке анализе појединих наших медицинских публикација (уџбеника, часописа, књига, чланака), а преко редакционих и лекторских органа појединих часописа и издвачких предузећа, као и преко самих писаца утицаће на изградњу и уједначење наше медицинске терминологије; 6) објављивањем свога рада и одлука својих састанака у „Српском архиву“ и у другим медицинским часописима који за то буду показали интересовање.

Оваквим радом Терминолошки семинар ће, надамо се, утрти пут ка изради званичног медицинског речника у нас. До тога времена од велике користи за остварење тога циља биће велики „Медицински речник“ потписатог, који ће ускоро ући у штампу и који поред речника наших народних назива, садржи још и речнике медицинских израза на латинском, енглеском, немачком, руском и француском језику.

У сврху координације, која је у оваквом раду неопходна, одржан је 10 новембра састанак с члановима редакција појединих медицинских часописима и издавачких предузећа. Томе састанку су били присутни претставници издавачких предузећа Медицинске књиге и Научне књиге, а затим чланови редакција часописа: Српског архива за целокупно лекарство, Медицинског гласника, Народног здравља, Војно-санитетског прегледа, Здравља, Туберкулозе, Акта медика, Фолија стоматологика, Здравствене заштите нар. подмлатка, Бироа за научну документацију Савета за науку и културу, Науке и природе, Хигијене. На томе састанку је прихваћен оквирни програм рада Терминолошког семинара и обећана је од ових пуна сарадња на пољу изградње наше медицинске терминологије. Учесћем у овоме послу и часописа савезног значаја допринеће се и зближењу српске и хрватске медицинске терминологије, а успоставиће се корисна веза и с медицинским терминологима из Словеније.

Рад на уједначењу међународне медицинске терминологије и на изградњи народних терминологија захтева велике и заједничке напоре, пре свега пуну координацију свих фактора који у томе треба да учествују. Зато се моле сви наши лекари да помогну напоре Терминолошког семинара активном сарадњом, саветима и дописима.

д-р Александар Ђ. Костић

ПИСМА УРЕДНИШТВУ

I

Нека питања о правилној употреби речи у књижевном језику

Често и у говору чујемо и у књижевним редовима наилазимо на употребу извесних речи које или не задовољавају језичко осећање или упадају у очи својим неправилним облицима. Ми ћемо на овоме месту изнети неколико опажања у томе погледу и истаћи неколико питања у вези с тим.

1. И у редовима наших познатих књижевних радника често се сусрећемо са придевима као што су: *садањи, тадањи, свагдањи, јучерањи* и т.сл. Тако, да као пример поменем само неколицину — у Књижевности за 1950 г. бр. 7—8, и у „Успоменама на Р. Домановића“ (Б. Б-вић) и у огледу о Соркочевићу (Б. Ковачевић) појављује се придев *тадањи* (код последњег поред: *тадашњи, садашњи, некадашњи*); А. Савић-Ребац у чланку о Антигони (Политика од 17. XI 1950 г.) такође употребљава облик *тадањи*; то исто имамо и у Књижевности за 1951 г. у св. 1 у огледу Ј. Јовановић-Змај (Мл. Лесковац): *дотадањи*.

У речницима које имам при руци код поменутих речни влада доста велико шаренило. Тако код Вука (3 изд.) има и *јучерањи* и *јучерашњи*, и *садањи* и *садашњи*, али само *тадашњи, оножашњи* итд.; код Ристић-Кангрге: *свагдашњи* и *свагдањи, садањи* и *садашњи, јучерашњи* и *јучерањи, тадашњи* и *тадањи* (што је умесно у речнику намењеном и странцима); код Броз-Ивековића: *садањи* и *садашњи, тадан* и *тадашњи, јучерањи* и *јучерашњи*, али само: *свагдашњи, некадашњи* (негдашњи); у Белићевом Правопису (3 изд.): *јучерањи* и *јучерашњи, свагдањи* и *свагдашњи* (поред *свакидашњи*): код

Маретића (Језични савјетник): *свагдањи* и *свагдашњи*; код Н. Петровића—Б. Поповића (Француско-српски речник) под *d'hier* само *јучерањи*, под *d'alors* *тадашњи*, под *présent* само *садањи*, под *quotidien* само *свакидашњи*; код Ј. Кнежевића и код Медић—Лорана (у француско-српским речницима) под истим француским речима: *јучерашњи*, *тадашњи*, *садашњи*, *свакидашњи*, а само код Медић—Лорана и *свакидањи*; код Филиповића (Цепни хрватско-њемачки рјечник): *јучерањи* и *јучерашњи*, *садањи* и *садашњи*, али само: *свагдашњи* и *тадашњи*; код Есиха (Хрватско-њемачки рјечник): *јучерањи* и *јучерашњи*, *садањи* и *садашњи*, *свагдањи* и *свагдашњи*, али само: *тадашњи*. Најзад од интереса је поменути да Јов. Бошковић (Скупљени списи I, стр. 199) препоручује код (*прек*)-*јучерањи* и *садањи* облик без *ш*, док код свих осталих речи употребљава шири облик (са *ш*).

Поставља се питање: да ли у књижевном језику као таквом — усменом и писменом — ово шаренило треба да остане. — Мени изгледа да, за свакога ко осећа језик, шири облици (са *ш*) звоне и звучније и пуније и изразитије, па су зато и правилнији и лепши од оних без *ш*, и да би требало настојати да они овладају. Уосталом и они који код ових и сличних придева употребљавају облике без *ш* тешко да ће икада код именица изведених од тих придева чинити то исто: тешко да ће ико употребити именице: *садашњица*, *тадашњица*, *јучерашњица*, *свагдашњица*, већ ће и они и говорити и писати: *садашњица*, *тадашњица*, *јучерашњица* итд.

2. Код употребе прилога *озго* и *оздо* у књижевном језику видимо такође извесне неуједначености. Наиме, у последње време ови прилози се све чешће почињу употребљавати у проширеним облицима: *одозго* и *одоздо* и у говору и у штампаним књижевним радовима. Као новије примере да поменем пок. Ж. Вукадиновића (Књижевне новине од 12. X 1948 г. у критици превода дела Х. Мана), Ст. Винавера (у преводу Шевалјеговог Клошмерла, стр. 92); коректоре Радишчевљевог Пута из Петрограда у Москву (у исправци штампарских грешака); па и саме коректоре Нашег језика (нова серија I бр. 7—8; „штампарске грешке“ у бр. 5—6).

У речницима као равноправни се налазе *озго—оздо* и *одозго—одоздо* код Вука, Броз-Ивековића, Ристић-Канцаре, Белића, Елезовића, Есића, а Броз и Ивековић (Хрватски правопис 1915 г.) имају: *одозго* и *одоздо*, а поред тога и *оздо*; док се у француско-српским речницима Н. Петровића—Б. Половића, Л. Кнежевића и Медић-Лорана (под речима *dessus* и *dessous*) налази само *озго* и *оздо*, а код Д. Костића („Није него“, 3 изд.) само *одозго* и *одоздо*. Ив. Филиповић прави разлику: за *von oben* и *von unten* има *одозго* и *одоздо*, а за *oben* и *unten*: *озго* и *оздо*. Најзад у Н. језику (предратна серија V, стр. 32.) истиче се погрешност употребе *од одозго* и као на правилно упућује се на *одозго*.

Од наших старијих филолога Јов. Бошковић (Скупљени списи I, стр. 136—137) објашњава да је *одозго* постало од: *од-од-сгоре*, дакле да је у предлозима једно исто трипут речено, а довољно је двапут, дакле: *озго* и *оздо*. Сличну примедбу чине Броз и Ивековић под речи *оздо*, позивајући се на Даничићеве Облике (6 изд.): „Тако се у *озго* и *оздо* по двапута исто каже: једанпут приједлогом *с* претвореним у *з*, а други пут приједлогом *од*, од којег је отпало *д* па остало само *о*; шта више заборавља се да је и тако у два пута казано што треба, па гдекоји додају још једанпут приједлог *од*, говорећи и пишући: *одозго* и *одоздо*. Обл. 116“.

Мени се чини да дужи облици ових прилога, код којих се при изговору осећа извесна нагомиланост, нису ни звучнији ни изразитији од краћих да би их стога као лепше требало претпоставити краћима, па како су краћи облици и за говор и у књижевним писменим саставима економичнији, држим да би за књижевни језик требало задржати само: *озго* и *оздо*.

3. Познато је да од праматичког правила по којем се у промени речи *л* из основе, кад је на крају слога, претвара у *о* (жетелац—оца, старалац—оца, талац—оца, гонилац—оца итд.) постоји читав низ изузетака; у: зналац, неваљацац, жалац, налац (на руди или нози, за разлику од паоца на точку), стрелац, погорелац итд., и кад се *л* налази на крају слога не мења се. Међутим пре краткога времена, опет у преводу Клошмерла (стр. 18), преводилац От. Винавер употребљава облик *селски*,

место правилног *сеоски*. Да ли се ово у књижевном језику, као таквом, може сматрати као допуштено?

4. И у говору и у књижевним радовима често наилазимо на употребу прилога — час *изречно*, а час *изрично*. — У већ помињаним речницима код Вука нема ни једног ни другог, већ само: *изреком* и *изриком*, а код Броз-Ивековића само *изријеком*; код Ристић-Кангрге у Српскохрватско-немачком речнику само *изречно*, док у немачко-српскохрватском делу истог речника под *ausdrücklich* само *изрично*; једино *изрично* има и код Белића, Филиповића, Есиха, Медит-Лорана (под *exprés-ement*); а и Маретић у Језичном савјетнику каже: „*изричан* може поднијети“. Само Н. Петровић-Б. Поповић и Љ. Кнежевић имају *изречно*.

Јов. Бошковић (нав. дело, стр. 163) каже: „Не *изрично*, него *изреком* (или *изречно*)“.

С обзиром на то што се овај прилог најчешће везује за неку тренутну изјаву или објашњење и мени изгледа да би логичније било да се он образује према тренутном глаголу *изрећи*, а не према трајном *изрицати*, дакле да је за књижевни језик бољи облик *изречно* него *изрично*.

5. У најновије време код појединих књижевних радника опажа се тежња да се у књижевни језик унесу и речи које или не задовољавају опште језично осећање или су већ и одбачене као непријемљиве за књижевни језик. Да наведем два сасвим скрашња примера.

У Књижевним новинама од 13. III 1951. Јосип Павичић у фељтону Књижевно-занатске пошурнице енергично заступа гледиште да у књижевни језик треба да уђу речи: *најпрви* и *најзадњи* и да би без њих наш речник био осиромашен „за двије здраве ријечи“. — Затим, исти писац и на истом месту истиче да он стално, и после неке критике у којој му је на томе замерено, пише поред *унутра* још и *унутри*, и наводи из књиге неименованог филолога образложење: да је један облик тих прилога акузатив а други локатив, и да разлика међу овим речима „живи бујним животом у добром народном говору“.

Што се тиче првог примера — суперлатива редног броја *први* — пок. Јанко Лукић у својим Облицима српског јези-

ка од 1912 год. допушта суперлатив *најпрви* и *најстражни*, па за први наводи и два примера из народних песама (стр. 25. и 38). *Најпрви* има и Рјечник Броза и Ивековића, који такође истичу примере из народних песама. А у погледу прилога *унутри* Маретић у Језичном савјетнику наглази да је боље *унутра* него *унутри*, не правећи код ове гепроменљиве речи разлику између акузатива и локатива, као што то чини цитирани неименовани филолог. Броз и Ивековић и Ј. Лукић поред *унутра* имају и *унутар*, али не и *унутри*. А ни у хрватским речницима Филиповића и Есића, који овде долазе у обзир, као ни код Броза и Боранића нема *унутри*. Најпосле и у Нашем језику (предраг. сер. књ. II стр. 221 и књ. IV стр. 286) изречно се — али нажалост, како се на овом примеру види, без успеха — упућује на то да је *унутри* провинцијализам који *не иде* у књижевни језик.

Погрешност и једнога и другога од ових примера, кад је реч о *књижевном* језику, очевидна је и поред тога што се истиче да обе (односно све три) речи постоје у народном говору. На ово би се сасвим умесно могло одговорити слично ономе што је још пре више од пола столећа написао један од добрих зналаца књижевнога језика: „Сиромах народ, оруђи и копајући нема могућности да постане непогрешни филолошки папа, те није ни чудо што може да погрешити. Право би било, корисно би било, дакле, да ђак престигне учитеља, да књижевник боље научи језик од сељака, па да га *књигом* и поправи, а не да му, ачећи се, подражава у погрешкама и да му повлађује...” (Д. Станојевић, Поговор „Бијесном Роланду”, стр. 1091).

Све су ово, може неко рећи, само „језикословне ситнице“. Али за људе који осећају и воле свој језик и те ситнице *нешто* значе. Ради њих би, мислим, било вредно да и стручњаци даду по истакнутим питањима своја стручна објашњења, уколико већ нису (као код *унутри*) дана, о томе: шта је правилно а шта не, или бар шта је за књижевни језик више за препоруку.

М. Јовичић

II

Одговор на стављена питања

Чланак М. Јовичића, који је овде објављен, садржи, као што се види, питање књижевне употребе двојних облика извесних речи из категорије придева и прилога, тј. таквих облика тих речи за које није везана никаква разлика у значењу. И он претставља још један прилог о овој значајној врсти појава у нашем књижевном језику. Јер је добро познато да у њему има доста дублета, правих дублета различних речи, нарочито међу облицима речи које се мењају. О њима је углавном и писано раније у овом часопису, и то у неколико махова. Констатована је њихова појава код писаца, као и у народним говорима; настојавало се да се покаже и како су неки од њих настали, шта они лингвистички значе, колики је приближно обим њихове употребе, и у вези с тим се обично предлагало који од њих да се узме као више обавезан, каткад чак и искључиво обавезан, за наш књижевни језик. Изалагање Јовичићево завршава се истицањем потребе да језички стручњаци кажу своју реч о дублетним облицима о којима се у чланку говори, да они својим стручним објашњењем пресуде који су од тих облика правилнији или бар препоручљивији за књижевну употребу. Јовичић и у току излагања хоће то да зна и понаособ — за сваку врсту својих примера. Радо се прихватамо задатка да одговоримо на упућена питања. Али, поред тога, видимо да он и сам, одређујући правилност свих дублета које наводи, даје извесне одговоре на њих, само, рекао бих, жели да изгледа као да то чини узгред. Ми са задовољством истичемо то што се Јовичић, као нестручно лице, не само искрено интересује за језичка питања него што настоји и да их решава. Ипак морамо рећи да је његово излагање недовољно и да му је гледиште о појаву дублетних облика у нашем књижевном језику уопште — неисправно.

Најпре о томе. М. Јовичић, код сваког посебног дублетног примера, хтео би да на једној страни има „правилаан“ облик дотичне речи, а на другој — „неправилаан“. То је основаца његова гледишта. А иза тога одмах излази јасно да је он против „шаренила“, које данас код нас заиста влада у упо-

треби двојних облика многих речи, на првом месту против такве употребе наведених придевских и прилошких дублета. Другим речима, то значи да је он за њихово свођење, упрошћавање или уједначавање, које треба да је у томе што ће се за књижевни језик узети један облик, разуме се, онај који је означен као „правилан“, а онај други који је обележен као „неправилан“ избациће се из књижевне употребе. Ништа није природније него учинити тако — мисле многе присталице правилности и чистоте нашега књижевног језика, а тако, по свему изгледа, мисли и Јовичић. Међутим сви су они ту на погрешном путу, и не слутећи колико тиме показују да су слабо посвећени у природу језика до чије им је правилности толико много стало и колико зато шкоде његову несметаном развитку и богаћењу.

Савремени књижевни језик наш, знамо, постао је од народнога језика. Он је непосредно поникао из народних говора најновијега типа, са најмлађим језичким особинама. А ти говори захватају пространу територију српскохрватскога језика на којој су се, природно, могли појављивати, и појављивали су се, двојаки, каткад чак и тројаки облици речи за обележавање истога појма или за исту службу у језику — као резултат његова дутога историског развитка под различним условима и у различитим везама. Отуда се и може казати за наш књижевни језик да он има своје, књижевне дијалекте. Његов творац Вук Караџић истакао је био начело за писце „да у књижевном језику сме бити само оно што се налази у народном“. А то значи да је Вук хтео, и да је тражио, да нови књижевни језик, целокупношћу своје структуре, има битно обележје народнога језика, да увек носи у себи све знаке свога народног порекла. Ми смо такав књижевни језик и добили, и он се већ више од сто година развија по Вуковим начелима. Што се тиче дублетних облика једне исте речи, познато је да Вук није био против тога да се они у књижевности употребљавају ако их је само било и у народном, живом говору. Он је у своме Српском рјечнику такве облике или стављао напоре до или је један упућивао на други. За њега је, у том случају, најлепши и главни облик био онај који је „најобичнији“ и „најприличнији“, а то ће рећи онај за који је он знао да се најче-

шије употребљава у народу. Тај облик је у исто време био и најправилнији, и он га је зато препоручивао чим није хтео рећи да је онај други неправилан и да га треба сасвим избаци из књижевне употребе. Тако је Вук гледао на овакве речи. А онда — да се једна језичка црта народна с правом назове и књижевном цртом, зависило је, по њему, једино од ширине њене употребе у говорима који су стављени у основицу књижевног језика. Потребно је, дакле, било да та употреба у њима буде довољно распрострањена и жива. И тако је Вук увек полазио од тога, од праксе, кад год је требало и дублетни облик какве речи унети у књижевни канон.

Овакви његови погледи, изнесени и примењивани у време рађања нашега књижевног језика, били су не само оправдани него и више од тога — неопходни. Они су такви остали и целим током његова доцнијег развитка, и као једино исправни постали су основни услов да тај развитак никад не скрене са правог пута. Истина је да се наш савремени књижевни језик још у своме зачетку одмах почео полако одвајати и од народнога језика оних крајева у којима је израстао и тако је крајем прошлога века постао књижевни у пуном смислу те речи. Али то је природни пут свакога књижевног језика, као језика писане речи. Међутим, иако је то тако, ништа се временом није изменило у првобитној вредности горњег Вукова начела; одржавање везе нашега књижевног језика са народним говорима остало је и даље као стална потреба. А у његову даљем развоју учествовали су, и сада учествују, и остали говори српскохрватскога језика, а не само они који су му најпре били у основици. Ипак се при одређивању књижевних језичких црта још увек највише узимају у обзир ови последњи. Али не само они. Наш књижевни језик има већ за собом изванредан период живота, и за једну језичку црту или особину није више довољно одредити само да ли је и колико је има у тим говорима, већ је у исто време потребно и обавезно знати да ли су је употребљавали и да ли је још употребљавају у својим делима и наши писци који пишу лепим књижевним и народним језиком, као и то у ком је обиму та употреба распрострањена код њих. Тек онда када је формално и овај други услов задовољен, она постаје правом књижевном цртом, и улази у

састав нашега књижевнојезичког материјала. И када данас говоримо о дублетним облицима у књижевном језику, ми, наравно, мислимо само на такве облике једке речи који су већ стекли право на књижевну употребу, које употребљавају писци и други културни радници, поред тога што се налазе у употреби и у народу, — а не мисли се никако на разне дијалекатске црте које не иду у књижевни језик зато што је њихова употреба и сувише ограничена на ову или ону говорну област. То управо и чини да не могу постати књижевним особинама нашега језика. Међутим дублети о којима је реч у претходном чланку јесу дублети и књижевнога језика нашег, као што ће се то ниже видети.

Напред је изнето да М. Јовичић сматра да дублетне облике треба сводити на један облик, на онај за који се може рећи да је „правилан“. И он сам назначује свуда такве, „правилне“ облике — према свом разумевању ствари ове врсте. Кад је у питању књижевни језик, њему, види се, смета велико „шаренило“ које двојни облици претстављају својом употребом. Зато је он, очигледно, против таквог шаренила. Ми, међутим, тако не мислимо. Напротив, сматрамо баш да дублетне облике које налазимо код Јовичића, као и остале сличне, треба оставити да се равноправно употребљавају и у књижевном језику, како у писменом, тако и у говорном. Ми не смемо с њима поступити друкчије него једино тако ако хоћемо да водимо рачуна о принципима на којима се развија наш књижевни језик, и ако желимо да се његов развитак и у будућности креће путем који му је Вук обележио. Ти облици уживају подједнако право на опстанак све дотле док су у живој употреби код писаца и у народним говорима. Зато се не може допустити да се један облик речи који се употребљава у књижевном језику гони из такве употребе стога што се некоме чини да је мање обичан. У стварима ове природе није препоручљиво расуђивати и одлучивати према личном нахођењу. Дублетни облици при употреби нигде не сметају један другоме. Они се, као облици народнога и књижевнога језика, могу употребљавати напореда, а времену треба препустити да дефинитивно донесе решење о спору око тога коме ће од њих припасти право искључиве употребе у књижевном језику. Свака мера

која би тај природни процес убрзавала или пресекла одједном, и тако силом и суверено претпоставила један облик другоме, само је штетна, па чак и опасна по нормални развитак нашега књижевног језика. Уосталом, такви се вештачки прописи обично разбијају о неумитне законе језичког развитака. Процес преовлађивања једног од таквих облика над другим треба пустити да се несметано развија докраја, а не помагати неоправдано један на рачун другог. За све то време нема никаква разлога зазирати од било којег од тих облика и узалудно нагађати који је од њих правилан или правилнији. На дублете треба гледати као на заједничко добро нашега књижевног језика, а не као на језички материјал претстављен непотребним и сувишним облицима или речима. На њих би се, мислим, могло применити оно што је проф. Белић рекао на једном месту за синониме — да нису „неко узалудно расипање језичке снаге“. Штавише, дублетни облици претстављају богатство књижевног језика које не треба растурати. Оно нам увек стоји на расположењу да се њиме користимо слободно, према своме језичком осећању.

На основу свега овога може се, дакле, закључити да у нашем књижевном језику не треба дирати у слободну употребу дублетних облика речи, не треба нарочито настојати да се она укида, јер се то противи његовој природи. Разуме се, све ово вреди и за дублете који су скренули пажњу М. Јовичића. Зато ми у даљем излагању остаје да изнесем понешто што је у вези са њиховим образовањем, да на примерима, колико их имам, покажем да и облици који нису по вољи Јовичићу имају своју подлогу за употребу у књижевном језику и, најзад, да исправим извесна погрешна схватања и тумачења појединих дублетних облика у његову чланку.

1. О придевским дублетима типа *садањи—сашњи*. Јовичић вели да „шири облици (са *ш*) звоне и звучније и пуније и изразитије, па су зато и правилнији и лепши од оних без *ш*“. Овакав критеријум за одређивање правилности обих облика не може се назвати лингвистичким, јер је заснован на личном осећању и допадању. Као такав, он се може само случајно слагати са стварним стањем одређених језичких појава; иначе је, по природи својој, непоуздан. Сасвим друго мерило се уви-

ма у оваквим случајевима. Ако баш хоћемо да сазнамо који је дублетни облик „правилнији“, потребно је испитати његову употребу код наших књижевника и у народним говорима, и од ње поћи. Што се тиче постанка дублета као што су *садањи* — *садашњи*, то је и јасно и познато; наиме: наставком за грађење придевских речи *њи* постали су придеви као *вечерњи*, *јутарњи*, *доњи* и сл.; *тадањи*, *садањи*, *јучеранњи* и др. Код прилога са заменичким *с* на крају (у старом језику *св*), то *с* је у таквом положају прелазило одавно у *ш*, те смо добили: *јутрошњи*, *летошњи*, *ноћашњи*, *вечерашњи*, *зимушњи*, *данашњи*. Из оваквих речи издвојено је затим *-шњи* као придевски наставак, и њиме су се градили придеви од прилога за место: *овдашњи*, *тамошњи*, *онакошњи*, *спољашњи* и др., а и од прилога за време: *давнашњи*, *скорашњи*, *пређашњи*. Како је суфикс *-шњи* био са широм употребом, он је постао и знатно продуктивнији и захватио је и горње временске придеве од прилога, те су они добили и облик: *тадашњи*, *садашњи*, *јучерашњи*, *свагдашњи*, *негдашњи* и др. Зато и није чудо што су и дублетни облици на *-шњи* временом постајали све обичнији и свакако чешћи; али су се и првобитни (они на *-њи*) очували до данас.

Дублетни облик *садањи* налазимо у старим речницима напоредо с обликом *садашњи*: у Делабелину (1728), Стулићеву (1801, 1810) и Волгићеву (1803). Има их, такође напоредо, и у речницима нашега савременог језика. Код Вука стоји: *садањи*, *садашњи*, што показује да су у његову сазнању ово два напоредна, равноправна облика; тако исто и код Броза и Ивековића; а код Ристића и Кантрге: *сада(ш)њи*, што опет значи — и један и други облик, напоредо. — Да наведемо који пример за *садањи*: И *садање* народне песме... не би могао преписати из уста народа (Јб. П. Ненадовић, Глас САН XV, 28); — Да устане Немања па да види *садању* Србију (Ј. Игњатовић, Бришљан 1885, 12); — *Садањим* уставом у чл. 42 одређује се... (Ст. Бошковић, За просвету, 80); — То је једина јачина *садањег* уређења (Д. Ђурић, Тактика..., X); — вриеме *садање* (В. Пацел, Облици књиж. хрватштине 1865, 30); — Починући *садању* расправу о „саучешћу“ (Ј. В. Авакумовић, Саучешће, 1); „Ми... утврђујемо, да унапријед остане вјечно

наследство губернадурства црногорског заслужном дому *садањег* губернадура г. Јована Радоњића“ (навод документа митрополита Сава: И. Секулић, Његошу I, 34); — Остаје нам, дакле... да се одлучимо за један *садањи* дублет... као правилнији (Ј. Вуковић, Питања савременог књижевног језика књ. II св. 1, 180).

Придевског облика *досадањи*, који се, према Академијину Рјечнику, јавља од XVIII в., Вук нема; он има само *досадашњи*, а Броз и Ивековић, као и Ристић и Кангрга, упућују га на овај облик (са *ш*). И. Бакотић, који нема *садањи*, има напореда *досадањи* и *досадашњи*.

За придев *тадањи* интересантно је то што га нема код Вука (има само *тадашњи*), а и примери су врло ретки; док *дотадањи* којег такође нема ни у Рј. ЈАК. ни код Вука (код њега нема ни *дотадашњи*), Броз и Ивековић бележе напореда, а Ристић и Кангрга заједно, тј. *дотада(ш)њи*; примера има знатно више. Ево неколико: ...Човек баца *дотадању* капу с главе и метне нову... (Срп. етн. зборник XXXI 1924, 91); — О Св. Јовану имали су гостију више но *дотадањих* година (Т. Костић, Бранково коло IX 1903, 231); — Да ли што је *дотадања* зимска усамљеност и повученост престајала...? (Б. Станковић, Нечиста крв СКЗ, 38); — Зорка је осећала да се тога тренутка... одрекла онога што јој је било накнадило цео њен *дотадањи* живот... (М. Ускоковић, Дошљаци 1910, 247); — Тај је полет повлачио за собом... проширивање *дотадањих* индустријских радњи... (Д. Лалчевић, Историја социјализма 1922, 134); — Нова вера ишла је, дакле, да обори све *дотадање* вредности (Јован Дучић, Градови и химере, 166); — ...како се спахије нису одрекле својих *дотадањих* прихода, сељак је морао сносити... намет (Гр. Јакшић, Европа и васкрс Србије 1927, 4); — То ће рећи да је *дотадању* српску редакцију заменила руска редакција староцрквенословенског језика (М. Стевановић, Књиж. језик код Срба у доба просвећености... 1951). — Ако у реченици треба поновити овај дублетни облик, онда се каткад, да се то избегне, узима онај други; дакле, двојство облика искоришћено је у стилске сврхе, напр.: Ово друштво... према своме менталитету и *дотадањем* схватању наредности није било у стању... да одбаци *дотадашњи*

књижевни језик (М. Стевановић, Књиж. језик код Срба у доба просвећености... 1951); тако је и ово: Дан *јучерањи* посла путем онога прид *јучерашњи*м (Рј. ЈАК. s. v. *јучерањи*).

Дублет *јучерањи*, према Академијину Рјечнику, јавља се од XVII в., и на њега се упућује *јучерашњи*, што значи да је за обрађивача то могао бити обичнији, главнији облик за наш старији језик: исто тако има га и у речницима код Микаље, Делабеле и Стулића; а Ристић и Кангрга бележе и ове дублетне облике заједно — *јучера(ш)њи*. У речнику ЈАК. примери за *јучерањи* су из Вукових народних песама и један Љубишин. Додаћемо још и ове: Чини ми се да оно *јучерање* писмо мојој жени нијесам ни написао... (Вукова преписка I, 314); — Јутрос сам примио твоје писмо од *јучерањег* (И. Гарашанин, Писма II 1931, 324); Освестише се мало тек онда кад у собу уђе *јучерањи* косач (Ј. Ј. Змај; Бранково коло 1893, 3); — Сад се већ умеју и смеју волети и *јучерања* деца (М. П. Шалгачанин, Цел. дела IV, 332); — „Да то није она *јучерања* удовица?“ — рече он... (Ј. Веселиновић, Цел. дела I, 106); — Ти си *јучерањи* (исто VI, 83); — У то дођоше други... и још се с врата поче *јучерања* историја (И. Вукићевић, Људско срце, 146); — Да се 2-ги пешадиски пук врати на своје *јучерање* положаје... (Ж. Павловић, Битка на Колубари 1923, 262); — Ма нека, аманати, нијесам ја *јучерањи* (Д. Вуковић, Међу брђанима, 156).

У вези с дублетом *свагдањи* треба рећи да га Вук нема у своме речнику, а употребљавао га је (Препоручујући се *свагдањој* милости Вашег Књажеског Сијатељства... — Вукова преписка II, 602), а затим — да Ристић и Кангрга, као и Л. Бакотић, *свагдашњи* упућују на *свагдањи*; дакле, за њих је ово главнији облик. Код писаца сам забележио ове примере: Не сломи терет борбе *свагдање* (Ђ. Јакшић, Дела X, 106); — Дигне дакле тај ножић и задене га у чизму по обичају *свакидањем* (Ј. Суботић, Калуђер, 30); — И *свагдањег* круха треба (В. Новак, Два свијета 1901, 26); — Углавном су то људи *свагдањег* талента (Драг. Прохаска, Преглед хрватско-српске књижевности 1921, 185); — Има истина које су старе, *свагдање* и отрцане дугим понављањем (И. Андрић, Ex Ponto 1920, 102); Неко је рекао једну ријеч, обичну и *свагдању*... (исто, 99).

Иако примери нису систематски прикупљани за ову сврху, ипак се из њих, као и из познатијих речника нашег језика, види да облици на *-њи* имају данас пуно право на књижевну употребу и да је зато, у духу оног што је горе изнесено, неоправдано тражење да им се то право сада одједном одузима. Истина, може се, мислим, сигурно рећи да се у књижевном језику природни процес уједначавања дублетних облика ових придевских речи одавно развија у корист облика на *-шњи*, да се они све више шире пред онима на *-њи*; али то не значи да су ови због тога неправилни и да их треба нарочито избегавати. Они се и без тога постепено повлаче из употребе. Раније су се од њих могле градити и именице; на пример: Познавао сам му прошлост, а тако исто и *садашност* (Б. Јакшић, Дела IV, 164); — Не дај прошлости мојој, тој несрећној сестри *садашности* моје... (М. Андрић, Даница 1865, 289); — *свагдашњица* (Зб. за нар. живот... II, 1897, 160). Данас, као што вели и Јовичић, и они који још употребљавају придевске облике на *-њи* праде именице обавезно само од облика на *-шњи*: *садашност*, *свагдашњица* и сл. И то је знак да овај наставак брзо осваја у књижевном језику.

2. Код прилошких дублета *оздо* — *одоздо* и *озго* — *одозго* Јовичић одређује који је од њих правилнији — према томе како стоје у његову личном осећању. Исти критеријум као и у претходном случају! Али овде дужи облици „нису ни звучнији ни изразитији од краћих да би их стога, као лепше, требало претпоставити краћима“. А томе доприноси још један моменат — моменат економичности: код њих, тј. код дужих облика, „при изговору [се] осећа извесна нагомиланост“, а краћи су „и за говор и у књижевним писменим саставима економичнији“. Ни једно ни друго се, међутим, не може прихватити као мерило за одређивање правилности ових и сличних речи. Ми се слажемо с Јовичићем у констатацији да се у последње време дужи облици употребљавају све чешће. Али и раније, као што ће се видети, њихова употреба није била ограничена. Кад је тако, зашто онда давати преимућства краћим облицима? То би било насиље над слободном употребом облика ове врсте. Уосталом, облици *одоздо* и *одозго* нису настали паралелно с облицима *оздо* и *озго* и по аналогiji, као

што је то случај с горњим дублетима, већ су настали из језичке потребе; они су том потребом иаазвани. Истина, према Дјачичићеву схватању њихова образовања, које Јовичић наводи, рекло би се да је овде предлог *од* додат без нарочите потребе, да је, према томе, сувишан, јер се у облику *оздо* и *озго* налазе већ два предлога (*од* и *с*) с истим, аблативним значењем (*оздо* је добијено гласовним путем од *од-с-дола*, а *озго* је постало од *од-с-горе* фонетски и утледањем на *озго*). Мислим да је овде услед гласовне промене *с* у *з* аблативно значење предлога *с* потамнело и дошло је као појачање *од*, од којег је, у вези с потоњом групом сугласника *зд*, остало само *о*, тако да је и предлог *од* тиме такође промењен. Зато се он још једанпут узима, те се на тај начин и формално поткрепљује аблативно значење гласовно измењених предлога (*с* — *з*, *од* — *о*) које је у језичком осећању због тога могло бити ослабљено. Несумњиво је да је *од* додат на *оздо* и *озго* најпре у вези с глаголима кретања јер тада треба јаче истаћи место одакле се врши одвајање радње глаголске, одакле она потиче. У Академијину Рјечнику се за *одоогор* вели: „Говори се и пише, на пр. ако што *одоогор* падне.“ У овом речнику *одоого* значи „с горње стране“, а *одоодо* — „с доње стране“, док краћи облици поред овога имају и значење „на горњој страни“, „на доњој страни“; први се у нашим речницима преводе са *von oben*, *von unten*, други само са *oben*, *unten*. Разуме се, да је после лако и значење *с* предлогом *на* прешло на дуже облике, те смо тако у овому добили праве дублете.

Слично је објашњена и страна реч *скомцентрисати* м. *концентрисати* од франц. *concentrer*: иако у *концентрисати* имамо префикс-предлог са социјативним значењем (*con* = *с*), додат јој је и наш префикс *с* јер страна *con* није било довољно за обележавање тог значења, није се могло у језичком осећању чвршће везати за њега (в. НЈ год. II, 12).

Из Рјечника ЈАК. види се да се дужи облици јављају од XVIII в. с различитим завршетком (најобичније је *одоодо* и *одоодол*, *одоого* и *одоогор*), али се они углавном употребљавају од Вука. У истом речнику има примера из Вукова језика, из народних приповедака и пословица, а један је из поезије Радичевићеве. Ових облика има у изобиљу код других

писаца. За *одоздо* и *одозго*: ... Шта имате *одоздо* ново јавите нам (П. М. Ненадовић, Протокол писама о ратовању, 11); — Подзидан је каменом *одоздо*... (М. Шеноа, Из кобних дана, 246); — Чује се *од оздо* дјечији омјех (И. Војновић, Смрт мајке Јутовића 1907, 18); — Код народа ниске културе још је веће старање да младенци буду заштићени *одоздо* (Тих. Ђорђевић, Наш народни живот III, 56); — Озрене! Све је готово! — виче *одоздо* Стојан... (Х. Хумо, Гроздани кикот, 97); — *Одоздо* долазио је промукнут, ужаснут... папат (Ст. Винавер, Приче које су изгубиле равнотежу 1913, 29); — И иначе нижи растом, он ме је сада гледао *одоздо*... (И. Андрић, Бразда IV, 1951, 499); — Покрет *одозго* може кренути сву школску економију (М. Ђ. Милићевић, Историја педагогије, 509); — ... а благодат Божја, која се као милост *од озго* раадаје... (Ђ. Даничић, Писма о служби божјој, 182); — ... којему је власт освештана *одозго* (Ђ. Даничић, Ист. срп. народа, 24); — Пливају *од озго* по сјају површине (В. Новак, Два свијета 1901, 255); — Она га узе за руку, али не као свакада, за прсте, већ *одозго* и више руке за длан... (Б. Станковић, Нечиста крв СКЗ, 44); — ... продера се *одозго* Мех-ага, (Ф. Маглајић, Из старог вилајета, 73); — Мир царује. Сунце тоне, и ноћ пада *одозгор* на фасаде... (В. Ј. Илић, Песме I СКЗ, 71); — Моли ме, да бацим поглед *одозгоре* на његову драгу... (Ј. Ј. Змај Певанија 1882, 47).

Ови су облици данас толико чести и обични у употреби да је с тачке гледишта нашега књижевног језика неправилно предлагати да се замењују краћима. Штавише, они се, као новији, све више употребљавају у њему, и тако већ потискују оне друге.

З. М. Јовичић затим пита да ли се у књижевном језику може допустити употреба облика *селски* „место правилнога *сеоски*.“ Ово се питање односи и на друге дублете који су настали у вези с поновним враћањем *л* на крају слова и на крају речи. Маретић у својој граматици (Грам. и стил. II изд., 49) наводи неколико примера за то, међу којима је и *селски* и *сеоски*, и вели да је у тим речима „обичније *о*“. Дакле, само — обичније. У Правопису проф. Белића (1934) стоји: *селски* = *сеоски*, као и *властелски* = *властеоски*, *крилице* = *кри-*

оце, селце = сеоце, анђелски = анђеоски и др. Значи, за данашњи књижевни језик *селски* и *сеоски* су два равноправна облика једне речи, којих има и у најновијим школским граматицама (код Белића, Алексић-Стевановића и др.). — У речницима су они друкчије забележени. Вук (Ш. изд.) *селски* упућује на *сеоски*, и још има ознаку да је стајаћа реч; за њега је, према томе, главни облик са *а*. Овако, свакако према Вуку, стоји и код Броза и Ивековића, Ристића и Кантрге и Ј. Бакотића. Па ипак његова употреба није толико ретка, као што би се можда могло претпоставити на основу ових речника и као што се, изгледа, чини М. Јовичићу. Напротив, *селски* има довољно животне снаге и у говорима и у писаном језику да се може одржати напореда с обликом *сеоски*. Зато су та два облика у правопису и стављени један према другом.

Јовичић је *селски* нашао у преводу От. Винавера и као да га је изненадила његова појава јер је, по њему, то неправилан облик. Међутим, њега има и код многих других писаца. На пример: ... Па је заповедио да се Србима, *селским* житељима ... даје ... по 50 до 100 ока (Ј. А. Баталака, Историја српскога устанка II, 739); — Судите јој ви, војводе; или ћемо јој судити ми *селски* (М. В. Милићевић, Зановет, 58); По овоме договору се сви да га „*селски* откопају ... (С. Тројановић, Ватра ... 1930, 46); — ... ницали су пристапе „социјал-демократије“ као гљиве у крутових *селских* кројача ... (А. Ковачић, Сабране приповијести 1910, 26); — *Селски*, обрастао и усечен пут дуж бојнице заклањао је бојницу (Д. Ђурић, Тактика ... 125); — А ван села веле: То су *селске* трице! (С. Крањчевић, Изабране пјесме 1898, 75); — У чуду се је свећ свјетина *селска* питала ... (М. Беговић, Врело 1912, 62); А око појата *селских* са риком облазе вуци; у *селској* чађавој крчми свирка се и песма чује (В. Ј. Илић, Зимска идила).

Облик са *л* увек се налази у сложеницама као што су: *дугоселски, новоселски, пустоселски* и сл. (в. М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика 1951, 56). Иначе се као дублет старијем облику *сеоски* употребљава поред њега. Али, прегледајући већи број синтагма састављених од разних именица и дублетних облика овог придева, рекао бих да се *селски*

нарочито узима кад кође да се означи искључиво припадање селу, да је нешто својина села; на пример: *селска шума*, *селско добро*, *селско* (супстантивизирани придев), *селске вратнице*, *селска стока* и сл., а *сеоски*, поред тог основног значења, може често показивати и особину, квалификацију или врсту, што је код таквих различитих синтагматских веза изражено у различитом степену. Код ових је то већ постало несумњиво: *сеоски обичаји* (какви, који обичаји?), *сеоски занати*, *сеоски живот*, *сеоске општине*, *сеоски пут*, *сеоска ношња*, *сеоска учитељица* и сл. Овде би необичан био облик „*селски*“. У горњој песми В. Ј. Илића има, као што је наведено, „око појата *селских*“ и „у *селској* чађавој крчми“, али: „Полумртав је лежао на снежном *сеоском* друму“.

Реч-две само о пореклу дублетног облика *селски*. Он, уствари, претставља поремећај познатог гласовног закона нашег старог језика (друга половина XIV в.) о прелазу *л* у *о* на крају речи и на крају слога, а настао је по угледу на примере у којима је *л*, после тог времена, могло остати без промене: *колски*, *школски* и сл. Тако смо добили поред *сеоски* и *селски*, и оба су се облика почела употребљавати напореда и у књижевном језику. Исп. о овоме појаву више у чланку А. Белића, НЈ књ. I св. 1—2 н. с., 55—57.

4. Од прилошких дублетних облика *изречно* и *изрично* М. Јовичић сматра да је први „бољи облик“ зато што се „овај прилог најчешће везује за неку тренутну изјаву или објашњење“, а тренутан је глагол *изрећи*. Пре свега, оба ова прилога су само књижевне творевине, речи књижевног језика, а народна је реч *изреком* (*изриком*, *изријеком*), која се једино и налази у Вукову речнику. У Академијину Рјечнику, где се такође само она налази, означена је као инструментал јединице од *изријек* који се узима увек адвербијално (исп. још: *крадом*, *кришом*, *широм* и сл.): прилог *изречно* или *изрично* — нема (*изречно* као прилог од средњег рода придева *изречан* значи „*cum facilitate dicendi*“ — дакле, није прилог о коме је овде реч). *Изриком* видимо тек и само у нашим правописима — код А. Белића и Д. Боранића. Нема никакве сумње да је овај облик најновији, саграђен од корена глагола *изрицати*: *изричан* (од *изрикънѣ*) дато је *изричан* (-чна, -чно), као што је

постало и *одричан*. Значења ових дублетних речи су таква да се у њима не може тражити тренутни глагол. Напротив, она у свему одговарају учестало-трајном глаголу *изрицати*. Основно му је значење — дословце, од речи до речи. На пример: Наведосмо и Омиров цитат, где он *изрично* вели како... (С. Тројановић, Старинска јела, 63); — *Изрично* тако стоји (В. Живојиновић, Егмонт, трагедија од Гетеа, 1931, 38); — Та његова грешка се понавља, скоро *изрично*, код Љ. Стојановића... (М. Стевановић, НЈ год. II, 274). Затим значи — категорички, по сваку цену; напр.: Шандор сад то *изрично* захтева (Ј. Игњатовић, Патница II 1889, 210); — Цар Душан је очекивао... да га само папа назначи капетаном хришћанства, како је то он тражио *изрично* (Ј. Дучић, Босанска вила 1914, 45); — Али сам јој *изрично* забранила да иде тамо... (Ст. Живадиновић, Змија у недрима, 147); — ... хтео је *изрично* потврду (Б. Ђосифић, Покошено поље, 23); — Напомена којом се *изрично* забрањује објављивање садржине... (Политика 1915, 4085/1); — нарочито, специјално, јасно: Љубавна веза Шандорова са Шокицом Кајом само се подразумева, нигде [се] *изрично* не помиње... (Ј. Скерлић, Ј. Игњатовић, 185); — ... то нека буде *изрично* казато (В. Јагчић, Спомени мојега живота II, 37); — Као да је и сам хтео *изрично* улутити на то... (В. Ђоровић, Венац, XI 1925, 190) и др. У свима се овим значењима увек чува и оно основно, и још у појачаном степену: „баш тако“, „баш тим речима“, „од слова до слова“ и сл. Међу њима има врло финих прелива, нијанса, тако да их је понекад тешко сасвим тачно обележити, јер је у сваком засебном случају значење ове речи у зависности од целог реченичног исказа, од ситуације у којој се реченица развија.

Облик *изричан*, једном правилно настао, брзо је раширио своју употребу у књижевном језику, и данас се може сматрати главним обликом. Поред њега се и даље употребљава *изречно*, а и *изри(е)ком*, иако овај последњи, народни израз постаје све ређи. Зато их је Д. Боранић и унео све у свој Правопис (1947).

5. Напоследку се у чланку М. Јовичића поставља питање да ли су исправни придеви *најпрви* и *најзадњи* и прилог *унутри*, тј. да ли се могу употребљавати у књижевном језику.

Према Јовичићеву мишљењу — не могу; народ је овде погрешно и писци су дужни да га књигом исправе, а не да му подражавају у погрешкама. Да је *унутра* дијалекатски облик који, поред правилнога *унутра*, нема права на књижевну употребу — то је већ речено у овом часопису. Њега нема у нашим главнијим речницима. Код Броза и Ивековића има *унутар*, који се облик од ослобођења радо употребљава, али као предлог са значењем „у границама“, „у области“, „у делокругу“ итд. Што се тиче речи *најпрви* и *најзадњи*, оне, сматра Јовичић, „не задовољавају опште језичко осећање“. Њему смета њихов суперлативни облик. И сам Вук је мислио да оне такав облик не треба да имају. У Српској граматици (Грамм. и полемички списи II, 52) он вели: „*Горњи, доњи, крајњи, први* и *стражни* имају само превосходни степен [суперлатив] (а не би требало ни њега да имају), н.пр. говори се *најгорњи, најдоњи, најзадњи, најпрви, најстражни*“. У Српском рјечнику има само *најпрви* allererste у примеру (из народне песме): Ко *најпрви* дође јели крњој — и *најстражни* (н. п. човек, посао) *der letzte, schlechteste, postremus* (s. v. *стрижни*). Маретић у Грамм. и стил. (1931), кад говори о акценту суперлатива, наводи и *најгорњи, најпрвога*. Броз и Ивековић имају *најпрви, најстражни (најзадњи, најрђавији)*, а s. v. *нај* 26 стоји и *најкрајњи, најдоњи, најзадњи* — пренети ту из Даничићеве расправе посвећене историји компаратива (Год. Југ. акад. XXVI, 64—73). Л. Бакогић има само *најпрви* — „први од свијух“, а Ристић и Кангрга само *најдоњи* и *најзадњи*. И у школским граматицама А. Белића и Алексић-Стевановића налазимо: *најгорњи, најдоњи* и *најзадњи*.

Дакле, ових суперлативних облика има у речницима и граматицама савременога књижевног језика, само нису свуда сви заступљени. Тако је једино у историском речнику Југ. академије. У њему видимо не само *најгорњи, најдоњи, најкрајњи* већ и *најзадњи, најстражни, најпрви, најпоследњи*. Први су облици јасни: они у позитиву (*горњи, доњи, крајњи*) имају компаративно значење, одређујући извештај предмет по месту које је изнад одн. испод нечега према чему се одређивање врши или је са стране (Обје *крајње* средњу погледаше). Овакав однос даје им у суштини значење „виши степен“

и суперлатив онда постаје само додавањем суперлативне речце *нај*. Јасно је да тада на једној страни мора бити више предмета и суперлативним се обликом одређује онај који је најудаљенији. Напр.: Он станује на *најгорњем* спрату — значи: од свих горњих спратова станује на оном спрату који је највиши, на самом крају горе. Обрнуто значење има *најдоњи*. Суперлатив *најкрајњи* одређује предмет који је у поређењу са свима који су крајњи — на самом крају. Све ово вреди и за *задњи* када је оно опозитум од *предњи*. Љуб. Стојановић (в. НЈ год. IV, 154) сматра да *задњи* треба узимати само онда кад је нешто састављено из два дела: тада је један део *предњи*, а други *задњи* или *стражњи*; „а ако је састављено из више делова, онда је први део *први*, а завршни *последњи*“. Али *задњи* се употребљава и у овом суперлативном значењу, тј. не значи само *der hintere* већ и *der letzte*; напр.: У теби живим без бриге, страха и бранићу те до *задњег* даха! (Б. Ђопић, Жежева кућа 1951, 14). Ово значење има А. Лескин у Граматици српскохрв. језика (на немачком, 1914, стр. 377), а о томе како се оно развило и о његовој употреби писао је проф. М. Стевановић у прошлом броју овог часописа (стр. 56—58).

Позитиви *први*, *задњи* (= последњи) и *последњи* одређују нешто „у највећем степену“, а то је суперлативно значење. Ипак и они имају облик суперлатива (с речцом *нај*), и тада значе да се пореде више лица или предмета који су сви „први“, односно „последњи“, па се суперлативним обликом одређује, у простору или времену, онај који је од њих најдаљи. У Академијину речнику стоји за *најпоследњи* као прво значење: „онај који је најдаљи на свршетку (у времену)“ и на ово се упућује и *најзадњи*. Или напр.: Његова је кућа у селу *најзадња* — „од свих кућа које су задње, последње у селу та је на самој ивици његовој“. Само се тако може разумети овај облик. И употребљен у овом смислу, он није сувишан у језику. Народ га је створио из потребе да тачно изрази оно што му је у мислима. Истина, из примера у Рј. ЈАК. види се да овакви суперлативи значе исто што и њихови позитиви, само што се то значење нарочито истиче, наглашава. У селу оро играше, у ору моја девојка, *најпрва* оро зачиње.

најпрва песму почиње. Или: Кад наша сиротиња увати козу мусти, она штита и повлачи, док год и *најзадњу* кап варенике не истисне (М. Кордунаш, Срп. нар. пјесме 1892, XI). А значење нарочитог истицања у логичној је вези с основним, горњим значењем суперлативних облика; оно се из њега развило.

Облик *најпрви* јавља се још од XV в., а *најзадњи* од XVI (Рјечник ЈАк.). У старијем нашем језику они су били у употреби и код књижевника, а од новијега времена, од Вука, употребљавају се највише у народним говорима, — што се види и из примера у Академијину Рјечнику који су највећим делом из народних умотворина. У овом речнику *најпрви* има и преносна значења — *најзнатнији*, *најглавнији* у примерима из старијег језика. У лексикографској грађи Института за српски језик САН незнатан је број примера с овим облицима и они нису толико од значаја јер су из писаца чији је језик далеко од нашега класичног књижевног језика. Због тога их не наводим. Све ово, међутим, јасно показује да суперлативи *најпрви* и *најзадњи* (као и *најпоследњи*) нису продрли из народног језика у књижевни; као чисто народна творевина, они, може се рећи, још увек живе само у народу. Зато што им значења врло често одговарају значењима која имају њихови позитиви, писци вазиру од њих, не употребљавају их. И с правом — у овом случају.

Б. Милановић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Грандиозну трагедију стваралачког човека, насталу због његовог побуњеничког сукобљавања с природом... утврђује занесеним речима.* — Да оставимо по страни назадност и реакционарност схватања израженог овом реченицом, — у њој је као допуноски члан предикативне синтагме употребљена ужа синтагма *занесеним речима*. Речи, међутим, не могу бити занесене. То може бити само онај ко је речи изрекао или неко ко их је чуо. У свакоме случају *занесен* може бити само објекат (и то објекат који осећа) онога што се казује глаголом *занети се*, односно *занети*. А то никако није и не може бити средство које заноси; у овоме случају то нису и не могу бити речи, које изазивају занос и које су зато *заносне* (а не *занесене*), па је у горњој реченици и требало употребити овај придев место придева *занесене*.

У вези с овим чиме смо образложили погрешну употребу облика атрибута уз именицу *речи* у горњем примеру — за нас се поставља питање да ли је добро употребљен прилог *занесено* у реченици: *Треба се сетити у италијанском сликарству Ренесансе... разних фигура младих монаха... у хору где занесено поју*. Није невероватно да је овде тај прилог правилно употребљен. Али се ипак намеће питање није ли место пасивног *занесено* требало узети активни прилог *заносно*. Ако се хтело рећи да су млади монаси својим појањем изазивали занос, онда је ваљало казати да *заносно* поју. Ако су, међутим, они сами при појању били у заносу онда се још могло рећи да *занесено* поју. Само је у овоме случају много боље било казати да — *са заносом* поју.

2. Један допис са Шестог заседања Организације уједињених нација завршава се реченицом: *Пошто је листа говорника исцртљена седница је закључена*, — у којој је употребљен дијалекатски облик трпног придева *исцртљена* место књижевног *исцртена*. На исту ову појаву Наш језик је у предатној серији излажења неколико пута скретао пажњу (в. књ. I, стр. 62 и 89 и књ. II, стр. 189). Али није довољно само указати на њу, већ треба и објаснити њену природу. А та природа опет није једноставна. Она се, прво, састоји у неоснованој сугласничкој промени испред наставака за дотични облик, у тзв. јотовану тога сугласника. Познато је, међутим, да се јотоване сугласника непосредно испред наставака трпног придева врши једино код глагола *и-*конјугације, тј. код оних чија се основа презента завршава самогласником *и* а основа инфинитива или тим истим, или самогласником *е* (од *носити-ношен*, од *возити-вожен*, од *градити-грађен*, од *гонити-гоњен*, од *купити-купљен*, од *заробити-заробљен*), јер је само код њих било гласовних услова за овај процес. Али је врло обична појава да се — сад не више гласовним путем, него под утицајем системе, аналогijом, тј. по угледу на случајеве гласовно условљене измене, — јавља трпни придев са измењеним сугласником и од глагола других основа, нарочито од глагола чија се инфинитивна основа завршава сугласником, па се често изговара, а и пише: *донешен*, *изнешен*, *пренешен*, *довежен*, *превежен* (према *ношен* и *вожен*). Обични су трпни придеви с овом особином и од глагола *трести*, *пјасћи-пјасе*, *мјсћи-мјзе* и сл.: *трешен*, *отрешен*, *поташена* (трава, рецимо), *помужено* (млеко) итд.

Поред наведених најчешће се с овом особином јављају трпни придеви: *спашен*, *издубљен* и *исцртљен*. И овде се поставља питање да ли и у овим случајевима, као код мало пре наведених, имамо просту аналогiju. Одговор је, дакако, одричан. Код ових примера се ради о појави друге врсте. Трпни придев с измењеним сугласником под утицајем аналогije јавља се обично код глагола који су истог корена и истог основног значења с неким глаголом *и-*конјугације, код: *донети-донешен* и *довести-довежен*, рецимо, и сл., — свакако због заједничког корена и истоветности њихова основног зна-

чења с глаголима *носити* и *возити*. А сем ових и код глагола у којих се корен као и у њих свршава сугласницима *с* и *з* (*трешен* од *трести*, *помужена* (од *помусти-помужем* итд.) Према овоме још се и трини придев *спашен* може (а не мора) објашњавати изнетом појавом аналогije, као у свим досад наведеним случајевима. Међутим, *издубљен* и *исцрпљен* овај свој облик, сигурно, нису добили тим путем, јер нема других глагола *и*-коњугације с којима би они били заједничког корена, нити се опет ни код једног другог глагола с основном инфинитива на било који уснени сугласник врши оваква гласовна измена у облику трпног придева. А, сем тога, то и нису облици глагола *издупсти-издубем* и *исцрпсти-исцртем*, већ глагола, истина, истог значења али другачијег типа промена, тј. глагола *издубити* и *исцрпити*, који се у овоме облику употребљавају у извесним дијалектима нашега језика. Из овога би се могао извести закључак да се облицима трпних придева *издубљен* и *исцрпљен* (а с њима може ићи и *спашен* према инфинитиву *спасити*) не могу правити приговори. Али пошто од дублетних облика глагола: *издупсти* и *издубити*, *исцрпсти* и *исцрпити*, *спаст* и *спасити*, — први у народним говорима имају нешто ширу употребу, а поготову пошто су то облици говора који су чинили ужу основицу књижевног језика и пошто су из њих прихваћени прво од Вука Караџића, а затим и од највећег броја књижевника, — они су постали књижевним облицима. Инфинитиви истих глагола у облику са самогласником *и* на крају основе могу се, према томе, сматрати дијалектским; дијалекатски су значи, и њихови трпни придеви. *издубљен*, *исцрпљен* и *спашен* према књижевним тим облицима: *издубен*, *исцрпен* и *спасен*.

С-ч

3. *Шантајући* и м. *присно*. — Глаголи којима се основа инфинитива свршава на *а* улазе у четири од укупно осам врста глаголских, колико је данас, према Белићевој подели, уобичајено у нашој граматичкој литератури. Други елемент који одлучује којој врсти припада неки глагол јесте завршетак основе презента. Зато понекад долази до мешања и преношења појединих глагола са *а* у инфинитиву из једне врсте у другу.

Тако се, напр., дешава да глаголи **V** врсте (*a* у инфинитиву; *e* у презенту и измењен сугласник испред *e*, напр.: *писати* — *пишем*, *мазати* — *машем*, *скакати* — *скачем*, *кретати* — *крећем* и сл.) буду схваћени као глаголи **VI** врсте (*a* или *e* у инфинитиву, *ā* или *ē* у презенту, као: *читати* — *читам*, *знати* — *знам*, *имати* — *имам*, *гледати* — *гледам* и сл.). Тада се сви они облици који се праде од презентске основе образују не — правилно по **V**-ој, него неправилно по **VI** врсти. А има и таквих глагола које и наш правопис сматра глаголима и **V** и **VI** врсте. То су, напр., *клеветати* и *сретати*, чији презенти гласе *клеветам* и *клевећем*, *сретам* и *срећем*, па аналогно томе и прилог сад., који се образује од 3 л. мн. презента, биће двојак: *клеветајући* и *клевећући*, *сретајући* и *срећући*.

У горњем примеру имамо случај погрешне употребе глагола **V** врсте као да припада **VI** врсти. *Шаптаати* има само презент *шапћем* (3 л. мн. *шапћу*), а прилог сад. место неправилног *шаптајући* гласи правилно *шапћући*.

4. *Ја сам деветнаест година.* — У нашем разговорном језику ухватио је дубоког корена један германizam. То је значење придева *стар* у обртима који означавају доба човечјег узраста. Тако ће се рећи и за дете да је *старо*, као што се каже и за старијег човека, за *стара* човека. Врло често ћемо чути питање: „Колико је *старо* ваше дете?“ место: „Колико је година вашем детету?“

У наведеној реченици придев *стар* није употребљен, али се његово присуство осећа. Писац је, вероватно, мислио, иако то није у целости изразио: *Мени је деветнаест година* или: *Ја имам деветнаест година, Он је од деветнаест година.*

5. *Срдито је погледао бјеломлицу Њежицу.* — Овај необични облик придева *беломлик* нађен је у једном преводу са руског. А како у руском тај придев гласи *беломлиций*, преводилац је под утицајем оригинала, а због сличности оба облика унео руски облик у превод давши му наш наставак.

Правилно тај придев и још неки њему слични сложени придеви имају завршетак *-лик*, који је уједно други део сложеница: *бледолик*, *младолик*, *старолик* и сл. У свима њима — *лик* стоји у вези са именицом *лице* и означава да је баш лице — онакво какво се описује првим делом сложенице.

Св. М.

Наш језик излази месечно у свескама од 2 до 3 табака или један-
пуш у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; десет, односно пет
свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слаш
Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора,
Семинар за лингвистику, Филов. факултет, Београд.

Научна књига има старија (предрашна) годишња Нашег језика
(од год. II — VII и год. VIII св. 1) која се могу добићи по цени од 50
дин. свака година, свеска 5 дин.

33

НАШ ЈЕЗИК

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

LIBRARY
AUG 19 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

AUG 2 1952
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 5-6

к 3:576

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Из новије акцентуације (II)	149
2. М. С.: Облици допуне уз глагол <i>лагати</i>	154
3. В. М. Мићовић: О неким стручним називима	160
4. Ј. Радуловић: Још о подизању културе нашег књижевног језика	171
5. Иван Поповић: О употреби акузатива енклитичких личних заменица уз предлоге	187
6. И. Грицкаш: О једном случају мешања свеза <i>да</i> и <i>што</i>	196
7. Св. Марковић: <i>Цео</i> и <i>чишав</i>	208
8. Језичке поуке	217

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Србија

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига III

Нова серија

Св. 5—6

ИЗ НОВИЈЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ

II

У своме чланку који је под горњим називом наштампан у НЈ, н. с., II, 227—237 говорио сам о томе да се основни принципи о четири акцента (два силазна $\grave{}$ и $\hat{}$ и два узлазна $\`$ и $\`$) добро чувају у нашем говорном књижевном језику и да нема разлога — ако се негде у месним говорима под утицајем народног дијалекта дотичног краја — јаве отступања од њих, — да се та отступања сматрају као саставни делови правилног изговора. Ту се имало на уму принципско отступање од правила да силазни акценти могу стајати само на првим слоговима речи или у једносложним речима, а узлазни искључиво у вишесложним речима на свима слоговима сем последњег. Тамо је показано како треба разумети привидна отступања од тога када се и ако се јављају. Треба нарочито истаћи да се тамо говорило о општим принципима употребе поменутих акцената и њихову кршењу; али се тамо није говорило о могућним отступањима у границама тих принципа.

Акценти се у нашем језику развијају као и све друге језичке особине: и ту има утицаја једних речи на друге, преношења особина једних облика на друге. Тако, напр., у неким крајевима шири се акцентуација у глаголских облика сад. врем. са једине на множину иако је равликовање 1 и 2 л. множ. од осталих лица у многих глагола и изворније и употребљава се такође у великом броју говора. Тако према *плѣшѣм, плѣшѣш, плѣше* имамо у неким говорима и у множини *плѣшѣмо, плѣшѣше* — место изворнијег и тако исто обичног: *плѣшѣмо, плѣшѣше*. Преношење акцента једине и на мно-

жину сасвим је природан језички процес који се огледа у многобројним језичким чињеницама; само је питање: како треба поступити у овом случају при давању правила или при примени правила исправног књижевног језика. У овом случају наша граматика прописује *илешемо*, *илешеше*, али се зна да се напоредно употребљавају и *илешмо*, *илешеше* (као и *донесемо*, *донесеше*, *одведемо*, *одведеше* и сл.). Само ти за граматику споредни или спореднији облици тако упорно владају језиком извесних крајева да се у изговору стално пробијају као једино могући облици. Може ли се о такве случајеве оглушити наша граматика иако се они налазе у границама оних основних закона нашег књижевног језика и не противрече им ниуколико?

Ја мислим да не може ако су ти облици постали општи за један крај и ако се они у њему једино употребљавају. И даље ће као основни правилни облик бити *илешемо*, *илешеше*, и свако ко их употреби биће само претставник општер књижевног изговора, али се мора допустити и напоредно *илешмо*, *илешеше* све донде докле се на основу употребе у већине народа не нормализује као дефинитивни облик један или други. То исто вреди и за акценат засебних речи: реч *задруга* изговара се обично *зџдруга*, а Вук има *зџдруга*; Броз и Ивековић, који иду слепо за Вуком, бележе *зџдруга*, а Кангрга и Ристић, који су нешто слободнији од Вука, имају и једно и друго (тј. *зџдруга* и *зџдруга*). Оба су случаја у границама опште правилности као и они горњи случајеви. Има чак и трећи акценат у ове речи *зџдруга*, који такође није, по употреби, редак, а такође је у границама општих правила. Питање је како треба поступити у таквим случајевима. Да је наша акценатска географија проучена, не би било тешко одлучити се за један од ових облика. Узалуд би нам историска граматика тврдила да је најстарији облик *зџдруга* (исп. *џџрага*, *џџрага*, *џџада*, *џџвала*, *џџвала* и *џџвала*, *џџклада*, *џџмама* и *џџмама* и сл.), — оно би постало општом цртом што већина народа говори, а дотле би се задржао онај облик који је у и.кључивој употреби (са знањем да је код Вука *зџдруга*). Могло би се десити, а то су ређи случајеви, да је очигледно да је Вуково беле-

жење ужег круга; тада би се, уз преузимање одговорности, могло дати преимућство оном другом облику, али би се и тада, у случајевима када се обраћамо ширим народним слојевима, морао навести и Вуков облик, јер, и поред све очигледности о којој је поменуто, његова тачност мора бити и објективно утврђена на простору акцентуације говора који су у основици нашег књижевног језика.

Као што се одавде види, извесних колебања у говорном књижевном језику мораће бити још за извесно време; али она могу бити само у границама основних правила наше четвороакцентне савремене акценатске системе.

До извесне мере то вреди и за наше дужине. Има дијалеката који су потпуно изгубили дужине иза акцената (напр. призренскотимочки дијалекат, који је уопште изгубио дужине, или косовскоресавски, који чува дуги акценат и дужине пред акцентима: *иџаџи* и сл., али *неђеља* ген. мн. м. *неђеља* и сл.); то су говори који имају старију акценатску систему, а не ону која се налази у савременом говорном књижевном језику. У књижевном савременом говорном језику дужине се, уопште узевши, чувају, али у крајњим неакцентованим слоговима често се знатно скраћују, а каткада и сасвим. Говори се каткад *вѣдѣм* (тј. са полудужином), каткад *вѣдѣм* (са потпуном краткоћом); међутим у многим говорима (напр. Босне и Херцеговине) изговара се *вѣдѣм* (са потпуном дужином крајњег слога). У унутрашњим слоговима дужине се углавном чувају: *рѣвѣјка* (са обавевном дужином), *чѣндѣнѣк*, *врѣбаѣѣ* или *врѣбаѣѣ* итд. Када има више дужина у непосредној близини, ту има понекад и мање или више сталног скраћивања, али има и одржавања полудужина или каткад и потпуних дужина. И за то би се могла већ сада прописати правила, бар за неке крајеве; али док не буде целокупна наша акценатска територија добро испитана, не могу се поставити никаква општија правила (и код самог Вука има ту каткада колебања, што значи да се тај процес већ у његово време отпочињао).

Зато нам не остаје ништа друго него да се и овде као и у свима другим случајевима наше граматике који су спорни или неодређени придржавамо, углавном, прописа Вукова

књижевног језика које је разрадио Ђура Даничић у својим познатим акценатским студијама, и који су у довољној мери примењени у нашим граматичким и другим језичким књигама. Не треба се варати, и дужине су саставни делови наших речи исто онако као и акценти, наравно, тамо где се дужине изговарају. Без дужина ту су те речи готово неразумљиве. Зато се не могу примити предлози оних који дужине недовољно изговарају да се дужине изоставе, јер су само за њих речи без дужина потпуно природне. Међутим ако речи изговорене са дужинама изазивају код њих асоцијације са друштвеним круговима који их увек изговарају, а на које се у даном тренутку не помишља, они се са мало вежбања могу на дужине тако навикнути да им више неће сметати у изговору код других. Природно је да ће се те дужине и мање типично изговарати у крајевима који их до извесне мере скраћују него у оним у којима су оне потпуне. Међутим и дужине, исто онако као и наша мелодична четири акцента, служе лепоти и фонетској изравитости нашег језика. Оне не претстављају произвољно развлачење гласова у речима, како се каткада скроз погрешно мисли. Оне су остаци од велике старине, а проистичу из саме природе гласова заједничке некада свим словенским језицима или из процеса, језички потпуно оправданих, који су се на територији нашег језика развили. Зато је дужност свих оних који воле свој матерњи језик да не жале труда да их што лепше очувају у своме језику. С друге стране, и дужине су такве особине нашег језика и његове акцентуације којима се обухвата цео наш народ. Ако се деси да где има колебања у њима, то се не може прогласити за општу црту језика све док не постане и стварно особина целине. И онда када је Вуков књижевни језик био стављан у основицу нашег језика, то је исто онако вредело као што вреди и данас. Са већим и дубљим развитком наше културе и на ту страну нашег језика обратиће се више пажње. Данас се у сваком центру савременог језика говори онако, наравно у овом правцу, како се у народном језику у њему говори; само у најкултурнијим центрима о поменутих особинама води се више рачуна. Они и показују пут којим ваља ићи.

Из овога следује да и дужине треба обележавати и даље како су се оне досада обележавале у основном књи-

жевном језику нашем. Знајући да су се оне потпуно сачувале у неким крајевима наше земље, ми не сматрамо да је дошло време за принципску ревизију њихове употребе. Али то не значи да и ту не треба предузети свестрана испитивања да се тачно утврди простирање сваког дужинског типа. Ми и данас знамо за скраћивања у многим крајевима, али је и ту потребна потпуност ако желимо да предложимо или примимо ишта што би имало општи значај.

А. Белић

ОБЛИЦИ ДОПУНЕ УЗ ГЛАГОЛ *ЛАГАТИ*

У књ. III Нашег језика предратне серије (на стр. 64, у рубрици Наша пошта) Д. В. је показао у каквим значењима може да се употребљава глагол *лагати*. Кратким објашњењем он ту није обухватио и неке ређе, данас необичније случајеве употребе овог глагола, док је значења у којима је глагол *лагати* обичан врло концизно и углавном тачно дао. — Ипак, нарочито с обзиром на то што нам се и данас појединци често обраћају с питањем у коме облику треба да стоји именска допуна уз тај глагол — мислим да се на овоме питању треба и мало опширније задржати:

а) због тога што о неким случајевима употребе у помнутом објашњењу није било речи и

б) зато што ваља показати не само у којим облицима се употребљавају именске допуне уз овај глагол него и зашто се оне употребљавају у тим облицима, и шта глагол *лагати* означава с појединим својим допунама, а шта без икаквих допуна.

Све је ово потребно не само да се види у каквим се везама употребљава овај глагол већ и начелно — да се на једном примеру, његовом анализом, укаже на суштину често сложеног проблема глаголског рода (тј. природе глагола у вези с предметом радње) и глаголске рекције.

1) На наведеноме месту је речено да овај глагол (мислило се — у књижевном језику) може бити употребљен, прво, без објекта, што ће рећи — као непрелазан глагол, у служби за означавање особине која се њим казује, где значи исто што и придев *лажљив*, као у народној пословици: Ко *лаже* тај и краде. Такав овај глагол може значити и да се има обичај *лагати*, напр.: Само ситне душе *лажу* (В. Кнежевић,

Мисли, 144). Ово, уствари, глагол *лагати* значи и у првом и у другом примеру. А и у једном и у другом случају он означава особину која се манифестује кроз често говорење лажи, кроз лажно претстављање онога што се на овај или онај начин износи. Глагол *лагати* значи криво претстављати нешто и у пословици: *Ако лаже коза не лаже рог*, у примеру: *Крупни натписи су лагали* (Наша књижевност II, 1946, стр. 432) и сличним случајевима. Само се не би могло рећи да се овде тај глагол мора схватити искључиво као непрелазан, иако се уза њ ту не употребљава никакав објекат. Анализом онога што се у наведеној пословици каже долази се до закључка да она значи: *Ако коза својим изгледом може (некога) навести на погрешан закључак, то не може рог, јер се на њему лепо види (мисли се) колико је коза стара*. Тако се и реченицом: *Крупни натписи су лагали* — говори, истина, да су крупни натписи били нетачни, лажни, али, у исто време, и да су они криво, погрешно, нетачно обавештавали *свакога* ко их је прочитао. Јасно је, дакле, да у примерима ове врсте глагол *лагати* у своје семантичком потенцијалу садржи објекат, али се тај објекат због општости његова карактера, због његове неодређености, не означава у језику.

Из овога излази да глагол *лагати* и јест и није непрелазан, не само уопште него и у појединим случајевима. Ово, наравно, зависи од тога шта у сваком посебном случају њим хоће да се каже. Уколико се последњим примером мислило рећи да су *натписи били лажни* — глагол *лагати* је у њему непрелазан, а ако се хтело казати да су *натписи лажно обавештавали*, онда је он ипак прелазан. Глаголски род, дакле, и у овоме, као и у осталим сличним случајевима, одредићемо према томе да ли глагол значи особину или вршење радње кроз чије чешће или стално понављање се та особина добива. Кад он значи ово друго, кад значи: у једно одређено време вршити радњу, тј. говорити неистину, лаж — онда је он, дакако, прелазан и има реакцију глагола говорења, употребљава се с допунама у више различитих облика; могућ је уз њега облик допуне какав се употребљава у више оваквих глагола.

2. а) Они што лажу своје лажи увек некоме упућују, увек их говоре некоме, и сасвим је разумљиво што глагол *лагаши* кад њим хоће баш то да се каже, као и остали глаголи говорења, уза се тражи допуну у облику датива, као у примерима:

Друго или ти не знају, или *ши лажу*, или мисле што и ја (И. Андрић, На Дрини ћуприја, 280); — ... но сједи па *лажи нам* штогођ (В. Врчевић, Подругач., 36); — И погледај у Грахово равно па ћеш виђет *лаже* ли *ши* вила (Вук, Нар. пјесме IV, стр. 453); — Ласкаху му устима својим и језиком *лагаху му* (Ђ. Даничић, Псалми, 78, 36).

Полазећи од изнетог значења наши писци овај глагол, како видимо, често употребљавају с именском допуном у дативу. Граматичари су, имајући на уму његов непрелазни карактер, као зазирали од употребе допуне у облику правог објекта и употреби облика датива уз глагол *лагаши* давали су првенство. А код многих појединаца је преовладало мишљење да тако овај глагол и његову допуну треба употребљавати и са, широм садржином његова значења, тј. са значењем: говорити некоме лаж с циљем да се тај (коме се неистина говори) превари, обмане, иако се у народу, бар у знатно већем делу нашега народа, његово значење онда друкчије схвата, па је и облик допуне уза њ тада друкчији.

б) Народ — мислим овде на оне делове нашега народа у којима сам ту особину пратио, а то су: цела Србија и Војводина, Црна Гора и Херцеговина — кад год тај глагол узима са овде изнетим значењем, имајући на уму као главно у томе значењу: лажним речима *обмањиваши*, *вараши*, — име онога пред ким се лажно говори с циљем да се обмане употребљава обично у акузативу. Да је ово значење претежније и да баш то захтева употребу објекатске допуне у акузативу, говори нам и дефиниција: „Лагати значи *лагаши кога*, говорити му лаж, *вараши га*“, коју је дао наш познати песник Ј. Ј. Змај у својој речничкој грађи која се налази у Институту за језик Српске академије наука и примери из других писаца:

По ранијем казненом поступку и даље *лаже државу и друштво* (Ј. Ђ. Авакумовић, Казн. закон, 46); —

Море, ти ме *лажеш*, Васке? Не *лажем* *ше*, бата Мане, две ми очи (С. Сремац, Зона Замфирова, 70); — *Лагаћемо царскога човека* (Кр. Божовић, Приповетка СКЗ, стр. 90); — Марко *лаже Моравке девојке* (Српски етногр. зборник, стр. 335); — *Нас лагали*, ми полагајемо (Вук, Нар. пјесме 2, 475); — *Да лажем себе* у ком новом храму (М. Бојић, Сонети 1917, II); — Тиме сам *самог себе лагао* (Звезда 1912, I, 28); — Сељаци немају више поверења у владу што *их* стално *лаже* (Правда 1917, 239/1); — *Ти ме*, деда, *немој лагати* (Московљевић, превод М. Шолохова, Тихи Дон III, 483) и сл.

На основу овакве употребе Д. В. је с правом рекао да глагол *лагати* може бити употребљен „с објектом у акузативу (кад лагати значи што и варати)“. А само зато што занемарују значење с којим се тај глагол свакако чешће употребљава, и што у први ред стављају значење — *говориши лаж*, неки писци избегавају употребу допуне у облику акузатива и стављају је у датив, и без обзира на то да ли је стварно претежније значење које захтева овај падеж. У примерима: *Лажем вам*, писао ми је једном (И. Ћипико, Крај мора, стр. 159) и *Себи лажеш* (Ј. Веселиновић, Целокупна дела VII, 224... изд. Народне просвете), — у првome од њих очевидно се хтелo рећи — *варам вас*, а у другом — *себе обмањујеш*. И сигурно је, баш зато, у њима боље било употребити допуну у акузативу него у дативу, али су се писци, како видимо, устезали од употребе таквог облика допуне и кад га значење глагола захтева. И разумљиво је онда што још увек има појединаца (и то не мали број) који сматрају да је употреба облика акузатива напросто неправилна, иако се то с више права може рећи за дативски облик допуне уз глагол *лагати* кад он значи — *варати*, *обмањивати*.

Ми ипак не смемо сметнути с ума да је у језичком осећању појединаца, а свакако и појединих наших крајева нијанса овога значења слабија, а значење — *говориши лаж* много јаче, па је природно што се тамо стално и сад уз тај глагол употребљава допуна која томе значењу одговара. У једној малој анкети коју сам у вези с овим питањем

извршио, али, нажалост, не на терену, у народу, већ код појединаца из разних наших крајева, утврдио сам да се код наших штокаваца са запада: из Лике, Баније и Кордуна уз глагол *лагати* употребљава облик датива и у значењу које иначе захтева акузатив. Зато је на означеном месту у НЈ речено да се *лагати* између осталог употребљава „с објектом у дативу (кад лагати значи „говорити некоме лаж“). Међутим, у дативу не стоји име објекта, већ име номиналне претставе којој се нешто намењује, у овоме случају име онога коме се упућују лажне речи, а као прави објекат у акузативу стоји име онога ко се лажним речима (оним што у себи садржи глагол *лагати*) вара, обмањује (исп. у мојој Граматици, на стр. 404—405, о употреби једних истих глагола с акузативом и дативом). Баш зато и није свеједно када ће се који од ова два облика употребити уз глагол *лагати*. Иако је, гледајући с једне стране, *говориши лаж* (некоме) исто што и *речима* (некога) *обмањиваши*, зато што се друго остварује кроз прво, — то су ипак два значења глагола *лагати*. И зависно од тога које је од ова два значења претежније, и употребиће се одговарајућа допуна. Кад је тежиште на ономе чиме се обмањује, на „говорити лаж“ — допуна ће бити у дативу, у ономе другом случају, кад се глаголом *лагати* означава управо оно што се говорењем лажи постиже — у акузативу.

в) Поред ових о којима је досад било речи, уз тај глагол су могуће допуне и у друкчијим облицима: у акузативу, инструменталу и локативу с неким предловима — једном речју, уз њега су могуће све допуне које срећемо уз остале глаголе говорења; *лагати о некоме*, напр., значи — *говориши лаж о некоме*. Али је занимљивија употреба глагола *лагати* с допуном у акузативу с предлогом *на* и у инструменталу с предлогом *за*. У данашњем разговорном језику и код савремених писаца, истина, његова употреба у оваквој вези с'е готово и не среће. Али код старијих писаца (в. Рјечник ЈАк. под *lagati* 1 а *bb*), па и код Вука Караџића и у народним умотворинама, врло је обична употреба глагола *лагати* с акузативом и предлогом *на* као допуном са значењем које Вук даје у Рјечнику под 2) *einen verleumden, mentior in quem*,

и какво имамо у примерима: Народ их је поучавао да не *лажу* један *на другога* (Вук Ст. Караџић, Ист. и етногр. списи I, 240); — *На мене лажу* и опадају ме (Вук, Одбрана од ружења и куђења); — Неко *лаже на себе* (Л. Грђић-Бјелокосић, Из нар. II, 99). Ристић и Кангрга у своме Српско-хрватско-немачком речнику, опет као 2-го, и поред основног *lügen* једино — за глагол *лагати* дају значење „(измишљати) ~ на кога *auf, gegen jemand lügen*“. У Рјечнику ЈАк. (на мало пре означеном месту), у коме се наводе сва значења о којима смо овде говорили, даје се и тачно значење овога глагола с допуном у акузативу с предлогом *на*, у каквој вези значи *клеветати, опадати, пањкати* — буквално: *бацати лажне описужбе* (на некога); исп. са овим и примере за употребу глагола *говориши* у овоме значењу у истом речнику под *ff* и у НЈ I, н. с., стр. 330).

г) Исто тако се данас у језику не чује, али ипак за данашње језичко осећање уз глагол *лагати* није необична допуна у инструменталу с предлогом *за*, као у примерима: Тако се ова кужна болест умножила да се не може двоје састати ако *за срећим не лажу* (Ј. Бановац, Припов. 160) и Нека куји он језик завеже да *за другим* други пут *не лаже* (М. А. Рељковић, Сатир 246), где овај глагол значи за нечијим леђима, дакле, иза очију, говорећи о томе лажи и идући стално за њим, пратећи га, износити лажи о њему, увек иза леђа да, како П. Будмани у Рј. ЈАк, под *lagati 1 a vvv*) каже, не чује (мисли се, онај за ким се лаже) што се о њему лаже.

Сва ова значења глагол *лагати* садржи у свом основном значењу, у значењу — *речима износити лаж*. А свака нијанса његова значења захтева друкчији облик именске допуне уз њега и, другим речима — са сваком друкчијом допуном глагол *лагати* има и нешто друкчије значење.

М. С.

О НЕКИМ СТРУЧНИМ НАЗИВИМА

— Наставак¹⁾ —

15. — *Међа, граница*. — Неки писци који не знају да су Немци узели од нас реч граница и направили своју реч Grenze, почели су, место досадашњег термина у математици *граница* (горња, доња граница, у границама итд.), да употребљавају реч *међа*. Не упуштајући се у донекле диференцирано значање ових двају синонима, по нашем мишљењу овде треба и даље задржати раније усвојени и одомаћени термин *граница*, а поготову кад је та реч наша и сваком разумљива.

16. — *Пренети, Преносиши* (на ординату, апсцису..., по ординати, по апсциси), *нанети, наносиши* (на апсцису...). Прве речи су усвојене као математички термин и исправне су и са језичке стране. Чист је германизам у том смислу употребљавати глаголе *нанети* и *наносиши* (auf der Abzisse, auf der Ordinate auftragen), који у нашем језику друго значе.

17. — *Знак, предзнак*. — Код нас је у математици усвојено само — *знак* (нем. Vorzeichen, фр. sygne, енг. sign, руски знак), па се каже позитивни (плус, више) и негативни (минус, мање) знак. Неки писци у новије време пишу *предзнак* превodeћи буквално немачку реч Vorzeichen, мада се ни у Поповићеву ни у Ристић-Кангрину речнику ова кованица и не помиње. Стога треба задржати ранији термин *знак*.

18. — *Нулши, нулшни, нулски*. — По угледу на формирање бројева, од *нула* је направљен адјектив *нулши* као: четврти, пети, стоти, а можда је узет и из чешког (nultý, nulový); од речи *нула* као именице придев је *нулски*. Сувишан

¹⁾ Н. Језик II, н. с., 265—279 (1951).

је облик *нулџни*, јер је не само тежак за изговор него се такви двоструки адјективни наставци граде обично или кад је од именице тешко извести придев или у нарочитим случајевима. Слично је од *т* (ем), *п* (ен) ... направљено *емџи*, *енџи* (енти степен, енти корен), а може бити да је то учињено и по угледу на немачке облике (ente...).

19. — *Крива, кривуља*. — Место *крива* (*права, коса, водоравна, усђравна* ...) *линија* (дуж...) употребљава се поименичени адјектив¹⁾ *крџвџ* (*прџва* итд.). Шулек је увео назив *кривуља*, и то само за криву линију. Наставак *-уља* продуктиван је у народу још једино при грађењу имена крава, изведених чешће од придева него од именице: *плавуља, мркуља, сивуља, рисуља, барнуља, шаруља, пешуља, средуља, срндуља, белуља, срмуља, медуља, цвешуља, галуља* ... *Кривуља*, према ARj., значи нешто криво само у особитим значењима: *кривуља смоква* (врста смокве на Брачу), *кривуља удица* (крива удица на Брачу), *кривуља* — врста винове лозе белог грожђа.

Када се у народу употреби реч *кривуља* за нешто што је криво (напр. за косу), онда има више презриво (пејоративно) значење (синоними су: кривача, кривадак, кривуљак, кривак). Стога у математици треба задржати једино називе: *крџвџ, прџва*, итд.

20. — *Цифра, бројка*. — Реч *цифра* интернационална је реч (н. латински *cifra*, тал. *cifra*, фр. *chiffre*, енгл. *cipher*, нем. *Ziffer*, руски *цифра*), и у нашем језику употребљава се за ознаку броја, а у неким језицима има и других значења. У новије време направљена је реч *бројка* и употребљава се у значењу броја и цифре. Т. Маретић (у Језичном савјетнику) каже да та реч може „поднијети“, на шта Љ. Стојановић²⁾ с правом каже: „*Бројка* стоји према *број* као *вршка* према *врша, зверка-звер, кокошка-кокош, шрунка-шрун, лиска-лишт* итд., и давати јој значење цифре сасвим је самовољно. Ако би се тако узело, онда *бројчана* вредност, *бројчано* су јаки,

¹⁾ Такви поименичени придеви су напр.: *млџдџ* (невеста), *стџрџ* (стара жена, старица); Француска (Француска земља), Швајцарска (Швајцарска земља) итд.

²⁾ В. Наш језик IV, 276 (1936).

не ваља, јер цифра нема вредности, није број, већ само знак за број (као слово за глас), већ ваља рећи *бројна* вредност, *бројно* су јаки, јаки бројем. Кад *бројан* само то значи, не разумем како му се може дати значење *zahlreich*. Што има за то потврде у Rj. ЈАК. из старих писаца, не значи да га треба и примити, јер и стари писци (нарочито писци речника) *грешили су као и данашњи*“.

Од речи *цифра* изведени су правилно називи *једноцифрен*, *двоцифрен*, *троцифрен*,... *вишецифрен број*. У вези с тим треба напоменути да се логаритамске таблице у којима се наводе мантисе с 4, 5, 6... децимала означавају као логаритамске таблице с четири, пет, шест... децимала („децималних места“) или краће *четворцифрене*, *петцифрене*, *шестцифрене логаритамске... таблице*, јер се тамо стварно наводе бројеви са 4, 5, 6... цифара које претстављају мантисе. У немачком језику такве таблице се називају *vier-, fünfziffrige* или још *vier-, fünfstellige Logarithmentafel*, па у најновије време и неки наши писци, преведећи буквално овај други термин, кажу „четворомесне, петомесне, шестомесне логаритамске таблице“. Ови изрази код нас ништа не значе, те стога и даље треба употребљавати раније исправне термине.¹⁾

21. — *Инжињер*, *инжењер*. — Данас се углавном чују и пишу само ова два облика (ређе *инжинир*, а у народу се погдегде чује *инџилир*, *инџилијер*); Вук има (Pj.) *инџинир* (*Ingenieur*, *Geometer*). Они који пишу *инжењер* држе се писања те речи у немачком (*Ingenieur*), а Немци су опет позајмили ту реч од Француза (*ingénieur*). Први облик је обичнији и лакши за изговор, па и они који пишу *инжењер* кажу у говору *инжињер*, те зато ову реч у овом облику треба дефинитивно усвојити, као што је то у два маха поменуто у Нашем језику.²⁾ Иначе су оба облика подједнако удаљена од изговора у француском (*ingénieur*) или енглеском (*engineer*).

¹⁾ У математици се употребљавају изрази: *децимал* и *децимално* (*десетно*) *место* у истом значењу мада је први израз чешћи од другог. Али и у другом изразу тежина је на одредници *децималан* а не на *место*, па би се у овом случају могло једино рећи *четвородецималне*, *петодецималне логаритамске таблице*.

²⁾ *Н. језик* II, 253 (1934); V, 234 (1937).

22. — *Жиша, жишарице*. — У Н. језику¹⁾ писано је опширније да *жишарица* никако не може значити жито у смислу цереалија, већ једино: *а*) жену која се бави житом (која га, напр., продаје), *б*) машину за жито и *в*) лађу којом се превози жито (Вук). Међутим ову реч и даље употребљавају, не само писци пољопривредних књига и листова већ и писци уџбеника за основне школе. Овде имамо парадоксалну ствар да се деца уче кварењу језика и појмова преко школе, те да реч *жиша* (озима, јара, стрна) замењују речју *жишарице*, која код те деце сасвим друго значи!

Раније су неки писци употребљавали и страну реч *цереалије* у смислу жита (*Getreidearten*). Било нашу народну реч било ову страну треба увести као стручни термин, а реч *жишарица* задржати за значења која она стварно и има.

23. — *Галвански елеменаш, сшуб*. — Галвански елеменат, тако назван по чувеном галијанском природњаку Галванију (1737—1798), као што је познато из физике, означава систем у коме се хемиска енергија претвара у електричну енергију. Тих елемената има различних, и названи су било по имену проналазача (*Волшин, Данијелов, Лекланшеов*, итд.), било по некој њиховој специфичној особини (*суви елеменаш, шермоелеменаш, нормални елеменаш, концентрациони елементи*, итд.). Више елемената спојених међу собом назива се *батерија*. У француском се овај елеменат у физици назива *pile* (напр. *pile de Volta*, Волтин елеменат, *pile étalon*, нормални елеменат, *pile thermoélectrique*, термоелеменат итд.). Француска реч *pile* значи, између осталог, и стуб; понекад и Немци место речи елеменат употребљавају у овом значењу реч *Säule* (стуб), други пут ова реч код њих означава батерију. У новије време, нарочито писци који су свршили француске школе, место *галванског елеменша* кажу *сшуб*. Нема разлога место одомаћеног термина, а који уз то има и своје историско оправдање, узимати други који је директан превод француске или немачке речи, већ, по нашем мишљењу, треба и даље у физици задржати код нас усвојени и одомаћени термин *галвански елеменаш*.

¹⁾ Н. језик V, 212 (1937).

24. — *Екциџиран, екциџован, побуђен.* — Када се динамомашина пушта у рад, мора се прво „екцитирати“ (екцитовати). Каже се да су атоми „екцитирани“ (екцитовани) у тзв. активираном стању. Немци често преводе ове изразе са *Anregung...*, *angeregtes Atom...* Неки наши писци преводе то буквално са *побуђен: побуђена машина(!), побуђен аџом(!)*. Овакви термини не само да нису адекватни него су смешни и за стручњака и за лаика. Да су ти писци мало дубље размишљали о значењу наше речи *побудиџи*, као и о суштини горњих израза, никада не би направили тако немогуће термине; они би узели бар реч *пошсџаџи*, која је колико-толико ближа правом значењу. С друге стране, треба увек имати на уму да је преимућство страних речи у стручној терминологији баш у томе што имају одређена значења, даље што је највећи део таквих речи немогуће превести и, најзад, што се и код других народа са много развијенијим и већим терминолошким могућностима узимају за нове термине основе грчких и латинских речи.

Било је једно доба у другој половини 19-ог века када су неки народи (напр. у Аустро-Угарској Монархији: Чеси, Маџари и др.) преводили стране речи кујући место њих нове. Тако су Маџари превели и реч доктор, Чеси реч кристал итд. Неки наши писци стручних дела падају и сада у сличне погрешке. У такву су погрешку пали и творци горњих израза.

Реч „екцитирати“ (фр. *exciter* од лат. *excitare*, нем. *aufregen*, *anregen*, *exzitieren*) значи иначе: побудити, потстаџи, покренути на нешто, раздражити, дражити итд. Каже се: *изазвано, раздражено стање* (код човека, животиње...); може се побудити, дражити, раздражити човек, животиња, нешто што је живо, али не и мртва ствар (напр. машина). У медицини су *екциџанџи* (*excitantia* sc. *re media*) лекови који потстичу, драже, који се дају за потстицање функција дисања, циркулације мозга, али је *екциџанџи* немогуће и непотребно преводити. Исто је тако немогуће и непотребно преводити *екциџирана машина, екциџирани аџом, активирани молекул* и сл.

У вези с тим не треба рећи ни *побудна мрежица*, већ *конџролна (командна), уџрављачка мрежица*, јер се њоме

контролише електронска струја (управља или командује електронском струјом) у електронским лампама.

25. — *Фазна разлика, фазни раскорак, фазни померај, помак.* — Код свих таласних кретања у физици говори се о фазној разлици (фр. *différence de phase*, енг. *the phase difference*, нем. *Phasendifferenz*). Тај термин је исправан са стручне и коректан са језичке стране. Он код читалаца одмах даје јасну претставу да је ту у питању разлика у фази, а шта је фаза код таласних кретања, то је тачно дефинисано.

Раскорак се у нашем језику употребљава једино у изразу *ићи у раскорак*, а то по Вуку значи ићи раскорачено тј. напр. као човек који има килу или слично. У пренесеном смислу значи радити нешто супротно од нечега. Дакле *раскорак*, и кад би се употребљавао у вези с другим речима, нема значење разлике, те је термин *фазни раскорак*, који понеки писци употребљавају, троструко некоректан: а) што се везана реч (у фрази, идиоматски) употребљава као научни термин, б) што јој је дато значење које нема ни у правом ни у пренесеном смислу и в) што ничим не потсећа на оно што треба да значи.

Иако се реч *померај* не налази ни у једном речнику, она је са језичке стране потпуно исправна јер је изведена наставком *-ај*, као што се изводе многе именице како од свршених тако и од несвршених глагола (напр. *залогај* — залагати се, *уздисај* — уздисати, *случај* — случити се, *намештај* — намештати, *догађај* — догађати се, *окршај* — окршити се, *осећај* — осећати итд.). Овај новостворени назив, *фазни померај*, ипак нема преимућства ни у ком погледу над одомаћеним термином *фазна разлика*, а кад би се подвргао дубљој анализи, имао би више слабих страна од претходног.

Помак се не говори ни у народу, нити се налази као писана реч. Њу је сковао Шулек (од *помицаши*) за немачку реч *Rücken, Verückung*. Према ARJ. она није ушла у књижевност, а, према нашем мишљењу, још мање има смисла и сам покушај да се уводи као стручни термин.

У немачком и француском поред наведених термина употребљавају се још: нем. Phasenverschiebung и фр. *déplacement de phase, déphasage*, па су према њима направљена и код нас, иако без потребе, ова два последња назива (фазни померај, фазни потомак).

26. — *Струјомер, бројило, бројач*. — Апарат који показује број киловатчасова утрошене електричне енергије назват је код нас *струјомер* (сат за струју). Немачки се то назива: *Stromzeiger, Stromuhr, Stromzähler* или општим именом *Zählapparat* (фр. *compteur électrique*). Ми смо немачко — *messer* у сложеним речима (напр. *Gasmesser*), превели са *-мер*: *гасомер, водомер, струјомер*... Овакав начин грађења сложеница је с језичке стране правилан, јер се реч *-мер* не говори за себе, а изведена је од *мериши*. Поред тога у физици је усвојен термин *бројач* (електронски бројач, напр. Гајгер-Милеров бројач). И овај термин је потпуно исправан у сваком погледу, јер *бројач* означава човека који броји и апарат којим се на неки начин то врши [упореди: *бријач, резач* и др. речи које означавају човека који брије (берберин) и оруђе којим се брије (бријаћу бритву), човека који нешто реже или урезује и оно чиме се нешто реже или зарезује (напр. разне направе за зарезивање писаљке)]. Направљена је и реч *бројило*, која треба да замени термин *струјомер*, а можда и *бројач*.

Овде желимо да учинимо једну општу напомену. Термин за неки апарат ретко може да тачно означава праву намену, он само једним својим делом треба да потсећа на то, јер се иначе и у науци и у пракси посебно објашњава принцип сваког апарата и све остале појединости према циљу коме је намењен.

Обичан потрошач електричне енергије најчешће не зна ни за електричну енергију, ни како се она мери, али зна да за струју плаћа онолико колико се нађе на струјомеру да је потрошио струје. Каже се: много је потрошио струје овога месеца, поскупила је струја итд.

Обе речи *струјомер* и *бројач* испуњавају све услове добрих термина, те је *бројило* непотребно и сувишно као стручни назив, иако језички није неисправна.

27. — *Аморџизоване сџрује, пригушене сџрује, умирљиве сџрује.* — Међу неуспеле покушаје да се одомаћени термин, у овом случају *аморџизована* или *пригушена сџруја*, замени другим спада и овај (*умирљива сџруја*).

Умирити некога значи учинити га мирним, а умирљив би значео онај који се може умирити. Наравно умирују се жива бића, па преносно и оно што може да се креће, да се разбесни (море, ветар, у хемији — бурна реакција), али се не може рећи, или се бар не каже: умирљив човек, умирљив коњ, умирљиво море, умирљива реакција, па се исто тако не може рећи ни за електричну струју да је умирљива¹⁾. Стога треба задржати ранији термин: *аморџизоване сџрује* или, према немачком, *пригушене сџрује*.

28. — *Дужни метар, просџорни метар.* — Метар је јединица за дужину и то се учи, почев од нижих разреда основне школе, у свим средњим и стручним школама. И кад се каже *метар*, то је јасно за свакога да се ту мисли само на дужину, а ако је у питању површина, онда је ту јединица *квадражни метар*, а за запремину *кубни метар*. Ове су јединице одавно постале међународне. Овде се с правом поставља питање, зашто у свим школама учити једне јединице за мере, а употребљавати ван школе друге изразе за те исте мере!

Назив *просџорни метар* направљен је према немачком *Raum meter*, који се употребљава у шумарству и трговини или промету дрветом. Међутим, непотребно је правити разлику између кубног метра дрвета (коцка $1 \times 1 \times 1 m$ истесана од једног комада дрвета) и кубног метра напр. сложених цепаница између којих морају постојати шупљине, јер је у овом случају немогуће сложити дрво без шупљина.

29. — *Магнетизам, магнетисаши, магнетисање, магнетичан, магнетисти, магнетење.* — У свом уџбенику физике (1851) В. Марјановић је први ударио основ нашој физичкој номенклатури и терминологији ослањајући се на народни

¹⁾ Каже се: *умирљиве речи, умирљива мисао* (С овом умирљивом мишљу... М. Ђ. Глишић, *Рат и мир од Толстоја*, I, 372); *умирљиво осећање, умирљиво погледаши* и сл. У овом случају *умирљив* значи онај који умирује, онај што умирује.

језик и на дух нашега језика. Ђ. Даничић¹⁾ (1852) приказујући тај уџбеник, каже да су нове речи „тако начињене да се њима народне ријечи примивши их у своје друштво поносити могу“, па мало даље наставља: „Осим свега поменутога особито су нас обрадовале и ове ријечи: *магнетисаши*, *електрисаши*, *кристалисаши*, *оксидисаши*, *фосфорисаши*, *йоларисаши*, *неутралисаши*, *балзамисаши*, *карактерисаши* итд.; ријечи које нам је ова књига прва донијела, и које, ако им форма и није чисто српска, ипак су нам много ближе него латинско-немачке *магнетизираши* итд.; српски би може бити најчистије било *магнетииши* итд.“²⁾ То је било равно пре сто година и речи: *магнетисаши*, *намагнетисаши*, *размагнетисаши*, *магнетисање*... од тога доба стално се употребљавају. У најновије време³⁾ направљене су речи: *магнећење*, *магнетииши*, *магнећен*, *магнетнош*... Ови су нам неологизми, по моме мишљењу, непотребни и сувишни. Даничић је још у оно доба с пуно обзира само напоменуо да би српски може бити најчистије било рећи *магнетииши*, и он од те напомене није ишао даље. Даничићево „најчистије“ значи, било би најправилније ако је такве облике могућно извести од позајмљених речи. Наравно те су речи већ одомаћене као и наставци којима су изведене, те захтев за њихову замену спада у пуризам који ја не сматрам оправданим, већ сасвим излишним.

За минерале који могу имати магнетне особине створио је још Ј. Панчић придев *магнетичан* (према лат. *magneticus*: нем, *magnetisch*, фр. *magnetique*), и одатле извео именицу *магнетичнош*. Све магнетне појаве и наука о тим појавама назива се *магнетизам*. Неки писци место ове интернационалне речи употребљавају реч *магнетичнош* заборављајући при томе да та два појма имају различно значење и да речи на *-изам* постоје у свим језицима, с невнатним променама према духу језика, па и у нашем језику. Замењивати овај наставак нашим ничему не води, утолико пре што се то у највећем броју случајева не може ни учинити. Стога мислимо да као термин треба и даље задржати реч *магнетизам*.

¹⁾ САН *Ситнији сиси Ђ. Даничића* I, 151 (1925), Сремски Карловци.

²⁾ Курзив ових речи из Даничићевог текста је пишчев.

³⁾ *Наш језик* н. с. III, 46 (1951).

Као што се речима *магнетност* и *магнетичност* покушава да замени реч *магнетизам*, слично се чини да се и реч *електрицишеш* замени речју *електричност*. Наш први термин *електрика* добио је у току времена уже значење (упалити електрику, платити електрику итд.), а за науку о свим електричним појавама узета је међународна реч *електрицишеш* (нем. *Elektrizität*, фр. *électricité*, енгл. *electricity*, руски *электричество*).

Реч *електричност*, као и магнетичност, могла би означавати особину тела да могу бити *електрична*, да се могу наелектрисати и сл., а никако оно што је првобитно значила електрика, а сада електрицитет¹⁾.

30. — *Магнетски улив, флуks*. — У електромагнетизму употребљава се реч *флуks*, која као термин означава специјалну величину: *магнетски флуks*, *електрични флуks*, а апарат којим се мери магнетски флуks назива се *флуksмешар*. У новије време неки писци место тога пишу *магнетски, електрични улив*.

Реч *улив* узета је из чешког (*vplýv*) и значи *ушлицај* (нем. *Einfluss*), те према Т. Маретићу (Јез. савјетник) не може поднети, јер наш глагол упливати значи *hineinschwimmen* а не *einfließen*. Према Љ. Стојановићу²⁾ та реч је код нас више изишла из употребе. Независно од тога, та реч по свом значењу не одговара страном речу *flux*.

За исти појам наши математичари увели су термин *прошлицање* (*прошлицање вектора*). Стога по нашем мишљењу треба задржати и даље страну реч *флуks* (*флуksмешар*) или усвојити математички термин *прошлицање*.

Речју *улив* покушано је³⁾ да се замени међународни термин *индукција* (инфлуенца), а све изведене речи (*индуковаши, индуктор, индукш*) кованицама: *уливиши, уливник, уливљеник*.

Поменуто је да реч *улив* није добра, па, према томе, не ваљају ни адјектив *уливан* ни глагол *уливисаши* (в. Маретић,

¹⁾ Његош је направио и реч *електризам*: Прекаљена искушењем душа | рани т'јело огњем електризма, ... *Горски вијенац*, стих 2325.

²⁾ В. Наш језик V, 121 (1937).

³⁾ В. В. Петровић, *Основи електротехнике* II. 146 и даље (1941).

ЈС), а ове две изведене речи једино и постоје у нашем језику. Наставак *-исаши*, који је узет из грчког, не може се заменити, и не треба га ни замењивати у већ одомаћеним речима (напр.: мирисати, манисати, мајстрисати, регулисати итд.), па то исто важи и за *уљивисаши*, уколико би било потребно да се ова реч и даље задржи.

Предложена замена не може доћи у обзир из ових разлога:

1) што у овом случају нема никакве потребе за новим термином;

2) што се међународна реч, која је већ одомаћена, не само у физичким већ и у другим наукама (*индукција* и *дедукција*, *индуктиван* и *дедуктиван* итд.) хоће да замени новом;

3) што је замена која се предлаже такође страна реч;

4) што та страна реч друго значи, а из ње се не може ни наслутити значење које јој се придаје, те би се, ако се пође овим путем, свака друга реч могла предлагати као термин;

5) што изведене речи од *уљив*: *уљивиши*, *уљивник*, *уљивљен*, *уљивљеник* остављају на свакога ко их први пут чује или прочита осећај рђавих и неразумљивих кованица, туђих нашем језику.

Овакви термини унапред су осуђени на неуспех, и слични покушаји могу једино послужити као пример како не треба поступати при грађењу нових место ранијих термина.

— Наставиће се —

В. М. Мићовић

ЈОШ О ПОДИЗАЊУ КУЛТУРЕ НАШЕГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

У последње време језику, се као културној тековини нашег друштва, почиње давати значај који он стварно има. Просвећени кругови, и званични и незванични, дошли су до сазнања да стање нашег језика у школи, почевши од основне школе па све до универзитета, не задовољава, да је писменост наше школске омладине несигурна и незавидна, а говорни језик њен неизграђен и доста скучен. Устали су стручњаци, наставници и педагози да траже узроке тој појави, а притекли су им у помоћ и књижевници — не би ли се пронашла средства да се ово стање поправи. Београдски градски актив наставника српског језика у средњим школама подуго расправља о томе како би се настава матерњег језика подигла и унапредила, смишља мере како би се граматика и синтакса оживотвориле и учиниле што занимљивијим, а наша књижевност, и народна и уметничка, омилила ученицима. На универзитетским семинарима предавачи и лектори обрађују и понављају са студентима гимназиско градиво, подижући писмност и допуњујући оно што је промакло за време ратних година.

Из школе се прешло у јавни живот, на језик у позоришту, на филму и радију, па чак и на говорни језик на јавним скуповима и састанцима. Јавила се и писана критика нашег јавног говорног језика и рекло се да тај језик није на висини књижевног израза, као што би морао бити код културних и просвећених радника, и да његовом неговању треба поклонити много пажње.

Задатак овог чланка састоји се у томе да се, поводом свих тих гласова, осврне на досадашња разматрања овог важног питања, и да, ако је могуће, набаци који нов пабирак у прилог његовом успешном решењу.

I

Прва мисао која се јавља при размишљању о култури нашег књижевног језика и његовом изграђивању у школи јесте та да ваља почети од основне школе. Досада су се наставници средњих школа тужили — а туже се још и сада, иако мање — да им из основне школе долазе неспремна деца, да слабо читају, па и уколико су савладала читање, да је оно „механичко“, без уживљавања у текст и активног учествовања у њему. Као главни циљ ваља истаћи ово: у основној школи деца треба да се науче *писати*, *читати*, и *говориши* тако да та три појма обухвате ове основне елементе дечјег душевног живота: *писати* — писаном речју исказати своју или туђу мисао, *читати* — пратити туђу мисао и уживљавати се у њу, *говориши* — гласно искаживати своју мисао. Деца у основној школи науче мислити, и то баш кроз наставу матерњег језика. Савлада ли се овај напор, отпашће многе замерке, ако не и све. Неће бити монотоније, нарочито не оне типично шаблонизоване, у читању, као да лутке говоре; нестаће „читања ради читања“ и језик ће се вратити својој природној интонацији.

Начелно казана, и са извесним оградама, ова замерка — можда више као циљ него као замерка — добрим делом је тачна, али тачна под претпоставком да су услови у основној школи „идеални“, тј. да је учитељ добар педагог и методичар, а сва деца даровита. Добра као циљ или тежња наставе матерњег језика у основној школи, ова замерка је претерана јер у себе укључује управо оно што је „идеал“ наставе. Нека се тај циљ оствари и једном половином, успех ће бити задовољавајући, и наставници средњих школа неће моћи приговарати учитељима. Али има нешто друго на што треба указати овом приликом, а то је једна мисао коју није никад сувишно понављати. Наставу језика из почетка ваља везати за свакодневни живот, за збивања у школи и ван школе,

у кући и ван куће. Основе граматике везати за живи говор и разговор, за досетку, за живу причу. Деца се уплаше кад им се наговести изричито и нарочито да ће се данас одржати „час граматике“. Као да је граматика нека „израслина“ на језику, а не његова органска, унутрашња повезаност, законитост. Један учитељ је, сасвим оригинално, на граматички погрешно казаним реченицама оштрио језичко осећање својих ученика у четвртом разреду. Пошто је савладао промену именица, он је на табли исписивао реченице као што су обе: „Јави се, друг, у канцеларији“, „Нема бољег пријатеља од књигу“, а после завршених основних глаголских времена, овакве реченице: „Они вољу школу“, „Ја учићу енглески“. У „лову“ на морфолошке неправилности, уверавао нас је учитељ, деца су се утркивала ко ће пре исправити исписану неправилност. — Овакав начин рада могућан је унеколико само у крајевима где се добро и правилно говори и где су ученици донели од куће лепо језичко осећање, као што је случај код овог учитеља, који је радио у Ваљеву. Већ на другом месту, тамо где покрајински и перифериски говори увелико отстају од нашег књижевног језика, овакав начин рада не би дао добре резултате.

Исто тако као граматички, и добром изговору, и правилном акценту — и „мелодији“ реченице треба поклонити сву пажњу. Разговетно казана реченица, дикцијски беспрекорно и акценатски правилно, први је основ напретка у неговању књижевног језика. Поред говорне речи, као најбоље средство за њено глечање и усавршавање јесу лепи и пробрани текстови у прози и стиху. Три-четири реченице описа, успелог стилски и језички, нека се науче напамет, али беспрекорно. За дечје памћење лако се „прилепи“ правилно и лепо изговорена реч, и она остаје као његова својина. Уз прозу која одговара дечјем свету и схватању, потребно је напамет учити и стихове. Поред песама из дечје књижевности, не би се смели мимоићи ни одломци из наше народне поезије, из једне области широке и богате за све школе од основне до универзитета. Само се овде сусрећемо са једном приличном потешкоћом. Код нас се читање уметничке прозе или стихова олако узима, и сматра се да је то

једноставан посао за сваког просвећеног човека. Међутим, то није нимало једноставан посао, и он тражи припрему ако се жели да код слушаоца изазове ефекат који одговара тексту. Читање је и те каква вештина! Савестан наставник, који то треба да зна, проучиће текст пре читања, и читајући га, он ће свим расположивим средствима: интонацијом, модулацијом гласа, његовим емоционалним преливима, успореним и убрзаним темпом читања итд. — пренети пишчеву мисао на слушаоца, створити у њему оно расположење за којим је тежио писац. Једном речју, добро читање треба да пружи репродукцију писаног текста. Према томе, само добар читач правилно тумачи писца.

И као што се зна, а као што се помало види и из нашег излагања, учитељева дужност је врло сложена и пуна одговорности. Да учитељ има пуне руке посла док од деце која се тек почињу учити првим словима за четири године изгради бића која ће обеснажити ону поменућу замерку и њен циљ остварити макар и делимично — то је непобитна истина. Мало померања у животну стварност, у практичан живот, у бујицу живог језика, и успех ће бити бољи. Поред тога, довести у интимнију везу основну школу са наставницима средњих школа тамо, разуме се, где их има. Пре три године у Београду је потекла иницијатива да средњошколски наставници матерњег језика обилазе основне школе и присуствују часовима тога предмета. Том приликом измењена су мишљења и искуства између наставника једних и других школа. Заједнички је указано на добре и слабе стране у неговању писмене и говорне речи у настави основца. Рекли бисмо да је то једна од добрих мера за побољшање квалитета наставе језика. Али ако се од учитеља тражи, ваља им и дати. А дати им се може у заједничкој сарадњи са наставницима средњих школа, у другарском и пријатељском саветовању и договарању са онима који ће сутра њихове ученике прихватити. Може им се много дати управо у стручном указивању на оне недостатке које основци доносе из своје у средњу школу. Сасвим је вероватно да ће у осмолеткама отпасти многи приговори, јер ће ученици бити под контролом истих наставника који ће, у заједничкој

сарадњи и под истим кровом, бити у стању да исправе многе досадашње грешке.

Посебан разговор могао би се повести о томе да ли би тип наше данашње учитељске школе, односно наставу језика и књижевности у њој, требало подврћи једној коренитој реформи. Можда би наставни план из књижевности требало преиначити на тај начин што би се дало још више места дечјој књижевности и оној која је допуњује, тако да би се учитељи самосталније сналазили у тој области и имали један изграђен критеријум кад уђу у основну школу. Ми се не можемо никако отети веровењу да би они могли постићи боље резултате са нешто више искуства из практичне методике у настави матерњег језика и са једном серијом солидно израђених, детаљно анализираних, јевички, дикциски и естетички проучених текстова у стиху и прози, који би им у раду послужили као образац.

И теориски и практично учитељски приправници морају дубље ући у материју матерњег језика тако да би се оспособили до тога степена да са лакоћом и успехом могу уводити дечји свет у основне елементе језика и развијати у њему правилно осећање језика као главног предмета наставе у основној школи. Ако без овога могу бити свршени гимназисти и ученици трговачких академија, свршени учитељи морају изнети из учитељске школе и методички разрађену и до танчина упрошћену спрему да основцима могу граматiku тумачити без колебања и муке. Даље, за њих неће бити никаква несрећа ако — извесним померањем наставног програма у корист науке о језику, а на штету књижевне историје — нешто мање буду знали података из живота појединих писаца, мање, рецимо, о Орфелину или о свим романима Јакова Игњатовића, али ће настава матерњег језика у основној школи много добити тиме што ће они ући у учионицу са солидним и теориским и практичним познавањем матерњег језика.

II

Питање књижевног језика у нашој средњој школи постало је веома актуелно. Без имало претеривања, оно задаје

бригу. Годинама стручни активни претресају то питање, траже и изналазе мере како би се подигла писменост и поправио језик наших ученика. Тражили су се узроци данашњем стању које не задовољава, па је нађено да су томе главни узроци 1) недовољно читање добрих писаца, 2) упадљива незаинтересованост и 3) недовољно посвећивање пажње настави језика. Ова три узрока потпуно су повезана: не чита се зато што се не воли књига. Са жалашћу се, макар и узгред, може рећи да је страна књига нашем просечном ученику дража од домаће. Разни страни писци који повлађују младачким инстинктима и голицају радозналост омладине у развиту имају велико преимућство над Глишићем, Матавуљем и Сремцем.

Одиста наши средњошколски ученици мало читају. Једно време приговарало се да нема довољно књига, па се прегло да се створе разне књижнице, школске, рејонске и разне друге, и тако је и овај приговор отпао. Дакле, књига, бар у већим културним центрима, има, али нема читалаца. А ако ученик не чита добре књиге, не може научити лепо и течно, а често ни правилно, писати и говорити. После тога се рекло: наставни програм је велик и ученици не могу да га савладају. Зато се последње две-три године стално смањивао број писаца и књига у програму у тежњи да би се олакшао рад ученицима. У тим новим програмима, изменама и допунама њиховим, изостављени су и неки наши писци од вредности, и то с намером не би ли се постигао бољи успех. Све то скупа није много утицало да се стање промени. Али ако се стање није могло знатно поправити — уосталом, за тако кратко време није то било могуће, — могли су се тачно утврдити узроци тој појави, а то је исто толико важно колико у лечењу сазнати право порекло болести. Поремећеност у настави матерњег језика природна је и разумљива последица ратног вихора, и она се, негде мање а негде више, осетила и у осталим земљама света које су биле захваћене тим вихором. За илустрацију психолошког расположења код ученика који су за време рата нередовно радили, и код којих се није могла однеговати она истинска љубав према књизи и лепотама матерњег језика, навешћемо

само један карактеристичан пример. Желећи да постепено поправља — не да одмах поправи — однос својих ученика према нашој књизи, и према лепотама матерњег језика, да докраја сазна расположење својих ученика, један београдски наставник дао је ученицима осмог разреда писмени задатак у облику анкете: „Шта ме интересује, а шта не интересује из српског језика у школи?“ Одговори су, очигледно, понајвише били искрени и написани у исповедном тону јер је наставник био створио код ученика навику да буду отворени и искрени. Са изузетком четворице од тридесет и два ученика, њихови одговори могли би се свести на ово: Признајемо да мало читамо, па и то без одушевљења. Интересовање за кино и, нарочито, ногомет много је јаче од оног за језик, књигу и књижевност. Можда нисмо довољно свесни својих дужности, али нам смета то што *морамо* читати нека дела. Синтакси уопште не посвећујемо никакву пажњу код куће, него „живимо“ од онога што у школи запамтимо. А један бољи ученик, за кога су се копља ломила да ли ће бити ослобођен полагања усмених испита на вишем течајном испиту, и који је претстављао мишљење половине одељења, дословно је написао: „Варамо и себе и наставника. Мало читамо јер за белетристику, особито нашу, немамо смисла. Један прочита једно дело, преприча осталима садржину, и тако иде редом. Понеки од нас има штампану књигу са препричаним садржинама дела. А кад у школи понављамо граматику, синтаксу или историју језика, спопадне нас досада; на таквим часовима жељно ишчекујемо звоно“.

Према томе, сасвим је разумљиво што писменост под оваквим условима не може бити на висини и што писмени задаци испадају верна слика изнетог ђачког расположења према књизи и језику. Писмени задаци треба свагда да се подешавају према настави, тако да ученици потпуно владају грађом коју имају да изложе, или да су захваћени из наше друштвене стварности, о којој се и чита, и пише, и говори на све могуће начине. Али ту страницу две, колико обично ученици напишу, ваља написати по захтевима логике, правописа, синтаксе и стилистике, дакле, књижевним, а не сокачким језиком. Политичке теме нису досада биле понајбоље

среће из овог разлога. Домишљати и сналажљиви су имали „у цепу“ две три изграђене „гарнитуре“ одломака из дневне штампе које су преносили, сасвим складно и пристало, у своје задатке. Борећи се за наш књижевни језик, за његову чистоту и свежину, наставници су имали муке док су убедили ученике да новинарство по природи својих задатака има свој особени стил и језик, своју фразеологију и посебан начин којим се оно обраћа читаоцима, и да је за њих, док се изграђују, незгодно да подражавају само тај стил. Подражавања је било и биће, али у овом случају обрасци треба да се траже и на другој страни, у језику наших класика и добрих савремених писаца, и то више у њихову језику него у језику дневне штампе.

Залагање наставника за унапређење писмености у нашој средњој школи није мало и оно се готово претворило у праву борбу за њено подизање. А кад се узме у обзир да се писменост може подићи само стрпљивим и систематским радом, да она не зависи само од напретка у граматици и синтакси, или само у теорији књижевности, или у лектури, него да све те три области треба упоредо неговати, обрађивати и савлађивати, — онда је јасно да ова борба наставника тражи много труда и напора. Само, овде би било потребно на нешто указати. Проблем писмености је крупан културни и друштвени проблем, и он не може бити брига само наставника матерњег језика. Нека и остали наставници — и историчари, и математичари, и природњаци, а да не истичемо нарочито наставнике страних и класичних језика — припазе на изражавање ученика, на сваку њихову говорну реч. Прека је потреба да се у свакој дисциплини, и још како овбиљно, води рачуна о томе како се једна ствар каже, а не само шта се каже. Кад ученик стекне убеђење да учити не значи само стицати нове појмове, прибирати нове податке, улазити у нову грађу — већ и тражити форму којом ће се то стечено знање казати, ствар ће друкчије изгледати. А ако игде та форма нешто значи — она свуда много значи, — у настави матерњег језика — оног језика којим мислимо — она је од првостепене важности. Та форма може се наћи само у нашем лепом књижевном језику.

III

Посебно поглавље захтева настава граматике и синтаксе матерњег језика у нашој средњој школи. Једна скоро општа примедба овој настави изречена је у две речи: сухопарност и незанимљивост. И многи наставници признавали су и признају поштено и отворено да избегавају „граматизирање“, али им се, веле, дешава да упадну у њ и против своје воље. И тако су настали међу наставницима дуги и мучни разговори који су се сводили на једно: како оживотворити наставу матерњег језика? Нестручњаци, којих код нас има много, вапили су за помоћ и тражили подршку од стручњака, којих је још увек премало. И настава језика досад није била на завидној висини.

Последица таквог стања изравито се појавила на вишем течајном испиту: ученици су завршавали средњу школу без стварног познавања свог матерњег језика. Они су, наиме, знали да причају и о Доситеју и Вуку, али нису били овладели оним основним принципима које је Вук овековечио у нашем језику и његовим основним законима. У тежњи да се рђаво стање поправи у више разреде је уведена граматика са задатком да ученици савладају фонетику и реченицу (V разр.), грађење речи (VI разр.), синтаксу речи и реченице (VII разр.) и стекну појам о развоју нашег језика (VIII разр.). Међутим, нове мере изазвале су двоструки напор код наставника: сам узраст ученика захтевао је друкчији начин обраде синтаксе речи и реченице у VII него у III разр., па су се наставници морали довијати како ће што рационалније остварити програм. Истина је да се у вишим разредима учење језика може остваривати и кроз језичну материју, искоришћавајући писце и њихова дела, њихов стил и језичко богатство. Али се ученици морају упознати са извесним појавама и процесима у језику, са суштином језика. А то је могуће постићи кроз наставу језика, којој се с разлогом више приговара, јер и када су поједини наставници успевали да се ослободе формалистичког предавања граматике, да оживе час матерњег језика и претворе га у истраживање и откривање богатства и разноврсности његове материје, ипак је код ученика остало ранијег предубеђења да је граматика суха и штурa дисциплина. Биће, дакле, потребно још доста истрајног, смишљеног и систематског рада и залагања док

се то предубеђење не искорени, и док се проучавање језика не подигне на степен који му припада. И све дотле заиста док у свест наставника, а преко њих и у свест ученика не допре уверење да „сама језичка материја мора бити предмет учења језика, а не само облици“, који су се досада учили углавном као суштина предмета, — настава језика у средњој школи неће наћи свој прави пут.

Од наставника, разуме се, зависи највећи део успеха. Али, с друге стране, било би неправедно окривити само наставнике због стања какво још и данас влада у нашој средњој школи у матерњем језику. Најпре, књижевном језику као огромној нашој културној тековини ваља дати цену коју он стварно заслужује. И кад се уврежи мишљење код самих наставника да ученик не може и не сме изаћи из средње школе без солидног знања основа нашег књижевног језика, па кад то мишљење прожме читаво наше просвећено друштво, онда се неће десити — као што се десило — да се у једном реферату написаном при крају прошле школске године дословно каже: „Нема скоро школе у којој се вршила нека озбиљнија припрема за испит из граматике савременог језика, нити се одговор из језика на самом испиту озбиљније схватао“. Упоредо са тим ваља једном за увек раскрстити са застарелим и немогућим схватањем да је језик једно а књижевност друго — као да то обоје није израсло једно из другог, као да обоје не чини једну целину. И сам проф. Белић изричито наглашава да језик и књижевност „заједно треба да образују основицу оног образовања које треба да да средња школа“ (Настава језика и књижевности у средњој школи 1—2, 1950, стр. 4).

А да би се то постигло, потребно је у настави извршити реформу, за коју, разуме се, треба имати стручне наставнике. У цитираном реферату на једном месту каже се и ово: „Досадашња организација катедара за књижевност и језик спремала је наставнике углавном или за књижевност или за језик, а средњој школи је потребан наставник који је стручњак и за једно и за друго“..

IV

Циљ наставе матерњег језика у школи с практичне стране се своди на то да се ученици по завршетку школе могу

лако и успешно служити и писменом и усменом речју нашег књижевног језика, што значи да знају беспрекорно и писати и усмено излагати своје мисли. Нажалост, резултат те наставе далеко је још од овога циља: многи школовани људи, чак и они са факултетском спремом, нису кадри да се правилно послуже том речју. Како они у јавном животу долазе до изражаја, њихова неуглађена и неизграђена реч прати их као сенка, увлачи се у друштво, шири се, оплођава. Оставимо на страну њихову писменост, која би морала бити на висини писмености просвећених људи, и окренимо се њиховом говорном језику, јер се тај језик чује на јавним састанцима, конференцијама, у дискусијама и на предавањима. Запажен чланак о култури говорног језика код нас написао је проф. Јово Вуковић (Питања савременог књижевног језика, год. III, књ. II, св. 1) и обратио пажњу на ово значајно питање са његове најосетљивије стране.

Кад говоримо о култури говорног језика, ми мислимо овде на обичну, просту, али коректну и правилну реч коју треба да свакодневно изговарају просвећени људи. Не мислимо ни на какву ораторску, беседничку вештину, него на ону особину просвећеног човека да књижевним језиком уме казати своју мисао. У ширим, још недовољно просвећеним круговима код нас се, рекли бисмо, сматра да је књижевни језик доступан искључиво књижевницима. Баш као да тај језик није наша општа, заједничка тековина, већ тековина појединаца. Истина, ми кажемо: *Вуков језик, Војислављево језик, Скерлићев језик* — мислећи на оне особине које су ови писци дали нашем језику. Уосталом, ми смо имали, а и данас имамо, друштвених средина у којима се говори књижевним језиком, дословно оним језиком којим се пише. Таквих средина има у Београду и у другим неким местима где се култура деценијама развијала. Проф. Белић каже за Београд: „Тако је београдски књижевни језик постао матерњим језиком извесних кругова београдског становништва и његовог подручја. Он живи у њима животом народног језика“ (Око нашег књижевног језика, Београд 1951, стр. 217).

Па и у самом Београду је велика разлика између језика којим се говори и расправља у центру града, где се налазе просватне, културне и научне установе, институти и клубови,

и оног на крајњој периферији, где станује сиромашнији свет, који је све до после наше револуције био лишен услова за културни развитак, код кога није било никаквих књига, нити је књижевна реч могла ући у традицију. И стога је сасвим разумљиво што се Ј. Вуковић, који живи у Сарајеву, тужи на лош изговор, на некњижеван акценат и рђаву дикцију понекад и оних који воде тамошњи друштвени живот. И потреба добрих предавача, дискусаната, људи са изграђеном, однегованом књижевном речју намеће се, дабогме, као насушна потреба. Колико духовног освежења и задовољства пружи слушаоцу једно предавање изговорено лепим и књижевним језиком. Негде смо недавно прочитали како и данас у Норвешкој постоје путујући учитељи и предавачи који, са торбом на леђима, путују од места до места, од села до села и — *говоре*. Њихов задатак није само у томе да једноставно просвећују и популаришу науку, него да се пред народним масама појаве као пропагатори лепог, чистог књижевног језика, и у прози и у стиху. Поред тога што су добри предавачи, они су и сјајни рецитатори, и народ чује и осети како реч окрилати, добије пуну садржину и право значење тек онда када се она људски, лепо и правилно изговори. Не бисмо ли и ми можда могли поћи овим трагом?

Наши просвећени кругови морају се позабавити из више разлога питањем културе свога говорног језика. Балансна је истина да није — и не може бити — докраја просвећен човек онај који не негује свој језик. Он може имати огромно знање, али је то знање, макар колико било и у ширину и у дубину, крње без лепог познавања књижевног језика. Слушали смо недавно једно и по садржини и по новим подацима добро предавање. Међутим, предавач је рђаво говорио: и дикција, и нагласак и мелодиски слаба повезаност међу реченицама оставили су рђав утисак. Научник, наставник, јавни радник не сме себи допустити сличне слабости. Са више воље и труда такве слабости се могу уклонити. Јавна говорна реч, а нарочито она која има претензију да буде озбиљно примљена, мора бити озбиљно и лепо казана, а то значи: мора бити углађена, дотерана, дакле, књижевна. И Демостен се преслињавао и ослуживао сам своју реч кад год је хтео да беседом постигне

трајан ефекат. Један наш професор и писац који је утицао на наш књижевни језик причао нам је како је увек гласно прочитао своје предавање пре поласка на неки скуп, — и жив се појео што је једном приликом, у залету, погрешно изговорио ген. множ. *бораца* м. *бораца*. Најзад, јавни радник дужан је да утиче примером како треба правилно говорити. Управо по своме знању и образовању, он мора у свом говорном језику да се што више уздиже изнад типичних покрајинских акцената, дијалекатских и локалних речи и израза.

V

Прилично је сложено код нас питање језика у позоришту, на филму и на радију. Само се по себи разуме да језик у позоришту и на филму треба да буде потпуно правилан и коректан. Реч која одјекује са позорнице морала би бити образац књижевног изговора и акцентуације. Да ли можемо рећи да је код нас таква? Поодавно у једном француском књижевном клубу, у коме је било познатих имена, повео се разговор о правилном изговору једне речи. Мишљења су била подељена, па је остало на томе да се „пресуда“ чује у француској комедији, у којој се сутра навече даје Молијер... Ето какав језик треба да звучи са позорнице. Како је ружно кад се чују два глумца у истом призору и један од њих каже *желімо* а други *жѐлімо*, један *богаштина* а други *бџааштина*, један *дискушанш*, а други *дискушдшт*... И то у трајању од две — три минуте.

Раније када су, са изузетком Београда и Новог Сада, нашу позоришну уметност претстављала и преносила углавном путујућа друштва, која су имала и још каквих заслуга „за све што је српско и народно“, култури говорног језика нису се могли постављати данашњи захтеви. Али и тада, пре педесет—шездесет и више година, у приказима и критикама наших часописа и листова водило се рачуна о језичкој уједначености дружине, па је целокупна оцена њихове вредности зависила не само од глуме, гардеробе и сценских ефеката него и од правилности и лепоте њиховог језика. Отуда је сасвим природно што се данас, у својој земљи и на своме тлу, и под знатно на боље намењеним културним, просветним и научним условима, чују захтеви да позоришни

језик мора предњачити у правилности изговора и акцен-туације.

Али пут ка остварењу тога захтева претставља и данас један веома крупан и сложен задатак. Да видимо како се на његово решење гледа са чисто стручне стране.

Проф. А. Белић сматра да питање о акценту нашег књижевног говорног језика није искрсло данас, — оно је старо питање. И разуме се, у школи и поворишту лепа реч и лепа дикција треба да се негују, али досада није било практичних упутстава како би се помогло да се изгради у тим установама најправилнији акценатски изговор. Акцентуација Вукова и Даничићева, обележавана на примерима у појединим граматикама, остала је тамо „мртво слово на хартији“. „Потребно је да се оно оживи, — каже проф. Белић. — А оно ће моћи оживети тек онда када будемо имали средства да се све разлике лепо покажу: диференцијалне речнике у којима ће бити показана акценатска отступања великих књижевних центара (као Београда и Загреба) од Вукове системе и када акценатска грађа Даничићева буде сређена према категоријама основних речи и различне врсте изведених, тако да се из тих односа могу извести проста практична правила која би се могла лако савладати¹⁾. Тада ће се моћи с правом тражити да се поведе више бриге око уједначавања нашег акцента; а догле ће се оставити да свако ко жели напретка нашем књижевном језику сам допринесе што више остварењу изнесеног јединства нашег књижевног изговора и акцента“ (пом. књига, стр. 62—64).

Као што се види, питање уједначења акценуације тражи од стручњака велики напор и, по свим знацима, нема изгледа да ћемо његово решење убрзо дочекати. Кад ствари стоје тако, онда треба ставити на срце практичарима — наставницима у глумачким школама, лекторима по позориштима и сл. и свима онима који говорном речју утичу на глумачки подмладак да настоје да установе у којима раде постану

¹⁾ У најновијој граматичи, у Граматичи за више разреде гимназије од проф. М. Стевановића, дата је система акцента и утврђено његово померање у појединим облицима основних категорија речи. Она ће зато, несумњиво, бити од знатне помоћи и свима онима који желе да савладају акценатски правилан изговор.

језички једна хомогена целина и да појединци не иду у раскорак с њом. Не треба допустити локалним и покрајинским говорима да кваре језичко јединство. Јер не треба заборавити да се, добар и талентован глумац, позоришни уметник, не цени само по томе како је схватио своју улогу и колико се уживео у њу него и како ју је језички изразио.

И колико год бриге вадаје говорни језик нашег позоришта и филма, исто толико нас мучи неправилно казана реч на радију, јер је утицај радија на језик још и већи од утицаја позоришта и филма. У позориште се не иде сваки дан, али хиљаде и хиљаде наших слушалаца свакодневно чују радио, преко њега се обавештавају, слушају вести и предавања. У многим породицама радио је средство колико за равноту толико и за поуку и обавештења. Његова реч утиче у сваком правцу и на свакога, од детета до старца. А та реч, без имало заколишавања, није увек онаква каква би требало да буде. Ми, разуме се, имамо добрих спикера, али се ипак језику наших радиостаница, уопште узев, с правом чине замерке које би се углавном могле свести на ово: 1) Тај језик је често лишен своје природне мелодичности, једне особине која му даје нарочиту драж и по којој се он убраја у језике са изванредно развијеном рељефном пластиком. Реченица нашег говорног језика толико је мелодична да би се могла нотално обележити. Композитор проф. Петар Коњовић исповедао нам се да га је управо то „музичко“ богатство нашег језика инспирисало за компоновање, — и неки његови ставови из „Коштане“ могли би се узети као школски примери транспоновања наше говорне реченице у музику. Међутим, реченица оваква каква звучи са нашег радија каткад је монотона, безизразна, умртвљена, а језик у целини је без правог живота, без свог природног ритма и мелодије. 2) Дикција на радију мора бити беспрекорна, а то се за језик нашег радија не може свакад рећи. Управо зато што је слушалац упућен да само ухом прати спикера, он је и осетљивији на сваки недостатак или слабост изговора. Реч послата кроз етар ваља да буде, по већ одомаћеним речима, и умивена и очешљана, а оно то код нас није свакад. Не сме се заборавити да се и преко радија

језици уче и слушају као савремени обрасци језика дотичне земље. Онто и јесте у многим земљама. А ми не бисмо могли рећи да је језик и на нашем радију увек такав. 3) Темпо говора који није тешко савладати, понекад је код нас најгори. Има дана када се, приликом давања вести из земље и иностранства, спикери дословно утркују који ће пре своју вест прочитати. Људи се питају откуда та аномалија, и откуда долази завођење таквог обичаја који много шкоди изразитости и лепоти језика. Осећање темпа у говорном језику развија се са општом културом његовом. Брвим и неприродним темпом речи се нагомилавају, сустижу једна другу и сударају се тако да слушаоцу без напора није могуће ни пратити њихов смисао.

Ако је тешко решити питање уједначавања позоришног и филмског језика и утврдити његове норме, није немогућно пронаћи спикере који ће говорити лепим и беспрекорним нашим језиком, језиком коме се неће чинити замерке као што су ове наведене. Ако се један добар не може наћи у стотини, може у пет стотина. Поред тога, радио је установа којој је потребан сталан језички стручњак. Његов задатак не би требало да буде само граматичко и стилско исправљање текстова, већ, поред тога, и руковођење језиком уопште — стално давање савета и упутстава како се поједини текстови, с обзиром на њихову садржину и материју, морају саопштавати.

*

Из нашег досадашњег излагања, макар и овлашног, може се видети колика је потреба да се приђе још живље, стручно и систематски, неговању нашег књижевног језика у установама које су позване да буду расадници писмености и лепог говора. Сама чињеница да се говори и расправља о тој потреби, да се траже путеви и мере како би се стање поправило, значи много. Али је то још увек недовољно. Потребно је да васколико наше просвећено друштво помогне да се ова борба за чистоту и лепоту материнске речи пренесе у што шире слојеве.

Ј. Радловић

О УПОТРЕБИ АКУЗАТИВА ЕНКЛИТИЧКИХ ЛИЧНИХ ЗАМЕНИЦА УЗ ПРЕДЛОГЕ

Иако се у Вуковом језику акузатив енклитичких личних заменица: *ме, ше, се* и *њ* употребљава и иза предлога (*за ме, за њ* итд.), а ово прима и званична нормативна граматика, ипак је данас у дневној и периодичној штампи — бар београдској — врло тешко наићи на такве облике у овој употреби.

Не може се сумњати у то да се губљење осећања за употребу ових облика уз предлоге уноси у штампу и публикације из оних наших крајева где су ти облици ишчезли.

Тешко је рећи који су све наши дијалекти погубили конструкције *за ме, у њ, предā се* итд. због тога што нам дијалектолови мало о томе говоре. Па ипак је сигурно да највећи део екавских говора за овакву употребу личних заменица не зна. Поуздано могу рећи да је она потпуно непозната екавским војвођанским говорима, јер сам се у то уверио у току дужег испитивања ових говора на терену. За другу једну велику групу екавских говора, призренско-тимочку, то исто констатује проф. Белић: у тим се говорима уз предлоге употребљава пуни, акценатски облик личне заменице.¹⁾ За косовско-ресавски терен у литератури немамо података, али је мени познато за многа места у Поморављу да такође не познају *за ме, за њ* итд. То исто важи и за Шумадију. Једино у говорима западне Србије — као што је и природно, с обзиром на Вуков језик — ови облици се употребљавају.

Па и ван екавских говора — енклитични облици се не употребљавају свуда. Тако се, например, у неким *јекавским*

¹⁾ Дијалекти источне и јужне Србије, СДЗБ. I, 399.

говорима употребљава *у њ, за нас, за вас*, али је непознато *за ме, за те, за се* (напр., у Данилову Граду¹⁾; а изгледа да је тако и у Пиви и Дробњаку).²⁾

У западним крајевима, почевши отприлике са западном Србијом, ови се облици, како изгледа, редовно употребљавају. Али ближих података немамо (ни у студији *Der štokavische Dialekt* проф. М. Решетара о њима се ништа не говори). Ја могу да потврдим њихову употребу из два икавска говора, прво из Истре: *пoдá ме, нá се, зá се, пoдá се* (Премантура³⁾); друго из бачких буњевачких говора. Али, свакако, ту црту познају и многи јекавски говори, а такође и различити други икавски говори.

Проф. Белић обавезну употребу *џуних* облика уз предлоге у говорима источне и јужне Србије објашњава тиме што предлови немају свога акцента. (I. с.). Како у тим говорима нема преношења акцента, јасно је да предлог не може примићи акценат на себе. Зато се оваква конструкција тамо и морала изгубити (бар у случајевима где књижевни језик има нови акценат, као у *за ме* итд.).

Па и у другим неким крајевима може се дати исто тумачење, на пример, на косовско-ресавском терену. Истина, косовско-ресавски говори познају делимично преношење акцента (исп. у Ресави *лáва, вóда*, на Косову: *лâва, вòда*), али се (ново) преношење на *предлог* тамо не врши у већини случајева, из гласовних разлога (остаје: *из куће* као *долáзи* и сл.), па је ово свакако уопштено и иначе. Тако — уколико је и могло бити преношења акцента на предлог, оно је убрзо било напуштено, па се ни у овим говорима нису одржале конструкције као *за ме* итд. То исто важи, углавном, и за црногорске говоре са непренесеном акцентуацијом, иако тамо понегде и има један део оваквих облика уз предлоге (који су могли бити унети са запада или очувани под утицајем херцеговачких говора).

¹⁾ По саопштењу проф. Р. Бошковића.

²⁾ Бар проф. Ј. Вуковић наводи да је у употреби и уз предлоге *ассус. њ*, не помињући остале заменице (ЈФ XVII, 58—59).

³⁾ Само у Истри имамо стилизацију акцента у корист типова са новим преношењем.

Нешто друго имамо у Београду и неким шумадиским говорима. У Београду, например, имамо потпуно нову акцентуацију, па се акценат преноси у неким случајевима и на проклитику (напр. *не видим: вѣдим*), али се ипак на предлоге не преноси (*у кућу*, никад *у кућу*; исп. чак и *по воду* радије него *по воду* и сл.). Зато се ни у Београду овакви облици нису одржали. А то исто важи и за неке шумадиске говоре са сличном акцентуацијом. Једино у војвођанским говорима имамо иначе живо преношење акцента на предлоге, а ове конструкције ипак не постоје. Али то свакако треба приписати утицију са ресавског терена и из Шумадије, који је у Војводини био врло јак.

Напротив, природно је било да говори са најновијом акцентуацијом и доследним преношењем акцената на проклитике очувају конструкције *за ме*, *за ше*, па, наравно, и *за њ*, *преда ме* итд. (рецимо херцеговачки, далматински и др.).

Поставља се сада питање: да ли се и језик добрих писаца слаже са језиком штампе, јавља ли се и у њему тенденција да се ови облици уз предлоге потисну?¹⁾

Ево какво је стање код наших писаца.

Код оних који су родом са запада штокавске језичке територије, налазимо живу употребу оваквих конструкција, што је сасвим логично.

Тако имамо — да узмем прво Босанце — код Петра Кочића²⁾:

Скочио *на ме* (92), Обукао *на се...* нову одећу (73), Рече он више као *за се* (11);

Кад изађе *преда ме* (26), Узећу је *преда се* (19), Обавијајући све *пода се у...* ледено ћутање (66), Она се... припија *уза њ* (56);

¹⁾ Код писаца се, наравно, могу испитивати само облици једвине; у множини се пуни и енклитични облици асс. ових заменица поклапају у свему осим у акценату (исп. *за нас*: *за нас* итд.).

²⁾ С планине и испод планине, СКЗ 109.

Затим код Бранка Ђопића¹⁾:

Носим *за ше* писмо (А 48), Па да топ у *ше* окрену (Б 20), Нико ме није дао *на се* (Б 17), Откад зна *за се* (А 176);

Никад се више нећу пропињати *уза ше* (А 61), Јер је... и *на њ* падао одблесак... славе (Б 16), То би био посао *за њ* (А 173), Сви ће сад само у *њ* гледати (А 162), Топло сам се приљубила *уза њ* (А 33), *Преда њ*... испаде... патрола (45).

И Иво Андрић²⁾ употребљава овакве облике; можда случајно налазимо у његовој књизи само *преда се*:

Сви су гледали *преда се* (171);

а тако и на стр. 170, 209, 259, 340, 352.

Затим налазимо ову употребу и код Далматинаца.

Иво Типико³⁾ пише:

Није она *за ме* (101), Ја ћу доћи *по ше* (160), Заборави *на се* (66), Настави... као *за се* (102), Упијала га је *у се* (60);

Показа руком *на њ* (82), Оба брата упрли очима *у њ* (12), Прислони главу *уза њ* (57), Стоји код прозора и гледа *кроза њ* (103), Не мари за чељад што *мимо њ* пролази (9), Загледа се *преда се* (66).

Тако исто и Симо Матавуљ⁴⁾:

Сали *у се* седам купица ракије (54);

Први утисак града *на њ* (181); Дохвати земљани врч, духну *у њ* (14), Лијепо одјеვენ сељак и *уза њ* један дечко (103), Дохвати грумен земље и баци је *нада се* (33).

Даље код Ужичанина М. Ускоковића⁵⁾:

Али се Зорка била новукла *у се* (17), *На се* узимали... вид плаћене љубави (54);

Он је привуче свом снагом *уза се* (49).

¹⁾ Приче за дјецу, Ново поколење 1949 (=А) и Ћурова школа, Ново поколење (=Б).

²⁾ На Дрини ћуприја, изд. Просвете.

³⁾ Са острва, СКЗ.

⁴⁾ Вакопја гра-Врпе, Лица, Београд 1938.

⁵⁾ Дела, Народно дело 1932.

Исто тако и код писаца из Мачве: код Лазе Лазаревића и Јанка Веселиновића.

Код Лазе Лазаревића¹⁾:

Намигује *на ме* (148) Он *у ме* блејаше (164), Жао ми је *на ше* (250), Апликују *на се* (5), Уздали се... *у се* (135);

И тај поглед... се спуштао *кроза ме* (99), Гледа *преда се* (85).

Код Јанка Веселиновића²⁾:

Он мрази *на ме* (270), Хоћеш поћи *за ме* (108), Погледају *у ме* (107), *На ше* ми је криво (327), Она прими сав... *пос'о на се* (245), Не зна ништа *за се* (454), Не дају *у се* гледати (201).

Она лежи *уза ме* (293), Док *преда ме* на колена не паднеш (146), Да се *на њ* смилује (470), Стаде *преда њ* (228), Нагнем се *нада њ* (362), Погледа нешто *нада се* (197), Руке спустио *низа се* (145).

Затим исто употребљава и Дубровчанин Иво Војновић³⁾:

Донио вино, а сутра ће *на се* (120), Полако увукао се *у се* (12);

Па се *у њ* загледала (94), Велики... балкон. *Кроза њ* вуче задњи жар запада (61).

Код Његоша⁴⁾ такође налазимо енклитичне облике личних заменица (примери су само за случајеве са старим преношењем):

Гледа *преда се* (33), Гледају *преда се* (34);

У њ ратује душа са тијелом,

У њ ратује море с бреговима,

У њ ратује зима и топлина... итд. (100).

¹⁾ Приповетке II, СКЗ, 53.

²⁾ Целокупна дела I, Српски писци.

³⁾ Дубровачка трилогија, СКЗ XXX бр. 198.

⁴⁾ Горски вијенац, Београд 1928.

Напротив, код С. М. Љубише¹⁾ сам констатовао (на 137 страна књиге) — само *њ*; али не *ме*, *ше*, *се*, што може бити и одјек локалних прилика у Будви (исп. такве прилике у даниловградском говору):

Нити је смио ко за живу главу *на њ* сјести (39), Дадне *за њ* десет дуката (13), Нијесам се ја из рода кретала да се *у њ*... повраћам (32), Позову владику, а *уза њ* мене (5), Не хтјене ни изаћи *преда њ* (23), Па кад му се коњ *пода њ* спотаче (5), а *поза њ*... свештенство (101).

Међутим је много занимљивије утврдити да и писци Београђани, Војвођани и из источне Србије — где данас у говору ових облика нема — ипак употребљавају енклитичне личне заменице уз предлоге.

Код Александра Белића²⁾ је оваква употреба сасвим природна. Јасно је да ће он, као теоретичар Вуковог дела и као кодификатор нашег књижевног језика — свесно и радо употребити ове облике, који су уствари Вукови. Тако код њега налазимо:

Заменичка је реч примила *у се*... значење именице на коју упућује (53—54);

Увек је *преда ме* излазила пуна духовност језика (15), Интонацијом се *на њ* скреће пажња (175), Када се *у њ* унесе све оно (32).

Али не само код њега него ово налазимо и код Јована Скерлића³⁾:

Почео свраћати пажњу *на се* (289);

Ниједан није утицао *на њ* толико као... Петефи (301), Добар познавалац свога краја, пун љубави *за њ* (328).

¹⁾ Причања Вука Дојчевића II, СКЗ, 81.

²⁾ О језичкој природи и језичком развитуку, Пос. изд. СКА, СХХХIV.

³⁾ Историја нове српске књижевности², Београд 1921.

⁴⁾ Приповетке, СКЗ, ХХХIV, бр. 227.

Па тако исто и код Стевана Сремца¹⁾:

Он звиждукаше, полако, више *за се* (117);

Узе *преда се* оба малишана (52), Попали *на њ* одборници као мачке на... сланину (89), Запита и Г. начелника *за њ* (161), Дере се Пера, а *уза њ* и други (145), И метну све *преда њ* (41).

Код Боре Станковића²⁾ исто тако налазимо енклитичне заменице (примери су, као и Његошеви, само за слушајеве где имамо *стјаро* преношење):

Подвијаш... смежуране руке *пода ме* (60), Дете... држи *уза се* (150), Не би се односило на њу, већ *на њ* (154), Брижно гледа *у њ* (95), Неће да пође *за њ* (158), Како је изашла *преда њ* (71), Да... се... привија *уза њ* (17).

Најзад, Змају³⁾ и Бранку⁴⁾ је и из метричких разлога могло бити врло згодно да употребљавају често и енклитичне облике.

Змај:

Гледи *на ме*, оставља *ме* (91),
 Пружајући оштре зубе
 На мене и *на ше* (39),
 Вичем земљи: Она није *за ше!* (88);
 Љубим ли те... ил' ме санак вара,
 што те удиљ *уза ме* дочара... (17),
 А *преда ме* ти изиђе (111),
 Мртво срце суза буди,
 падајући *на њ* са виса (92).

Бранко:

Још се смеју *на ме*,
 да срца помаме (26),
 Кад и када ја с' ражљути *на ше*,

¹⁾ Приповетке, СКЗ, XXXIV, бр. 227.

²⁾ Стари дани, СКЗ, 76.

³⁾ Ђулићи и ђулићи увеоци, СКЗ, XXXIII, бр. 218.

⁴⁾ Песме I, СКЗ, 80.

плану *на ше* кано огањ живи (79),
 Млого ли се тако кад и када
у се глава поуздала млада (62)¹⁾

Међутим је карактеристично да се Јован Дучић²⁾, који је родом из источне Херцеговине, толико „београдизирао“ да у његовој прози не налазимо уопште ових облика (ни у Плавим легендама, ни у Градовима и химерама); само у стиховима — очигледно опет једино из метричких разлога — употребљавао их је:

Омађијан народ донео је *на ше*
 — — — — —
 своје беле орле и своје пенате (В 57),
 Сто очију моме срцу, и све путе
 души, да би ипак сви нестали *у ше* (Б 26),
 Ти си још *уза ме*: врата су љубави
 увек отворена, као врата смрти (Б 58).

Сасвим супротно њему, Станислав Винавер³⁾, који није рођен у Београду, али се може сматрати у понеким правцима као претставник Београда, — енклитичне облике употребљава:

Да ватражи *за се* часно... звање... црквењака (184),
 Кад је чврсто приљубиш *уза се* (148), Платила је
за њ... две хиљаде пет стотина франака (203).

И на крају, и Загрепчанин Аугуст Шеноа⁴⁾ такође употребљава ове заменичке облике:

Баш вас брига *за ме* (87), Уздајте се *у ме* (205),
 Било би зло... *по ме* (87), Било ми је тешко *за ше*

¹⁾ Да Бранко није добро осећао ове облике, показује, међутим, чињеница да је он *њ* употребљавао и у генативу:

Пуца камен, ватра *иза њ* сева (68).
 ... Роса росну, јавор с' диже,
 певац *иза њ* гусле zdeља (69).

Али је он доцније опазио ту своју грешку, па је тражио да се исправи, што је тек 1924 год. учињено (в. о томе Ђ. Радојичића, НЈ VI, 112—114)

²⁾ Сабрана дела II, III-IV, V, Југословенски писци (Н-Б, III-В).

³⁾ Клошмерл, превод, Хумористичка библиотекa „Језа“, 1950.

⁴⁾ Дела, Народно дело 1932.

(229), Боље *по ше* да не видиш (108), Привеза ме појасом *на се* (47), Ја душу *у се* па у кут (62);

Будите *уза ме*, радите *уза ме* (150).

Као што се из ове анализе види, за деветнаест писаца смо утврдили да употребљавају или све ове облике или бар неке од њих. За највећи број међу њима се може рећи поуздано да употребљавају *све* облике: за Кочића, Ћопића, Ћипика, Матавуља, Ускоковића, Лазу Лазаревића, Јанка Веселиновића, Белића, Скерлића, Сремца, Змаја, Винавера, Шеноу. За неколицину то није сасвим сигурно. Од двадесет писаца које сам анализирао — деветнаест их употребљава енклитичне облике *accus.* личних заменица уз предлоге, а само код једнога (на 200 страна текста) нисам наишао ни на један пример: код Стев. Јаковљевића¹⁾; али би му требало, како изгледа, придружити и Дучића.

Закључци који се из овога свега могу извући врло су једноставни.

Прво. И поред тога што у Београду и неким другим крајевима постоји тенденција ка губљењу ових облика, не може бити ни речи о потреби њиховог избегавања у књижевном језику.

Друго. Неки од наших писаца донели су ове облике у књижевни језик из својег матерњег говора; други су их, како изгледа, примили као облике књижевног језика, мање или више свесно, тежећи да се приближе Вуковим обрасцима.

Иван Поповић

¹⁾ Девет сто четрнаеста², Наша књига IX-X (анализирано 5—200).

О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ МЕШАЊА СВЕЗА ДА И ШТО

Говорићу овде о једном доста честом случају употребе свезе *да* место свезе *што*.

Како уопште може долазити до мешања у употреби различитих свеза? Односи зависности међу реченицама често су такве природе да се и више зависних значења укрштају у истом примеру. О томе је, међу осталима, писао проф. М. Стевановић у једном од предратних бројева овог часописа (бр. VI, стр. 202—210), у чланку — Напоредна употреба заменица *који* и односних свезица *да*, *иде*, *како*, *ше* и *што*. Како се у једној сложеној реченици могу у исти мах осетити више односа зависности (пример из чланка: Ми желимо да они успеју у животу — реченица је исказана и жељна), онда нема ничег необичног у томе што свезе за обележавање тих односа прелазе из једних врста подређених реченица у друге). Отуда једна свеза може данас да има неколико сасвим различитих функција (као што је, напр., случај баш са свезом *да*) и обратно — у истој функцији могу да се сретну две или више свеза. Тако се догодило да су се свезе *да* и *што* сусреле у неколико различитих функција. Има више односа зависности међу реченицама, и то временски, последични, погодбени, односни, исказни и уврочни, који се у српскохрватском језику обележавају и једном и другом свезом.

У временској служби, у значењу „откако“ употребљавају се обе свезе. Има три месеца *да* (или *што*) те нисам видео. У последичној функцији такође, ма да је *да* обичније: Он није змија него момак да га лепшег у свету нема — и: Ја ћу се створити леп коњ, што га неће бити у целом вашару (Вук Н. прип. 69 и 47). У погодбеним реченицама, у значењу „ако“ исто се тако јављају обе свезе, али је *што*

овде необично за књижевни језик и, сем тога, нема у потпуности исто значење као *да*: А што питаш за проклетог Вука, проклет био, и ко га родио“ — према: Да те оставимо, утећи ћеш (примери су из Маретића, Граматика и стилистика 1931, 471 и 472). Исто је тако мање обична употреба свезе *да* у односном значењу, у којем свеза *што* стоји правилно: Нијесу све росе једнаке; има роса, да из земље излазе (Буковица, ЗБЈА VII, 292). Овакав случај, можда, претставља дијалекатску употребу свезе *да*. Сасвим је некњижевна употреба свезе *што* у исказној служби, где књижевни језик зна само за *да*. Примери су из призренско-тимочког дијалекта, како га приказује Ст. Сремац у „Ивковој слави“: Видоше убаво татко и мајка му, Теофан и Нона, што ги детенце напраји велики чес’ и ће стане најголем светак (СКЗ 55, 31); Ја веће убаво видо’ што неће ништо да бидне од онај пазар (67). Ако би се у књижевном језику чуло или прочитало овако нешто, то би могло да се протумачиедино као очигледан русизам.

Постоји, најзад, још једна врста зависног односа о којем, у првом реду, и хоћу овде да говорим, а то је узрочни однос, који се обележава и свезом *да* и свезом *што*. У овоме случају за *што* је везано осећање правилне употребе, а за *да* осећање погрешне употребе, страног утицаја. Треба рећи: Жао ми је што нисте дошли — а не: Жао ми је да нисте дошли. Примери са *да*, међутим, нису ретки. Ево неколико примера, само уз изразе који значе жаљење (остале ћу наводити у току излагања): Мени је жао да ће ме мој кумашин да осрамоти (И. Гарашанин, Писма, Зб. за и., ј. и књ. XXI, 233); Жао нам је да су се ствари окренуле против г. Лонгворта (Ј. Ристић, Писма. Зб. за и., ј. и књ. XX, 1); Жао ми је да се нисам утопио (Е. Кумичић, Зачуђени сватови 1910, 86); Беше јој жао само да су обе девојчице, и да ће и оне... патити (М. Црњански, Сеобе 1929, 72); Аган... важали да није био у соби (М. Богић, Наше тамновање, 1938, 150); па чак и у народној песми: Ја не жалим да ћу умријети (Вук, Н. пјесме 5, 209). У свим овим реченицама боље је било употребити свезу *што* место *да*.

Како долази до употребе обеју свеза у овим узрочним конструкцијама?

Свеза *да* (поред својих осталих функција) стоји на почетку оних зависних реченица којима се исказује ближи садржај речи за које су те реченице везане. Најобичнији су примери са глаголима чије значење тражи допуну: Мислим да је тако боље, Верујем да је све урађено и сл. Може се допуњавати смисао и других врста речи или израза: Да отрујем мојега ђевера, од бога је велика гријота (Нар. пј. 2, 627). Овде је изнето у чему се састоји велики грех, ближе је објашњена садржина израза „гријота је“.

Свеза *што* (опет поред других својих функција) стоји на почетку зависних узрочних реченица: Ја ћу тебе учинити честитогa што си ме избавио (пример код Маретића 469).

Ова два значења, исказано и узрочно, често се преплићу у истом примеру; иста реч може да захтева допуну и у виду исказне и у виду узрочне реченице. Мало пре поменути израз „жао ми је“ тражи да, се употпуни реченицом која би значила и шта је предмет жаљења и шта је узрок жаљењу. Говорник уочава оба момента и стога — осећајући свезу *да* као исказну, а свезу *што* као узрочну — показује каткада несигуност у погледу избора међу њима.

Током употребе у књижевном језику и дијалектима који му леже у основици створило се ово правило: кад год је у питању макар и минимална нијанса узрочности, каткада и само значење „онога што је касније настало, произишло“, без специјалног наглашавања каузалне везе са претходним збивањем (као што ћу даље показати), у тим нашим исказно-узрочним реченицама исказни момент уступа и узрочна свеза *што* треба да стоји место исказне свезе *да*.

Овога проблема дотицао се Наш језик у више махова: у бр. I, стр. 28 (где се употреба свезе *да* тумачи као германизам, по угледу на немачко *dass*, које је и исказно и узрочно), у истом броју на стр. 81 (где се за употребу свезе *да* каже да је она раширена у западним крајевима нашим), затим у бр. IV, стр. 64 и бр. VII стр. 222 (у виду језичких поука). У бр. V, стр. 93—95, у рубрици Наша пошта говори се о овој појави нешто опширније. И ту се мешање *да* и *што*

сматра као страни утицај, француски, немачки, енглески). Главна идеја чланка је у овоме. Употреба свезе *што* је правилнија ако је значење сложене реченице узрочно; али и *да* може да стоји у таквим реченицама „под условом да се сачувају све особине свезе *да* употребљене намерно или жељно: у реченици са *да* мора бити садашње време а не прошло“. Као пример узима се неколико реченица, од којих је једна ова: И зато није чудно да је овај законик убрзо прешао границе француске. Ова је реченица погрешно саграђена, али ако се у њој место прошлог времена употреби садашње, она постаје правилна и са свезом *да*: И зато није чудно да овај законик убрзо пређе границе француске.

Опаска о слагању свезе *да* са садашњим временом и неслагању са прошлим у оваквим реченицама потпуно је исправна. Ја бих ипак хтела да о овоме кажем још нешто, да на анализи покажем како није само механичко преношење садашњег времена из намерних и жељних хипотаксичних конструкција у узрочну разлог томе што се после тога реченица са *да* осећа као правилна. Заменом прошлог времена садашњим постиже се и извесна измена у значењу — таква измена која управо и омогућује да свеза *да* буде семантички на своме месту.

Свезама *да* и *што* могу почињати споредне реченице које се везују за глаголе, именице, заменице и прилоге, одн. прилошке изразе. Ја ћу за сваку од тих врста речи дати примере из најобичнијег разговорног језика трудећи се да на сваком пару примера, саграђеном по могућству на што сличнији начин, покажем каква се разлика у значењу постиже заменом *да* са *што*. Узмимо реченице:

Он не жали да пева из свег гласа, и
Он не жали што пева из свег гласа.

Првом реченицом се исказује шта није предмет жаљења, и то не у самом тренутку када се о томе говори, него више као мишљење о једној сталној особини субјектовој: он никад не жали кад пева, њему у песми није жао грла. Ова се реченица добива једино на питање: Шта он не жали да ради?, не на питање: Због чега он не жали? Друга рече-

ница значи да субјекат пева у тренутку саопштавања, и да то код њега не изазива, не проузрокује жаљење: он не жали због тога што сад пева. Исто би ово, узрочно, значење било и у примеру са прошлим временом у споредној реченици: Он не жали што је певао из свег гласа. Али радња реченице са *што* не мора да буде већ у остварењу или остварена. Она може да стоји и у будућем времену, само што је онда у питању увереност у остварење онога што се казује том реченицом, за разлику од хипотетичности у реченици са *да*; напр.:

Бојим се да ћу је видети, и
Бојим се што ћу је видети.

Прва реченица означава бојазан од могућног виђења (питање: чега се бојиш?), друга — страх изазван сасвим извесним виђењем у будућности и непријатностима с тим у вези (питање: због чега се бојиш?). У примеру: Ја се радујем што ће се она једанпут избавити те муке (Гарашанин, 260) писац је исправно употребио свезу *што*. У првом примеру нема узрочне везе између садржаја реченице са *да* (... *да ћу је видети*, тј. *видећу је*) и главне реченице (*бојим се*). Ако узрочна веза и постоји, она се мора формулисати на тај начин што ће се рећи: Ја се бојим због тога што ћу је *можда, евентуално*, видети; међутим у реченици са *да* тако није речено, речено је само „... да ћу је видети“. У другом примеру страх је проузрокован управо оним што је казано у споредној реченици — будућим виђењем, и ту треба да стоји свеза *што*.

Као што се види, у реченици са исправно употребљеном свезом *да* не казује се никакав узрок онога што се износи главном реченицом; у њој може да стоји само нешто блиско томе. Једино ако је садржај те реченице прави узрок, мора се употребити *што*.

Дајем два примера где се споредним реченицима допуњавају значења именица:

Жеља да је чују овладала је њиховим срцима, и
Радост што је чују овладала је њиховим срцима.

У првом примеру радња глагола *чуши* није још остварена (то, сасвим природно, проистиче из значења управне речи *жеља*), и само је садржина те управне речи. У другом примеру остварена је, и узрок је радости.

Ево два примера са заменицом *што* (у значењу именице *чињеница*):

То да је он написао књигу знам и ја, и

То што је он написао књигу не мења моје намере.

У првом примеру уз *што* је само изнет факат о којем је даље, у предикату, реч; цела реченица уз *што* је, уствари, субјекат следеће реченице. У другом примеру постоји и значење узрочности: Не мењају се моје намере због тога што је он написао књигу.

Ни код следећих прилошких израва није тешко осетити разлику:

Боље је да не знаш, а

Боље је што не знаш.

Први пример: постоји још увек могућност и да сазнаш и да не сазнаш, па је друга алтернатива боља. Други пример: непознавање је већ чињеница, и она је узрок бољег стања. Слични су примери: Поштено је да се то учини — према: Поштено је што је то учињено; Пријатно је да сад изиђемо — према: Пријатно је што смо сад изишли. У реченицама са *што* увек има каузалног значења, иако се оно понегде не примећује одмах. Из чињенице да је нешто учињено резултира стање које се обележава са „поштено је“ (први пример); из чињенице да смо сад изишли резултира пријатност (други пример). Према томе јасно је да нису исправно склопљене следеће реченице: Боље [је] да су овако данас учинили (Н. Андријашевић, *Слике и приче* 1907, 55); Срећа да то не учиних (Ј. Турић, *Приче* 1909, 16); Срећа да сам ја био онако уздржљив (Д. Шимуновић, *Ђердан* 1914, 83); Лијепо да сте дошли (А. Цесарец, *Бјегунци* 1933, 92); Глупо је било да је уопће дошао (А. Цесарец, *Златни младић* 1947, 9).

Оно што је казано у реченици са *што* претставља, дакле, узрок; узрок а не последицу. Додуше у извесним случајевима, ако се поведемо исувише за семантиком речи,

можемо доћи до нетачног закључка да у реченици са *што* стоји последица: Петар је крив што све иде рђаво. Изгледа нам да је Петар узрок, а наопако стање ствари (исказано у реченици са *што*) последица. Међутим, пример треба тумачити друкчије: Петрова кривица произлази из лошег стања ствари; лоше стање ствари проузрокује чињеницу да је он крив, одговоран. Дакле: Крив је *штога* што све иде рђаво.— а не: крив је за рђав ток ствари. Има, разуме се, и реципрочног каузалитета у самој суштини изнете мисли: и Петар је узрок лошем стању ствари; али узрок је сам *Петар*, а реченица са *што* надовезана је не на реч *Петар* него на реч *крив*. И док је Петар уствари одиста узрок, проузроковач лошег стања, његова кривица је ипак само последица, и наша реченица са *што* то и означава. За добро језичко осећање погрешно звуче ови примери: Ко је крив да је код нас овако стање (Гарашанин, 304); Ти си крива да [она] ни љуба моја (Нар. песме из Истре, Трст 1879, 2 128); Јесам ли ја крив да вам џепови немају дна (А. Шеноа, Приповјести V, 1932, 12); Крива је да је лијепа (Каталинић-Јеретов, Приче 1911, 44); Ко ти је крив да си заклао свога оца и мајку (Б. Вила 1912, 31); Лахарпова [је] главна заслуга, да је у Александра накалемио апстрактне предоцбе о добробити човечанства (Прелог, Историјски портрети 1926, 6). Правилна је ова реченица: [Ти недостаци] су били један од главнијих узрока [у значењу „криваца“] што су школе тако јако рамале (Ст. Бошковић, За просвету и слободу 1882, 13)

Покушаћу да рашчланим још неколика случаја у којима није лако уочити резултате досадашње анализе.

Тешко је запазити каузално значење у овим примерима са исправно употребљеном свезом *што*: Накнађује ту оскудицу барем тиме што им поклања буди што (А. Радовановић, превод Хекелове Природне историје постања 1875, 13); Доскочио је он тому влу тако што је из ондашње српске азбуке избацио слова непотребна, а увео потребна (Маретић 16).

Ове сложене реченице имају начинско значење. Добивају се на питања: Како он накнађује оскудицу? Како је

доскочио томе злу? Али када питамо *како*, има више разних могућности за одговор. Ми овде не одговарамо: Богато надокнађује оскудицу, или: Он је духовито доскочио злу, него износимо чиме је постигнуто оно што је речено у главној реченици, чега је последица садржај главне реченице. Дакле, надокнађивање оскудице је резултат поклона, а досетљиво уклањање зла је резултат избацивања непотребних слова. У наша два примера не постоји, према строгој логици, значење узрока, и граматика не би ове реченице сврстала међу узрочне. Али се ипак при дубљем загледању запажа и тај смисао — да се оскудица надокнађује зато што се чине поклони, и зло је отклоњено зато што су непотребна слова избачена.

Иста именица може да тражи допуну једанпут са *да*, други пут са *што*, при наизглед потпуно истом значењу реченица, и то у зависности од целе конструкције: Начин да се ствар добро запамти јесте да се она два пута прочита — према: Ствар се добро запамти на тај начин што се она два пута прочита. Зашто уз реч *начин* у првом примеру језичко осећање тражи свезу *да*, а у другом *што*? Видимо, прво, да допуне именици *начин* у нашим примерима нису исте. У првој реченици та је допуна „да се добро запамти“; у тој допуни стоји оно ка чему се иде, чему је начин (поступања, читања) средство. Узрочне везе између те допуне и речи *начин* нема, као што је нема, напр., у реченици: Жеља да је чују овладала је њиховим срцима. У другом примеру се не ради о употпуњавању, о ближој садржини именице *начин*, већ пре о изношењу једног од саставних момената у глаголу *запамтиши* — о услову под којим се радња тог глагола може остварити. Именица *начин*, боље рећи цео израз *на тај начин што*, служи само као веза између глагола *запамтиши* и оног дела реченице где је казан услов за његову реализацију. Смисао тог другог примера је овај: запамћивање проистиче из двократног читања. У овој нашој реченици, конструисаној са *што*, ипак постоји, у крајњој линији, каузална веза: двократно читање проузрокује запамћивање.

Треба истаћи да је употреба свезе *што* доста честа у корелацији са *то*, *тако* и сл., у реченицама са последичним

значањем, какво сам овде описала. Разумљиво је да је у ове примере са минималном нијансом узрочности свеза *што* продрла из простијих, очигледнијих каузалних конструкција. Ти су случајеви, може се рећи, на средини између случајева где је потребно рећи *да* и случајева где је правилнија употреба *што*. Ево примера из књижевности из којих се види да ни свеза *да* не пара слух; она је ту скоро равноправна са свезом *што*, или је тек за малу нијансу мање згодно употребљена од *што*: То су ситуације из... осамдесетих година, само с том разликом да је оно природа а ово „латерна магија (М. Шеноа, Диалози и драмоleti 1914, 78); Стухе ћеш познати по томе, да је сваки санљив, ломан (Л. Грђић-Бјелокосић, Из народа о народу II, 50); И све се то свршило тиме, да је за сутрадан на вечер био наручен онај већи салон (П. Петровић, Приче 1931, 73).

При анализи примера из књижевности мора се водити рачуна о томе да од свезе у великој мери зависи смисао целе сложене реченице.

То је твоја велика срамота да туђина зовеш у сватове (Н. пј. 1, 579). Туђин још није био позван, постојала је само намера да се позове. Зато није употребљено *што*, које би било неопходно употребити кад би се говорило о већ позваном туђину.

То је нама зазор и срамота, да ти нама ладно вино служиш (исто 2, 93); није речено „што ти нама служиш“, јер служења још уопште није било.

Боље да сам без шешира, барем се може прије охладити мозак (А. Ковачевић, Сабране приповијести 1910, 38); овде је значење: Боље је да будем без шешира (док те будем пратио).

Тако и напред цитирани пример из НЈ V, 93: И зато није чудно да овај законик убрзо пређе границе француске. Овако казан, и ако се *пређе* изговори правилно, тј. *пређе*, као презент а не аорист, он може да значи само једно: Не би било чудно кад би овај законик убрзо прешао француске границе.

Није било доста да су Далмација и Истра под Венецијом (Б. Вила 1913, 61). Смисао је овде, додуше узрочан:

у времену о којем се говори Далмација и Истра су већ биле под Венецијом, и та чињеница није задовољавала. Али се иста мисао може изрећи и са свезом *да*, као што то је овде учињено. Јавља се само незнатна промена у значењу, у говорничковој аперцепцији — брисање узрочног а истицање исказног момента: Није им доста да Далмација и Истра буду под Венецијом; није им довољан тај факат.

И у следећа два примера употреба свезе *да* могла би се протумачити тиме што је писцима пред очима била само исказност, не и узрочност: Коре мене ђаци намастирски да се не знам од рода каква сам (Н. пј. 2, 65); Досади се човјеку већ, да му жена ништа не ради. (Б. Вила 1898, 125). Ту се износи *што*а говоре ђаци прекорно и *што*а се досадило човеку.

Међутим, не можемо сваки пример са *да* место *што* правдати тиме што је у пишчевој свести било само исказно, а не и узрочно значење. У оним примерима где узрочно значење ипак постоји, треба да стоји свеза *што*, или се употреба свезе *да* мора објашњавати неким сасвим другим чињеницама. Тако долазимо на питање географске поделе примера са *да* и *што* у узрочном значењу и улоге страних језика у ширењу свезе *да* на рачун свезе *што*.

У западним деловима наше говорне територије одиста је нешто распрострањенија употреба свезе *да* у оним реченицама где језичко осећање претставника данашњег књижевног језика на истоку тражи употребу свезе *што*. Томе има доста потврда у књижевности: Хвала богу, да тај Мато оде (П. Прерадовић, Дјела I, 1918, 20); Чудим се да такви крвопије одвјетовати смију (Пучки пријатељ 1867, 170); Теби није драго да ће доћи (Е. Кумичић, Госпођа Сабина, Сабр. дела VII, 231); Чудно ми бијаше да је и данас Кате увијек мучала (И. Ћипико, Крај мора, изд. Српски писци, 63); Чудим [се], да је још нема (М. Шеноа, Диалози и драмолети 1914, 83); Од весеља, да га види жива и здрава, дигла се и загрлила га (Д. Шимуноваћ, Мркодол 1916, 125); Мехо се... обрадовао, да је помогао тако великом господину (А. Наметак, Добри Бошњаци 1937, 53); Дијете... набурило се на оца да је лагао (А. Цесарец, Златни младић 1947, 246).

Не може се никако тврдити да се и код писаца из источног дела наше језичке целине не налазе такви примери. Има их такође више код старијих, а мање код новијих писаца. Поред досад показаних примера навешћу још и ове: Жена... радује се, да се э одъ нѣ човекъ на светъ родіо (Д: Обрадовић, Собраније разних наравоучителних вешчеј, 1793, 1); И чисто сам се радовао да мој учитељ не зна више од мене (М. Ненадовић, Мемоари, СКЗ, 9, 26); Погрешили сте да ми нисте саобштили содержаније те протестације (Гарашанин, Писма 60); Велика је штета да нам Игњатовић није више... забележио (Бранково Коло 1902, 474); Да све то уопште није предвидео, а да све остало беше предвидео, било му је најстрашније (М. Црњански, Сеобе 1929, 163).

Тешко да би се од ових сваки примера редом могао тумачити као утицај западноевропских језика. Утицај може долазити не само из тих језика, у којима се узрочна и исказна веза изражавају речју са значењем нашег *да* (као што је, напр., немачно *dass*); у питању је понекад и утицај руског језика, где поменуте две функције врши свега „что“. Преноси се погрешан (за наш језик) утисак о свођењу двеју свеа на једну, али се не преноси сама свеа „что“ (> *што*) него се она преводи са *да*, као што је случај и код германизма те врсте. Тиме се, можда, могу објаснити неки примери из старије српске књижевности, као и из новије преводне литературе с руског.

Појава мешања о којем је овде реч није уопште нова у нашем језику. Речник Југославенске академије наука, у обради свеа *да*, пружа известан број примера таквог мешања и код старих писаца. Та појава је и у оно време морала да претставља варваризам — италијанизам или германизам.

Али је за нас битно то да се у Вуковим и Даничићевим делима употреба свеа *да* у узрочној функцији не среће. Исто тако налазимо да је ње све мање код новијих писаца, код оних који брижљиво негују књижевни језик, чистећи га од непотребних туђинских наноса. Навела сам већ неколико исправно саграђених реченица. Нека нам као узор послуже још и ови примери, узети из језика самог Вука Караџића

(предговор Нар. приповеткама, изд. 1853 г.) а затим и из приповедака које је он скупио:

Штета што језик у овијем приповијеткама [није] чист народни (X); Ова се [приповијетка] од моје највише по том разликује што у њој о крави нема ни спомена (X); Браћа његова, завидећи му што је он био јунак, пресијеку опуту (11); Браћа [му] почну злобити, што они нису могли јабуке сачувати (19); Захвале му што их је попуштао и избавио (63) итд.

И. Грицкаш

ЦЕО И ЧИТАВ

Већина наших речника доводе ова два придева у међусобну везу и преводе их најчешће са *ganz, unverletzt*, одн. са *integer, totus*. То би значило да се ови придеви сматрају синонимима. А да ли су они заиста то? Судећи по Вукову Рјечнику не би се могло тврдити да их је Вук сматрао или осећао као праве синониме. А ево зашто. Праве синониме Вук је, поред тога што је уз оба давао исто немачко и латинско значење, доводио и у везу један с другим (напр. *vrag der Teufel, diabolus*, cf. *ђаво*, и *ђаво der Teufel, diabolus*, cf. *враг; џарба der Streit, Prozes, lis*, cf. *парница*, и *џарница der Prozes, lis*, cf. *парба; бешика die Blase, vesica*, cf. *мјехур*, и *мјехур die Blase, vesica*, cf. *бешика* и сл.). Са *чишав* и *цео* није у целости тако поступио. Превео их је врло слично, али не и потпуно истим речима (*чишав* 1. *ganz, integer*, 2. *unverletzt, integer*; *цијел* *ganz, totus, integer; unverletzt, integer*); у међусобну везу није их, међутим, доводио. Да ли се то може објаснити оним што приређивачи III издања Вукова Рјечника веле у предговору „да је пронађено и много речи истога или сличнога значења које у II издању никако нису биле једна на другу упућиване, те су сада и оне знацима *vide i* cf. *везане*“, или их пак Вук није сматрао правим синонимима?

А ако *цео* и *чишав* — речи које се често замењују — нису синоними, односно нису прави синоними, само по себи се поставља питање да ли уопште има правих синонима, тј. да ли и колико има таквих речи чија се сва значења потпуно поклапају. На ово питање могло би се одговорити једним засебним чланком у коме би се извршила анализа већег броја речи које се сматрају правим синонимима. Наш је циљ у овоме чланку да покушамо да одговоримо на питање

да ли се *цео* и *чишав* по значењима потпуно поклапају, односно да ли су прави синоними или нису. А то можемо учинити само анализом значења оба придева у различним примерима.

Чишав и *цео* имају основна значења која су доста блиска, али се ипак јасно разликују. *Цео* показује да нешто није лишено једног дела, да је нетакнуто, неначето, потпуно, или да је потпуно онакво како се о њему говори и сл., односно није *цело* оно чему недостаје један део. Најближи синоним му је *сав*. *Чишав* такође показује неку целост, али у другом смислу, у смислу очуваног, здравога, неподераног, неоштећенога и сл. *Цео* има као своју супротност: *начеш*, *сломљен*, *непошћун* и сл., а придеву *чишав* супротно је: *подеран*, *пробушен*, *шруо*, *оштећен* и сл.

То су два уска значења која су се издиференцирала, али не потпуно. Ако, напр., речемо: *Донео је цео хлеб*, то значи да хлеб није начет, а: *Осипаћемо цео дан на излећу* значи да ћемо остати потпун дан, од јутра до мрака. Али место *цео* може се рећи и *чишав*, а да се значење не промени. *Цео*, дакле, овде може бити замењено са *чишав*.

С друге стране, за подерано одело рећи ће се да није читаво, за пробушен суд да није читав, док би *цело одело* значило „комплетно“ одело, које има све делове, а *цео суд* био би неокрњен, неоштећен (ако се мисли на сам суд) или (ређе) пун (ако се мисли на садржај). Дакле, *чишав* овде не може бити замењен са *цео*. Може нешто бити цело (у целокупности), али не и читаво (здрavo). Тако, напр., *цело одело* и поред своје комплетности не мора бити *чишаво*. (Цело одело је дао на крпљење, а не само панталоне).

Следећи примери нам показују да се у народним умовинама и код већине наших писаца ова два придева разликују по значењу.

Цео: Доста пуста задобише блага, *Цијел'* товар везиреве каве (Вук, Н. пј. IV, 1862, стр. 286); Шта је то да сам заслужио само један новчић за *целу* годину дана? (Вук, Н. пр., 1853, 50); Један вран коњ... с *цијелим* такумом од чистога сребра (Исто 10). Нека... принесе од жртве захвалне оно што се пали Господу, сало, *цво* реп до леђа

(Даничић, Ст. завет, 1938, 82); Од *цијела* камена начини олтар (Исто 169); [Приједлог] долази окрњен, ... али се једнако држи и *ццо* (Даничић, РЈА I, 781); Тело ... *цело* целцато, ни длака с главе није му опала (М. Ђ. Милићевић, Ђ. Кратовац, 53); Храмови су *цели* целцати изрезани у стени (Ст. Бошковић, Ист. света I, 61); Газио [је] *целим* стопалом (Веселиновић, Цел. д. VIII, 144); Брзо и *целом* ногом ступајући изађе на поље (Л. Лазаревић, Прип. I, 86); Ми [смо] пред сам рат добили готово *целоза* Горкога (Наша књиж. 1946, II, 394).

Чишав: Не би заиста ... с *чишавом* кожом прошли (Виловски, Из живота, 50); Кажу да чизмар ретко кад има *чишаве* чизме (Ј. Игњатовић, Дјела II, 14); У гимназији [је] добио на дар *чишаво* прољетно одијело (Новак, Тешки животи, 17).

Сасвим је разумљиво, што је услед ускости значења придева *чишав* број примера за њ знатно мањи него за *ццо*.

Чишав у истом значењу *ццо*: Догађа (се), да се гроздови ... с *чишавима* јагодама ... у комини налазе (Болић, Винарство, 134); И намећи унутра толико *чишави*[х] крушака колико стати може (Исти); Пут на ком ће да се уједини млађано — а ако Бог да — и *чишаво* Српство (Звекић, Низ припов., 121); А та нова кућа — грдосија! ... С лица само дужа но она пре *чишава* (И. Вукићевић, Људ. срце, 97); Не бих знао казати кад је ... стигла ... и показала се *чишава* мојим очима (Навор, Она сва сјајна, 47).

Један пример такве употребе придева *чишав* налазимо и код Вука у напомени уз једну песму у I књизи народних песама (1845 год., стр. 116). Та напомена гласи: „Мени се чини, да није *чишава* пјесма“. Овде *чишав* значи *пошљун*, *неокрњен*, тј. *ццо*. И ред речи је необичан (ради истицања). Међутим, данас би ипак било обичније: Мени се чини да пјесма није *цијела*.

Значајно је напоменути да придев *чишав* у наведеном значењу има поређење (читавији, најчитавији), а *ццо* га нема. Међутим, када *чишав* добије умерено значење, нема поређења.

Много већу пометњу у употреби ова два придева стварају њихова умерена значења, односно умерена значења

придева *чишав*, која су много чешће у употреби него оно наведено, основно. Почећемо с једним Вуковим примером који нам, поред тога што потврђује разлику у значењу између ова два придева, уједно указује и на то колико је било танано Вуково језичко осећање: С тијем тегобама он се мање борио за *цијело* вријеме својега владања: неколика мјесеца од *чишавијех* 10 година (Прав. совјет, 12): У истој реченици употребљени су *цео* и *чишав*, у различним значењима. За *цијело вријеме* значи „за све, неокрњено време његова владања“, „док је трајало његово владање“; дакле, показује дужину трајања нечега, а *чишавијех 10 година* значи да је то владање трајало дуго. Али они би могли бити међусобно замењени, а да се њихов смисао не измени.

Карактеристичну слику нејасности значења *чишав* даје нам следећа реченица из Вукових Нар. пословица (1849, стр. 354), уствари објашњење уз једну пословицу: Мјесто комада [дервиш] даде ђетету *чишаву* погачицу. На први поглед рекло би се да је Вук овде заменио *цео* са *чишав*. То би било у случају да се овде ради о обичној констатацији. Али треба имати на уму и друге моменте, нарочито реченични акценат. Из цитиране реченице (која је само део једне веће реченице) добија се утисак да дервиш није хтео да од погачице одломи комад, већ је детету дао *целу* погачицу. (Овде погачица значи „мала погача“, а не погача у данашњем смислу). Међутим, дервиш није хтео да да детету комад који је држао у руци и јео, него му је дао другу погачицу („Имајући у торби више колача, маши се у њу руком и мјесто комада...“). Он је детету дао *чишаву погачицу*, а не *чишаву* (тј. *целу*) погачицу (нагласак је на целој синтагми, а не само на атрибуту).

И у многим другим примерима у којима се на први поглед чини да би место *чишав* требало да стоји *цео* исти је случај. Напр.: Вода понесе кладе и *чишаве* јеле и борове (Вук, Посл., 241); Тумарала је *чишав дан* по шуми, али из ње никако није могла изаћи (Вук, Н. Пр., 1853, 168); Премда је Јаков имао *чишаву војску*, а Ђурчија само три момка (Вук, Даница 1828, 205); Има, бабо, *чишав месец* дана, како нисам сестрице видио (Вук, Н. пј. 2, 104). Док би се код првог при-

мера још могло помислити да би место *чишав* боље одговарало *цео*, иако *чишаве јеле* не значи целе, тј. потпуне, нетакнуте јеле, већ се жели да се истакне јачина водене бујице, — код осталих примера, уз малу анализу, видеће се да је *чишав* део синтагматске целине која има своје посебно значење: *чишав дан* значи (*врло*) *дуго*, исто тако и *чишав месец дана*, *чишаву војску* значи *много* и т. сл.

У неким примерима са придевом *чишав* није увек јасно да ли је употребљен ради истицања обима, величине, множине нечега, или у значењу *цео*. Такви су следећи примери: У *чишаво*ме српскоме језику нема једне ријечи да је против овога закона (Даничић, Рат за срп. ј. 24); У *чишавој* Европи, а ваљда и на *чишавом* свијету нема писма, које би... било боље од азбуке коју је Вук сложио (Маретић, Грам. и стил., 1899, стр. 16); Наста... сеоба *чишавих* народа (Ј. Бошковић, Писма о књиж. срп., 3). Да се задржимо само на ова три примера. Код сваког ћемо морати поставити питање: „Шта је писац хтео да рече?“ односно: „Да ли је мислио ово или оно?“ и покушаћемо да на постављено питање и одговоримо. Да ли је Даничић хтео да истакне безивузетачност закона о једначењу сугласника по звучности (на што се односи цитирана реченица), или је само желео да покаже распрострањеност тога закона у целом српском језику? У овом другом случају место *чишав* требало би рећи *цео*, али је мало вероватно да Даничић, ако би тако мислио, не би тако и написао. Слично је и с другим примером. Да је Маретић желео да каже да у Европи, одн. у свету узетом у целини, тј. у свих народа Европе, одн. света нема бољег писма, он би, вероватно, употребио придев *цео*. Зато је највероватније да му је био циљ истицање савршенства Вукове азбуке. Ј. Бошковић је у својој реченици свакако имао на уму врло велику сеобу, сеобу у којој су учествовале велике масе људи, а не сеобу свих људи који припадају народима који се селе, јер би се у овом другом случају морало рећи „сеоба целих народа“.

Слични наведенима били би и ови примери: У оном подруму има толико људи... да можеш населити *чишаво царство* (Вук, Н. Пр., 62); Треба изручити *чишав чабар* воде

на њега (Вл. Ђорђевић, Болн. служб. 75); Кад би се то хтјело управо описати... , ваљало би написати *чишав* велики *чланак* (Вук, Прав. совјет., 37). Само једна покварена... дуга *чишаво буре вина*... судовним направити може (Болић, Винарство II, 105); На патосу једне куће видели смо *чишаву бишку* од мозаика начињену (Љ. Ненадовић, Цел. д. XI, 88); *Чишава два људска кољена* не сјећаху се више (Ђалски, Љубав-лајт. Милића, 3); Натраг са мношвом за *чишавих* мојих *двадесет година* (Л. Лазаревић, Прип. II, 93); Бабе увртиле *чишаве бокоре* босиљка (Веселиновић, Сељанка, 129); *Чишави чојори* говеда (Исти, Слика II, 3). Иако на први поглед није јасно да ли је *чишав* добро употребљено или би било боље *цео*, анализом сваког примера доћи ћемо до закључка да је посреди истицање, појачавање нечега; *чишаво царство* употребљено је да би се истакло колико људи има у подруму; *чишав чабар* значи врло много; исто то значи и *чишаво буре*, *чишаве бокоре*, *чишави чојори*; *чишаву бишку* истиче величину мозаика; *чишавих двадесет година* и *чишава два људска кољена* показују дужи временски период и сл.

Међу последњим значењима придева *чишав* Даничић у РЈАк. даје ово: „каже се о чему да је читаво и онда кад није управо оно, него је као оно, готово или скоро оно“. У Рјечнику Ивековића и Броза ово значење има највише потврда, а како значења нису нијансирана, примери за ово значење помешани су са примерима за значење истицања, појачавања, у којима овај придев значи: *прави, истински, велики*. Судећи по томе што су у РЈАк. потврде за ово значење само из Вука и Даничића, оно је новије, али је данас најобичније. У Вукову, као и у савременом језику, срећемо га често: Ужице, у коме су се некакав Омер-ага и Бего Новљанин *чишаве* даје били начинили (Вук, Ист. и етн. сп. I, 51); Једни секу, једни мере, једни новце примају, људи раде, село *чишаво* (Вук, напр. 101); Шикља крв... у *чишавом* млазу (Вл. Ђорђевић, Болн. служб., 144); Отац [му] беше хаџија и... *чишав* светац у исламу (Шапч., Цел. д. IV, 235); До јесени *чишави* веорови (Веселиновић, Цел. д. VII, 20); Река... се разлива по пољима у *чишаво* море (Булић, — Вергилије, Енејида, 8); Милоје нарастао *чишав* дечурљак (Ж. О. Дачић, Да нам буде

боље, 27); Старинска задруга — *чишава* војска (Л. Лазаревић, Прип. I, 162); А је ли нарастао? — *Чишав* човек (Веселиновић, Цел. д. VII, 148); Јелка је... била *чишава*... редуша (Исти, Сабр. д. III, 106); То више није био њен мали другар... већ *чишав* човек (Ћосић, Пок. поље, 150); То је била *чишава* мала хорда што се отимала о поклоне (Андрић, Нове прип., 168) итд. И овде је *чишав* употребљено ради истицања, али је то истицање у смислу наведене Даничићеве дефиниције (тј. праве даије или готово као даије; није село али изгледа као право село; у правом млазу; готово светац; готово као море; прави дечурљак; толико их има да изгледају као војска; изгледа као одрастао човек; изгледала је као права редуша; није још човек али изгледа као човек; било их је толико да су изгледали као хорда итд.). Наиме, овде придев *чишав* има своје право атрибутоско значење, а у оним ранијим примерима, као што смо видели, *чишав* чини по значењу целину са именицом. Тамо је носилац значења именица, а *чишав* само појачава то значење, оно је ту да означи да је то у правом смислу оно што значи дотична именица.

Иако је у наведена два значења најчешће у употреби придев *чишав*, код неких писаца налазимо и примере са употребом *цео* у тим значењима. То потврђује да код њих, а и код многих других разлике између ова два придева, сем у основном значењу, нема. Ево неколико таквих примера: На граници њеној готово *цео* рат се отвори (Баталака, Ист. срп. уст. I, 138); Једва осамнаест година па већ *цео* човек (Ј. Игњатовић, Дјела II, 3); Као *цијела* вјечност вукли суми се часови у томе ишчекивању (Ђалски, Под ст. кров. 1912, 75); Баш сам мало прије дошао, кад *цијели* кијамет (С. Хусеинагаћ, Домовина, 14); Рузмарином се окитили, свираче воде, па *цело* чудо (М. Настасијевић, Из т. вилај., 9); Видивши на тргу *цијелу* чету пиљарица (Миј. Стојановић, Шала и збиља, 38) и сл.

Није мали број примера са придевом *цео* код којих се тек анализом може доћи до правог значења, различног од значења придева *чишав*. Да наведемо неколико: Они су *цело* лето... ударали на Србе (Вук, Ист. и етн.-сп. I, 30); Јутрос ти је *ц'јело* јутро била у бостану с Орловићем Павлом (Вук,

НП VII, 99); Који се за оних *целих* шест година једнако са Србима тукао (Вук, Милош Обреновић, 57). На *целом* пољу човечанске... радљивости (Ст. Новаковић, Ист. Карла XII, IV); Накупио *цео* нарамак [сувади] па унесе у кућу (Веселиновић, Цел. д. IV, 263); Ваљало је до подне... написати... један велики распис за *цео* двадесет и један округ (Л. Лазаковић, Прип. II, 269). *Цело лето*, *цело јутро* и *целих десет година* означавају време трајања нечега, тј. „док је трајало лето, јутро, десет година“, не истичући дуготрајност. Ово би било да је место *цео* употребљено *чишав*. На *целом* пољу указује на целину нечега, *цео нарамак* одређује количину, а *цео двадесет и један округ* показује да се мисли на све округе у земљи, којих је било двадесет и један. (Број *један* је и приморао писца да употреби *цео*, јер да није тога вероватно би употребио *сав* — за свих двадесет округа и сл).

Упоређење следећа два примера из народне поезије може лепо да нам послужи као потврда за разлику у значењу. Оба су из II књ. нар. пјесама: Има, бабо, *чишав* месец дана, Како нисам сестрице видио (стр. 168) и Ево данас *цео* месец дана, како стојим на краљеви врата (стр. 568). Код првог смо већ видели напред да *чишав месец дана* значи „врло дуго“, истиче се дужина трајања нечега, док други одређује количину, тачан број дана, што је још истакнуто прилогом *данас*.

Поред већ наведене Вукове напомене у I књ. нар. песама: Мени се чини да није *чишава* пјесма у истој књиви налазимо и овакву напомену: Ако је замоли, она му пјева *цијелу* пјесму (стр. 128). Дакле, не један део песме, већ целу, што само потврђује случајност употребе *чишав* у првом примеру.

Разлику у значењу ова два придева потврђују и нека посебна њихова значења. То је покрајинско *цело вино*, тј. чисто, без воде, и *цела вода*, тј. неначета („Замешује се водом обичном, само *целом*, тј. из неначета суда“ — М. Ђ. Милићевић, RЈАк.). Оба се ова значења своде на основно значење придева *цео*, а не могу бити замењена придевом *чишав*.

И значење које Вук даје у Рјечнику у примеру: Иди док си читав, — објашњавајући га са „док ти се није што

неповољно догодило“, а који по Вуку наводе и РЈАк. и Броз-Ивековићев речник, такође се равликује од значења у датим примерима. Да ли је ово значење истоветно са оним у наведеном примеру Виловског (за основно значење): Не би заиста... с читавом кожом прошли“? Како је пример сам по себи необичан, јасно је да *чишав* овде значи *здрав*, да се наслања на основно значење неподеран, непробушен. Исто је у основи значење и у примерима: Ако ли се пак *чишав* врнеш (Стерија, Драмат. сп. I, 119) и Радује се што је с војском *чишав* кући дошао (Дим. Поповић, Злат. с., 4). У њима *чишав*, и поред блискости у значењу не би могло да се замени са *цео*.

Према свему могло би се рећи да се *цео* равнитак значења ова два придева креће у правцу изједначења, претварање у праве синониме. Ако то још нису, они се данас надаве већ на том степену да је врло често немогуће равликовати њихова значења. Зато је и разумљиво што све чешће у истом *значењу* налазимо употребу и једног и другог придева¹⁾.

Св. Марковић

¹⁾ Исп. о овоме питању и белешку *Цео и чишав* у Одговору редакције (у НЈ, књ. I н. с., стр. 388—389).

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Предлози... који треба да оздраве фудбал.* — Два су значења глагола *оздравиши*: 1) „постати здрав“, 2) „учинити кога или што здравим“; прво је непрелазно, друго прелазно. Оба значења налазимо и код Вука и у Рјечнику Југослав. академије. Али треба имати на уму да су се значења многих речи од Вука до данас изменила, померила, а нека и потпуно изгубила. Такав је случај и с овим глаголом. Потврду за то даје нам баш Рјечник ЈАК. У њему је као прво дато прелазно значење, оно које је у Вукову рјечнику на другом месту. Број примера за ово значење је знатан, али су сви они из ранијих векова, ниједан из деветнаестог, што значи да је оно некад било живо, да су га писци често употребљавали, али је постепено нестајало из употребе, да га у савременом језику сасвим нестане. Напротив, за оно друго (у Рј. ЈАК.) значење, непрелазно, „постати здрав“, примери су из новијег језика, по један и из језика Вука и Даничића. И сам Вук је сматрао да прелазно значење, вероватно необично и за његово језичко осећање, треба и потврдити, па је навео стих из народне поезије „Мени ће је госпа *оздравиши*“. Оно прво значење, као само по себи разумљиво, Вук није потврђивао никаквим примером.

У савременом нашем језику прелазно значење „учинити кога или што здравим“ потпуно је преузео на себе глагол *излечиши*, а *оздравиши* је задржало само непрелазно значење. У горњој метафори ни употреба глагола *излечиши* не би била најсрећније решење, већ би се морало прибећи неком другом средству, било глаголској именици (*да доведу до оздрављења*), било употреби неке друге речи (*да среде прилике у фудбалу* и сл.)

Друга грешка, врло одомаћена у нашој штампи, јесте употреба речи *фудбал* у овом облику. Познато правило

нашег језика о једначењу сугласника по звучности овде је занемарено, а оно се исто тако односи и на речи страног порекла. Као што је, напр., једино правилно *ајсолушан* од лат. *absolutus* или *ајхезија* од лат. *adhaesio*, тако и енглеска реч *per football* може код нас гласити само *фудбал*, тим пре што су се њени саставни делови *foot* (нога) и *ball* (лопта) у нашој свести свели на један појам, који значи једну врсте игре.

2. *Требало је да будем уаишен.* — У преводима објављеним последњих година наилази се понекад на случајеве у којима преводилац или редактор превода (или обојица) на своју руку изврше неку „реформу“ која нити се слаже с правописом, нити је усвојена од наших књижевника.

Тако је у једном роману преведеном са енглеског, из кога је узета горња реченица, доследно спроведен принцип изостављања *x* у речима изведеним од речи *хајс*. Поред *уаишен* (стр. 518) у тој књизи налазимо и: *ајсане* (стр. 18), *ајсим* (488), *ајсеник* (490), *ајсанџије* (492), *ајшења* (492), *ајсанска* (501), *уаишени* (507) итд.

Истина је да је *x* глас који се отподавно на већем делу наше језичке територије не чује, али се то односи на разговорни језик, а то у овоме случају не вреди и за наш књижевни језик. Наш правопис се држи принципа који је поставио још Вук Караџић да се глас *x* пише онде где му је по етимологији место.

Реч *хајс* води порекло од арапске речи *habs*, дакле са *x* у почетку, које, према горњем принципу, треба писати и у нашој речи, као и у свим речима изведеним од ње.

2. *Кога се... сџарији Крушевчани сјећају.* — Имена становника најчешће се изводе од имена места наставком — *анин* (-јанин) за једину, одн. -ани (-јани) за множну са промењеним сугласником испред тога наставка (јотоване). Тако је становник Београда — Београђанин, Новог Сада — Новосађанин, Крагујевца — Крагујевчанин, Лесковца — Лесковчанин, Алексинца — Алексинчанин итд. Али иако се од велике већине места на *-ац* гради име становника на поминути начин, има случајева у којима се то чини на други начин. Становник Пожаревца, напр., није Пожаревчанин, као што бисмо према изнетом правилу очекивали, већ *Пожар-*

ревљанин, а становници Крушевца сами себе не зову Крушевчанима, већ *Крушевљанима*, па, како је код нас ушло у обичај и постало правило да се становници једног места зову тако онако је уобичајено у том месту, облик *Крушевљанин* свакако има првенство пред обликом *Крушевчанин*.

4. *Уместо десет шужиоштва основана су четири.* — Опште је познато правило нашег језика да уз бројеве два, три и четири именица стоји у облику генатива јд., а уз бројеве од пет па даље (изувев сложених са један до четири) у ген. мн. Именица *шужиоштво* гласи у ген. јд. *тужиоштва*, исти облик има и ном. — ак. мн., док се у ген. мн. број слогова повећава јављањем самогласника *а* у сугласничкој групи *штв*, у положају између *шт* на првом и *б* на другом месту. Тако добијамо облик ген. мн. *шужиоштва*, који треба да стоји и уз број десет.

Горња грешка је дошла вероватно отуд што се у наслову чланка из којег је горња реченица говори о четири *шужиоштва*, па је овај облик пренет и уз број десет. Зато реченица треба да гласи — Уместо десет основана су четири *шужиоштва*, или ако се именица употреби одмах иза броја *десет* — Уместо десет *шужиоштва* основана су четири.

Св. М.

5. *Кроз два прозора, не великих, види се море.* — Супротно од онога што имамо у непосредно претходној, 4-ој поуци, — овде је уз правилно употребљену именицу с бројем *два* узет придев у облику који захтева именица уз бројеве од *пет* навише, тј. у облику ген. множине. Поставља се питање зашто писац није употребио придев у падежном облику именице на коју се односи. Свакако зато што у његову излагању тај придев није тесно везан с именицом коју одређује, што је он тај придев накнадно унео да, као споредну, означи особину која се њиме казује. Да је писац хтео да каже како се кроз два не велика прозора види море, он би несумњиво придев употребио у облику у коме га ми овде дадосмо; али он у свести није то имао, већ је хтео да подређивање значаја и накнадно додавање односне особине некако јаче истакне, па је зато придеву дао друкчији

облик. То, међутим, није било потребно чинити. Место које је у реченици дао придеву, стављање придева иза именице и, поготову, његово одвајање запетама довољно истиче оно што је потребно било истаћи, а сам облик придева се морао употребити у облику именице коју одређује. И горња реченица исправно треба да гласи: Кроз два прозора, не велика, види се море.

6. *Кућа споља и изнушра, покуђе и алаши.* — У наших писаца, понекад и у оних на чији позитиван пример у језичком стваралаштву иначе указујемо, наилазимо на појаве које сеprotиве природи нашег језика и принципима савременог правописа. Једна од таквих појава је изговор и писање *ј* иза меких сугласника. Наш језик је из далеке прошлости наследио особину да се у њему иза меких сугласника глас *ј* доследно губи. И ту је особину сачувао до данашњег дана. У неким дијалектима нашим глас *ј* се још увек губи и иза оних сугласника који су давно изгубили умекшаност и постали тврди; губи се, дакле, и иза сугласника *ч, ж* и *ш*. Али у књижевном језику и у говорима који су у његовој основици иза тих сугласника се данас чува, а нестаје га једино иза данашњих меких сугласника, иза *љ, њ, ђ* и *ћ*. Из тога положаја овај глас се сигурно губи и у изговору књижевника код кога смо у горе датом примеру нашли *ј* написано иза сугласника *ћ*. Ипак га је он написао зато што му се облик речи *покуђе*, без *ј*, чинио у толикој мери измењен да се код њега постављало питање не значи ли она нешто друго а не оно што је њом хтео означити. Она, међутим, у томе једино правилном облику не може значити ништа друго већ *покућство, намештај*, како је то означено у Рјечнику Вука Караџића и у осталим познатим речницима нашег језика. Додуше, у Рјечнику ЈАК. поред *покуђе* и *покућство* налазимо и *покуђе*, које се тамо упућује на облик *покуђе*. Ово значи само да наш писац из кога смо узели пример није усамљен у писању ове речи са *ј* иза сугласника *ћ*. Али то, у исто време, говори да је баш зато и потребно указати на чињеницу да се глас *ј* губи иза умекшаних сугласника зато што се његови елементи већ садрже у овим гласовима и да реч *покуђе* треба писати само у овом облику, тј. у облику без *ј* иза сугласника *ћ*.

7. *Руководство* или *руководство*. — Једна ученица VIII р. гимназије ових дана се обратила Уредништву НЈ с питањем да ли је правилније говорити и писати *руководство* или *руководство*. Хтела је, вели, да се на правој месту о томе обавести јер се међу омладином, каже, често око тога воде препирке. Питање је, свакако, мало необично, — не по томе што се оно не би могло наметнути, него зато што ову реч у пракси не чујемо у облику са *ћ* испред наставка *-ство*. Ми, ипак, разумемо и зашто неко може помислити да би правилно било рећи *руководство*, као што се каже *вођство*. Али ваља знати, прво, да ова реч није сложена од *рука* и *вођство*, како би се неупућенима могло чинити и, друго, да у тој сложеници имамо нешто друкчије грађење речи. Реч *вођство* је саграђена од именице *вођа* (или од *вођ*) наставком *-ство*, као што се граде и друге неке колективне именице *радничтво*, рецимо, *сељаштво*, *студентство*, *учитељство* и сл. И реч *руководство* је такође колективна именица, потпуно истог значења; и она је изведена истим наставком, али не од именице *руковођа* (која је, да узгред нагласимо, изузетно ретка; ја се сећам те речи из Његошева стиха: Без кормила и без *руковође*, Луча I 3, а од наших речника је налазимо једино у Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангре: *руковођа* (т. *Leiter, Führer*), него од *руководилац*, а не додавањем наставка на пуну већ на окрњену основу *руковод-*. И *руковод+ство* сасвим правилно даје — *руководство*. А ова именица означава — одређени колектив руководилаца, као што именица *учитељство*, на пример, значи колектив учитеља.

С.

8. *Убрзо нађоше Јелу како слава, али већ сасвим укочена и помодрена*. — Глагол *помодрети* — *помодрим* спада у групу глагола који су у инфинитиву изведени од придева наставком *-ети* (*-џи*), а у презентској основи имају вокал *и*; ако су сложени с префиксом, свршеног су вида. На пример: *ослејети*, *-им* — постати слеп, *побелети*, *-им* — постати бео, *избледети*, *-им* — постати блед итд.; такво је и *помодрети*, *-им* — постати модар. Њима се казује стање, одн. добивање

новог стања; дакле, по прелазности глаголског значења, они су, непрелазни, и као такви не могу имати трпног придева. Зато у горњој реченици погрешно стоји од *помодреши* — *помодрена* место облика радног глаголског придева *помодрела*, који се, од оваквих и сличних глагола, понаша као прави придев — кад значи сталну особину. Писац се овде свакако повео за исправним напоредним обликом *укочена* (од прелазног гл. *укочиши*), јер у истој причи, даље, има правилно „по помодрелим удовима и лицу“.

9. *Стојанов засеок није се уошшише видео.* — Овде је неправилан именички облик *засеок*. Ова реч претставља сложеницу нарочите врсте: састављена је од израза који има предлог *за* с именичким општим делом *сел-* и наставка *-ак* који тај израз уобличава, пошто се њиме обележава ново значење, одн. нов појам (код Вука у Рјечнику *заселак* значи: „ein Dorf das zu einem andern gehört“) Према томе, номинатив јединине гласи *заселак*. У другим падежима, осим генитива множине, ова именица има *о м. л* — у вези са испадањем тзв. непостојаног *а* и према старом гласовном закону нашега језика *о* претварању *л у о* на крају слога; дакле: *засеока, засеоку, засеоком, засеоци, засеоцима*; генитив множ., где се непостојано *а* опет појављује, има облик *заселака*. Као што се види, облици ове именице чине потпуну паралелу са облицима оних именица на *лац* код којих је заступљена поменута гласовна промена (*просилац — просиоца, руководиоца — руководиоца...* и др.). И као што се код њих често погрешно преноси *о* из осталих падежа и у ном. једн. (*просиоц, руководиоц*), преноси се оно и код именице *заселак*, што је дало облик *засеок* у горњој реченици, коју је написао један наш познати приповедач, чија се дела иначе одликују и чистим, лепим језиком. За ову именицу треба рећи и то да може имати падежне облике и са *л* на крају слога: у Правопису А. Белића (1934 год.) стоји, поред ген. јд. *засеока*, међу заградама *заселка*, а у Српско-хрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге овај је облик чак на првом месту, испред *засеока*. То су њени дублети у облицима падежа.

Б. М.

Наш језик излази месечно у свескама од 2 до 3 табака или један-
пуш у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; десет, односно пет
свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слаш
Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора,
Семинар за лингвистику, Филов. факултет, Београд.

Научна књига или старија (предрашна) годишња **Нашег језика**
(од год. II—VII и год. VIII св. 1) која се могу добити по цени од 50
дин. свака година, свеска 5 дин.

1
НАШ ЈЕЗИК

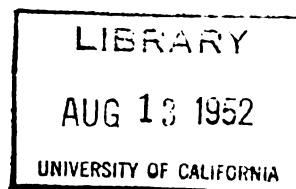
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 7-8

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : За добар књижевни језик	223
2. <i>М. Шевановић</i> : Неки акценатски дублети	226
3. <i>Б. Милановић</i> : Облик заисних падежа деминутивних именица на <i>-це</i>	242
4. <i>В. М. Мићовић</i> : О неким стручним називима	259
5. <i>Св. Предић</i> : Италијан — Талијан	267
6. <i>Иван Поповић</i> : Инструментал именица женског рода на сугласник	270
7. Језичке поуке	280

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Рибна

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књигевезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига III

Нова серија

Св. 7—8

ЗА ДОБАР КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Колебао сам се да ли и са овога места¹⁾ да проговорим о великој потреби неговања и чувања нашег језика. Колебао сам се из страха да не заузем, макар и за тренутак, ово драгоцено место, које је толико потребно за многа насушна питања нашег живота. Па ипак то чиним јер сам уверен да он то заслужује са многих разлога. Зар у њему није оличено оно што је најдубље и најлепше у нашим народима: дивна, звучна и живописна реч њихова, израз свега унутрашњег живота!

Када је један од добрих књижевника наших и добро прочитао оно што је написао, пришао ми је један од истакнутих интелектуалаца наших, одличан зналац страних језика за које је сматрао да не треба ништа пропустити да се савладају до крајњих танчина, — и рекао ми: „Никад нисам мислио да је наш језик тако леп!“

„Још је знатно лепши него што и сад замишљате, одговорио сам му, што ћете лако видети ако чешће послушнете како људи из народа говоре или ако вам пође за руком да свој језик учините предметом својих посматрања и тако га у себи критички пратите“...

Али узалуд су све похвале нашем језику, које долазе са најразличнијих страна и по којима он иде међу најлепше језике света, ако допустимо да га разграђује свако онако како му на памет падне. Они у којима живи наш књижевни језик својим пуним животом осећају добро све недостатке који се јављају и у писменом и у говорном језику и писаца наших, и већих и мањих, и код оних који су дужни да упућују

¹⁾ Борба, XVII, 101, понедељак, 28 април 1952.

стално нашој јавности књижевну, уметничку реч и код оних којих је дужност да подижу нова поколења у школама, малим и великим. Па јесу ли онда штогод стварно предузели да се томе на пут стане? Свакодневно читамо разбарушене чланке са произвољним језиком и стилем, а не без знакова да би се и једно и друго са мало труда и добре воље могло поправити, и не протестујемо, не тражимо да се такве ствари не објављују док се не уреде. Међутим, оне су заразне јер тиме што су објављене добивају привидни карактер нечег општепримљеног или општеодобреног. А ако су везане за какво крупније име, опасност је још већа.

Наш књижевни језик, сав на народној основици, остао је стално у непосредном додиру са народним језиком; из њега он црпи стално свеже сокове, али не тако да се сматра јединим извором његовим: и књижевници и претставници наше културе претстављају народ често у његовим изванредним примерцима, па зато и они имају и дужности и право на властито стваралаштво у области књижевног језика. Јер и они стварају, када су искрени и природни, по оном унутрашњем гласу који из дубина народних долази и који је глас целине.

Али и књижевни језик има својих особина које су заједничке за све писце и које се обићи или мимоћи не могу. Пред њима су претставници наше књиге сви једнаки. Они су дужни да иду за оним путоказима који су некад значили револуцију, а данас значе само даљи развитак онога што је наша стварна револуција донела: напредни развитак наших народа. То је не само јединство књижевног језика него и јединство у љубави према њему, јединство у прихватању његових основних особина и неговању њихову. То никога у слободном језичком стварању неће ограничавати, већ ако има снаге у себи, упућиваће га на све веће развијање његових правих, животворних моћи.

Наше поколење и она која ће за њим доћи имаће читав низ животних питања нашег књижевног језика која ће сам културни развитак стављати пред њих. Ја их овде данас намерно не додирујем. Ја сам хтео само да истакнем да они који за јавност пишу и говоре не треба никад да забораве

да су, на првом месту, они чувари правилности и лепоте књижевног језика, стални ствараоци његових нових изражајних могућности. Истина, најважније је да писци имају шта да кажу своме народу, да им је добра садржина дела; али тако исто је важно и како ће они ту садржину изнети. Пред правилно схваћеном културом једнога народа, њени ће захтеви бити задовољени потпуно тек онда када буде задовољено и једно и друго.

А. Белић

НЕКИ АКЦЕНАТСКИ ДУБЛЕТИ

Питање практичног савлађивања акцента један је од језичких проблема пред којим се највише осећају беспомоћним скоро сви они што из средине у којој су поникли и у којој су дуже живели нису понели добар акценат. Готово је опште мишљење да се наш акценат не може савладати и научити, па се ретко ко систематски прихвата овога задатка. Ни у школама за опште образовање, где се изводи настава матерњег језика, на акценат се не обраћа скоро никаква пажња; и овде се сматра да би време посвећено учењу акцента било изгубљено, пошто се верује да видних практичних резултата у томе ни у школама није могуће постићи. Такво је схватање, међутим, и врло штетно и сасвим погрешно. Иако нико не спори, и не може спорити, да је питање акцената нашег језика и њихова практичног савлађивања доиста сложено, исто је тако несумњиво да је оно апсолутно савладљиво. Само му наравно, ваља поклонити много више пажње него што му се досад поклањало, и систематскије треба радити на његову савлађивању. А иако је наш задатак (и то више наш него ма чији) да разбијамо ову заблуду и да тражимо путеве за упрошћавање метода за практично упознавање акцената, — ја сада овде о томе не мислим даље говорити, већ сам хтео да се задржим на неколико „спорних“ акцената нашег књижевног језика.

И код људи који имају врло добар изговор није тешко запазити разлике у акценту извесних категорија речи. У појединим крајевима и појединим местима наше земље, а каткад и у једноме истоме месту, чак и лица која у свему другоме говоре потпуно једнаким језиком, без икаквих других разлика, у више случајева се разликују по акценту. Зато се и код оних што су свесни значаја доброг акцента за лепоту говорног књижевног језика, па и код самих језичких стручњака,

поставља питање којему од тих акцената треба дати преимућство и чиме се ваља руководити да би се доказало који је од више акцената бољи: историскограматичким моментом или већом распрострањеношћу једнога од „спорних“ акцената, постојањем тога акцента у овоме или ономе говору с основицом књижевног језика, тиме што је забележен баш у овоме језику (мислим код Вука Караџића) или, можда, у књижевном изговору треба допустити и више напоредних акцената.

Досада је, природно, за норму књижевног језика у говору узиман акценат који је забележен у Вукову Рјечнику а обрађен у акценатским студијама Ђ. Даничића. Природно, кажем, јер се и у другим областима нормом књижевног језика сматра оно што је у Вуковим и Даничићевим делима добило свој облик. Али се ипак мора признати да се на акценат у овоме погледу може и друкчије гледати. Док се сви други утврђени облици језика кроз књигу и културни живот уопште примају и у срединама с друкчијим језичким особинама, — акценат је каткад до данас и у нашим највећим културним центрима остао различит од Вукова и Даничићева акцента. А у извесним, додуше ређим, случајевима овај последњи акценат је и скоро потпуно већ нестао зато што је, с једне стране, и у језику све подложно променама и што се, с друге стране, акценат код нас, како у почетку нагласисмо, никада није систематски учио и нарочито неговао, па у тим условима свуда већином преовлађује локални акценат. И то је учинило да се у више случајева, баш с позивом на Вукове језичке принципе, почиње ако не изрично устајати против неких његових акцената а оно свакако указивати на оправданост отступања (разуме се у тим случајевима) од норме коју је, према Вукову акценту, утврдио Ђ. Даничић, односно на потребу ревизије те норме.

Д-р Ср. Живковић у *Пишањима савременог књижевног језика* (год. III, књ. II, св. 1, стр. 30, Сарајево 1951) између осталог наже: да није наишао на човека, па чак ни на стручњака, који зависне падеже именице *соко* изговара с акцентом какав је обележен у речницима и граматикама, другим речима, какав је код Вука и Даничића; да се многи противе акцентима: *учи.мо, плетёше, идемо, имамо, ... другóви* → и сматрају да

су ово, вероватно, Даничићеви, бачвански акценти; да се замера изговору именице *млинарица* с акцентом именица *џастџирица* и *говедарица* зато што се говори *млинарица*. Даље се он пита да ли су бољи облици *лијџекови* и *вијџекови* или: *љџекови* и *вјџекови*, што значи да се поставља питање да ли ове две речи у екавском изговору у множини имају дугоузлазни или краткосилазни акценат на првоме слогу (*лекови* и *векови* или *лџекови* и *вџекови*).

Ј. Вуковић у истој броју истог часописа такође наводи низ случајева који намећу иста или слична питања: није ли Вук-Даничићев акценат у њима ограничен на одвећ узану територију, односно не би ли ља културне центре који се налазе у говорним областима где је овај акценат непознат било допуштено, у позоришту на пример, употребљавати акценат који је иначе уопштен на великом простору читавих говорних области нашег језика. Вуковић, разуме се, врло опрезно ово истиче као проблем који намеће потребу да се о њему расправља, да се што пре приступи његову решавању. Сем тога он у неким случајевима даје и своје одређено мишљење о овим питањима. В. се пита којем од више различитих акцената дати првенство, Вукову акценту: *доћи*, *наћи*, *поћи*, *шрџшти*, *вући*, *умрџшти*, *исџећи*, *изрџећи*, *намаћи*, *измаћи* или акценту западних новоштокавских области: *дџи*, *наџи*, *поџи*, *шрџшти*, *вуџи*, *умрџшти*, *исџећи*, *намаџи*, *измаџи*; акценту североисточних крајева: *чиџамо*, *гласамо*, *седџмо*, *зовџмо*, *печџмо*, који је необичан на читавој западној територији књижевне акцентуације, на којој се акценат 1 и 2 л. множине ових глагола изједначио с осталим лицима презента, те се изговара: *чиџамо* (и *чиџаџте*) *гласамо*, *сјџџмо*, *зџвџмо* и *пџчџмо* (као *чиџаџм*, *чиџаџш*, *чиџаџ* и *чиџаџу*); Вукову акценту облика ген. мн. именица м. рода: *бреџџџа*, *синџџа*, *случајџџа*, *градџџа*, *голубџџа*, *праменџџа* или акценту осталих падежа ових именица: *бреџџџа*, *синџџа*, *случајџџа*, *градџџа*, *гџлубџџа* и *пџраменџџа*, који све више осваја и источне и западне говорне области нашег језика. Према Вуковићевој мишљењу било би потребно утврдити и колико су широко распрострањени Вукови облици личних заменица с узлазним акцентом на првом слогу, а у којим све говорима у тим облицима имамо силазне акценте и њихово преношење

на предлоге. И најзад, Вуковић се пита колико су оправдани захтеви досадашњих наших граматика према којима се силазни акценти с првог слога речи морају преносити на проклитике. У вези са системом акцента књижевног језика даој у мојој Граматици за више разреде гимназије (издатој 1951 у Београду) мени је неколико људи које овај проблем занима поставило више карактеристичних питања: један пита зашто међу једносложним именицама м. рода које у облицима множине имају дуге узлазне акценте на првоме слогу нисам [поред осталих навео и примере: *радови* и *низови*, него се има утисак да је у њих акценат као у примерима: *брѣгови*, *грѣдови*, *сѣнови* и сл.; други кажу да је у њихову говору у ген. мн. именице *сѣдло* дугоузлазни акценат на претпоследњем (*сѣдлѣ*), а не, како Даничић мисли, краткосилазни на првом слогу (*сѣдлѣ*); више њих тврди да се Вукови акценти у облику локатива једине: *у догађају*, *по договору*, *у погледу*, *у младости* и слични више нигде не чују; да су Вукови акценти у примерима: *вѣсину*, *дубину*, *дужину*, *рудину*, *срдмошу*, *сѣдноћу* и *ширину* одвећ ретки и да наведене именице скоро редовно у свим падежима, па и у акузативу једине (као год и у ном. и ак. мн.), место овога имају краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу (*вѣсѣну*, *дубѣну*, *дужѣну* итд.). А многи од оних што се питањем акцента у пракси баве примећују зашто се не води рачуна о чињеници што се свуда, ама баш свуда, у Србији и Војводини имперфекат акценатом слаже са инфинитивом, а не с презентом, како се то у неким нашим грама- тикама каже.

У вези с губљењем дужина, које све више осваја, нарочито источне говорне области нашег језика, у прошлој години објављена су и 2—3 написа у којима се настојало доказати не само да се дужине у нашој средини губе, што је свакако тачно, него чак и то да оне не одговарају духу времена и темпу живота и рада који „немају времена за развлачење“, — умало да дужине нису оглашене за непријатеља нашег социјалистичког развитака, што је, разуме се, потпуна бесмислица. И најзад, недавно смо чули и мишљење према коме нам стање акцента у нашим културним центрима налаже да отступимо и од основних принципа четвороакценатске

системе, па да допустимо и сувише слободну употребу свих акцената нашег језика на било коме слогу (в. чланак Н. Рончевића у Хрватском колу 4, 1950, стр. 736—740).

Зато што, с једне стране, и наше културне центре све више захвата талас нехата према акценту и што се тај нехат потхрањује из дијалеката са старијом акценуацијом, у којима силазни акценти стоје на било којем слогу, па и на последњем, — таква теорија би могла наићи на плодно тло. — Проф. А. Белић у чланку *Из новије акценуације I* (Наш језик књ. II н. с., стр. 227—237) објаснио је ову акценатску појаву у нашем савременом језику и довољно образложио неприхватљивост предлога за допуштање апсолутне слободе акцента у књижевном језику, која би нарушавала и основне особине четвороакценатске системе: да силазни акценти могу стајати само на једносложним и на првом слогу вишесложних речи, а улазни акценти на било коме слогу вишесложних речи сем последњег. И после тога је непотребно ма шта више о овоме говорити.

Исто тако је проф. Белић, у последњој св. II, књ. III, а у чланку са истим насловом (стр. 149—153) говорио о значају чувања дужина за природу наших акцената. Он каже да „и дужине исто онако као и четири наша мелодична акцента служе лепоти и фонетској изразитости нашег језика“, а не претстављају произвољно развлачење гласова у речима, како се каткад скроз погрешно мисли (стр. 152). И зато, свакако дужине нарочито треба неговати, тим пре што су оне и данас лепо сачувана особина неких говора наших језичких области које чине ужу основицу књижевног језика. А Белић тим, разуме се, не пориче потребу за испитивањем стања дужина у народним говорима, већ је, напротив, истиче, па допушта и могућност друкчијег односа према дужинама у књижевном језику уколико би га резултати испитивања наметали. Али се сада још „док не буде целокупна акценатска територија добро испитана“ не могу давати за њих никаква нова општа правила (стр. 151).

Проф. Белић се у овоме своме чланку задржава и на једноме од оних неколико напред наведених случајева „спорног“ акцента, на двојакном акценту облика 1 и 2 л. мн.: *плешѐмо*, *плешѐше* и *плешѐмо*, *плешѐше*, од којих је први старији, исто-

рискограматички правилнији, а други добивен аналогично према акценту осталих облика и, можда, постао распрострањенији у народним говорима. Зато, иако до детаљног испитивања географије наших акцената Вуков и Даничићев акценат препоручује за норму говорног књижевног језика, он допушта и напоредну употребу у оваквим случајевима, све донде докле се на основу употребе у већине народа не нормализује као дефинитивни облик један или други. Он, штавише, сматра да би се понеком акценту, „уз преузимање одговорности, могло дати преимућство“ над Вуковим акцентом ако је очигледно „да је Вуково бележење уског круга“, у коме случају се ипак поред овога мора наводити и Вуков акценат. Овим је Белић дао и начелно решење проблема. Али је питање да ли се и у свим горе наведеним и сличним случајевима може применити то начело, може ли се у свима њима допустити напоредна употреба више акцената или у некоме од њих распрострањенији акценат и претпоставити ономе који је забележен код Вука Караџића. Ову ширину погледа проф. Белића треба правилно схватити и строго водити рачуна о ономе његовоме „уз преузимање одговорности“ и о његову захтеву да „тачност мора бити и објективно утврђена на простору акцентуације говора који су у основици књижевног језика“ (в. стр. 151). Баш зато се ово начело не би могло применити на све овде изнете случајеве.

1. а) Не може се подједнако гледати ни на све облике 1 и 2 л. мн. презента који се употребљавају с акцентом и на првом и на крајњем слогу основе. Међу овима има и таквих за које и Даничић допушта оба ова акцената. Тако за глаголе типа *плѐсти* — *плѐшем* Даничић каже: „У садашњем вр. у 1 и 2 лицу мн. може се акценат и замијенити тако да отпадне с првога слога (значи да тај акценат и у ова два облика може остати на истоме слогу — М. С.) па други слог добије, н. п. *печѐмо*, *печѐше*, *плѐшемо*, *плѐшеше*“... (Српски акценати, Београд 1925, стр. 95);

б) *идѐмо* се, истина, у неким говорима нашег језика употребљава с овде означеним акцентом, али су то већином говори који у 1 л. ј. презента имају узлазни акценат на првом, односно силазни на крајњем слогу основе. Међутим,

у већини млађих новоштокавских говора, па и у Рјечнику В. Караџића, дакако и у Српским акцентима Ђ. Даничића, акценат презента је: *ѝдѝм, ѝдѝш, ѝдѝ*, па, *разуме се, и ѝдѝмо, ѝдѝше, ѝду*), и друкчији акценат за говорни књижевни језик, по нашем мишљењу, не долази у обзир;

в) *имáмо* се такође нешто ређе употребљава с акцентом какав овде обележисмо зато што у извесним говорима (у већини црногорских, напр.) који иначе у 1 и 2 л. презента множине имају акценат на наставку — глагол *ѝмáши* у свим облицима презента има на првome слогу краткосилазни акценат (а не краткоулазни), дакле: *ѝмáм, ѝмáш, ѝмá, ѝмáмо, ѝмáше*. Али, по моме мишљењу, ово не иде у прилог допуштању напоредне употребе облика 1 и 2 л. мн. — *имáмо* и *ѝмáмо*, јер би претставници оног трећег акцента у овоме случају имали право да траже равноправност и за свој акценат.

г) Што се тиче примера акцента ових облика презента од осталих овде наведених глагола: *гласáмо* (и *гласáше*), *чишáмо, зовѝмо, учѝмо* и *седѝмо* — они се употребљавају напореда са: *гласáмо, чишáмо, зовѝмо, учѝмо, седѝмо* и у истим говорним областима, често у истим местима, па у тим местима и иста лица изговарају каткад ове облике и са једним и са другим акцентом. Ипак мислим да у више области с говорима који чине најужу основицу књижевног језика преовлађује Вуков, тј. први акценат; њега у источној говорној области употребљавају и сви они који иначе пазе на свој изговор, а тај акценат је познат и неким говорима даље на југозападу. И све то скупа му, по моме мишљењу, даје преимућство над оним другим акцентом.

2. У генитиву множ. именица м. рода са силазним акцентом на првом слогу — поред улазног (дакако другог) акцента на крајњем слогу основе, као у примерима: *брегóвā, градóвā, другóвā, синóвā, голубóвā, ѝраменóвā, случајевā* итд. у многим народним говорима употребљава се акценат осталих падежа: *брѝгóвā, грáдóвā, дрѝгóвā, сáнóвā, гдлубóвā, ѝрáменóвā, слѝчáјевā*. Ово је један од бројних случајева упрошћавања акцента једначењем једних облика с другима, које се све више шири и у најновијим говорима нашег језика, а

среће се често и у нашим културним центрима. Према данашњем стању једног и другог акцената, може се наслутити да ће облик с првим акцентом бивати све ређи и ређи. Али је тај, по Вуку и Даничићу, једино књижевни акценат још увек обичнији у већини од оних говора који чине најужу основицу књижевног језика.

3. Вук је, према Даничићу, знао да од једносложних именица м. рода силазни акценат облика једнине у множини мењају у улазни само: *валови*, *грбzdови*, *делови*, *жуљеви*, *Друшови* и *Љужеви*. К овима Даничић додаје још петнаестак именица с том особином акцената (в. Српски акценати, стр. 20 и 21). Али и поред тих, у неким говорима нашег језика има још покоја именица овога типа с истим акцентом у облицима множине. У северозападној Србији с тим акцентом се изговарају између осталих и *низови* и *радови*. Поред акцената какав је означен код Вука ове именице могу, дакле, у облицима множине имати не само краткосилазни већ и дугоузлазни акценат на првом слогу, уколико је несумњиво да се оне с тим акцентом употребљавају у народним говорима. Према томе би излазило да се у књижевном језику јекавског изговора могу напоредо употребљавати облици именица: *вијёкови*, *лијёкови* и *вјёкови*, *љёкови*, јер су и једни и други ови облици, како је напред речено, познати у народу. За ово говори и различан акценат облика множине од именице *вёк* код Вука и Даничића, јер је Даничић (на мало пре означеном месту) наводи међу онима за које му се чини да имају дуги узлазни акценат на првом слогу облика множине, а које Вук није означио као такве. Множина именице *лёк* (*лијек*) у књижевном језику јекавског изговора требало би да гласи једино *лијёкови* (према екавском *лёкови*), јер ова реч (по Вуку и Даничићу) припада акценатском типу именица које силазни акценат ном. једнине у свим осталим падежима, па и у ном. множине, мењају у узлазни.

4. Неслагање Вука и Даничића у питању акцената ген. мн. именице *сёдло* можда се заснива на разлици која је код њих постојала при изговору тога облика. Али је вероватније да је оно потекло отуда што је Даничић мислио да и ова именица као именице *рёбро* и *бёдро*, с којима је иначе истога

типа, пошто га као ове у ном. мн. мења у ", треба да и у генитиву има *седала* (као: *ребарā*, према *ребра*, и *бедрā*, према *бедра* (Српски акценти, стр. 63). Очевидно је, међутим, да је обичнији акценат овога облика именице *седло* какав је означен у Вукову речнику — *седала*. Али је исто тако тачно да има више наших говора у којима и остале именице истог облика и истог акценатског типа у ген. множ., за разлику од Вукова, имају дуги узлазни акценат на претпоследњем слогу: *бедара*, *ребара*, према Вукову: *бедрā*, *ребарā* (в. Српски дијалектолошки зборник књ. III, стр. 49 и 133 и књ. X, стр. 107 и 247). А у некима од тих говора (потврду имамо за говоре северозападног Санџака и неке црногорске говоре, ДЗ III, стр. 133 и X, стр. 107) и акценат ном. мн. се разликује од Вукова и Даничићева акцента. Ипак, на основу онога што нам је познато из досад испитаних говора, не би се одређено могло рећи какав акценат је у појединим облицима ових именица најраспрострањенији, па је зато најисправније држати се Вукова акцента у њима.

5. Ја не бих рекао да се именица *соко* тако ретко чује с кратким узлазним акцентом на средњем слогу зависних падежа. Она се, истина, у Београду, а већином и у Србији уопште, најчешће изговара с акцентом на првом слогу тих падежа. Али понеки од досад испитиваних говора наше централне језичке области, између осталих црногорски говори, источнохерцеговачки и неки говори западне Србије (познато нам је за поцерски), потврђују акценат какав је забележен код Вука и какав ће се несумњиво наћи и у још коме од говора нашег језика. А и у тим се говорима чује и онај други акценат, па је ово двојство акцента те речи допуштено и у књижевном језику.¹

6. Именицу *млињарица* и Вук Караџић је навео с овим акцентом; с тим акцентом се она изговара у више народних говора, па, према томе, нема разлога да се даје првенство изговору ове именице с краткосилазним акцентом на првом слогу. Али треба додати да је потпуно разумљив и акценат *млињарица*, који је такође обичан у употреби. Указивање на

¹) У Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангрџе, ова именица је и дата с оба акцента.

акценат именица: *пастѝрица* и *говед̀арица* не може нам дати за право да овакав акценат и код именице *млинд̀рица* претпостављамо ономе другоме, јер је различан акценат и у основних именица од којих се изводе ове две, на једној, и именица *млинарица*, на другој страни; *говед̀арица*, *пастѝрица*, као и: *овч̀арица*, *кайѝш̀аница*, *мај̀дрица* изведене су непосредно од именица: *говед̀ар*, *пастѝр*, *овч̀ар*, *кайѝш̀ан* и *мај̀ор*, тј. од именица м. р. с кратким узлазним акцентом на претпоследњем и дужином на последњем слогу. Међутим, у случајевима где се, и по значењу и по начину образовања, исте овакве именице изводе од именица м. рода са силазним акцентом на првом слогу, као *ку̀варица* од *ку̀вар*, *сд̀барица* од *сд̀бар* — оне, како видимо, имају акценат основних именица, тј. кратки силазни, дакако на првом слогу. Према томе је потпуно разумљив такав акценат и код изведене именице *млѝнарица* (према основној *млѝнар*), па је зато, иако је у нашим речницима дата само с краткоузлазним акцентом на средњем слогу, можемо убројити у речи с двојаким акцентом.

7. Стари акценат акуз. једн. (и ном. — ак. мн.) какав је код Вука означен у примерима: *вѝсину*, *ду̀бину*, *ду̀жину*, *ру̀дину*, *срд̀мошу*, *стѝд̀ноћу* и *шѝрину*, којима Даничић додаје још и: *бр̀зину*, *вр̀ћину*, *дл̀љину*, *жѝвину*, *лѝдину*, *лѝпошу*, *рѝвину*, *чѝстоћу*, — данас се у нашој средини доста ретко може чути. И с разлогом се питамо није ли га већ у Вуково време био потиснуо акценат осталих падежа ових именица, тј. краткоузлазни акценат на претпоследњем слогу, с којим се данас скоро искључиво изговара ак. ј., као и ном. и ак. множине (*вѝсину* — *вѝсине*, *ду̀бину* — *ду̀бине* и — све остале само с њим). Баш чињеница што је Вук само неке од њих навео с друкчијим акцентом у акузативу говори да су се оне друге већ тада и у овоме падежу изговарале с акцентом осталих облика. Даничић је те друге могао чути и чуо их је, а као Новосађанин имао и у своме сопственом изговору, са силазним акцентом на првоме слогу акузатива; овај се акценат, само овај или напореда са оним другим, и данас чује у бачким говорима. А и у неким другим нашим крајевима, у северозападној Црној Гори и северозападном Санцаку (в. Срп. диј. зб. III, 47 и 139 и X, 234) и у Поцерини (Библ. Јужносл.

филолога књ. 1, стр. 5 и 6) још увек се употребљавају наведени примери и са силазним акцентом на првом слогу ак. једн. (и ном. и ак. мн.). И зато се, мада се у говору културних центара и у већини народних говора овакав акценат више не чује, он још не може огласити за некњижевни, као што би било неоправдано захтевати и да се у књижевном језику једино овај акценат употребљава.

8. Скоро на исти начин се мора гледати на акценат облика: у *догађају*, по *договору*, по *наговору*, у *разговору* и сл., који се у културним центрима, а и ван њих у народу по многим нашим крајевима, врло ретко чују. Да ли је распрострањеност таквог акцента у лок. једн. м. рода именица овога типа и у Вуково време била ограничена као данас — ми то не знамо поуздано. Овај акценат је онда, по свему судећи, био нешто распрострањенији. Па ипак се намеће претпоставка да је његово постепено ишчезавање резултат недовољно широке распрострањености и пре 100 година, када су га Вук и Даничић обележили у II издању Српског рјечника. А свакако се једначење акцента лок. једн. с акцентом осталих падежа овде вршило не само зато што је у природи језика да се једни његови облици (обично малобројнији) свим својим особинама, уколико немају диференцијални карактер, једначе с другим облицима него и због тога што нема ни једног акценатског типа именица м. рода код којих би се у свим примерима облик лок. једн. по акценту разликовао од осталих падежа.

Посебан акценат овога облика, као у горе означеним примерима, најчешћи је у једносложним именицама са силазним акцентом осталих падежа, али, како је одвећ познато, оне од њих што означавају штогод живо не знају за разлику у акценту између облика локатива и других падежа. Затим, двосложне именице м. рода са кратким силазним акцентом на првом слогу такође у лок. једн. имају узлазни акценат на претпоследњем. Али од ових не ни све оне што означавају нешто неживо; према примерима: у *амбáру*, у *дувáру*, по *облику*, на *оџрэзу*, у *случáју*, на *салáшу*, — свуда само: на *лѣшнѣку* (као *лѣшнѣк*, *лѣшнѣка*...), у *пѣздрѣву*, на *дбручу*, у *пѣшсмѣху*, у *рѣбњáку* итд. Па очевидно и у великом броју од

оних примера за које Даничић мисли да се акцентом лок. једн. разликују од осталих падежа, данас свугде имамо у свим падежима исти акценат. Најзад од тросложних именица са " на првом слогу и дужином на крају Даничић (в. Српски акценати, стр. 47) наводи само: *дѡгађај*, *ѡбичај*, *пѡрођај*, *дѡговѡр*, *нѡговѡр* и *рѡзговѡр* као примере код којих је акценат (разуме се, узлазни) у лок. ј. на крајњем слогу основе. Остале вишесложне именице м. р. овог акценатског типа, којих има велики број, не знају ни за какву разлику у акценту појединих падежних облика; и у локативу једн. код њих је силазни акценат на првом слогу. Зато је потпуно разумљиво што се и ово неколико примера по тој особини све више једначи с осталим именицама одговарајућег акценатског типа. А као у вишесложних, тако се и у двосложних именица локатив једнине, истина у мањој мери, једначи с осталим падежима. И уопште су данас, сем у једносложних речи, у разговорном језику све ређи примери с посебним акцентом локатива једнине, мада је такав акценат опет скоро уопштен у неким случајевима. [Лок. једн. именице *пѡглѡд*, напр., у прилошком изразу — *у шѡм пѡглѡду*, који значи: „с те стране гледајући“, „што се тиче тога“, обично се изговара с акцентом какав је овде означен; међутим, када се ова именица употребљава у њеном основном значењу, акценат је и у локативу једн. као у свим осталим падежима; каже се само: *У њеноме пѡглѡду* запазили смо нешто необично, а не — у њеном *пѡглѡду*... Тако исто, рећи ће се: *У младѡсти* је лутао по свету, али: То је објављено у *Младѡсти* (часопису) за 1950 годину].

Лок. једн. вишесложних именица м. рода с узлазним акцентом на претпоследњем слогу забележен је у говорима северозападне Црне Горе (в. Дијал. зборник X, 224) у примерима: *у разговѡру*, *по уговѡру* (поред — *по ѡговѡру*) и *по договѡру* (поред — *по дѡговѡру*); у пљеваљском (Диј. зб. III, 131) на *пѡрођају* и у поцерском говору у северозападној Србији (Библиотека Јужносл. филолога I, стр. 30) поред свих шест код Даничића наведених примера и: *залогáју*, *завичáју*, *оѡрошáју* (поред чешћег *дѡрошáју*), *јабучáру*, *јагодњаку*, *рукоса́ду* и *манасѡ́ру* (поред — *мѡнасѡ́ру*). А у најновије време су и у бачким говорима забележени примери: *по обичáју*, у *поло-*

жају и у разговору. Све нам ово, ипак, и заједно с чињеницом што је такав акценат забележен код Вука и Даничића, не даје за право да једним књижевним акцентом лок. једнине ових именица сматрамо дуги узлазни акценат на крајњем слогу основе. Напротив, сада се овај акценат у примерима вишесложних именица осећа као архаизам, што још не значи да треба устајати против његове употребе.

9. Употреба облика инфинитива: *доћи, наћи, поћи, Шресћи, вући* и сл. глагола са силазним акцентом (место узлазног) у доста широкој области нашег језика не може, по моме мишљењу, бити довољан разлог за равноправну употребу оба акцента у тим облицима. У многим народним говорима централних области српскохрватског језика (у црногорским, дубровачком, херцеговачким и већини босанских) наведени и њима слични глаголи заиста се изговарају само са силазним акцентом: *дѳћи, нѳћи, пѳћи, Шрѳсћи, вући*. Али један део тих говора у целини има акцентуацију доста различну од акцентуације књижевног језика. А ако узмемо у обзир само говоре с најновијом акцентуацијом, свакако више њих у овим примерима има дугоузлазни акценат, какав је баш зато с разлогом обележен у Вука Караџића и у осталим нашим речницима и граматицама. Познато нам је да поред северо-западног Санџака, западне Србије, Шумадије и Војводине још и у новоштокавским јекавским говорима Лике, Кордуна и Баније и суседних делова Босне и северне Далмације ови глаголи се изговарају једино са узлазним акцентом: *доћи, наћи, поћи, Шресћи, вући*. По пореклу, ово је акценат правога инфинитива тих глагола, док је силазни акценат добивен под утицајем облика краћег, тзв. супинскога инфинитива, без крајњег *и*, који је у једносложним речима, какав је овај последњи инфинитив, једино и могућ. Будући да је, с једне стране, краћи инфинитив у неким народним говорима чешћи у употреби од оног другог, а да, осим тога, између њега и књижевног облика инфинитива, са завршетком *и*, семантичко-синтаксички нема никакве разлике, — то је сасвим разумљиво што је његов акценат потиснуо акценат правога инфинитива и у самом овоме облику. Али ваља имати на уму да су други говори, и то већина говора с најновијом акценту-

ацијом, сачували свој изворни, узлазни акценат у књижевном облику инфинитива.

Можда ће се когод запитати зашто и овде у књижевном језику не допустити напоредну употребу оба акцента (*дóћи* и *дђћи*) кад се у другим случајевима таква употреба допушта. По нашем мишљењу овде то није могуће из начелних разлога, јер ту није у питању стварни акценатски дублет, него употреба једног акцента у једној говорној области, а другог — у другој. Па ако би се ти акценти огласили за равноправне, онда би се сваки од њих употребљавао у границама своје говорне области. У овоме случају би и претставници неке треће акценатске области с разлогом могли тражити равноправност за свој посебни акценат, јер ако једна средина има право захтевати да јој се не намеће „туђ“ акценат, то право се не би могло спорити ни другима. А озаконење употребе посебног акцента за поједине крајеве, као и било које друге језичке особине (сем различних гласова који су се развили место некадашњег гласа *ѡ*), водило би разбијању јединства нашег књижевног језика. Дублети граматичких облика, па и дублети акцента, допуштени су само ако постоје у истим срединама, а у случајевима какав имамо са акцентима *дóћи* и *дђћи* ваља утврдити који од њих се с више разлога може примити за књижевни, па само тај као такав узети. Већа распрострањеност у говорима уже основице књижевног језика и чињеница што је узлазни акценат — изворни акценат књижевног облика инфинитива, а други добивен аналогично према акценту некњижевног тог облика, дају преимућство Вукову, узлазном акценту.

10. Вуковићева замерка граматичарима који су прописивали обавезно преношење акцента с првог слога речи на проклитику сасвим је на своме месту зато што је у извесним нашим говорима ово преношење све ређе. У североисточној говорној области, по Вуковићу, оно је врло необично. Посебно у Србији оно се скоро никако и не врши, или се среће само у специјалним прилошким изразима (у реченици: *Иде му нá руку*, која значи „помаже му“, акценат је какав је обележен; а каже се једино: *Паде му на руку*). Али новије граматике наше о овој чињеници воде рачуна. Проф. Белић (у Грама-

тици за II разред, на стр. 34-ој, II издање), говорећи о правилима преношења акцента на проклитике, каже да од тог правила има врло много отступања; а у мојој Граматици за више разреде (год. 1951) на стр. 148 стоји: „У савременом језику све више преовлађује акценат посебних речи. Друкчије речено — у савременом језику се све ређе преноси акценат на предлоге. Уколико се пренос акцента још врши, он се преноси... итд.“

11. Оправдано је и мишљење да двојак акценат у облицима зависних падежа личних заменица намеће потребу што скоријег детаљног утврђивања природе овог акцента у свим народним говорима, јер се књижевни (Вуков), узлазни акценат у тим облицима, колико је досад познато, употребљава на знатно мањем простору нашег језика. А ни с обзиром на питање порекла једног и другог акцента у тим облицима не може се говорити искључиво у прилог давања првенства узлазном, а на штету силазног акцента. Али будући да се у сваком посебном говору употребљава или један или други акценат, као књижевни ће се с правом сматрати узлазни све док се не утврди већа распрострањеност онога другог акцента и у говорима који чине ужу основицу књижевног језика.

12. Имперфекат глагола који немају исти акценат у облицима презента и инфинитива у екавским говорима најмлађег типа по акценту своје се не слаже с презентом, већ чешће с инфинитивом, а понекад има и посебан — дугоузлазни акценат на наставку. У београдском Народном позоришту, напр., стално слушамо: *грађаху* (а не *грађаху*, *писаше* (а не *писаше*), *сврђше* (а не *сврђше*) или *држаше*; *држасмо*, *држасше*, *држашу*, *читаше*, *читасмо*, *зваше*, *звасмо*... итд. Изговор овога облика с означеним акцентима у нашој средини се брани — насупротив одређеним прописима граматике књижевног језика, према којима се имперфекат по акценту увек слаже с презентом, без обзира на то од које се основе тај облик гради — тиме што се у северозападној Србији и Војводини нигде не чује друкчији акценат. Али иако је ово доста про- страна језичка област, и то област која се другим језичким особинама врло мало разликује, или се никако и не разликује, од књижевног језика, — посебно у случају с акцентом

имперфекта се то не може узимати у обзир јер се у читавој тој области имперфекат скоро потпуно изгубио (в. М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора, Јужносл. филолог VII, 58; А. Стојићевећ, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику... Љубљана 1951, стр. 120 и рецензију ове последње расправе у Јужносл. филологу XIX, стр. 281). А кад претставници једне дијалекатске области, макар како она била пространа, немају осећања за тачно значење једног облика, онда се при утврђивању било ког елемента тога облика, па ни при утврђивању његова акцената, ни у ком случају не може полазити од њихова изговора. Додуше, акценат имперфекта у најновијим екавским није такав постао без икакве везе с говорима у којима је овај облик још жив у употреби. И у неким јекавским говорима најмлађег типа (у пивско-дробњачком и пљеваљском, рецимо) у глагола којих се 1 и 2 л. презента множине разликује од осталих лица, у имперфекту, сем 1 л. ј., акценат је на наставку: *жеља́ше, жеља́смо, држа́ше, држа́смо, стаја́ше, стаја́смо, учаше, учашмо* (в. Српски дијал. зб. III, стр. 160); *бјежа́смо, држа́смо, чиша́смо* (исто X, стр. 332). А има у тим говорима и још неких разлика између акцената презента и имперфекта. Због тога је и Даничић гдекад указивао на разлику у акценту између ова два глаголска времена. Али је несумњиво да више говора наших у којима је осећање за употребу имперфекта најживље у овоме облику увек имају акценат презента, и то акценат презентских облика једине. А ова упрошћеност акцената имперфекта у тим говорима је једно од значајних његових преимућстава. И када се има на уму да је она заједничка већини народних говора у којима се имперфекат још употребљава и да у другим таквим говорима нема већих отступања, — онда се, зацело, мора признати да су граматичари у праву кад за акценат имперфекта у књижевном језику дају уопштено правило: да је он скоро увек једнак са акцентом презента. Акценат имперфекта је друкчији, обично само по квантитету, једино у глагола с једно-сложним обликом 1 л. једине (*бра̑х-бра̑ше, сла̑х-сла̑ше, жња̑х-жња̑ше* према: *бе̑рем, идља̑ем, ждња̑ем*).

М. Стевановић

ОБЛИК ЗАВИСНИХ ПАДЕЖА ДЕМИНУТИВНИХ ИМЕНИЦА НА -ЦЕ...

У нашем језику, познато је, од именица средњега рода наставком за грађење речи *-це* постају именице са деминутивним значењем; тако: од *звоно* — *звонце*, од *село* — *сеоце* (и *селце*), од *чељаде* — *чељаце* (< *чељад-це*), од *сџабло* — *сџакалце*, од *врџено* — *врџенце*, од *влакно* — *влаканце* (< **влакџн-џце*) итд.; има их у великом броју. Исто су тако многобројне, узете заједно, и именице ове врсте са дериватима наставка *-це*, тј. с наставцима: *-анце*, *-енце*, *-ашце* и *-џице*, као што су: *псеџанце*, *чеданце*, *кориџанце*; *пшленце*, *буренце*, *пјарченце*; *псеџашце*, *седлашце*, *грлашце*; *јагџешце*, *пшелешце*, *вимешце*. — Све ове и овакве речи у савременом књижевном језику привлаче пажњу својим облицима зависних падежа у једнини, одн. двојаким облицима наставака у тим падежима: једни су проширени сугласником *ш* према именичкој самогласничкој основи (II именичка врста) — *дрвце*, *дрвце-ша*, *дрвце-шу*..., *пшеленце*, *пшеленце-ша*, *пшеленце-шу*..., *јарешце*, *јарешце-ша*, *јарешце-шу*..., а други се појављују без икаква проширења (I врста) — *осџрвце*, *осџрвца*, *осџрвцу*..., *брашанце*, *брашанца*, *брашанцу*..., *грлашце*, *грлашца*, *грлашцу*... И мене овде интересује само та њихова страна. Зато сам узео да изнесем стање овог морфолошког појава како се оно огледа на речничком и граматичком материјалу нашега језика и, у исто време, да покажем шта такво стање претставља за његов развитак уопште.

Пре него што пређем на то, хоћу да истакнем једну чињеницу. Наиме, од свих јужнословенских језика, у којима је стари наставак *-џце*, као обележје деминутивности код именица средњега рода, постао својим развитком врло продуктиван, једино су се у српскохрватском језику појавили

падежни наставци јединине проширени поменути сугласником. Старословенски деминутиви: *члѡдѣцѣ, пѣцѣ, словѣцѣ, дрѣвѣцѣ, винѣцѣ, брашнѣцѣ, пѣсѣтѣцѣ* и др. мењају се као именице типа *лицѣ* или *срѣдѣцѣ*. У македонском језику именице овога рода у једнини су непроменљиве, а у множини све добијају само наставак *a*; на пример: *селце — селца, бременце — бременца, дешенце — дешенца* и сл. У бугарском такође деминутивне речи као: *ѡрце, крилце, именце, буренце, ѡрасенце, кученце, момченце* и многе друге у зависним падежима не добијају никакве наставке, а у множини и оне имају само наставак *a*: *ѡрасенца, именца, ѡрца, селца* итд., иако основне именице неких од њих имају овде проширен наставак: *ѡилеѡта* (множ.), *ѡрасеѡта, момчеѡта, бремена* и др. Само једну именицу имам која је за ово, својим множинским обликом, од значаја: *дрѣвце* у множини има *дрѣвца* и *дрѣвцеѡта*¹⁾ — свакако према облицима основне именице *дѣрва* и *дѣрвеѡта*. Ни словеначки језик, који, као и наш, има развијену деклинацију, нема ништа слично. Као што показује *Slovenski pravopis* (Љубљана, 1950), деминутиви с наставком *-ce* од именица средњега рода које не проширују зависне падежне наставке у једнини мењају се као именица *lice* или *polje*; дакле: *jezerce—jezerca, dance—danca, kolence—kolenca, gnezdece—gnezdeca, vince—vinca* и *vinčece—vinčaca, pisemce—pisemca*, и др; а такву промену имају и деминутиви постали од именица које те наставке проширују сугласницима *s, n, t*, као: *drevo—drevesa*, дем. *drevce—drevca* и *drevesce—drevesca, telo—telesa*, дем. *telesce—telesca, seme—semena*, дем. *semence—semenca, vime—vimena*, дем. *vimence—vimenca, dete—deteta*, дем. *detesce—detesca, tele—teleta*, дем. *telesce—telesca* и сл. Иако се основне речи ових деминутива мењају на сличан начин као и у нашем језику, они опет не показују нигде ни знака од онога што имају српскохрватски деминутиви изведени од таквих именица.

Све ово значи да су деминутивне именице ср. рода с наведеним наставцима у српскохрватском језику добиле, у зависним падежима јединине, наставке проширене сугласником *ш* — на његову терену. И, према подацима које пружа исто-

¹⁾ В. Пешѡрѡв Ст. *Калканджиевѡ*, Бѡлгарска граматика, Пловдив—София, 1938, стр. 215.

риски речник Југославенске академије, то се проширење падежних наставака јавља тек у XVIII в. Тамо се за *бјеланце* вели: „Мијешајући се с ријечима којима се основа свршује на *et*, налази се и с таким основом од прошлога вијека“ и наводи се пример из језика Зах. Орфелина: Извади сама *беланцеџа* у једну чинију, а s. v. *јајце* има: 12 *јајцеџа* — нађено код истог писца¹⁾. За остале примере с проширеним падежним наставцима, које сам употребио у овом раду, обрађивачи Академијина Рјечника наводе такве облике, у највише случајева, из Вукова Рјечника; на пример за: *џиленце*—*џиленцеџа*, *чеданце*—*чеданцеџа*, *буренце*—*буренцеџа*, *крмешце*—*крмешцеџа* и др.; за неке друге се каже да „у наше вријеме“ могу имати и овакве облике, одн. и наставке са сугласником *ш*: поред *дрвца* (ген. једн. од *дрвце*) може бити и *дрвцеџа*, поред *дјешешца* (ген. једн. од *дјешешце*) и *дјешешцеџа*. Али се и тада то обично потврђује Вуком — речима: „тако је у Вукову рјечнику“. Само Маретић, који је обрадио речнички материјал колико сви до њега, ставља сам код неких деминутива двојаке облике за ген. једнине (пример: *џрасенца* и *џрасенцеџа*, *џрасешца* и *џрасешцеџа*), а за именицу *џерце* вели да се у Србији „склања“: *џерцеџа*, *џерцеџу* итд.

Толико свега даје за ово Рјечник ЈАк. Али и то довољно показује да је проширење падежних наставака код ових именица за наш језик млада морфолошка творевина. Отуда је разумљиво што се у старијим речницима (у Ступићеву, Делабелину, Белостенчеву) код оваквих деминутива, уколико су они уопште у њима заступљени, не означава никакав облик за ген. једнине, што значи да је тај падеж без икаквог сугласничког проширења, јер се оно код основних именица по правилу обележава — кад год га има. Овај податак наводим зато што мислим да је користан за потпуније осветљавање целог питања, иначе он нас се овде не тиче непосредно.

За испитивање ове особине савременог књижевног језика треба, разуме се, поћи од Вука, одн. од његова Српског рјечника. Јер је то први речник чистог народног језика који

¹⁾ Ништа не мења ствар што је проширење у примерима за множинске облике.

је, познатом дугом и упорном борбом Вуковом, постао темељ општег модерног књижевног језика, његов извор. Узео сам за ову сврху изванредан број деминутивних именица с наставком *-це* (и са дериватима тога наставка) које се све налазе у њему, а исто тако и у каснијим и новијим речницима — Броз-Ивековића и Ристић-Кангрге. Групишем их према наставцима којима су изведене.

1. Деминутиви с наставком *-це*. — Њих има највише и, углавном, постају од именица средњег рода које у зависним падежима јединине немају никаквог проширења наставака, а означавају предмете умањена облика према облику који се казује основном речју. Такве су:

брашанце, вesaоце (од *весло*), *винце, влаканце, вреоце* (од *врело*), *врешенце, гроце* (од *грло*), *данце* (од *дно*), *длијенце* (од *длијешо*), *жваоце* (од *жвало*), *звонце, зрнце, језерце, једрце* (и *једарце*), *јушарце, кољенце, корице* (од *коришо*), *криоце, лишце, месце, мошвиоце* (од *мошвило*), *окце* (код Вука у значењу *die Bienenzelle* [= пчелина ћелија], и зато без ознаке да је деминутив), *оштрвце, ошце* (Вук: *dim. v. око?*), *пасамаце* (од *пасмо*), *перце, писамце, повјесамце, ребарце, рунце, сијенце, сеоце, словце, сребарце, штакалце*.

Од ових речи две су код Вука, у Рјечнику, забележене само с проширеним наставком у ген. јединине: *штакалце—штакалцеша* и *ошце—ошцеша*, а једна, *звонце*, и с оваквим наставком: *звонца* (*звонцеша*); остале, према Вукову бележењу именица, немају у зависним падежима никаквог проширења наставака; дакле, мењају се као именица *лице* или *сунце*: *зрнца, зрнцу...*, *коленца, коленцу...*, *словца, словцу...*, *перца, перцу...* итд. О именицама које чине изузетак може се, као напомена, рећи ово. Напоредо са *штакалце—штакалцеша* постоји и његов дублетни облик с наставком *-енце*: *штакленце* — који има проширен генитивни наставак: *штакленцеша*, што свакако може бити да није остало без утицаја. Код речи *ошце—ошцеша* („окно од пенцера“, *Fensterscheibe*) стоји: „у Сријему“ — као ознака краја где се употребљава; могућно је да ју је Вук забележио или од другог добио заједно с оваквим њеним обликом у ген. јединине. Што се тиче деминутива

звонце, за Вука је главни облик у овом падежу звонца, тј. с наставком *а*, јер је *-цеша* (= *звонцеша*) стављено међу заграде.

Од именица ср. рода које, у промени, имају падежне наставке проширене сугласником *ш* постала су, наставком *-це*, два деминутива: *дрвце*—од *дрво*—*дрвеша* и *чељаце*—од *чељаде*—*чељадеша*; и они у Вукову Рјечнику имају у ген. једн. *-ша*: *дрвцеша*, *чељачеша*.

2. Деминутиви с наставком *-анце*.— Њих је мало; међу примерима имам свега два: *чеданце* и *блашанце*. Од прве је именице ген. једн. *чеданцеша*, а од друге *блашанца*. Ове, друге, Ристић и Кангрга немају, али је ја овде ипак узимам зато што се она, као деминутив који означава предмет и чија је основна именица у промени без проширених падежних наставака, не слаже обликом генитива с првом, уз коју се наводи. Јер то, кад је реч о Вукову Рјечнику, не треба испуштати из вида.

3. Деминутиви с наставком *-енце*.— Они подједнако постају, овим наставком, од именица (ср. рода) које значе мало живо биће — „живинче или чељаде“, као и од оних које значе што меживо, какав предмет. Први имају у ген. јединине самогласничку основу, а падежни наставак им је онда проширен сугл. *ш*: *пиленце*—*пиленцеша*, *јаренце*—*јаренцеша*, *шеленце*—*шеленцеша*, *ждробенце*—*ждробенцеша* (*дјешенце* Вук упућује на *дјешешце*—*дјешешцеша* и сигурно, за њега, нема друкчији облик генитива него овакав, тј. *дјешенцеша*). Други стоје овако: *буренце*, *парченце* и *стакленце* имају у овом падежу такође *-ша*: *буренцеша*, *парченцеша*, *стакленцеша*, а *дугменце* и, свакако, *жваленце* (које Вук упућује на *жваоце*) не проширују наставке; дакле: *дугменца*—*дугменцу*, *жваленца*—*жваленцу* итд.

4. Деминутиви с наставком *-ешце*.— Сви постају скоро од истих именица од којих су и деминутиви с наставком *-енце* и, с изузетком само једног, као и они имају проширен генитивни наставак ако су од речи које означавају мало живо биће: *јарешце*—*јарешцеша*, *шелешце*—*шелешцеша*, *ждробешце*—*ждробешцеша*, *дјешешце*—*дјешешцеша*, *крмешце*—*крмешцеша*; само је од *јагњешце*—*јагњешца*. Међутим, ако су деминутивне

именице изведене овим наставком од речи које значе какву ствар или предмет, оне, за разлику од деминутива на *-енце*, имају сугласничку основу с генитивним наст. *a*; дакле, гласе: *дугмешца, вимешца, Шјемешца*.

5. Напослетку — деминутиви с наставком *-ашце*. — Међу њима је само један деминутив чија основна именица значи живо биће: *псешашце*; основне речи свих осталих означавају какав предмет. У Вукову Рјечнику они такође немају обележен ген. једнине, што значи да њихови зависни падежи једнине, за Вука, имају краће облике: *псешашца, псешашцу...*, *брдашца, брдашцу...*, *седлашца, седлашцу...*, *клубашца, клубашцу...*, *грлашца, грлашцу...*, *коришашца, коришашцу...*, *срдашца, срдашцу...*, *сунашца, сунашцу...*, *јушашца, јушашцу...*

Тако стоји код Вука, у његову Рјечнику, с променом ових деминутивних именица у једнини.

Ако сада све ово, у прегледу изложено, сведемо и уопштимо, излази као закључак: а) у Вукову Рјечнику деминутивне именице ове врсте постале од речи које значе младо и мало живо биће — чепљаде или живинче — имају, с незнатним отступањем, у ген. једн. наставак *a* проширен сугласником *ш*; б) деминутиви чије основне именице означавају што неживо, дакле, какав предмет или ствар, углавном, не проширују падежне наставке у једнини, сем једног дела ових деминутивних речи које су изведене наставком *-енце*; в) ове наставке, међутим, проширују уметком *ш* оне речи које су постале од именица с таквим истим проширењем у промени.

Из Вукова материјала видимо јасно код којих се деминутива најпре појавио сугл. *ш* у наставцима зависних падежа једнине. Појавио се најпре код оних чије основне именице ср. рода значе младо и мало живо биће и имају у својој промени тај сугласник као проширење падежних наставака. То је и природно. Узмимо као пример: *прасе—прасеша, пиле—пилеша, деше—дешеша*. Овакав падежни однос ових и сличних именица, са *-е: -ша*, који је у највећем броју примера њихова спољашња морфолошка ознака, пренесен је и на именице од њих изведене, с деминутивно-хипокористичким значењем; односно, гласовна претстава тог односа почела се стварати и код њихових деминутива чију семантичку вредност, уствари,

претставља у извесном степену умањено, и с хипокористичком нијансом, значење основних речи. Дакле, на основу ове сталне семантичке везе између једног и другог облика речи дошло је до тога да се оне могу слагати и у падежним наставцима, тим пре што је један члан горњег односа већ постојао и код деминутивних именица (*e* на крају у ном. једн.): *йиле*—*йилеша*: *йиленце*; тако се почело употребљавати и *йиленцеша*. Овако изједначена деклинација код ових именица утицала је после и на деминутиве изведене од речи које значе какав предмет, али првенствено, као што се види из Вукова Рјечника, тај је утицај извршен на оне чије основне речи имају и саме падежне наставке проширене сугл. *ш*, као и на деминутиве чије су основне именице без тог проширења у промени, али значе живо биће.

Исто стање промене ових именица у једнини, које је овде констатовано за Вуков Рјечник, налази се и у Броз-Ивековићеву Рјечнику хрватскога језика (1900—1901). Јер разлика која постоји незнатна је, обухвата само неколика појединачна примера. Тако код Броза и Ивековића поред *шкалцеша* у ген. једн. има и *шкалца*; такође двојачке облике у овом падежу имају они и за *дугменце* и *дугмешце*: поред *дугменца* и *дугмешца*, који су једино заступљени код Вука, код њих стоји и *дугменцеша* и *дугмешцеша*; *рамешце*, којег Вук нема, код њих у ген. једн. такође гласи *рамешцеша*. То је све. Ова отступања од Вука ја не бих ни наводио да се из њих не види, колико-толико, да се наставак ген. једнине с проширењем *ш* појављује и код оних деминутива на *-ешце* који таквог наставка у Вукову Рјечнику уопште немају. С друге стране, то што у свим осталим случајевима постоји потпуно слагање између ова два речника не изненађује ништа јер се зна да је Рјечник Броза и Ивековића, уствари, речник Вукова језика, и састављачи су се, при његовој изради, и овде чврсто држали Вука.

Међутим Ристић и Канџа не стоје у таквом односу према Вуку. У њихову Српскохрватско-немачком речнику (1928) промена деминутивних именица о којима је реч даје друкчију слику. Наиме, и оне две групе ових именица, с наставцима *-це* и *-ашце*, које су у Вукову Рјечнику, може

се рећи, без обележеног облика за ген. једн., што, дакле, значи, као што је већ казано, да у зависним падежима јединине добијају наставке без проширења *-ш*, код Ристића и Кангрге имају, и то у доста знатном броју, назначен генитив само с тим проширењем, тако да оне међу њима које тога немају личе на отступања; то су: *острвце* — ген. једн. *острвца*, *лишце*—*лишца*, *длеце*—*длеца*, *вreoце*—*вreoца*, *жваоце*—*жваоца*, *гроце*—*гроца* (али: *грлце*—*грлцеша*), *повесамце*—*повесамца*, *влаканце*—*влаканца* и *брашанце*—*брашанца*. Све остале из групе деминутива на *-це* имају у ген. једн. наставак *-ша*: *данцеша*, *перцеша*, *ребарцеша*, *месцеша*, *сеоцеша*, *словцеша* итд. Од оних из друге групе, на *-ашце*, три немају обележен облик ген. једн.: *грлашце*, *сунашце* и *срдашце* (према томе тај падеж код њих гласи: *грлашца*, *сунашца* и *срдашца*), а остале имају *-ша*: *брдашце*—*брдашцеша*, *йсешащце*—*йсешащцеша* и др., а поред њих и друге којих нема у претходна два речника: *шелашце*—*шелашцеша*, *јајашце*—*јајашцеша*, *гнездашце*—*гнездашцеша*. Кад се, уз ово, узме у обзир да и деминутиви с наставцима *-енце*, *-ешце* и *-анце* имају сви у овом падежу такав облик, на *-ша*, онда се види да у Речнику Ристића и Кангрге господаре, код ових именица у једнини, зависни падежни облици проширени сугласником *-ш*.

Да овде поменем и Речник српскохрватског књижевног језика од Л. Бакотића (1936). У њему нема доста речи које сам горе по групама навео, али оно што се налази слаже се с Речником Ристића и Кангрге. Неслагање претстављају именице: *коленце*, *буренце* и *брдашце*, које су у ген. једн. без проширеног наставка (значи: *коленца*, *буренца* и *брдашца*) и *вreoце* и *влаканце*, које су с таквим наставком: *вreoцеша*, *влаканцеша*. Кад се прегледају сви примери којих у овом Речнику има, излази јасно да је и код Бакотића у великом преимућству наставак с обликом *-ша* у генитиву једн. јер је захватио, као год и код Ристића и Кангрге, и деминутиве на *-це* и *-ашце*. Иако се Бакотић ту могао угледати на њих, пошто се већ при изради свога Речника служио и њиховим делом, ипак сама чињеница да је прихватио проширене падежне наставке у промени ових именица упућује на претпоставку да су му такви наставци били ближи у језичком осећању.

Све ово, дакле, значи да уствари само Вуков Рјечник и Речник Ристића и Кангрге дају материјала — и повода — да се говори о наставцима зависних падежа у једнини код деминутивних именица ове врсте. А та два речника стоје на временском размаку од пуне три четвртине столећа, што за развитак нашег савременог књижевног језика представља несумњиво значајан период. Зато би се могло одмах помислити да је преовлађивање наст. *-ша* у ген. једн. и код деминутива на *-це* и *-ашце* код Ристића и Кангрге, према његову отсуству у Вукову Рјечнику, израз тог развитка. Међутим тако није, бар није у оној мери и у оној стабилности како се то приказује у њихову Речнику, иако је сигурно да су се нови наставци, проширени сугл. *ш*, за све време стално ширили на рачун других, без таквог проширења. Јер се стање до којег се долази само на основу података било једног или другог речника не може данас у потпуности приписивати нашем књижевном језику у целини. Ево зашто.

Када се Вук, пре скоро сто четрдесет година, прихватио задатка да створи заједнички књижевни језик, он је тада истакао свој матерњи дијалекат као основицу тога језика. То је био онај „најпрогресивнији и најчистији дијалекат наш“ на коме је постала, и после, Вуковом заслугом, овековечена најлепша традиционална књижевност наших народа и на коме је и сам Вук написао сва своја дела. Зато је он приписивао себи право да може тражити од књижевника, ма из кога краја на територији српскохрватског језика они били, да употребљавају, при књижевном стварању, гласове и облике његова, херцеговачког говора, тим пре што су се такви гласови и облици налазили и у другим говорима најновијега типа, нарочито у суседним говорима источнога наречја. И оно што се налазило у њима, с Вуковим књижевним језиком на првом месту, проглашено је за „опћениту правилност“, и дужност је била свих писаца да, у интересу језичког јединства, не отступају од ње — сем у случају замене *јаша*. На том темељу гласовне и, још више, „морфолошке обавезности“ изникла је зграда нашег општег књижевног језика.

И у самом његову стварању и затим у његову брзом развоју и усавршавању велику је улогу одиграо Вуков

Српски рјечник, који зато има изузетно место у науци о нашем језику уопште. Ова значајна збирка народних речи обухвата знатну област српскохрватских говора. Али највећи и најглавнији део њен чине речи Вукова домаћег говора — претстављене у Рјечнику као опште према другима, далеко малобројнијима, које су означене као покрајинске и које, у овом случају, могу имати само појединачни значај. Све остале речи имају, у првом реду, облик речи Вукова књижевног језика, и оне су за нас на овом месту као такве важне. Јер се из тога види да и облици деминутивних именица ср. рода с горњим наставцима, онако како су код Вука забележене, јесу такође у првом реду облици његова језика, као што је и цео Рјечник првенствено „речник језика једног човека и једног краја“, тј. Вука Караџића и његова родног краја. Вуков Рјечник је непотпун бројем речи а територијално је ипак ограничен, тако да не би могао претстављати, оним што садржи, стање које би вредело као опште за наш књижевни језик данас зато што се он, убрзо после Вукова времена, почео развијати слободније и ићи све више у ширину, тј. почео је увлачити у свој организам и друге народне говоре осим оних који му леже у основици, и на тај начин је добијао „све многостручнији карактер“. Развијајући се у том правцу „он се чак одвојио од непосредног туторства Вукова језика стварајући слободно нове језичке облике у Вукову духу“. ¹⁾ Писци су почели уносити у књижевност непосредно оно што живи у народном говору њихова краја — као што је некада чинио и Вук — не водећи увек довољно рачуна ни о „опћенитој правилности“. ²⁾

То се донекле огледа и у Речнику Ристића и Кангрге. Али најпре ово. Иако је богатији речима од осталих наших речника савременог језика, он је ипак далеко од тога да би могао бити потпун. Затим — што је овде много важније — он „даје тип савременог књижевног језика с екавизмом у основи“ јер је поникао на екавском језичком подручју, и садржи лексички материјал који одговара разговорном и књижевном језику тог подручја — с центром у Београду. Дакле, Речник Ристића и Кангрге чини само један део, иако

¹⁾ А. Белић, Вукова борба за народни и књижевни језик, Београд 1948, стр. 228.

²⁾ Ibid.

знатан, нашег савременог књижевног језика, и зато се ни за њега не може рећи да даје слику тога језика уопште. Оно што се у њему налази ограничено је, пре свега, на простор који обухвата својом грађом и особинама њене обраде. А ту спада и промена ових деминутивних именица у једнини, нарочито оних с наставцима *-це* и *-ашце*. Познато је да су на територији екавских новоштокавских говора врло распрострањени њихови падежни наставци проширени сугласником *ш* и да они, као такви, одатле улазе и у књижевни језик. Али је питање да ли је то код књижевника и других писаца са те територије већ извршено у оном обиму који је дат у Речнику Ристића и Кангрге; да ли је, например, ген. једн. код њих искључиво *брдашцеџа* од *брдашце* или *зрнцеџа*, *језерцеџа* од *зрнце*, *језерце* и сл. Мислим да није. Јер ни код писаца из овог дела српскохрватског језика нису, код деминутивних речи на *-це* и *-ашце*, ретки примери с непроширеним падежним наставцима у једнини; штавише, они су и обични и чести у употреби. Да наведем неколико као потврду за то:

на маленоме *брдашцу* — А. Стојковић, на пустојме *брдашцу* — Ђ. Јакшић, иза једног *брдашца* — Ј. Веселиновић, Под *брдашцем* стоји — М. П. Шапчанин, на гребену *брдашца* — Б. Поповић, Не бих ти дао ни *зрнца* — М. Ђ. Глишић, мање од макова *зрнца* — Ст. Новаковић, окићена каквим сликовитим *зрнцем* — Љ. Јовановић, ни једног *зрнца* — Б. Поповић, из тога *језерца* — М. Ђ. Милићевић, од оближњег *језерца* — М. Јакшић, свако са два *крилца* — Ј. Ј. Змај, Нећу њој ни *словца* [написати] — И. Вукићевић, Ви ћете то наћи... у *јајцу* — М. Ђ. Милићевић, уским *грлцем* — Ј. Цвијић, од *коленца* до *коленца*¹⁾ — П. Поповић.

Код неких је језичко осећање за промену ових речи поколебано, и зато се код њих могу наћи и једни и други облици. На пример:

М. П. Шапчанин: Лагано се креће и *крилцеџом* бије — Па весела *крилцем* бије; или — у истом чланку: Није имао прилике да затресе својим *звонцеџом* — танак звук школског *звонца* (Нин I, 1 јул 1951, стр. 9).

¹⁾ Ове и друге сличне примере узео сам, углавном, из лексикографске грађе Института САН.

И ово овдoliko примера довољно показује да екавски писци оваквим облицима очигледно стоје ближе Вукову књижевном језику него стању које је приказано у Речнику Ристића и Кангрге. Зато бих ја рекао да су они уопштили генитивни наставак *-ша* код ових деминутивних именица (на *-це* и *-ашце*) — према свом осећању, тачније — под утицајем говорног језика.

Толико о речницима нашег савременог књижевног језика у вези с овим морфолошким питањем. Граматички материјал о томе — оскудан је. Што у Вуковој Српској граматички (уз Рјечник од 1813 год.) нема ниједног примера за деминутивне именице ср. рода с горњим наставцима, то је разумљиво. Вук је ову прву нашу граматичку народног језика писао према туђем, страном обрасцу и у врло узаном оквиру дајући за промену речи само главне категорије облика. После њега Даничић, у својој Малој српској граматички (1850), међу именицама које се мењају као *поље* наводи и *кољенце*, *криоце* и *грџоце*, али ни он нема ниједне с проширеним падежним наставком (у једнини) иако његова граматика „претставља, углавном, граматичку или морфолошку обраду оног материјала који се налази у Вукову речнику“, ¹⁾ а у њему, као што смо видели, именица с таквим обликом у ген. једн. има приличан број; затим — и сам је Даничић, као познавалац и поштовалац народног језика, стајао одмах до Вука. Ја мислим да Даничић такве облике, проширене сугласником *-ш*, није признавао за књижевне облике без обзира на то што су се они налазили код Вука и у многим народним говорима. Јер при формирању нашег књижевног језика Даничић не иде увек за својим учитељем; још више од тога: „не гледају њих двојица истим очима на књижевни језик, не држе се они истих норми при одређивању језичке правилности“ ²⁾. На пример, од два или више облика једне речи Даничић је препоручивао онај који је правилнији према историји језика. Он је, дакле, правилност таквих облика одређивао теориски не обазирјући се притом на њихову распрострањеност у живом, народном језику. Тако је поступио и

¹⁾ А. Белић, Вук и Даничић, Београд, 1947, стр. 161.

²⁾ Рад. Бошковић, Буро Даничић и књижевни језик наш, Младост III 9, 1947, Београд, стр. 54.

овде: прелазео је преко облика с проширеним падежним наставцима иако су они већ тада увелико постојали и у оним говорима који су образовали основицу књижевног језика — јер су ови деминутиви, тиме што су изведени наст. -це (или којим од његових деривата) добили, етимолошко-историском анализом језичких црта, облик за који, с лингвистичке тачке, није везано никакво проширивање наставака у зависним падежима. Отуда је Даничић чак могао и посумњати у облик ген. једн. *чеданцеџа* који, у Академијину Рјечнику s. v. *чеданце*, наводи из Вукова Рјечника, ставивши притом: „али ће бити погрјешка“. И примера из његова језика у овом речнику потврђују то: Има ли сласти у *биоцу* од *јајца* (s. v. *јајце*); — Цркву у том *мјесташцу* даде босански бан бенедиктинцима (s. v. *мјешашце*); — Нека... зготови преда мноштво два *јелца* да једем (s. v. *јелце*); — Виноград на *родну брдашцу* (s. v. *брдашце*). Што Даничић у Основама српскога или хрватскога језика (1876, стр. 253) каже да неке овакве деминутивне речи ср. рода „мијешајући се с ријечима према којима су деминутивне а у којих је наставак ant [—*▲*—e: *деште—дешџа*] попримале су од њих и тај наставак задржавши пред њим непромијењено своје *ц* од *к* у наставак“ и узима за то примере све из Вукова Рјечника (*дрвце, чељаце, дјешџице, ждребџице* и др., *парченце, Шеленце* и др., *ошце*) — није толико од значаја за његов став у овом случају према савременом књижевном језику јер му то овде служи као аргумент за лингвистичку констатацију и научну анализу.

Ст. Новаковић у Српској граматичици (1894) као ученик Ђ. Даничића нема о овим именицама ништа више од њега, а Љуб. Стојановић (Српска граматика за II р. гимн., 1926) — уопште ни речи. Међутим, хрватски граматичар М. Дивковић помиње, у својим *Облицима и синтакси хрватског језика* (Загреб, 1917), и неке деминутивне именице на -це: *ребарце, криоце, гроце, сеоце*; и оне се мењају као *доле*. Али је од овога важнија његова белешка 3 (испод текста на стр. 55), у којој стоји да деминутиви: *чељаце, дрвце, ошце* (очце, око); *буренце, јаренце, шиленце, сшакленце, Шелџице, ждребџице* — имају у промени проширене падежне наставке: *чељацеџа* (ген. једн.), *буренцеџа, дјешџицеџа*... Нема сумње

да су ове речи, с оваквим обликом генитива, наведене по Вукову Рјечнику. А. Белић (Граматика српскохрватског језика II, 1934) има *криоце* (и *крилце*), *гроце*, *корице* (мало корито) међу именицама које се мењају као *поље*, а *звонце* — с двојаким облицима (*звонца* и *звонцеџа*). а иза примера за деминутивне именице на *-енце* и *-ешце* које у ген. једн. имају *-џа* ставља „и сл.“, што значи да им не ограничава број с таквом променом. У Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије од М. Стевановића (1951) од деминутива на *-це* наводи се само *звонце* такође с двојаким облицима; али међу примерима за акценат именица II врсте (*кубе—кубеџа*) налазимо и: *дрвце—дрвцеџа*, *јагњешце—јагњешцеџа*, *џиленце—џиленцеџа*, *стакленце—стакленцеџа*.

Као што се види, у граматикама су узети, више или мање, само појединачни примери за промену ових именица. Нешто више је и тешко очекивати јер су оне све школскога типа, а онда и сама деклинација ових речи није још докраја искристалисана, као што се и одавде види.

Што се тиче већих, обимнијих граматика нашег језика које су изван оквира школских граматика, у једној, у *Grammatik der serbokroatishen Sprache* од А. Лескина (Heidelberg, 1914) нема о овоме ни помена, иако се она иначе одликује својом обимношћу. Друга, Маретићева Граматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика (II изд. 1931) додирује међутим питање промене деминутивних именица на *-це* уопште, поред тога што се у њој, на стр. 131—132, износи како та промена изгледа према њихову бележењу у Вукову Рјечнику. То што се налази код Вука, Маретић прихвата, одн. задржава, али сматра, правилно, да то свуда треба допунити кад се мисли на стање у данашњем језику. Тако за деминутиве на *-це* који се у народу могу чути с проширеним падежним наставцима а код Вука су без проширења, напр. од *перце—перцеџа* итд., вели: „то су дијалектизми (србијански)“. Затим, за овакве именице на *-ашце* мисли да се ниједна „не говори друкчије него с кратким облицима“. За све остале Маретић претпоставља, истина са извесном нијансом несигурности, да у промени (у јединици) имају поред облика с проширеним падежним наставцима, како је добрим

делом код Вука, и краће облике. „Ја држим, вели он, да не гријешим ако кажем да све именице на *-анце*, *-енце*, *-ашце* могу имати у сингулару и краће и дуље облике...“. Дакле — употребљавају се напоредо. Међутим, ја бих рекао да краћи облици ових речи у промени немају више толико животне снаге да би се данас могли тако употребљавати с дужима који су још у Вуково доба били извојевали победу над њима. Истина, код писаца из западних крајева наше језичке територије могу се наћи примери као: не опраштајућ' ни *дјешешцу* — Рачки, [даривали] *дјешешцу* — Ф. Мажуранић, у тијелу народнога... *дјешешца* — А. Шеноа; два *буренца* пиве — И. Г. Ковачић, *буренца* два по два — Зб. за нар. жив. VII, 1902,58; би ли у *кориштанцу* — Козарац и сл. — али они постају све ређи и на тој страни.¹⁾

Поменућу, више узгред, и неколико именица које су постале истим деминутивним наставцима али од друге основе, не од основе именица ср. рода. Три су се од њих, *беланце*, *жуманце* и *бренце*, помешале с деминутивним именицама с проширеним падежним наставцима у промени; тако су почеле и саме добијати такве наставке поред наставака без проширења, и то, као што смо видели (исп. напред за *беланце*), доста рано. Код Вука и Броз — Ивековића *жуманце* и *бренце* забележени су с двојаким облицима у ген. једн.: *жуманца* и *жуманцеша*, *бренцеша* и *бренца*, а *беланце* је без проширеног падежног наставка, као што је и код Л. Бакотића и у нашим правописима (дакле: *беланца*); међутим Ристић и Кангрга такав облик имају за *жуманце* (*жуманца*), а *беланце* је код њих само с наставком *-ша* (*беланцеша*). Ова се реч доста често јавља у оваквом облику зависних падежа; на пример: из шећера и *беланцеша* — Св. Марковић, у *беланцешу* — В. Пелагић, постаје од *беланцеша*-месец — Звезда 1900, 187, слична *беланцешу* — Ж. Јуришић, [пена] од 3 *беланцеша* — К. П. Мицина, Кувар, 203, са већим *беланцешом* — В. Стајић, Раницу од посекотине треба премазати *беланцешом* од јајета — Политика, 11 мај 1952, 8, од 6 *беланцеша* [ген. мн.] — Б.

¹⁾ У најновијој Граматици хрватскога или српског језика од И. Брабецз, М. Храста и Ср. Живковића, Загреб 1952, од *дјешенце* ген. једн. је само *дјешенцеша*, од *шелешце* само *шелешцеша* (стр. 54).

Нушић и др.¹⁾ Код ових речи је могло доћи до тога на основу осећања деминутивности њихова значења — означавају мали „предмет“, нешто што је ситно — тако да је то с наставком *-це* у облику било сасвим довољно да приме и новију промену правих деминутивних речи, које су везане за основне именице истога рода према којима су деминутивне. Друге три именице: *дланце*, *преденце* (обе Вук наводи из Дубровника у значењу: Art Pflanze) и *оштанце*²⁾ („шиљак на колу воденичноме“ — Вук) — не проширују падежне наставке, тј. мењају се као *срце* јер им је значење такве природе да не потсећа на деминуцију. За именицу *сшрмашце* Вук, у Рјечнику, има ознаку да је деминутив, али је преводи са *der Steibügel* (Паде крвца коњу до *сшрмашца*); док код Ристића и Канрге она има и деминутивно значење: *das Steigbügelchen*, а промена јој је као код Вука.

На основу свега што је овде изнесено о деклинацији ових деминутивних именица може се у закључку рећи ово. Падежни наставци једнине проширени сугласником *-ш* у промени деминутива на *-енце* и *-ишце* — дакле, тамо где су природно могли настати и где су и настали — већ су освојили право на општу књижевну употребу. Међутим, у промени деминутива других двеју група — на *-це* и *-ишце*³⁾ — такви се наставци појављују, углавном, само код екавских писаца. И нема никакве сумње да их они узимају из народног говорног језика, у коме су већ уопштени или се увелико уопштавају. Мислим да се ту огледа знатан утицај екавских говора старијег типа. Јер је у њима проширење падежних наставака сугласником *ш* захватило, пуном снагом, неизведене именице средњега рода које значе какав предмет малих димензија; тако се, на пример, у неким ресавским говорима каже: из *океша*, по *челешу*, до *увеша*, испод *колеша*, до последњег *зреша*, од *срцеша* и сл. — да и не наглашавам

¹⁾ Само овакву промену у једнини она има у Граматици хрв. или срп. језика од И. Брабеца, М. Храста и Ср. Живковића (стр. 54).

²⁾ В. Ђ. Даничић, Основе... (стр. 345).

³⁾ Деминутивне именице на *-анце* су малобројне и оне би се могле прикључити онима на *-енце* јер су им по облику најближе.

нарочито да се деминутиви на *-це* употребљавају искључиво с тим проширењем. И промена *перце—перцеша* и *брдашце—брдашцеша* која се све више шири у суседним млађим говорима потиче, несумњиво, с те стране. Одатле се она пробија и у разговорни и писмени књижевни језик. То значи да се у њему употреба проширених падежних наставака код ових деминутива стално поткрепљује материјалом из народних говора, и тако јој се проширује обим.

Б. Милановић.

О НЕКИМ СТРУЧНИМ НАЗИВИМА

— Наставак¹⁾ —

31. — *Прах, прашак.* — За чврсте супстанце када су у врло ситном облику каже се да су у *праху* (*прах*, лат. *pulvis*, нем. *Pulver*, фр. *poudre*). Деминутив од ове речи је *прашак*, и она је код нас добила специјално значење; чврсте супстанце у праху које имају нарочиту намену називају се *прашкови*, напр. у медицини (3 прашка неког лека итд.) или у обичном животу прашак за печење, прашак за посипање итд. — Неки писци мешају ова два појма па употребљавају реч *прашак* место *прах*: гвожђе у прашку место гвожђе у праху, стуцати у прашак место стуцати у прах, кристалише у прашку, м. у праху, таложи се као прашак место као *прах* итд. Каже се *цветни прах* (*polen*), а не цветни прашак.

32. + *Оглед, покус, оџиш.* — *Покус* је узето из чешког (*rokus*)²⁾ или из руског (*покус*), а *оџиш* је такође руска реч (*опыт*). Место обе ове речи најбоље је узимати нашу реч *оглед* (нем. *Versuch*, фр. *essai*), која је, поред међународног термина *експерименташ*, у експерименталним наукама најчешћа.

33. — *Принос, рандман.* — Код нас је одомаћен термин *принос*, који означава оно што се француски каже *rendement* (нем. *Ausbeute*, енгл. *yield*, руски *выход*). Тако се напр. у хемији каже да је *принос* добар када се при некој хемиској реакцији добива око 50—60% од теориске вредности, да је принос практично квантитативан када се добива преко 90% итд. Овај се термин употребљава и у индустрији. У нашем језику реч *принос* значи оно што неко или нешто донесе

¹⁾ Н. Језик, III, 160 (1952).

²⁾ Н. Језик II, 217 (1934); Т. Маретић, Језични савјетник.

(принесе): *дар, поклон; доходак*, напр., оно што невеста донесе при удаји, количина жита коју да њива (принос од њиве = доходак), принос од жетве. Као што се види, стручни термин поклапа се са значењем народне речи, само што је ово значење проширено на приносе при хемиским реакцијама, при индустријском добивању, фабрикацији и сл. Отуда нам је непотребна француска реч *рандман*, која у француском има шире значење (код машина означава корисни ефекат), а још мање је погодан германизам *искоришћење* (*Ausbeute*), који се понегде чује.

34. — *Смеђ, мрк.* — Немачко *braun*, кад је у питању боја супстанце природног производа, природне или синтетичне боје, неки писци преводе са *смеђ*. Реч *смеђ* (као и: *црномањасш, црниурашш, шмасш, риђ, рус*) у народном језику једино се употребљавају за ознаку боје код људи: *смеђа* може бити коса (*бркови, науснице, лик*) или *очи*, а никако се не може рећи прах смеђе боје; при грејању супстанца се мења и постаје *смеђа* итд. У првом случају треба рећи прах је *мрке* боје, а у другом при грејању супстанца се мења и помрчи итд.

35. — *Стрићи, шишаши.* — У народном језику значење ова два глагола је диференцирано. *Стрићи* се каже у првом реду за *овце* и *козе*, а врло ретко или *никако* за човека¹⁾; *шишаши* се најчешће говори за човека. Неки писци употребљавају ову другу реч и за стоку па кажу *шишање* оваца место *стрижење* (*стрижа*) оваца. Овде је споредно што су се раније овце стригле само ножицама (*маказама*), а сада се погдегде стригу машином. Кад већ постоје овако јасно диференциране речи, њих треба тако задржати и као стручне термине, као што треба задржати диференцирана значења *облачиши* и *обуваши* (*обути*), иако се, бар по градовима, све више чује да се чарапе и ципеле „*облаче*“. И у једном и у

¹⁾ Понегде се каже: *стрићи* косу детету; *калуђери* су *пошстризали* косу; жене су у Ц. Гори и Србији стригле косу из жалости за погинулим или умрлим братом, девером или другим истакнутим сродником. (... Па се снахи не дао *острићи*: /жалије му снахин вјенац бидо/ него главу свог сина Андрије. Његош, Горски вијенац, стих 1298). — *Стрићи* још значи у пренесеном значењу *сећи* (*ветар, зима* *стриже*; упореди: *Ногом* *копа* *а ушима* *стриже*).

другом случају врши се непотребно осиромашавање језика проширујући значење једне речи, а одбацујући добре народне речи са нијансираним и специфичним значењем.

36. — *Ускладишћење, складираши.* — Смештање (уношење, слагање, чување) у *стоваришће* или *слагалишће*, *магазинирање* неки писци стручних књига назвали су, у новије време, *ускладишћење*.

У нашем језику народна реч *склад* значи међу између две њиве, узвишицу у њиви до које се оре и уопште мало узвишење (Морава се излила до склада, кућа уз склад). Вук наводи да *склад* (складња, кладња) значи још и крстина. Од ове речи изведене су: *складан*, уљудан (*artig*) и *складност*, *складноћа*, уљудност (*Artigkeit*), које се, према Вуку, говоре у Дубровнику. Реч *склад*, позајмљена из чешког, значи: слагање, сазвучје, акорд, хармонију; *биши* у *складу* значи слагати се, бити (стајати) у хармонији с нечим. Од ове речи направљени су придеви *складан* и *прикладан* и глагол *ускладиши* („довести у склад“), даље сковане су речи *складаши* (компоновати), *складба*, (композиција), *складиштељ* (композитор), али се ове три речи не чују и не говоре у Београду; најзад, из чешког је узета реч *складишће*, која означава: *стоваришће*, *слагалишће*, *смештишће*, *магазин*. Руска реч *склад* има два значења. Прво значи што и чешка реч *склад*, а затим што и чешка реч *складишће*, тј. стовариште, слагалиште, смештиште, магазин.

Реч *ускладишћење*, према значању које јој се придаје, стоји у вези с чешким речима (*склад*, *складишће*) или с руском речју (*склад*). Глагол *ускладишћити*, од кога је изведена именица, такође неки писци употребљавају иако је и он био непознат у нашем језику, а обе су ове речи (*ускладишћење*, *ускладиши*) неуспеле и рђаве кованице у сваком погледу, а поред тога су и непотребне.

Направљена је и кованица *складираши* („готово сено складира се у затвореним просторијама“) вероватно према руском *складироваться*. Постоји још неколико речи сличне формације: *скрозираши*, *живцираши* (се), *лудираши се*, *скрахираши*. *Скрозираши* значи пробости, проћи кроз нешто с једног краја

на други¹⁾, а при коцкању добро измешати карте („скрозирати карте“), нем. durchmischen; *живцирати* (се) је начињено према *нервирати* (се) (нерв=живац); *лудирати* се (од луд) значи правити се луд, лудовати; *скрахирати* (од нем. Krach=слоп) значи сломити се, пропасти²⁾. Ове четири речи ређе су чују и не спадају у књижевни језик, и све су оне као и *складирати* непотребне кованице с туђим наставком. — Сено се може денути, чувати, смештати; у војсци постоји израз *укамарити*, *укамаривати* (укамаривање). Ми за кошење, скупљање, чување и смештање сена имамо довољно народних израза тако да нам зато нису потребни *никакви* неологизми, а поготову кад нису добри.

37. — *Исклицаванье кукуруза, вађење, отстрањиванье клица* из кукуруза. — Кукурузно зрно, поред тога што служи за исхрану, употребљава се и као индустриска сировина за добивање скроба и тзв. *кукурузног уља*, а сваки од ових производа може се још и даље прерађивати (из скроба се добива глукоза, сируп и др., а тзв. кукурузно уље служи између осталог за добивање витамина). Кукурузно уље не добива се из кукуруза као таквог, већ из *кукурузних клица* које се одвајају и ваде на посебан начин. При преради кукуруза у скроб морају се претходно такође удаљити клице. То удаљавање клица назива се *вађење* или *отстрањивање клица* из кукуруза или *вађење* (отстрањивање) *кукурузне клице*. У новије време скован је за то термин *исклицаванье кукуруза*.

Поред глагола *клијати* говори се у истом значењу *клицати* (клицам), који се налази код Вука и у другим речницима, и именице изведене од ових глагола: *клијање*, *клицање* (разликуј: клицати — кличем, кликнути, кликовати, клицање, кликовање и др.). Отуда и *исклицати*, *исклицавати* значи исто што и *исклијати*, *исклијавати*, па и *исклицаванье* може једино значити што и *исклијавање*, а ни у ком случају не може имати значење *вађење клица*. Може бити да су се овде имале за углед немачке речи *entkeimen* (*Entkeimung*) која значи ницати, клијати, а и вадити, отстрањивати клице и,

¹⁾ Н. језик I, 93 (1933).

²⁾ Наше рачи *крхати*, *скрхати* (се) значе, поред осталог, ломити, сломити (напр., врат).

најзад, (кад је реч о патогеним клицама) уништити, уништавати клице, *стерилизоваши*. Немачки префикс *ent-* даје супротно значење основној речи. Речи с тим префиксом у научним и стручним терминима различно се преводe. Ево неколико примера: *Entpolimerisation* — деполимеризација, *Entglasung* (*entglasen*) — девитрификација, а направљена је и добра реч *расшакљавање* (растаклити), *entkohlen* — декарбонизовати, елиминovati угљеник, *Enthaaren* — скидање длаке (скидати длаку), *entfärben* — обезбојити итд. Сложени префикс *обез-* продуктиван је у нашем језику: *обесиниши* (остати без сина), узети коме сина), *обеснажиши*, *обесјорочиши*, *обесјравиши*, *обесчистиши*, *обезбедиши*, *обезглавиши*, *обезоружаши*, *обезубиши* (остати без зуба) итд. У Вукову Рј. има и *обезматиши* *чиши* (кошница се обезматичила тј. изгубила матицу). Отуда су Ристић и Канрга у свом Речнику, дајући значење за *Entkeimung*, направили и реч *обескличавање*, која је правилно изведена и у духу је нашега језика. Стога се поред термина: *вађење* (отстрањивање) *клице из кукуруза* може узети и назив *обескличавање кукуруза*, али никако *исклицавање кукуруза* јер то може да значи, као што је поменуто, једино *клијање*, *исклијавање*, *ницање*, *изницање кукуруза*.

38. — *Удео згомилавања, кондензациони део, специфични масени дефект*. — Атомске тежине елемената одређене експерименталним путем и атомске тежине израчунате на основу масе елементарних честица из којих су атоми елемената састављени не слажу се потпуно. Ово неслагање објашњава се огромном количином енергије која се ослобођава при постајању атома појединих елемената из елементарних честица, јер и енергија има, иако необично малу, извесну коначну масу или, како се још друкчије каже, та енергија постаје на рачун масе — маса се претвара у енергију. Разлика између две горе поменуте вредности назива се *масени дефект* или *дефект масе*. Практично се та разлика, масени дефект, лакше израчунава одузимајући од експериментално нађене атомске тежине атомску тежину заокругљену у целим бројевима („масени број“). Ако се та разлика подели атомском тежином заокругљеном у целим бројевима, тј. ако се сведе на јединицу (0 - 16), онда се добива децималан разломак изражен

у десетохиљадитим деловима. Тако добивену вредност назвао је Астон (1927) *packing fraction* и увео је у науку као посебну и значајну величину. Немци су то превели са *Packungsanteil*, а Французи са: *coefficient de condensation* и *coefficient d'entassement*.

Наши аутори углавном су се угледали при грађењу термина на немачки назив (*Packungsanteil*). Бубановић¹⁾ га је назвао *дио упаковања*, Подхорски²⁾ *удио слагања*, С. Ристић³⁾ *удео згомилавања*, а у преводу Њекарасовљеве хемије⁴⁾ упогребљен је термин *ефект паковања*.

Енглески *to pack* значи, између осталог, *збићи*, *сабићи*, а *packing* — *збијање*, *сабијање*, *компресија*; *fraction* једино значи: *део*, *разломак*, *фракција* (при грађењу новог атома елементарне честице се тако и толико „збију“, „сабију“, да се један део масе претвори у енергију).

Удео у нашем језику значи део којим се у нечему учествује (ја ту немам дела ни удела), па се та реч не може узети место енглеске *fraction*; *згомилаши* (згомилавање) значи скупити на гомилу, у гомилу, начинити гомилу. Термин *удео згомилавања* нема, дакле, везе с енглеским термином и ни једним својим делом не потсећа на оно што се њиме жели изразити. Колико је реч *згомилавање* далеко по свом значењу од енглеске речи (*packing*) јасно се види када се преведе на немачки (*Anhäufen*, *Anhäufung*) или на енглески (*accumulation*). Није бољи ни термин „удио слагања“. Термин „дио упаковања“ (део паковања) буквални је превод, али бар нечим потсећа на значење овог научног назива.

У науци се често, кад су у питању слични термини, употребљавају речи: *део*, *фракција*, *кофицијент*, *степен*, *ефект*; *индекс*, *број*, *фактор*. Стога су и Французи узели реч *кофицијент*, а сам Астон у свом првом оригиналном раду (у коме је увео овај појам у науку, дао методе за његово одређивање, и указао на његов значај) употребљава поред *fraction* и реч *factor* у истом значењу. Само пак постајање атома из

¹⁾ *Anorganska kemija* I, 266 (1947), Zagreb.

²⁾ *Ullh*, Kratak udžbenik Fizikalne kemije, 273 (1947), Zagreb.

³⁾ *Егерш-Хок*, Уџбеник физичке хемије I, 213 (1947), Београд.

⁴⁾ *Њекарасов*, Неорганска хемија, II, 1013 (1948), Београд.

елементарних честица слично је кондензацији у хемији, па се често тако и назива. Отуда је француски термин „кондензациони коефицијент“ (део, фактор) потпуно исправан и бољи од њихова другог термина „коефициент нагомилавања“. С друге стране, у науци се многе величине које се свODE на јединицу означавају специфичним (специфична тежина, специфична топлота, специфични отпор...), па би стога био и потпуно коректан термин *специфични масени дефект* (специфични дефект масе). На основу изложеног у обзир, засада, долазе термини: *кондензациони део* (коефициент, фракција, фактор), или *специфични масени дефект* (специфични дефект масе).

39. — *Одраз, рефлекс, рефлeкција, одбијање.* — Реч одраз према Ак. Рј., налази се само у Немачко-хрватском рјечнику од Б. Шулека, који је објашњава са Reflexion, Zurückwerfung, за одразиши и Ак. Рј. каже да је узета из црквено-словенског: *ошразиши*, с потврдом у Даничићеву рјечнику и са значењем *одбиши*; Пбповић (Р.) јој такође даје значење *одбиши* (abschlagen den Feind); у значењу *одбиши свeтлост* (reflektieren) налази се у Шулекову и Поповићеву речнику. Шулек је даље направио именице *одразишост* и *одразност* (Reflexionsvermögen) и глагол *одразиваши*, и Поповић (Р.) *одражаши*, *одражаваши* (reflektieren, zurückwerfen, abschlagen). Према Маретићу (Језични савј.) *одраз* (Reflex) начињено је из рус. *отражение*; *одразиши*, *одражаваши* (reflektieren) из рус. *отразитъ*, *отразитъся*, *отражатъ*. Међутим, чешки се каже *odraz*, *odraziti*, и највероватније је да су нам ове речи преко Шулека отуда дошле. Основно значење и руске и чешке речи је *одбиши*.

Од Шулека наовамо загребачки писци употребљавају ове речи у науци: у физиологији *одраз* — (Reflex), у физици — *одраз*, *одразивање*, *одразни угао* (Reflexionswinkel). Београдски писци ове речи у науци уопште не употребљавају или их врло ретко употребљавају; у физиологији се говори једино о *рефлексу* (прид. *рефлексан*), а у физици — о *одбијању* (рефлeкцији) *свeтлости*, *углу одбијања*, *закону одбијања* итд.

Обе ове речи (*одраз*, *одразиши* и од њих изведене) загребачки писци раније су употребљавали и у књижевности

и у новинама, а после I Светског рата и у најновије време оне се још више употребљавају и то не само од стране загребачких већ и од стране београдских писаца. Тако реч *одраз* врло често сретамо како у дневним листовима тако и у часописима у значењима: *рефлекс*, *ошсјај*, *ошсев*, *огледало*, *одблесак*, *одјек*, *слика*, *израз* итд.; и реч *одразиши* (се) са значењем: *огледаши се*, *испољаваше се*, *доћи до изражаја*, *ушцаши*, *појавиши се*, *показаше се*, *биши израз*, *биши огледало*, *сликаши* итд.

Неколико примера које ћемо навести и који су узети из новина без нарочитог одабирања показују обрнут случај — употребљене су речи место којих би многи, ако не и већина млађих писаца, ставили *одраз* или *одразиши* (одражавати):

1) Претстављао ову огромну борбу као *огледало* још веће борбе..., 2) *одблесак* оног општег кретања ка независности..., 3) Те појаве нашле су свога *одјека* у јавности..., 4) Они су *рефлекс* одређене, недемократске..., 5) *слика* наше стварности..., 6) ... што се математички тачно *огледало* на врло ниској продуктивности рада..., 7) Стагнација..., која се нарочито јако почела да манифестује..., 8) Видно се *испољавалу*..., 9) *рефлектоване* од живе садашњице... итд.

Ниједна од ових речи (*одраз*, *одразиши*, *одражаваше*...) није потребна у науци, а многи писци који воде рачуна о нијансама и преливима појединих речи и израза избегавају их и у књижевности и у новинарству.

— Наставиће се —

В. М. Мићовић

ИТАЛИЈАН — ТАЛИЈАН

У последње време срећемо у дневним листовима, у понекој књизи, па и на корицама уџбеника облике речи *Италијан* и *ииталијански*. Нарочито су те две речи поводом последњих догађаја у вези с Трстом често употребљаване, и то скоро увек у овом облику. Необавештен читалац помислиће да су ти облици једино правилни, а да су наши досадашњи облици ових речи: *Талијан* и *Шалијански* најзад замењени правилнијим облицима, који су ближи тим речима у самом талијанском језику. У сваком случају ће многи помислити да је створена нова употреба уместо досадашње.

Ко, међутим, зна које услове употреба мора да испуни да би се сматрала као усвојена, знаће да није тако. Да би нова реч или нов облик старе речи стекао „право грађанства“, мора њена употреба да буде општа и мора трајати дуже времена. Речи *Италијан* и *ииталијански* не испуњавају ни један ни други услов.

Да су облици *Талијан* и *Шалијански* одавна у употреби имамо доказа у Вукову Рјечнику, у коме се наводе само та два облика. Пошто је Вук врло добро знао како и у ком крају народ употребљава неку реч, а код тих речи није забележио у ком их је крају чуо, значи да је употреба била општа. А да су те две речи задржале свој облик непрекидно до наших дана, види се из ових примера, узетих надхват.

Љуба Ненадовић у „Писмима из Немачке“ пише: „Ако му приметим да у Ферари не живе Немци него Талијани...“ А Љуби Ненадовићу не може се спорити знање српског језика.

Симо Матавуљ у „Биљешкама једног писца“ каже: „... да ми је израдио мјесто учитеља талијанског језика“: и на другом месту: „... тијем већма што су Талијани јавно одвраћали ћесара да не свраћа у Боку“.

Јован Дучић пише: „талијански мистик“.

У правопису проф. Белића (у речнику) наведене су само речи *Талијан* и *Шалијански*. У француско-српском речнику Н. Петровића, који је прерадио Богдан Поповић, француске речи *Italien* и *italien* преведене су са *Талијан* и *Шалијански*. Од осталих познатијих наших речника неки као што су Рјечник Броза и Ивековића и Рјечник ЈАК. имају *Ишалијан*, односно *Ишалијанац* и *ишалијански*, али се ове речи тамо упућују на *Талијан(-ац)* и *Шалијански*, из чега је јасно да се даје првенство овоме њихову облику. Ристић и Кангрга у својем Српскохрватско-немачком речнику дају само *Талијан* (*Талијанац*) и *Шалијански*.

У броју 1, „Сведочанства“, на страни 10 имамо став М. Крлеже: „Држићев театар је помодна појава, као што је у умјетности све помодно, али без обзира на ту талијанску, плаутовску ренесасну маниру...“

Мирко Вујачић, у бр. 54 „Књижевних новина“ пише: „На клинцу који једва вири из зида виси талијанска капа“.

Ради боље провере данашње употребе питао сам данашње писце којима се не може спорити знање и лепо осећање нашег језика: како у њиховом крају народ каже, и сви су ми, чудећи се што сам им уопште поставио то питање, одговорили: „*Талијан* и *Шалијански*“. Ти писци су: Б. Ћопић, Душан Костић, Гојко Бановић, Скендер Куленовић, Ерих Кош.

Дакле, облици *Талијан* и *Шалијански* су не само одавна у употреби него је та употреба и данас општа у целом нашем народу и код већине наших писаца. Необавештени само могу сматрати да су облици са *и* на почетку правилнији зато што се ове речи изводе од именице *Ишалија*. То управо уноси забуну међу необавештене читаоце, који и иначе имају сваког дана да се боре с језичким грешкама у појединим написима.

Ради обавештења оних који мисле да су ти нови облици правилнији зато што су ближи талијанским облицима тих речи, треба рећи неколико речи о томе како је наш народ примао и како и данас прима стране речи. Као што је свим суседним народима с којима одавно има додира дао имена не увек

с обзиром на то како та имена гласе у језицима тих народа, тако је и талијанској речи *Italiano* дао облик *Талијан*. Притом је поступио као што увек поступа: дао је речи облик који се лакше може изговорити. Самогласник *и* у почетку речи најслабији је самогласник; а како се акценат налази тек на трећем слогу од почетка, било је природно да се почетно *и* одбаца. Народ при изговору страних речи облик које оне имају у језику из кога их прима прилагођава природи свога језика, а не води много рачуна о њиховој етимологији.

Остаје још један аргуменат на који ће се, можда, позвати они који употребљавају облике *Ишалијан* и *ишалијански*: „Кад не ваљају речи *Ишалијан* и *ишалијански*, да ли је онда добар облик *Ишалија*?“ Тачно је да и они који употребљавају правилне облике *шалијански* и *Талијан*, кажу и пишу *Ишалија*, као што данас и цео народ каже, без обзира на то што у народним песмама имамо *Тдлија*. За реч *Ишалија* не вреди разлог који је вредео за реч *Талијан*; у ње је акценат на првом слогу, те се реч може изговорити без тешкоће, која је постојала код оне друге две речи. У језику, истина, влада логика, али не логика каква се обично разуме; језик има своју логику, много сложенију, у којој није од најмањег значаја питање лакшег изговора, које, бар у нашем језику, игра тако велику улогу.

Св. Предић

ИНСТРУМЕНТАЛ ИМЕНИЦА ЖЕНСКОГ РОДА НА СУГЛАСНИК

Именице женског рода типа *кост* имају, као што је познато, у *instr. sg.* два облика у нашем књижевном језику. Један се завршава на *-ју* (*кошћу*), а други на *-и* (*костџи*.) То исто стање, постојање обају облика, утврђује се и у нашем старом књижевном језику већ од XIV века¹⁾, мада се само за први облик, онај на *-ју*, може рећи да је општесловенски, док овај други није потврђен ни у једном другом словенском језику, иако се за њ мисли да води порекло из праиндоевропског.

Али је за нас у овом тренутку важно какво је стање у данашњем нашем језику.

Наши граматичари — да узем неколико најистакнутијих — слажу се у томе да оба облика имају право на живот у књижевном језику. Тако проф. Т. Маретић (*Gramatika i stilistika*, 144—145), на основу анализе ових облика у Вуковом језику, вели да се облик на *-ју* употребљава онда кад треба нарочито истаћи да је у питању инструментал; напротив, кад је из контекста јасно да је то инструментал, онда долази облик на *-и*, напр.: Да живе под српском *власџи*. — Са *жалосџи* признаје, и сл.

Слично каже и проф. А. Белић (*Грамматика српскохрватског језика за други разред...*, Београд 1932, 89). Он сматра да је облик на *-(j)у* данас у књижевном језику обичан, а онај на *-и* ређи; тај последњи облик се употребљава махом иза којег другог имена или иза предлога.

¹⁾ Види Ђ. Даничића (*Историја облика српског или хрватског језика* Београд 1874, 40, 41), А. Вајана (*La langue de Dominko Zlatarić II*, Paris 1934, 14—15 и тамо наведену литературу).

Најзад, и проф. М. Стевановић (у својој новој Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, 167—168) сматра оба облика правилнима, напомињући да је облик на *-и* обичан тамо где цела реченична ситуација јасно показује да је у питању инструментал. Али он узима да је облик на *-ју* обавезан у случајевима могућне двосмислености, чак и тамо где испред инструментала стоји предлог (напр. *с љубављу*, *с чашћу* и сл. обичније него *с љубави* итд.).

Маретић истиче (l. c.) да су облици на *-и* код Даничића много рећи него код Вука, док их у језику народних песама има више неголи и код једног и код другог.

Да видимо овде како се ти облици употребљавају код наших новијих писаца. Ја на овоме месту износим резултате анализе језика неких од њих.

Прво узимам да прегледам примере без обзира на ситуацију у реченици.

Код двојице наших писаца — и то баш таквих који нарочито негују свој језик — на доста примера инструментала оваквих именица нашао сам *искључиво* облике на *-ју*: код Ј. Скерлића и А. Белића. Тако код Скерлића на око 500 страна текста налазим преко 80 примера са *-у*: *писменошћу*, *влашћу*, *љубављу*, *мишљу*, *речју* итд. и ниједан са *-и* (Историја нове српске књижевности, Београд 1921). Тако исто и код А. Белића на 150 страна књиге О језичкој природи и језичком развоју (пос. издање СКА СХХХIV) има 20 примера са *-ју*, а нема примера на *-и*: *целокућношћу*, *могућношћу*, *пошћуношћу*, *речју* итд.

Па и код других неких писаца налазим *искључиво* примере са *-ју*, само, већ због природе самог текста, инструментал је уопште доста редак. Код Јанка Веселиновића имамо: *жалашћу*, *кошћу*, *слашћу*, *љубављу*, *речју* и др. (Целокупна дела, Српски писци, укупно 484 стр.); код Бранислава Нушића: *смрћу*, *благодарношћу*, *захвалношћу*, *мудрошћу*, *напашћу*, *влашћу* и др. (Одабрани листови, Ново поколење 1949, укупно стр. 212); код Његоша: *гордошћу*, *радошћу*, *злошћу*, *некршћу*, *унучаћу* (Горски вијенац, Београд 1928); код С. М. Љубише: *мудрошћу*, *лудошћу*, *памећу*, *нарављу* и др. (Причања Вука

Дојчевића II, СКЗ бр. 81; укупно стр. 137); код Сима Матавуља: *лукавошћу, нежношћу, крвљу, љубављу, кћерју* (Вакопја fra-Brne..., Лиџа 1938; цело); код Ст. Сремца: *свешлошћу, поузданошћу, сјољашношћу* (Приповетке II, СКЗ XXXIV бр. 227; цело). Ни код ових писаца — бар у тексту који сам ја прегледао — нема примера за instr. с наставком *-и*.

Нешто је друкчија слика код Вељка Петровића, Лазе Лазаревића, Милутина Ускоковића, Ива Типика, Јована Дучића и Родољуба Чолаковића. Код њих преовлађује такође наставак *-ју*, али се срећу и примери са *-и*.

Код В. Петровића (Три приповетке, Београд 1922, цело) на 17 примера са *-ју* (*жалашћу, смрћу, љубављу, крвљу, зобљу, речју* итд.) налазимо 1 пример са *-и*: *сшвари*.

Код Л. Лазаревића (Приповетке, СКЗ 53, цело) на 19 примера са *-ју* (*будућношћу* итд.) имамо 2 примера са *-и* (*костџи, речи*).

Код М. Ускоковића (Дела, Народно дело, до 270 стр.) однос је 37:2 у корист облика на *-ју*.

Код И. Типика (Са острва, СКЗ XV, цело) имамо на 24 примера са *-ју* опет свега 2 примера са *-и*.

Код Р. Чолаковића (Записи из ослободилачког рата, Сарајево, 200 стр.) на 9 примера са *-ју* налазе се 2 примера са *-и*.

Код Ј. Дучића као да су примери са *-и* чешћи, на 39 примера са *-ју* забележио сам 5 примера са *-и* (а да то није било условљено песничким потребама; Сабрана дела II, III IV, V, Савр. југ. писци).

Што се тиче Иве Андрића, код њега сам на 360 страна анализираног текста (На Дрини ћуприја, Просвета) нашао само примере на *-ју*, њих 20: *радошћу, сшрашћу, цомоћу, мишљу* итд. Али да истоме писцу није туђ ни облик на *-и*, показује пример *љубави* у једном другом његовом делу (Травн. хроника, стр. 115).

Код Ива Војновића (Дубровачка трилогија, СКЗ XXX бр. 198) налазимо сасвим друкчију ситуацију; код њега су нормални само облици на *-и*, а облике на *-ју* је унео, вероватно, поводећи се за употребом код других писаца. Тако код њега на 15 примера са *-и* налазимо само 3 примера са *-ју*.

Укратко речено, статистички посматрани, поменути наши писци дају овакву слику: instr. типа 'кошћу' је правило или готово правило, а instr. типа *костџи* изузетак или готово изузетак. Бар што се тиче ових писаца и бар што се тиче *сџа-џи* анализе.

Али се може показати да се облици на -ју употребљавају и онда кад испред именице стоје придеви и заменице или предлози. Уосталом, нигде се и не тврди да се и у тим случајевима не може употребљавати овај облик, већ само да је онда обичан и облик инструментала на -и.

Скерлић: Том својом слободом и *одрешиџошћу* (434), Са себи својственом *сџрашћу* (286), Дође у сукоб с *влашћу* (204) итд.

Белић: Том се *речју*... упућује на временску везу (175), Да се она одреди каквом самосталном *речју* (26), Међу самосталном *речју* и другим речима (196), Оно што се подразумева под *речју* водница (184), Са свом *ојрезношћу* (8).

Ј. Веселиновић: Спава девојче, успавано првом *љубављу* (383), Нема жалости над *жалошћу* мајчином (174), Чежња за слободом, за домовином..., за *слашћу*, за срећом (283), Ни кост с *кошћу* не би му остала! (327).

Б. Нушић: Неким танким гласом који само пред *влашћу* употребљава (136), У новинама се низала захвалност за *захвалношћу* (66), Цикну мајка престрављена том војничком *речју* (189), Људи то називају дечјом *наивношћу* (41), Умро сопственом *срћу* (76).

Његош: Крв уждену пламеном *гордошћу* (43), Те си својом *злошћу* отровала (12), Ал' је ова слава одвојила / са простотом и са *веселошћу* (99).

С. М. Љубиша: Дворе што су људи... уздигли својом *мудрошћу* (47), Што је својом *злошћу* навео село на божју србу (81), Зла ти срећа... с том *памећу* (134).

Матавуљ: Дворио је стрица синовском *нежношћу* (182), Где га узеше на испит онако сељачком *лукавошћу* (185).

Сремац: Два прозора светљаху оном *свешлошћу* (151), И *свољашношћу* својом умео придобити (125).

Исту такву употребу облика на -ју налазимо и код оних писаца који у принципу употребљавају оба облика.

Тако Вељко Петровић пише: Са *жалошћу* гледао је онај велики (71); С аристократском *резервисаношћу* опустили своје дуге, свилене уши (115), Викнуо је... гледајући с очинском *добродушношћу* (56).

Л. Лазаревић: Да оживи неизвесном *будућношћу* (247), Њене се очи засветлеше победоносном *просћодушношћу* (131), Марија с неком *побожношћу* гледаше (58).

М. Ускоковић: Усамљен пред *огромношћу*... простора (70), Потреба за *интимношћу* (17), Кад сам се ја трзао пред *бизарношћу* будућности (211), Она је хтела својом *љубазношћу* да обрати пажњу на себе (72), Електричне сијалице... тињале ружичастом светлошћу (176).

И. Ђипико: Чисто га ишчекује са *слашћу* (75), Сјети се с *одвратишношћу* (127), И занаша се његовом *младошћу* (95).

Р. Чолаковић: Ишао је са угашеном *свјетлошћу* (177), Владо Дедијер руководи том „штампарском“ *дјелашношћу* (74), Не заноси се лако... ма да је сав набијен револуционарном *сџрашћу* (64).

Ј. Дучић: Обасјана зеленом *свешлошћу* (V, 9), Са *пролашћу* царства морала је и она пропасти (V 154).

Иако нисам вршио исцрпну анализу, могу навести овакве примере и од разних других наших писаца:

Љ. Ненадовић: Дочекао је кнеза са искреном *љубављу* и *радошћу* (Цел. дела XIX, 1895, 16); Св. Ранковић: Она би... вођена својом плаховитом *нарављу* учинила какво зло. — Дође с добром *вешћу* (СКЗ XXXVII бр. 248, стр. 190, 186); М. Шапчанин: Неколико дана бејаш под *влашћу* тих... утисака (Цел. дела V, 119); К. Руварац: Много старо срце... млађаном *љубављу* бије (Списи I, 364); Л. Костић: А другог љутом *глађу* морити (Пера Сегединац 1882, 56); Л. Комарчић: Па викни, доле с *влашћу*, кмета нам дајте да се с њим... разрачунамо (Бездушн. I, 244); Б. Ђопић: Са *болешћу* се треба рвати (Приче за дјецу, Ново поколење 1949, 133); Ј. Ђоновић: Уздизање овог... борца за правду са ријетком *визионарношћу* и доживљајем (На Влтави, Цетиње 1948, 24).

Ја не велим, наравно, да се у оваквим везама не употребљава и облик на *-и*; али, као што се види, има довољно

примера и за употребу облика са *-ју*, а код писаца које сам специјално проучио — то је редовна појава.

Да се вратим сада оним писцима чију сам анализу извршио систематски. Има једна чињеница која све њих осим Војновића везује: код свих апстрактне именице на *-остш* имају у инструменталу *увек* само наставак *-ју*, никад *-и*. Сличан је случај и са именицама на *-(а)стш*, *-(е)стш* и уопште на *-стш* (исп. напр. код Његоша: *слашћу*, *влашћу*, *некршћу*, I с., 20,51). Само једно отступање забележио сам код Ј. Дучића, а и оно је свакако изазвано потребом да се избегне монотонија: Један својим разочарењем..., а други својом... *младошћу* и *обесш* егоисте (V, 42).

Иначе — код оних писаца који знају поред наставка *-ју* и за наставак *-и* — овај потоњи се јавља баш у другим случајевима, то јест тамо где немамо посла са основама на *-остш* (*-астш*, *-естш*), него са каквим другим именицама ове врсте.

Тако се *-и* јавља, прво, иза лабијалног сугласника основе: Није био начисто са слободном *љубави* (Ускоковић, 32). — Она је очајном *љубави*... испунила све своје бесанице (Дучић V, 190).

Затим иза денталних сугласника којима претходи вокал: А силан брод са *чељади*... плови. — Рукује се са другом *чељади* (Ћипико, 93, 113). — Таман ја сјео да [са] својом *чељади* нешто мало поједем (Чолаковић, 58). — Невидљивом *ниш* привезан за мене (Дучић II, 29).

Даље иза фрикативних сугласника и африката: Стеже ме за гушу и хоће да удави са неком *шрулежи* (Ускоковић, 257). — Једном *речи* (Л. Лазаревић, 4). — С њином страшном *речи* наврх усне вреле (Дучић III, 40).

Најзад, иза сугл. *р*: Успео сам с једном колосалном *ствари* (Вељко Петровић, 36).

Ови примери инструментала су, истина, сви из случајева где именица стоји иза атрибута или иза предлога; али иначе — код основа на *-стш* — као што смо видели, ови исти писци употребљавају у оваквим истим ситуацијама обично наставак *-ју*.

Али чак и кад је инструментал усамљен, налазимо (бар код именица *љубав* и *крв*) у нашој књижевности облике на

-и (иако би ту логичнији били облици на -ју, из разлога који и истиче граматичка литература). Исп.:

Понесен љубави према роду људском (Ј. Илић, Цел. дела, 485). А ово се налази нарочито у народном говору. Тако Маретић (I. с.) из народних песама наводи: Ал' долама крви покапана, — Већ је пише крви од образа и сл. Исто то исп. код Шаулића (Тужбалице 1929, 86): Какви јади туна бјеху, /крви Тару замутише.

Али се и у овим случајевима налази и -ју и код оних писаца који употребљавају оба наставка. Тако код Вељка Петровића: Да неко с љубављу прати лет мога талента (53), Воли ме крвљу својом (50), Због чега су и храњени наизменце зобљу и кукурузом (100), Док су се они борили са животом и смрћу (71).

Код Лазе Лазаревића: Он се пријатељи са смрћу (39).

Код М. Ускоковића: Ти би се поносила... нашом љубављу (163), Неколико пута сам се успавао с мишљу да идем (109), Висиле крушке поцрвенеле и позлаћене јесењу (178), Ми смо се постепено мирили... са лажју (246).

Код Ђипика: И пренаша се мишљу код запуштена огњишта (7), Да све... једном ријечју изразе (20), Да нас бар тамо баци — суне му памећу (47).

Код Дучића: Французе сам волео увек свом памећу (V, 13), И оне су... умирале... заједничком смрћу (о. с., 54).

Исп. још неке ређе примере као: С унучађу ђедови играју (Његош, 99), Као мазга која се нарављу натури нешто на оца а нешто на матер (Љубиша, 108), Младоллика, готово да је избарабариш са кћерју (Матавуљ, 173), итд.

Према томе би резултат ове анализе био овакав. Ако не узмемо у обзир језик И. Војновића, који претежно употребљава наставак -и, онда можемо рећи да многи наши познати писци употребљавају или искључиво наставак -ју или већином тај наставак, без обзира на синтаксичке прилике, што би се донекле разликовало од Вукове употребе а слагало више са Даничићевом (в. напред). Тамо где се јавља колебање између наставака -ју и -и, употреба једног или другог зависна је, бар данас, у извесној мери од тога

како је образована именичка основа. И тамо где се основа завршава суфиксом *-ош*, наставак *-ју* се чврсто одржава; напротив, код осталих основа налази се наставак *-и*, иако бар засад ни ту није искључиво он.

Да видимо сада какве су прилике у вези са овим наставцима у нашим народним говорима, тојест да покушамо, бар у кратким потезима — колико нам то допушта познати дијалекатски материјал — да објаснимо стање код писаца стањем у народним говорима. Истина, не мора се увек једно с другим поклапати; али се ипак понешто и из овога може закључити.

Колико се према познатоме материјалу може рећи, има три врсте наших говора у овоме погледу: једни употребљавају само *-ју* или какав други наставак који је од њега постао; други употребљавају само *-и* или наставак постао од њега; трећи употребљавају и једно и друго.

1) Само *-ју* се употребљава у Озринићима у Црној Гори: *смрђу*, *пеђу*, *сољу* итд. (Решетар, *Der štok. Dial.*, 171).

У Војводини, у делу Славоније, у говорима неких далматинских острва и у јужној Истри данас се употребљава наставак *(-j)ом*, чије јотовање указује несумњиво на то да је он дошао наместо старијег *-ју*: напр. *машћом* од *машћу* (никад *масћом*)¹⁾.

Напоредо *-ју* и *-(j)ом* имамо у посавском говору у Славонији: *зобљу* = *зобљом* итд. (Ившић, *Rad JAk.* 198, 10)²⁾.

2) Једино наставак *-и* се употребљава у мостарском икавском говору (М. Милас, *Rad J. Ak.* 153, 64), у далматинском икавском трпањском говору: *сшвари*, *јубави* (исти, *Rad JAk.* 153, 73), у икавском буњевачком говору око Сења: *ноћи*, *крви*, *костџи* итд. (Г. Томљеновић, *Nast. vjesn.* XIX, 487).

Што се тиче Дубровника, Будмани (*Rad JAk.* 65, 170) наводи за његов говор наставак *-и* и поред њега *-им*, постао

¹⁾ За Бачку и јужну Истру ослањам се на своје белешке; за Банат в. Б. Милетића (Год. Зад. С. и В. Стојановића VII, 25); за Славонију С. Ившића (*Rad JAk.* 168, стр. 136); за далм. острва М. Храста (Библи. ЈФ 8, 31; СД 36 X, 42—43).

²⁾ „Gdjegdje“ у том говору и *костом*, *соллом* итд., које је двосмислено.

од првога (*сшвари = сшварим*); алм Решетар (о. с., 171) даје само овај други. Међутим код старих дубровачко-далматинских писаца (код Златарића, Гучетића, Рањине, Качића и др.) био је заиста у употреби и наставак *-и*¹.

3) Најзад, у неким говорима, нарочито у Црној Гори, Боки и у Херцеговини имамо напоредну употребу *-ју* и *-и*: у источној Црној Гори (М. Стевановић, ЈФ XIII, 65—66), у Црмници (Б. Милетић, СД Зб IX, 107), на Прчању у Боки (Решетар, I. с.), код јакаваца у источној Херцеговини (Д. Вушовић, СД Зб III, 37); у Пиви и Дробњаку су позната оба наставка, али је други много обичнији (Ј. Вуковић, ЈФ XVII, 58).

И у сарајевском говору (код икаваца и јакаваца) јавља се напоредо *крвју = крви*, само је облик на *-ју* можда обичнији (Ђ. Шурмин, Rad ЈАк. 121, 200).

Слично је у буњевачком говору у Лици, где се мешају три наставка: *-и* (које је најобичније), *-ју* и (од њега начињено) *(j)ом* (М. Јапунчић, Nast. vjesn. XX, 271).

Иначе се још за неке говоре бележи *-ју* (или *-(j)ом*), само није познато има ли и других облика у паралелној употреби: у неким крајевима у Славонији; на Косову; у Метохији; у северној Истри²).

Напротив, у неким босанским говорима (Вареш, Грачац код Раме) јавља се *-им*, које сведочи о старијем *-и* (Решетар, I. с.).

О другим говорима немам података.

Међутим је и оволико довољно да покаже приближно простирање ових наставака. И одатле се види да је наставак *-и* у живој употреби нарочито у Херцеговини и једном делу Приморја, па затим у неким крајевима Црне Горе и Босне. Међутим на великом пространству у Славонији и Војводини, па онда зацело и у деловима Србије (уколико се инструментал уопште употребљава) — једини наставак је данас *-ју* (*-(j)ом*); а то важи и за чакавске говоре, бар икав-

¹) В. о томе Даничића и Вајана, о. о. с. с.

²) Решетар, I. с.; Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал. II, 572; Стевановић, Бак. говор, пос. от. из СДЗб XI, 144; Рибарић, СДЗб. IX, 17.

ске чакавске говоре на далматинским острвима. Једина област са јаким мешањем наставака *-ју* и *-и* рекло би се да је Црна Гора, иако и у Црној Гори има говора који знају само за *-ју* (Озринићи).

Одавде би даље изгледало као да је наставак *-ју* распрострањенији од наставка *-и*, иако је и овај други познат и Вуку. С друге стране, претежна употреба наставка *-и* у instr. ових именица код И. Војновића сада се јасно показује као провинцијализам, који је другим нашим писцима непознат¹⁾.

Али; наравно, као што граматичари и кажу, данас су оба облика књижевна, и онај са *-ју* и онај са *-и*. Као што смо из овог излагања видели, са њима у вези почиње се вршити један нарочити процес, који ће, како изгледа, довести до извесне нове њихове репартиције, сачувавши, можда, и даље у употреби и један и други облик.

Иван Појовић

¹⁾ Код Војновића (I. с.) налазимо, например, и такве дијалекатске облике као што је 3 pl. *ргаес. носу м. носе и сл.*

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. То је једна од бишних карактеристика средњевијековја. — Било би боље да је писац у овој реченици место *средњевијековје* употребио *средњи век*. Али то не значи да се од овог последњег назива не може направити сложена реч на начин како ју је направио дотични писац. Требало је само да тој речи да у свему исти облик какав би имала у народној употреби, и какав она у нашем језику мора имати. Писац зна да се овакве именице изводе наставком *-је*, али је требало још знати да у говорима који чине основицу нашег књижевног језика нема ни једног примера образовања ове врсте у коме би се *ј* од наставка *је* сачувало неизмењено иза уснених сугласника. У свим таквим случајевима вршио се гласовни процес који је у резултату место *ј* давао сугласник *љ*: *Полимље, Подунавље, Поморавље, зарукавље, зрневље, Поднебље, славље* (од: *Полим-је, Подунав-је, Поморав-је, зарукав-је, зрнев-је, поднеб-је, слав-је*). Према томе, и горња сложеница с наставком за уобличавање *-је* треба да гласи — *средњевијековље*.

2. Да ли се *е* може ушребљавати као спојни вокал? — У вези с обликом речи *средњевијековље* намеће се још и питање спојног вокала сложенице иза меких сугласника уопште и посебно иза сугласника *њ*, одређеније — намеће се питање: да ли је спојни вокал у сложеницама направљеним од синтагме *средњи век* — *о* или *е*. Нас и иначе појединци често питају да ли треба говорити и писати: *средњевијековни* или *средњевијековни*, *средњошколски* и *средњошколац* или *средњешколски* и *средњешколац*, *предњонейчани* и *задњонейчани* или *предњенейчани* и *задњенейчани* итд. Ово питање намеће напредна употреба ових и оваквих сложеница и с једним и с другим спојним вокалом. Зато је потребно дати објашњење

ове појаве и показати шта условљава могућност напоредне употребе оба вокала у овоме и у сличним случајевима. Вокал *e* (место *o*) иза умекшаних сугласника употребљава се у свим облицима речи у којима стоји вокал *o* кад се непосредно испред њега налазе тврди сугласници: *коњем, коњев, Коњевић* (ређе *Коњовић*), *Крњевић, Маљевић. маљем, маљеви, Пањеви* (према: *вуком, вукови, Вуков, Вуковић* итд.). И без обзира на то да ли је веза вокала *o* са меким сугласником из времена у коме га је тај сугласник претварао у најсроднији вокал предњег реда, у *e*, или је каснијег датума — место *o* се у оваквоме положају, како се из горњих примера види, употребљава *e*, па је сасвим природно да се и као спојни вокал сложенице између њених делова употребљава *e* ако се основа првог дела те сложенице завршава неким умекшаним сугласником. Зато је сасвим разумљиво што се говори и пише: *средњевековни и средњевековље, средњешкојски, средњенемачки* итд. Овај последњи придев у овоме облику налазимо и у Српскохрватско-немачком речнику Ристића и Кангрге. Штавише и код врло познатих језичких стручњака срећемо сложенице ове врсте са спојним вокалом *e* (*предњенейчани, напр., и задњенейчани*).

Ипак, ако узмемо категорију сложеница ове врсте постанка у целини, запазићемо да је спојни вокал *o* у њима много чешћи и иза умекшаних сугласника. Тако код Вука, у његову Рјечнику налазимо: *горњоземац, горњоземски, доњоземац, доњоземка, доњоземски, доњоселац, коњобарка, коњозобица, коњокрадица, коњомора, крајобер, крајобера, рђобишина* (у Цр. Г.); у Рј. Броза и Ивековића све ове речи у овоме облику, а осим њих са спојним вокалом *o* и сложенице: *горњокарловачки и горњолужички*; у Рј. ЈАК поред наведених и: *биљобер, доњокаменички, Доњокрајац и Доњокрајанин, Доњокрајка и Дољокрајкиња, Доњосељанин, Доњосељанка и Доњосеока, доњошрешњички*, и исти примери сложени са *горњо-*; затим: *коњодер, Коњодор* (село у Босни), *коњодржац, коњогриз, коњорей, коњошрка, коњошржац*. Ристић и Кангрга у своје Речнику имају већину од наведених сложеница, и све су оне код њих, са изузетком већ изузетог примера, са спојним вокалом *o*, а осим ових и: *биљождер и биљојед, доњова-*

рошанин, доњоварошки, доњовилични, доњовинички, доњоградски, доњолужички, доњонемачки, доњосирајни, риђобрад, риђоглав, риђокос и риђокоса, средњовековни, средњоевројски, средњошколац, средњошколски.

У Рјечнику Југ. академије налазимо истина и: *Доњекрајц* с примером: Све Бајице с њима Доњекрајци (из Вукове збирке нар. песама) *Доњегорац* и *Доњеморачанин* с примером: И за њима Доњеморачани (из Огледала српског). Тамо се, зачудо, први пример упућује на сложеницу с првим делом *Доњо-*, а друга два се не упућују. Зачудо, кажем, јер се у народу, бар у крају из кога је песма с првим примером, говори и *Доњекрајци* и *Доњокрајци*, док је *Доњеморачанин* у народу много мање обично него *Доњоморачанин*. А можемо рећи да се, изузимајући примере речи сложених са *средњи*, *предњи* и *задњи* — оне све данас и у разговорном и у књижевном језику употребљавају готово искључиво у облику са спојним вокалом *о*. Зато су наша досадашња правописна упутства као спојни вокал препоручивала само *о*. У правопису проф. А. Белића (издање од 1934 г.) налазимо: *средњовекован, средњошколац и средњошколски*; код проф. Д. Боранића у Правопису (од 1947) све три ове речи и *средњоевројски* такође само у овоме облику. А ни ове ни друге сличне речи ни у једном ни у другом правопису са спојним вокалом *е*. Тако и у Граматичкој терминологији израђеној од стручњака и издатој 1932 г. (у Београду): *предњонейчани* и *задњонейчани* (а не *предњенейчани* и *задњенейчани*). А као зоолошки термини употребљавају се: *доњоуснени* и *горњоуснени, доњовилични* и *горњовилични, доњочелјусни* итд.

Међутим, сложенице у којима први део чине придеви: *средњи, предњи и задњи* у разговорном језику су обичнији са спојним вокалом *е*. Нарочито су код писаца источног књижевног центра речи сложене с првим придевом у неупоредиво чешћој употреби: *средњеазиски, средњевековни, средњегрчки, средњеевројски, средњешколски и средњешехнички* налазимо код: А. Белића, Ј. Скерлића, Љ. Стојановића, Ст. Новковића, Ст. Бошковића, Ј. Бошковића, Н. Петровића, Ј. Авакумовића, М. Кујунџића, Ј. Дучића, Ј. Радоњића, Ј. Цвијића, М. Вукићевића, Тих. Ђорђевића, Т. Радивојевића

и др. Проф. А. Белић и у лингвистичким делима својим употребљава термине *задњенејчани* и *предњенејчани* сугласници. Њих у облику са спојним вокалом *e* употребљавају и други писци. Према томе, нико нема права спорити књижевни карактер ове употребе, поготову када се зна да се, како смо горе рекли, у свим другим случајевима сем код сложенца — иза умекшаних сугласника место *o* употребљава вокал *e*. У сложицама ове врсте се, дакле, као спојни вокали могу употребљавати и *o* и *e*.

3. *Доста њих ће се сећаши оног ониског Србина који је на Шргу најбесније говорио масама.* — Суперлатив прилога *бесно* овде је употребљен у неправилном облику. Правилан тај облик гласи — *најбешње*. Језичко осећање писца је ту, значи, било непоуздано, а његово теориско знање недовољно. Наставком *-ји* гради се компаратив придева (и прилога) додавањем тога наставка на њихову једносложну основу. То су, са изузетком неколико примера, једносложни придеви с другим вокалом у основи или двосложни придеви чија се основа за грађење компаратива крњи одбацивањем крајњег слога од облика ном. једине. А како се од осталих придева (и прилога) са два или више слогова компаратив гради наставком *-ији*, његовим додавањем на неокрњену основу, писац је и од *бесно* употребио суперлатив с наставком *-ије*. Он није знао, или је сметнуо с ума, да неколико придева, међу којима и: *бесан, шесан, горак* — компаратив граде наставком *-ји*, али не додавањем на окрњену већ на пуну основу (в. М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Београд 1951, тач. 135 д), и да њихови компаративи, према томе, гласе: *бешњи, шешњи, горчи*. Дакако, и једино правилан облик суперлатива прилога *бесно* је — *бешње*, а не *бесније*.

С.

4. *Судија је Шако Шребало да поштуји.* — О глаголу *шребашти*, односно о употреби његових личних и безличних облика писано је у неколико махова у овом часопису. Али, ево још једнога примера на који се треба укратко осврнути. Желећи да се што правилније изрази, писац ове реченице је, употребивши безлични овај облик, исти ставио на погрешно

место, иза субјекта. Истина је да има случајева када *Шребаши* у безличној употреби не може да се стави на почетак, али овде није тај случај већ је његово место испред субјекта, дакле: *Требало је да судија Шако поштује*. Ово је потпуно правилно и слаже се са нашим језичким осећањем, док оно прво, због неслагања са језичким осећањем, потсвесно води ка употреби личног облика: *Судија је Шако Шребао да поштује*, што би, иако доста уобичајено, ипак било неправилно.

5. Који се имао да *привикава на ново*. — Енклитички облик помоћног глагола је испушта се када се нађе иза *се*. Уствари, овде се врши сажимање *се* и *је* у *се*. Али у нашем примеру, због употребе *да* са презентом, заменица *се* је место испред глагола, док глаголска енклитика је остаје на свом месту. Према томе, правилно је рећи: *Који је имао да се привикава на ново*. Међутим, да је место *да* са презентом употребљен инфинитив, *је* би дошло непосредно иза *се* и испало би. Тада би било правилно и: *Који се имао привикавати на ново*. Али је први облик реченице, са *да* и презентом, свакако више за препоруку.

6. Од ... *влаканаца који су распоређени у два суровина правца, заштим од влаканаца који су управни на њих*. — Ван сумње је да овде није у питању случајна грешка, већ недовољно сигурно језичко осећање. Релативна заменица *који* слаже се са именицом на коју се односи у роду и у броју. Уз именицу *влаканце*, која је средњег рода, релативна заменица треба да је такође у ср. роду и у множини, пошто је и именица у множини, тј. у *оба* случаја: *од влаканаца која су распоређена...*

Ова погрешна употреба релативне заменице у м. роду, место у средњем, могла би се, можда, објаснити и подударњем наставка ген. мн. м. и ср. рода, што би, код несигурног језичког осећања, могло довести до тога да се ген. *влаканаца* осети као мушки род (као *Шрговаца, првенаца, резанаца* и сл.).

7. *Америчке Шрује [ће] осташу у Јајану док он буде спреман да се одује агресији*. — Не би се могло рећи да је ово погрешно, али свакако није сасвим обично. Зависна временска реченица која почиње *док* а показује тре-

нутак до којег се врши радња главне реченице обичнија је у негацији. А у зависности од тога да ли је таква реченица афирмативна или негативна има и врло танане разлике у значењу. У првом случају цела ова сложена реченица значи да ће боравак америчких трупа у Јапану трајати све до тренутка његове спремности да се одупре агресији, а у другом — да ће трајати све дотле док траје неспремност Јапана да се одупре агресији. Ово друго (... док он не буде сиреман...) обичније је, бар у случајевима ове врсте.

8. *Тољага којом се побијају сви који неће...* — Овде (уколико није штампарска грешка: *побијају* м. *поубијају*) имамо погрешно употребљен учестало-трајни глагол *побијати* према свршеном *побићи*. Међутим, док према свршеном глаголу *убићи* имамо правилно начињен учестало-трајни *убијати* — према свршеном дистрибутивном *побићи* (у значењу „убити, једног за другим, све оне који долазе у обзир“) не можемо начинити учестало-трајни *побијати*, већ од несвршеног *убијати* префиксом *по* градимо дистрибутивно-свршени глагол *поубијати*, који значи исто што и *побићи*. Али ако *побићи* значи и *побосћи*, тј. ако му префикс *по* не даје значење „извршења радње на свим одређеним објектима“, већ само значи извршити једну радњу, или побити цену нечега, онда се од њега, на исти начин као и од глагола *убићи*, гради трајни (или учестали) глагол *побијати*. Како је значење глагола у горњој реченици у вези са убијањем, а не са побијањем, у њој је глагол *побијати* погрешно употребљен. Није јасно да ли је писац хтео да нагласи трајност радње или њену дистрибутивност. У првом случају требало је рећи ... којом се *убијају*... а у другом: ... којом се *поубијају*...

Св. М.

9. „*Коломасџ*“. — Захваљујући извршеном преустројству нашег система производње, последње стране дневних листова све су пуније огласа у којима се нуде све нови производи који су се доскора тешко могли набавити. Поред понуде разних машина, мотора и других производа наше нове металне индустрије, последњих дана нуди се још један артикал који ће добродоћи сваком сопственику кола, од фијакера до сељачких волујских кола; нуди се — „*коломасџ*“.

Само, хоће ли сваки сељак знати шта му се тим огласом нуди? Он за ту реч не зна, јер она не постоји у српском језику. Сељак одвајкада зна само за једну сличну реч — *коломаз*. И зашто онда произвођачи тога артикла исти не називају онако како га зове народ, и зашто га не употребљавају у облику у коме се налази и у нашим речницима.

Реч *коломасџ* не само да не постоји у нашем језику него је и немогућа. Сложенице те врсте праве се тако да други, главни њихов део буде *само глаголски корен, а никад већ гошова реч*. Реч може гласити *коломаз*, као што гласи и у Вукову Рјечнику и у живом народном говору, а не *коломасџ*.

Можда не би било наодмет када би уредништва дневних листова завела језичку цензуру и за огласе, који свакога дана кипте погрешно написаним речима. Дужност одређених цензора била би да све грешке исправе пре објаве огласа, па би нас тако поштедели и од наказне речи *коломасџ*.

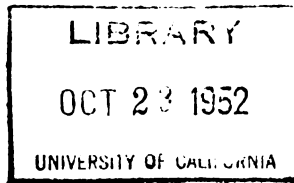
Св. П.

Наш језик излази месечно у свескама од 2 до 3 табака или један-
пут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; десет, односно пет
свеака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слаш
Уређивачком одбору или Бранислав, Милановићу, секретару Одбора,
Семинар за лингвистику, Филов. факултет, Београд.

Научна књига има старија (предратна) годишња *Нашег језика*
(од год. II — VII и год. VIII св. 1) која се могу добићи по цени од 50
дин. свака година, свеска 5 дин.

НАШ ЈЕЗИК.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. III св. 9-10

БЕОГРАД 1952

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Југославија и сродне изведене речи	287
2. Драгиша Живковић: Накнадно додате и уметнуте реченице стављање запете	291
3. М. Шевановић: Замаскирати, закамуфлирати, сконцентрисати	303
4. В. М. Мићовић: О неким стручним називима (свршетак)	309
5. В. В. Пешровић: Речи изведене од основе <i>магнет</i>	322
6. И. Поповић: Прилог географији неких наших речи	326
7. Језичке поуке	333
8. Регистар речи	341

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна Књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1952

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига III

Нова серија

Св. 9—10

ЈУГОСЛАВИЈА И СРОДНЕ ИЗВЕДЕНЕ РЕЧИ

(поводом скорашње дискусије у Редакцији нове Југословенске енциклопедије).

Откако је код нас заведен назив Југославија за целу земљу (З. Х. 1929¹⁾), о њему је и писано²⁾. Није ово први пут да једна земља узме назив који се уобичајно прво у иностранству, па после добио и право грађанства у земљи коју обележава. Тако је назив *Југославија* био уобичајен и код Француза (*Yugoslavie*) и Немаца (*Jugoslawien*) и других народа пре него што је примљен као званични назив код нас. Истина, тај су назив они примили од нас, јер се већ од тридесетих година прошлога века он употребљава у различним облицима код српских, хрватских и словеначких писаца, а у приближно исто време и код Чеха. Тако у помнутом чланку Илешић наводи: *Југославац* код С. С. Милутиновића 1837 год., *Југославен* код П. Стаматовића (1837 г.), *југославенски* у Србском народ. листу 1842, а после често у Гајевој Даници (1843, 1844, 1845 и сл.), *Југославија* у љубљанским Новинама 1858. После тога све се то налази у различној употреби (за часописе, Академију наука у Загребу, различне покрете итд.), а и иначе за обележавање словенских народа на Балк. Полуострву. Може се о овоме наћи и нових и тачнијих података³⁾, али је несумњиво да је назив *Југославија*

¹⁾ Свезнање I 1941.

²⁾ Исп. чланак Франа Илешића О *postanku izraza „jugoslovenski“* (П. Поповића Прилози IX 145—164), где се може наћи доста грађе; исп. такође и моју белешку СКГл. XLI (1934) 344.

³⁾ Оно што је у *Rječn. [hrv. ili srp. jez. IV — сасвим је непотпуно.*

од Југословена дошао Французима, Немцима и др., и почео се код њих употребљавати за Србе, Хрвате, Словенце и др. наше народе сједињене у једној земљи, тј. за већину јужнословенских народа. Овај назив „југославенски“ — „југословенски“ обухватао је раније или све Јужне Словене, каткада само Србе и Хрвате, а већином Србе, Хрвате и Словенце, тако да је назив *Југославија* могао све то обухватити; али када је требало државу Уједињених Јужних Словена, без Бугара, обухватити једним именом, онда се назив *Југославија* свео на њихову земљу, а Југословени, југославенски — југословенски обележавали су сада само њене народе. Тај се назив већ раније употребљавао као име њихове земље, па се одатле проширио у иностранство, а после тога дошао као званично име у нашу земљу у поменутом одређеном значењу.

Уствари, у минулим временима придев је за Словене гласио *словѣнскѣ*, као што се налази и у језику *Ћирила и Методија*, и као што се сачувао код наших, нарочито далматинских писаца, од најстаријих времена: *словински*, *Словинац*, *Словинство* (са заменом јата по западном изговору гласом и). Према томе, *југославенски* би требало да гласи *југословенски*, а назив са *a* добивен је према руском језику (*славянский*, *Славяне*) и иностраном *slavus* (лат.), *slavisch*, (нем.), *slave* (фр.) и др. Одавде је јасно, када бисмо хтели према нашем старом и оправданом називу да начинимо именицу, она би морала бити *Југословенска* (подр. земља), као што имамо од *Хрваџ* — *Хрваџска*, *Бачка* према *бачки* и сл. Али ни много мање ствари не иду по правилима и према разлозима историскојезичким, већ онако како развитак народа и земаља донесе; тако смо ми и добили назив *Југославија*. Према томе, овај назив није позајмљен од *Yugoslavie*, *Jugoslawien* и сл., већ су, напротив, ти називи начињени према нашем *Југославија*, а ова наша именица према придеву *југославенски*, који се некад много употребљавао, а добивен је према руском *югославянский* (и *југославјански* није било у реткој употреби у XIX в. код свих Југословена); међутим напоредо са *југославенски* употребљавало се *југословенски*, што више одговара старој именици *Словени* и од ње изведеном придеву *словенски* (тј. *Словѣнинѣ*, *Словѣне*, *словѣнскѣ*).

Када се тако у новије време почео употребљавати назив *Југославија* за целу нашу земљу, нашла су се према том називу у употреби два придева *југославѣнскѣ* и *југословѣнскѣ*. Међутим, према *Југославија* придев је могао гласити *југославѣнскѣ* или *југославѣнскѣ* (исп. *Шумадија* — *шумадијски* и сл.) или *југославскѣ* (исп. *Славонија* — *славѣнскѣ* и сл.). И, заиста, у неким се словенским језицима тако и јавило. Напр. Руси пишу *Югославия*, *югославский*, па иду и даље употребљавајући га и за назив наших народа *Югославы* (исп. и код С. Милутиновића *Југославац*). Међутим, код нас се већ од раније сачувао придев *југославѣнскѣ* у западним крајевима (тамо где се употребљава *Славѣни*, *славѣнски* и сл.) и *југословѣнскѣ* (тамо где се употребљавао назив *Словѣни*, *словѣнскѣ* и сл.); једини назив ове врсте који се живо употребљавао у нашем народу у прошлим вековима (*словински*, тј. *словѣнскѣ*) — није нашао примене у придеву којим се обележава припадност Југославији. Било би исправније да се у јужном изговору одмах од почетка узело *југословјенски* неголи *југославенски*, које је удешено према руском *югославянский*, исто као што и. назив *Славѣни* у јужном изговору одговара руском *Славяне*, а не нашем старом *Словѣне*. Али, мислим, данас се не би морао враћати тај назив на *југословјенски* када се не употребљава у именици *Словѣни*, одн. *Славѣни*, у облику са љ. Па ипак било би добро да наша земља има један назив за све своје припаднике: *Југославија* и, рецимо, *југословѣнскѣ*. Могло би се рећи да је *југославѣнскѣ* ближе речи *Југославија*, од којег је свакако и сама ова именица постала, али када према њему и напореда са њим постоји и изворније *југословѣнскѣ*, — нема разлога да се оно гони из језика, утолико више што је било у живој употреби и пре него што је назив *Југославија* постао званичан. Можда је ипак корисно што се код нас на западу употребљавало „југославенски“, да би се бар у томе могао запад наше земље лако изједначити са истоком минималном изменом, па да оно што је изворније преовлада у језику.

Не би било ипак на одмет размислити, и поред онога што је горе речено, да ли не би било најбоље воспоставити за јужни изговор облик *југословјенскѣ*, за који у облику сло-

вински далматинских писаца, старом *словѣнскѣ* (и понегде архаичном писању које је одговарало „словѣнскѣ”) — имамо довољно потврде. Ту бисмо имали онда само одјек узаконеног изговора на западу, а у свему другом би биле те речи једнаке, тј. *југословѣнскѣ* на западу, а *југословѣнскѣ* на истоку.

Можемо се запитати: зашто место придева *југословѣнскѣ* немамо *јужнословѣнскѣ* јер именица која је у основици тих придева гласи *Словени југа, Јужни Словени*. Очигледно је да се од придева *јужнословенски* бежи зато што би се њиме обухватали сви *Јужни Словени*, дакле и Бугари, што се није желело да обележи називом *југословенски*, већ само извесни Словени на југу. Зато се назив *јужнословенски* употребљава и данас за све *Јужне Словене* на Балканском Полуострву (тј. за Словене на југу према другим Словенима на истоку и западу).

Назив *југословенски* је начињен свакако према придевима *југоисточни, југозападни* и сл., где *југо-* има придевско значење; али како се *југославенски* везује данас искључиво са *Југославија*, јер је та реч од тог придева постала, то је и извршена диференцијација између *југославенски* — *југословенски* „онај који припада Југославији“ и *јужнословенски* „онај који обухвата Јужне Словене“ или сл. Тешко је рећи да ли је и у коликој је мери страна *Südslawen*, које се од краја XVIII в. употребљава код Немаца, утицало на стварања „Југословени“, јер је и *Словени југа* могло подједнако дати и *Јужни Словени* и *Југословени* (са именицом *југ* у придевском значењу), последње, наравно, при посредништву придева *југословенски* (исп. *свилорун* и сл. са употребом *свилорун* у придевском значењу).

А. Белић

НАКНАДНО ДОДАТЕ И УМЕТНУТЕ РЕЧЕНИЦЕ И СТАВЉАЊЕ ЗАПЕТЕ

Принцип слободне интерпункције, који професор А. Белић доследно спроводи у своме чланку *О стављању запете* (Наш језик, нова серија, књ. I, стр. 7—23), формулисан је у овом основном правилу: „Све што је у мишљењу повезано везама зависности, дакле, најтешњим везама које се замислити могу, не може бити одвојено при писању, и обрнуто, све што је одвојено у мишљењу не може бити спојено при писању“ (стр. 10). Овај принцип несумњиво упрошћава и јасно решава питање стављања запете, препуштајући правописним правилима да изнесу низ примера у којима ће се он конкретно применити. Та правила и примери који их потврђују потребни су зато што није увек лако одредити шта је у мишљењу повезано, а шта није, макар да ни сва правила и примери не могу да обухвате све различите случајеве који се у живом језику појављују. Па ипак, извесне основне категорије тих случајева могу се обухватити, и њихова анализа и решавање могу умногом олакшати решавање и свих сличних случајева. Овом приликом ја бих извршио такву анализу накнадно додатих и уметнутих зависних реченица које су уско повезане с главном реченицом, па било да се оне налазе иза главне, било да су уклопљене у текст главне реченице.

Као што је истакнуто у чланку професора Белића, случајеви тежег разликовања тих двеју врста зависних реченица (уметнутих и накнадно додатих — и уско повезаних с главном) јављају се углавном код условних, узрочних, допусних, последичних, поредбених и релативних реченица, док се код намерних, временских, изричних и за-

висноупитних реченица скоро никада не јављају (сем покаткад код временских). Тешкоћа је ту у томе што зависна реченица у сваком случају (било да је уметнута или накнадно додата, било да је уско повезана с главном) граматички чини целину с главном реченицом (јер иначе не би била *зависна* реченица), али када је накнадно додата, она у *известном погледу* стоји самостално према главној реченици и не условљава мисао главне реченице, већ је само допуњује с неке стране. У чему она стоји самостално према главној реченици, а у чему је повезана с главном реченицом, покушаћемо да покажемо на анализи неколико примера. Узећемо неколико таквих, накнадно додатих, зависних реченица:

1) Ми ћемо овде и почети, *када се с једног краја већ мора почети;*

2) Наша је књижевност млада. Отуда, јамачно, и долази да се у њој највише певало и критиковало, *јер младост воли да пева, а после песме највише воли да критикује;*

3) Колико нам је лирика напредовала..., толико нам је критика заостала, *као да се хтело потврдити да песничтво може напредовати и без ње;*

4) Томе доприноси много и то што је све у тим приповеткама изнесено просто, природно и неусиљено, те, према томе, изгледа и да је у свему истинито, *иако уствари није.*

У свим овим случајевима зависна реченица могла би и самостално да стоји, допуњујући мисао главних реченица, али не условљавајући их. Са извесним изменама или без њих горње зависне реченице самостално би гласиле: 1) ... *А с једног краја се већ мора почети,* 2) ... *Јер младост воли да пева* 3) ... *Тиме као да се хтело потврдити...*, 4) ... *А то уствари није.*

Међутим, када је зависна реченица уско повезана с главном реченицом, овако осамостаљивање зависне реченице не може се извршити а да се не окрњи мисао главне реченице, да се она не осети као непотпуна мисао, која није до краја изречена. Јер у свим тим случајевима зави-

сна реченица претставља само део главне реченице, њен додатак прироку за узрок, за последицу, за погодбу, за допуштање итд. развијен у реченицу. Често је таква сложена реченица тако и стилизована да се из текста главне реченице нужно осећа да она мора имати извесну допуну у зависној реченици. У реченицама:

1) Много шта у књижевним делима може се само тако разумети ако се она доведу у везу с временом у којем су се јавила;

2) Брижљиво посматрање дела великих мајстора биће исто толико корисно физиолошкој оптици као што је изражавање закона осећаја и опажаја корисно историји уметности;

3) О Хамлету је речено толико много и доброга и рђавога да изгледа да је мало што преостало да се о њему новог изнесе; —

реченички изрази само тако, исто толико и толико много нужно условљавају допуну главној реченици у виду погодбене, поредбене и последичне реченице, тако да ми читајући текст главне реченице знамо и осећамо да после ње мора доћи и зависна реченица.

Разуме се да то не мора бити увек тако. То је, додуше, веома често тако, али такође су чести и случајеви када главна реченица својом стилизацијом не наговештава или, боље речено, не условљава допуну у виду зависне реченице, па опет зависна реченица чини с њом нераздвојну целину. У реченицама:

1) *Морамо почети испочетка ако хоћемо да разумемо ствар;*

2) *Он је преводио тако без избора зато што (или, јер, стога што итд.) није имао својих погледа ни критике;*

3) *Стриц његов мораће се одати ако доиста буде био убилац;*

4) *Хамлет није луд ако се под лудошћу разуме оно што сви лудошћу зовемо;*

5) *Капетан погледа у правцу отвора као да некога очекује; —*

у свим овим реченицама главна и зависна реченица чине целину, и мисао главне реченице је непотпуна без мисли зависне реченице.

Па у чему је онда разлика између ових последњих и оних првих примера, између зависних реченица које су уско повезане с главном и зависних реченица које су накнадно додате главној? Пре него што одговоримо на то питање, ја бих извршио још једну модификацију прве групе примера — накнадно додатих зависних реченица. Претпоставимо да су те реченице дате у инверзији, да на првом месту стоји зависна, а за њом главна реченица. Оне би гласиле:

1) *Када се с једног краја већ мора почети, и ми ћемо одавде почети;*

2) *Зато што младост онајвише воли да пева и да критикује, и у нашој књижевности, која је још млада, највише се певало и критиковало.*

4) *Иако уствари то све није истинито, оно изгледа као да јесте.*

Да ли се нешто у овим реченицама сада изменило? Очигледно је да је мисао остала иста јер су и реченице остале исте; али изменио се реченички акценат њихов, изменио се значај који те реченице имају једна према другој у нашој мисли. У првом случају, тј. када смо имали накнадно додату зависну реченицу, тежиште наше мисли било је на првој, главној реченици, а зависна реченица претстављала је нешто споредно, нешто што смо ми као узгред додали читавој реченици и без чега би она могла да буде. У другом случају, тј. када смо те реченице претметнули, тај реченички акценат се мења: зависна реченица постаје по значају равна главној реченици, она чак постаје психолошки значајнији од главне реченице, јер смо јој дали и прво место у сложеној реченици. (Уопште, инверзија има и своје стилско-психолошко значење, и није свеједно да ли ћемо рећи: *Они су јурнули напред иако су знали да их очекује смрт* или: *Иако су знали да их очекује смрт, они су јурнули напред.*) Дакле, инверзијом ми смо горње за-

висне реченице учинили равним и чак претежнијим по значају од главних реченица, ми смо том стилизацијом потрли њихову споредност и накнадност, извукли их из психолошки подређеног положаја и истакли као део наше мисли на коме лежи реченички акценат.

Из овога излази да накнадно додате зависне реченице (као, уосталом, и независне) добијају тај карактер накнадности из свог карактера споредности значаја њихове мисли у односу према мисли главне реченице, да су оне више *психолошко-стилска категорија* зависних реченица, а мање *логичко-граматичка категорија* тих реченица. Граматички и логички оне уносе исто допуњавање (ограничавање, прецизирање, специјализовање) у мисао главне реченице као и зависне реченице које су уско повезане с главном реченицом, али психолошки и стилски — оне се битно разликују од ових других по подређеном, споредном значају који имају према мисли главне реченице. Другим речима: накнадно додате зависне реченице су много спореднијег значаја од мисли главне реченице; зависне реченице уско повезане с главном су у погледу значаја једнаке с мишљу главне реченице; а зависне реченице у инверзији су у погледу значаја чак и претежније од мисли главне реченице. У првом случају оне се *одвајају* од главне реченице запетом зато што с њом не чине стилско-психолошку целину, иако чине логичко-граматичку; у другом случају — оне се *не одвајају* запетом зато што с главном реченицом чине целину у сваком погледу (и у граматичком и у стилском); у трећем случају одвајају се запетом од главне зато што се њихова граматичка зависност од главне реченице премећањем претвара у стилску и психолошку независност, па чак и предност и првенственост у односу према главној реченици.

С друге стране, као што је и напред истакнуто, накнадно додате зависне реченице, иако су по значају своје мисли споредније у односу према мисли главне реченице, логички и граматички могу чинити и посебну, самосталну реченицу баш услед тога што с главном реченицом не чине целину у сваком погледу. Насупрот њима зависне речени-

це које су с главном уско повезане, иако су по значају своје мисли равне мисли главне реченице, не могу самостално стајати баш услед тога што с главном реченицом чине целину у сваком погледу и што условљавају мисао главне реченице тако да без њих та мисао не би била цела ни потпуна. Једном речи, на примеру зависних реченица се понајбоље види шта све може да уђе у појам „онога што је у мишљењу повезано“, и како ту повезаност не треба само логички (граматички) схватити него и психолошки и стилски.

Разуме се, решење тиме не постаје ни једноставно ни лако. Несумњиво је да ће наступити и случајеви када ћемо се колебати да ли неку зависну реченицу треба схватити као накнадно додату главној или као уско повезану с њом; несумњиво је, такође, да ће бити и случајева када можемо запету и ставити и не ставити, у зависности од тога да ли неку мисао зависне реченице схватамо као споредну према главној или као равну њој. Ту ће често одлучивати и нека незнатна стилска измена. И сложену реченицу: *Импресионисти ништа позитивно не граде јер знају како се човек лако вара и у најситнијим стварима* — можемо написати и са запетом, нарочито ако у овој зависној узрочној реченици поновимо субјекат они (*јер они знају*)... Па ипак, све то не ослобођава писца обавезе да у сваком конкретном случају где постоји такво колебање не врши свестрану анализу своје мисли, као што га не ослобођава ни обавезе да у свим случајевима где се та повезаност или неповезаност са сигурношћу осећа — не стави, односно стави, запету.

Што се тиче уметнутих зависних реченица, њихови случајеви се решавају аналогно зависним накнадно додатим реченицама, када знамо да уметнуте реченице нису ништа друго него накнадно додате зависне реченице уметнуте у текст главне реченице. Ако бисмо сваку од накнадно додатих зависних реченица из прве групе примера уметнули, (ако се то стилски може) у текст главне реченице, оне би биле *уметнуте* зависне реченице и одвајале би се запетама од текста главне реченице: *Почећемо, када се већ*

с једног краја мора почети, и ми одавде итд. Примера ради навешћемо још неколико таквих зависних уметнутих реченица: Ја сам се, *иако ми то није посао*, вазда радо бавио питањима књижевним и књижевне критике; — Доситеј, *ако је и био самоук*, прошао је много света; — Од тога великог броја прича једва би се могао и четврти део одабрати, остале су све, *иако се тичу тако велике историске личности*, без вредности; — Он Сељанку назива приповетком, а ми бисмо је, *и да није онако дуга*, пре назвали романом; — Отуда и долази да је Сељанка, *ако се она уопште може назвати романом*, нека врста етнографског романа итд.

У свим овим примерима споредни значај уметнуте зависне реченице осећа се још изразитије него код накнадно додатих зависних реченица; *те уметнуте реченице се могу увек изоставити а да се мисао главне реченице у основи својој не окрњи*. Та већа изразитост споредности оваквих уметнутих реченица долази отуда што се њима прекида ток мисли главне реченице и што је наша пажња у том случају још више усретсређена на задржавању мисли главне реченице. Одавде би се могло извући и једно практично правило: када се код неке накнадно додате зависне реченице колебамо у томе да ли је она заиста таква, треба је пребацити, ако се то може, у текст главне реченице, и ако се она ту осећа као уметнута реченица, онда је и у положају *иза* главне реченице — накнадно додата. На пример, у реченици: *Право је онда да се и читалац око тих значајних и тежих места помучи, ако хоће да нађе уживања у књизи* — зависна погодбена реченица је овде накнадно додата, што се лепо види ако је пребацимо у текст главне реченице, где ће се она осећати као уметнута реченица: *Право је онда да се и читалац, ако хоће да нађе уживање у књизи, помучи око тих значајнијих и тежих места*. Зашто је ова зависна реченица накнадно додата, односно уметнута? Зато што је писац пре ове реченице говорио о томе како се и он сам мучио око тих места, па је право — додаје он као у шали — да се и читалац око њих мало помучи, *а то ће му и користити, јер ће тако наћи више уживања у*

књизи. Да је писац хтео да каже да *ако читалац хоће да нађе уживања у књизи, он мора најпре и сам да се помучи око тежих места*; дакле, да је писац хтео да тежиште своје мисли стави на ову погодбену реченицу, он би читаву ову сложену реченицу друкчије стилизовао. Пре свега, он је не би везивао за претходну мисао изразом: „Право је онда...“, а затим, он би и стилизовао главну реченицу некако друкчије или би инверзијом показао да ставља тежиште своје мисли на ту погодбену реченицу: *Читалац се мора помучити око тих тежих и значајнијих места ако хоће да нађе уживање у књизи, или: Ако читалац хоће да нађе уживање у књизи, он се мора помучити око тежих и значајнијих места.*

Међутим, у истом оваквом положају уклопљених реченица у текст главне реченице могу стајати и оне зависне реченице које нису *уметнуте*, већ с главном реченицом чине јединствену целину, која се не може раздвајати запетама. Наиме, у нашем језику сматра се да су главна и зависна реченица у *природном реду* и онда када зависна реченица долази иза главне као и онда када је она *уклопљена* (не уметнута) између делова главне реченице (обично између подмета и прирока главне реченице, али и између других делова главне реченице). Пошто зависне реченице које су уско повезане с главном претстављају само прилошки део главне реченице (додатак прироку за узрок, за погодбу, за допуштање итд.) који је развијен у зависну реченицу, јасно је да се оне не могу одвајати запетама од главне реченице и онда кад су уклопљене у текст главне реченице.

Ту онда и наступа мешање оваквих зависних реченица с уметнутим реченицама. Понекад је њихова повезаност с главном реченицом тако јасна да и онај ко уопште не зна за правила о стављању запете неће никада ставити запете између тих реченица и главне реченице. Напр., у реченици: Ништа толико не кука *кад умире* као болест и зло — јасно је да је ова зависна реченица *кад умире* само прилошки део главне реченице развијен у зависну реченицу, и да је мисао главне реченице могућа и потпуна само с том зависном

реченицом, да она, тј. та зависно реченица, чини нераздвојну целину с главном реченицом. Међутим, нису сви случајеви тако спонтано јасни, и веома често се дешава, чак и код добрих писаца, да се зависне реченице одвоје запетама иако с главном реченицом чине јединствену мисао. Ево неколико таквих погрешних примера:

1) *Књижевна дела, ако нису „добро писана“, губе половину своје лепоте и вредности.* — Писац је погрешно одвојио запетама ову зависну погодбену реченицу, погрешно зато што је она уско повезана с главном и што је мисао главне реченице *немогућа* без ове зависне реченице. Јер шта би уопште значила реченица: *Књижевна дела:.. губе половину своје лепоте и вредности?* Она је могућа и јасна тек употпуњена мишљу зависне реченице: *Књижевна дела губе половину своје лепоте и вредности (у том случају) ако нису „добро писана“ или: Књижевна дела ако нису „добро писана“ губе половину своје лепоте и вредности.*

2) *Ученик, док је под управом свога наставника, не може скренути с правог пута.* — Јасно је да је мисао ове реченице да *ученик не може скренути с правог пута (само дотле) док је под управом свога наставника*, а да му се то може десити ако тог надзора или управе нестане. Према томе, и горњу реченицу требало је написати без запета.

3) *Ја нисам од оних којима је, када отпочињу какав посао, прво да побију вредност и цену оном што су други пре њих урадили.* — И у овој сложеној реченици је погрешно одвојена запетама зависна временска реченица. Мисао је та да има људи који *при отпочињању каквог посла прво гледају да побију вредност свему ономе што су њихови претходници урадили*. Временска реченица *када отпочињу какав посао* показује у ком случају, у којој прилици ти људи побијају вредност рада својих претходника. *Онда када сами отпочињу какав посао*. Ова зависна реченица, дакле, ближе одређује када ти људи побијају вредност рада својих претходника, и њу не треба одвајати запетама од главне реченице.

4) Коме се од нас није десило да, *дошав први пут у какав музеј*, не застане збуњен пред оном множином слика. — И овде је зависна реченица, изражена глаголским партиципом, уско повезана с главном, јер мисао ове реченице је та да се сваком човеку дешава да *застане збуњен (онда) када дође први пут у музеј*. Према томе, и њу није требало одвојити запетама од главне реченице.

И тако даље. У свим овим случајевима имамо уску повезаност главне реченице с уклопљеном зависном реченицом, без које је мисао главне реченице или непотпуна или уопште немогућа. Њихова и граматичка и стилска повезаност огледа се и у изговору и у читању; предах који се чини између таквих уклопљених зависних реченица и главне реченице тако је мали да се понекад и не осећа, док се код уметнутих и накнадно додатих зависних реченица тај предах (пауза) изразито осећа, и читалац мора увек водити рачуна о тој паузи. Тако, напр., не може се читати с предахом (с паузом) реченица: *Ништа толико не кука — кад умире — као болест и зло*, док се тако обавезно мора читати уметнута или накнадно додата зависна реченица: *Али таква карактеристика — иако је тачна — није потпуна; Новина је важан елемент књижевног дела — као што је оригиналност важан елемент вредности пишчеве*.

У вези с овим реченицама треба само ово рећи. Овакве зависне реченице уклопљене у главну реченицу данас су све ређе у нашој књижевној стилизацији. Вук их је често тако употребљавао, нарочито у преводу *Светога писма*; исто тако и неки наши старији писци, као што је таква стилизација реченица веома честа и у нашим народним приповеткама. Међутим у нашем данашњем књижевном језику много је чешћи и обичнији онај природни ред реченица кад зависна реченица стоји иза главне реченице. Данас бисмо неке од горњих примера, несумњиво, овако стилизовали: *Књижевна дела губе половину своје лепоте и вредности ако нису „добро писана“; Ученик не може скренути с правог пута док је под управом свога наставника — макар да бисмо неке од тих примера и оставили у оваквој стилиза-*

цији (примери под бр. 3 и 4), нарочито ако је зависна уклопљена реченица изражена помоћу глаголског партиципа. Разуме се, све је то питање личног стила, и ја указујем на обичнију употребу такве стилизације само као на тенденцију у стилизовању тих реченица код већине данашњих писаца, а не као на неку већу правилност у њихову стилизовању.

О релативним реченицама нема се после овога шта много рећи. Будући да се оне не односе на целу главну реченицу, него на једну реч главне реченице (само не на прирок), њихова повезаност с том речју или њихова накнадна додатост тој речи много је јаснија и одређенија, те се према томе скоро увек са сигурношћу може утврдити. Ако релативна реченица чини јединствен појам с речју на коју се односи, тј. ако она на неки начин одређује појам те речи тако да се појам те речи *ограничава* у смислу који му даје релативна реченица, онда она чини нераздвојну целину с том речи и не одваја се од ње запетом. Напротив, ако је појам речи на коју се односи релативна реченица довољно одређена самом том речју, или том речју и неким њеним атрибутским додацима, тј. ако се појам те речи не ограничава значењем релативне реченице, него релативна реченица ближе одређује само неку страну тог појма, онда се релативна реченица сматра као мисао накнадно додата тој речи и одваја се од ње запетом. То ће се најбоље осетити ако узмемо две сличне реченице које су само формално сличне или исте, али у којима релативна реченица има двојаку функцију. Напр. *Уметничка дела којима се ми и сада дивимо јесу класична дела* и *Класична уметничка дела, којима се људи диве, претстављају највећи дomet људског духа*. У првом случају релативна реченица ограничава појам речи на коју се односи и чини с њом јединствен појам: само *она уметничка дела којима се ми и сада дивимо* јесу класична дела, у другом случају појам који је изражен речима *класична уметничка дела* довољно је одређен самим тим речима, а релативна реченица *којима се људи диве* не

уноси никакво ограничење у појам тих речи, већ говори о односу људи према појму који је довољно одређено изражен самим тим речима.

Из свега овога видимо да принцип слободне интерпункције није у некој анархичној слободи да свако интерпунгира према свом нахођењу, него у томе да свако треба и мора да слободно интерпунгира у зависности од тога какав смисао хоће да да својим мислима. Слободна интерпункција значи уствари много дубље улажење у смисао реченица него што је то случај код граматичке интерпункције, као што значи и то да она захтева обавезно стављање или нестављање запете само где се по смислу мора, односно не сме ставити.

Драгиша Живковић

ЗАМАСКИРАТИ, ЗАКАМУФЛИРАТИ ... СКОНЦЕНТРИСАТИ

Читајући један наш књижевни лист наишао сам у њему на реченицу: *То су замаскирали непријатељи којима* итд. — У вези с глаголом ове реченице неће, мислим, бити безвредно да се задржимо на употреби овога и њему сличних глагола. Последњих година, управо од Другог светског рата, у нашој дневној штампи и текућој литератури, нарочито преводној, сваки час наилазимо на глаголе *замаскирати* и *закамуфлирати*, који су — ово нимало није тешко доказати — примљени у блиској прошлости из руског језика. Раније су се с потпуно истим значењем употребљавали глаголи *маскирати* и *камуфлирати*, а и данас их у овоме облику обично употребљавају писци који пазе на чистоту свога језика.

Када је још у току рата, пред његов крај, ослобођењем нашег главног града, и првих година по ослобођењу, почео да се живо развија културни живот код нас, тада се много преводило с руског језика и многи су учили тај језик. У таквим условима су се понеке руске речи, нарочито ако су по облику сличне нашим речима, често из нехата, а гдекад и свесно, узимале из руског и уносиле су се у наш језик. Тада су и руски глаголи *замаскировать* и *закамуфлировать* пренесени у наш језик у облику с посрбљеним завршетком инфинитива, као *замаскирати* и *закамуфлирати*. И сада у преводима с руског језика и у журналистици нашој ретко срећемо ове глаголе употребљене у раније употребљаваном облику, без префикса *за* — осим у случајевима кад су несвршеног вида. Штавише, и неки познатији писци наши (примере није потребно наводити) данас

ове глаголе са значењем свршеног вида употребљавају искључиво с префиксом *за*. Пре Другог светског рата они се у оваквом облику нису употребљавали. Ако и наиђемо на који усамљен такав случај, опет можемо бити сигурни да је то несумњици русизам. (У грађи Института за језик Српске академије наука ја сам нашао један једини такав пример у Дневнику П. Тодоровића — Повлачење се извршило одмах, а да га боље *замаскирају* итд.

За заменом ових глагола без префикса *за* њиховим обликом с тим префиксом није било никакве стварне потребе. Могло би се, истина, претпоставити да, с једне стране, потреба за видским диференцирањем налаже перфектизовање тих и таквих глагола кад то смисао њихов захтева. А с друге стране се намеће и помисао на сличне случајеве додавања домаћег префикса глаголима страног порекла а двојаког вида, какви су и глаголи *маскирати* и *камуфлирати*. Овде углавном мислим на глагол *концентрисати*, коме се додаје префикс *с* (*са*), те се као свршен све чешће употребљава у облику *сконцентрисати*, иако у основи нема разлике у значењу овако сложеног и простог глагола *концентрисати*. С обзиром на ову чињеницу и глаголу *сконцентрисати* су прављене замерке. Покушаћемо да докажемо с колико је права то чињено. Али без обзира на то, по нашем мишљењу, *замаскирати* и *закамуфлирати* се не могу поистовећивати с глаголом *сконцентрисати*. Не могу, прво, због тога што се употреба овог последњег није јавила ни под каквим страним утицајем, него, напротив, у спонтаном настојању да се један стран глагол колико-толико понароди, што се ипак он значењем својим бар у нијанси разликује од основног глагола, и, нарочито, што је глагол *сконцентрисати*, баш због изнесеног, узео врло широке размере, те га одавна употребљавају многи и врло познати наши писци. У првоме реду да би указали на ту нијансу у значењу према простом глаголу (за језичко осећање наших људи *концентрисати* је прост глагол, иако је он *de facto* сложен с префиксом *соп*, који значи исто што и наш префикс *са*), навешћемо неколико примера за употребу глагола *сконцентрисати*:

Који би песник могао *сконцентрисати* цео свој геније и цео век... на стрпљиву изградњу једне књиге као што је Божанствена комедија (Ј. Дучић, Сабрана дела 6, стр. 328, 1932 г.); — Још је већа тешкоћа у томе што се пажњом коју смо *сконцентрисали* на посматрану појаву ова сама или сасвим прекида или модификује (Превод Психологије В. Јерусалема 1923 г., стр. 7); — Споредно је, господо, на кога ће се *сконцентрисати* папири (Д. С. Николајевић, Парола, 1926, 9); — Турска војска *сконцентрисана* пред крај 1689 у Скопљу потукла је ћесаровце (Ј. Радонић, Ђорђе Бранковић 1929, 258/9); — На ову су капију Турци при последњој опсади *сконцентрисали* све своје напоре (Ч. Мијатовић, Слике 166, стр. 592); — У Дробњацима је сваки сељак, и дрводеља... зидар, качар, једном речи, он је у себи *сконцентрисао* све занате који су потребни (Тих. Ђорђевић, Наш нар. живот I, стр. 45, 1930 г.); — Ретко је који могао безмерност своје љубави да *сконцентрише* само на једну жену (Ј. Дучић, Сабрана дела 6, 1933, стр. 96).

Као што се и из ово неколико наведених примера види, *сконцентрисати* има унеколико посебно значење перфективно употребљеног глагола *концентрисати*. Зато ја не бих могао прихватити мишљење које је г. Марко Цар изнео у своме чланку *Антологија ружнога* (Наш језик II, 1934, стр. 12), према коме је *сконцентрисати* непотребан и „немогућ“ плеоназам, зато што се у самом основном глаголу *концентрисати* већ садржи исти префикс. А осим тога је, иако је ово последње тачно, ипак постојало и лингвистичких разлога за стварање овога глагола са једним његовим, етимолошки гледано, плеонастичним делом. Глагол *концентрисати* се, прво, како рекосмо, у нашем језику, мислим народном, није могао осећати као сложен, па ни додавање префикса *с* (*са*) није у томе осећању никаква редупликација. А друго, свршени глагол *концентрисати* (*се*), бар у материјалном значењу, све се више осећа као стручни термин; напр.:

Најбоље је купити већ готове *концентрисане* чорбе (П. Вуксановић, Штеточине воћака 1933 г., стр. 117); — Јаки *концентрисани* раствори бакарних и цинкових једињења уништавају заразне материје (Влад. Ђорђевић, Марв. лекар стр. 55); — ... Но с тим да се на сваком суду *концентрисане* сирћетне киселине мора ставити бар етикета (Трошарински зборник 1929, стр. 240) и сл. Посебно у војној терминологији:

Главне немачке снаге имају се *концентрисати* на француској граници (Ј. М. Јовановић, Стварање државе књ. II, стр. 33, 1929); — Аустријанци су објавили Србији рат, припремили и *концентрисали* сву војску према граници (К. Д., Наши хероји 1930, стр. 72).

У овом последњем случају глагол *концентрисати* са својом објекатском допуном обично значи *прикупљати* (и *прикупити*) војску на једном сектору, а у исто време је и *припремати* (одн. *припремити*) за евентуалну борбу. И уопште се може рећи да овај глагол данас (не једино као хемиски термин) значи *прикупљати* и *прикупити* (дакле и имперфективно и перфективно), односно постављати и поставити, груписати нешто у једном пределу; исп. пример: ... *као што су се одразиле у индустрији с обзиром на њему концентрисаност* (Б. Кидрич, Привредни проблеми стр. 112). *Сконцентрисати*, међутим, значи — на просторно ограниченом размаку, на једном једином месту, у једној тачки, тако рећи, *скупити* или *поставити* нешто. Ово значење нам јасно потврђују горе наведени примери у којима се говори: о усретсређењу љубави на једној жени (пошао сам сада обрнутим редом), о познавању више заната од једног јединог човека, о *прикупљању* свих снага напада на само једну капију итд. Истина је да ће гдекоји писац још у овоме значењу употребити глагол и без префикса *с* (*са*). Њихова је пажња сва *концентрисана* на оно што раде (Гласник проф. друштва, књ. XII, стр. 321, 1931 г.); — На то, дакле, *концентрисах* сву своју пажњу (Др. Вл. Ђорђевић, Просв., 153). Па и за ова два примера се не би могло рећи да је усредсређивање пажње одвећ ограничено. А ја сам их навео

зато што би у њима данас за многе био обичнији тај глагол сложен с префиксом *с*. И заиста се с објекатским допунама: *мисао* и *пажња* — *skonцентрисати* неупоредиво чешће употребљава него *концентрисати*. Једном речју, кад год је потребно претставити да се ради о скупљању, о постављању, о усредсређењу нечега на изузетно ограниченем простору, данас ће се употребити глагол *skonцентрисати*. Г. М. Цар је на наведеном месту сасвим тачно рекао да се „код нас готово без изузетка данас пише (требало је рећи и говори — М. С.) *skonцентрисати*“. Ово наравно произлази из чињенице што је тај глагол добио унеколико посебно значење, за које смо, верујем, доказали у чему се састоји. И при процени потребе за постојањем глагола *skonцентрисати*, поред *концентрисати*, свакако се мора водити рачуна и о приказаној нијанси у његову значењу и о ширини његове употребе, коју је у првоме реду условило то посебно значење. М. Цар, свакако, ово није имао у виду кад је глагол *skonцентрисати* унео у антологију ружнога.

А не може се једнако судити и о употреби глагола *замаскирати* и *закамouflирати*. Они, истина, с глаголом *skonцентрисати* имају заједничких елемената, али су неки од тих елемената само привидно такви. Прости основни глаголи: *маскирати* и *камouflирати* су, као и *концентрисати*, двојаког вида — имперфективног и перфективног. Затим су прва два глагола по саставу изведене просте речи, а такав је за наше језичко осећање (иако стварно није) и последњи глагол. И могло би се рећи да је у циљу видског диференцирања у свим тим случајевима дошло до њихова перфектизовања додавањем префикса. Префикс је, будући домаћег порекла, и у оба прва случаја, као и у трећем, осим прецизирања вида имао и функцију делимичног понарођивања тих глагола, па су они поред осталог, рекло би се, постали нешто ближи нашем језичком осећању. Али за додавање префикса глаголима *маскирати* и *камouflирати* да би се тим прецизирала њихова свршеност није било никакве потребе, јер читав низ оваквих глагола примљених из страних језика — а има их таквих и домаћег порекла — могу бити и

свршеног и несвршеног вида; такви су: *телеграфирати*, *теелефонирати*, *моловати*, *калаисати*, *асфалтирати*, *ручати*, *вечерати* и сл. И увек се из смисла реченице у којој су употребљени лако схвати када су имперфективни а кад перфективни. Потреба за видским диференцирањем није довела ни до уопштавања употребе глагола *сконцентрисати*, већ нијанса у његову значењу. Истина је да се и данашња ширина употребе глагола *замаскирати* и *закамуфлирати* заснива једним делом на значењу њихова префикса којим се у нашем језику често граде сложени глаголи као што су: *забацити*, *затурити*, *заклонити*, *закрити* и сл. глаголи који значе наместити нешто тако да се не може лако пронаћи и открити, а то је управо и значење глагола *замаскирати* и *закамуфлирати*. Само ваља имати на уму да је у свему исто, апсолутно исто, и значење основних њихових глагола, без префикса *за*. То с једне стране.

Осим овога не треба губити из вида да се овде није, као у случају с глаголом *сконцентрисати*, спонтано стао додати домаћи префикс страним глаголима да их, с једне стране, понароди и да, што је важније, с друге стране, обележи за једну нијансу друкчије значење. У ова два примера имамо, како смо у почетку казали, стране речи за чијим прихватањем немамо никакве потребе, и њих не треба узимати место већ примљених речи — *маскирати* и *камуфлирати*, иако су и ове две речи страног порекла. Ово би утолико било бесмисленије што то значи исте стране речи мењати само у томе што бисмо их заменили обликом који су оне добиле у једном трећем, такође страном језику.

М. Стевановић

О НЕКИМ СТРУЧНИМ НАЗИВИМА

Свршетак¹⁾

40. — *Лив, изливак*. Када се ливено гвожђе (сирово ливено гвожђе може бити: бело, мрко, половно итд.) истопи и излије у калупе, који могу бити од песка, глине, гвожђа и др., онда се добивају тзв. *изливци*. Неки писци место ове речи употребљавају реч *лив*, а други и само ливено гвожђе и ливени челик називају *лив*: *сиви лив* место *сиво ливено гвожђе*, *челични лив* место *ливени челик* итд.

Лив је добра народна реч, и према Вуку (лијев, љев) значи *левак* (лијевак), а према Рј. ЈАк. још и *ливање* (лијевање), те би у металургији могла једино значити *ливење*, *изливање*. Угледањем на немачку реч *Guss*, речи *лив* дају се без потребе нова значења. Стога и у овом случају треба задржати раније термине: *изливак*, *ливено гвожђе* (челик), *ливење*, *изливање*, који својим основним значењем дају сваком јасну слику да ли је у питању радња (*ливење*, *изливање*) или предмет те радње (*изливак*), или се мисли на посебну врсту гвожђа (челика): *ливено гвожђе*, *ливени челик*.

Ни сирово гвожђе ни изливци не могу се ковати, али када им се на неки начин одузме један део угљеника, онда постају ковни или ковки. Немци тако добивене изливке (или гвожђе) који се могу ковати називају *Temperguss* или *schmiedbarer Guss* (фр. *fonte malléable* или *forgeable*), а код нас је направљена реч *темпер-лив*. Овде је први део немачке речи задржан, а други део је преведен, те је створена хибридна реч. Хибридне речи и кад су другим делом добре

¹⁾ Наш јевик III н.с., 259

треба избегавати, а поготову кад то нису. Стога треба задржати исправни термин *ковни* (ковки) *изливак* (ковно, ковко) *гвожђе*, *ковно ливено гвожђе*, *ковни челик* и сл.

41. — *Вредан*. Поред обичног значења: *марљив*, *радан* (што вреди нечега — хвале, покуде; што ваља; што је од вредности итд.), реч *вредан* има прилично значења, али се у већини тих значења данас више не употребљава или ретко употребљава. Изрази: *вредне сировине*, *пуновредни производи*, *безвредни отпаци* и сл. — германизми су; треба рећи: *драгоцене* (цењене) *сировине*, *сировине од вредности*; *драгоцени производи*, *производи од велике вредности*; *отпаци без вредности* итд.

42. — *Здравствен*, *хигијенски*, *санитаран*, *санитетски*. Т. Маретић у Јез. савјетнику вели да *здравство* значи *Gesundheitspflege*, *Hygiene* и да је добро изведена реч (од *здрав* — *здравство*, као што су од: *блажен*, *лукав*, *многи*, изведене речи: *блаженство*, *лукавство*, *мноштво*); он даље наставља да је од ове именице правилно изведен придев *здравствен* (као *божанствен*, *јединствен*, *величанствен*: од *божанство*, *јединство*, *величанство*); најзад он наводи да је Милићевић направио и придев *здрављан*, за шта такође вели да може „поднијети“ (*здрављан* као *зељан*).

Љ. Стојановић¹⁾ каже да „*здравство* може значити само што и *здравље* (а за то нам је непотребно) и не може се употребити само за *Gesundheitspflege*, *Hygiene*, јер то значи чување, неговање *здравља*. Тако не ваља ни *здравствен*, а Милићевићево *здрављан* долази међу његове „промашене кованице“.

Маретић се овде погрешно послужио аналогијама, јер је још Даничић казао „да од сваке основе супстантив није у обичају“, а још мање је „у обичају“ извођење придева од сваке именице.

Речи *здравство* (која се ређе употребљава) и *здравствен* (која се често срета у штампи) не значе *хигијена* и *хигијенски*, као што је то тачно рекао Љ. Стојановић. Ме-

¹⁾ Види НЈ V, 27 (1937)

дицински стручњаци који су се служили овим речима употребљавали су их место: *санитет*, *санитетски*, *санитаран*. Тако д-р Милан Немичић¹⁾ у свом Медицинском речнику за реч *Sanität*, *Gesundheit*, *sanitas* даје само *здравље*, а у сложеницама реч *Sanität* —, *ad sanitatem spectans*, *sanitarius* објашњава са: *здрaво*-, према *здрављу*, ради *здравља*, *здравствен*; *санитарни*, *санитетски*. Исто тако значење даје и д-р Б. Перичић²⁾.

Изрази као *здравствени извештај*, *здравствени народни универзитет* и др. нејасни су и ништа не казују. У првом случају не зна се да ли се мисли на извештај о стању *здравља*, о кретању неке болести или епидемије, или о *санитетском извештају*; а у другом се не зна да ли је то *народни универзитет за чување здравља* или за консултовање од стране оних којима је потребна помоћ из области медицине у ширем смислу или само из хигијене итд. По себи се разуме да се то у потпуности ни из једног термина не може видети, а назив *народни универзитет за чување здравља* или сл. свакоме би више казивао него *здравствени народни универзитет*. Стога, према нашем мишљењу, поред речи *здравље* треба и даље употребљавати међународне речи: *хигијена*, *хигијенски* и *санитет*, *санитетски* (*санитетски савет*, *санитетски воз*, напр.), *санитарни* (*санитарна установа*, напр.), *асанација*, *санирање* и др.; јер се њима јасно и прецизно изражава оно што хоће да се каже. У том случају реч *здравствен* потпуно нам је непотребна као нејасна и неодређена, а остављамо на страну да ли је правилно изведена и да ли лепо звучи.

43. — *Брис*. Ова реч је направљена у новије време према немачкој *Turfer*, која значи: *дирка*, *бич* (у коњарству), а према *Ристић-Кангрги* (*Речник*) *догицање* (или *додиривање*) *овлаш* (аустриски). У медицини означава *замотуљак вате причвршћен обично на металној жици која је провучена слободним крајем кроз запушач од плуте* [*pila*

¹⁾ Medicinski rječnik (njemačko-latinsho-hrvatski). Zagreb 1913.

²⁾ Medecinski rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika. Zadar 1919.

(fascias) ad attigendum], помоћу чега се додирне оболело место (напр., од дифтерије), па се затим оно што је прионуло за вату даље испитује. Вероватно је ова реч направљена од *брисати*, и од речника налази се само у Ристић-Кангрину, и једном и другом, с акцентом *брис*.

Од глагола *брисати*, као ни од других глагола изведених од овога префиксима, не постоји именица овога типа. Она је необична по свом облику и не потсећа на реч с којом би требало да стоји у вези, те ме је више лекара уверавало да је то страна реч! Дакле, она иде међу рђаво направљене термине. Можда би се онај део што се узима с оболелог места могао назвати *убрисак* или *обрисак* (од *убрисати*, *обрисати*, као *упљувак*, *испљувак* и сл.), а штапић (жица) с ватом *брисалица*¹⁾. Тако би се *брисалицом* узимао *убрисак* (сада се и једно и друго зове *брис*).

44. — *Гудећи кркор*. — При прегледу болесника, напр. оболелих од срца и плућа, чују се шумови који су у науци названи *rhonchi* (од грчког *ῥόγχος* = хркање, крхање, хрпац) нем. *Rasselgeräusche*, фр. *gâles*. Ту врсту шумава различито називају. А. Игњатовски²⁾ их назива *шушњеви*, а В. Вулетих³⁾: *хрпци*, *шушњеви*, *нузшумови**, *пропратни шумови*). Сви шумови могу бити различни и једни од њих се зову *rhonchi sibilantes* (нем. *pfeifende Rasselgeräusche*); њих А. Игњатовски назива *звиждави* или *стругави шушњеви*, а неки писци називају ову врсту шума *гудећи кркор*.

Код Вука нема речи *кркор*, али има *кркорење* и *кркорити*, као деминутив од *крктање*, *крктати*; и код ових речи упућује В. на *кркљање*, *кркљати*. Ристић-Кангрин (Речник) објашњавају *кркор* са *Rasselgeräusch*, *röchelndes Gebrause*,

1) Рјечник ЈАК. има *brisalika* с примером из М. Ђ. Милићевића "... брисаљка иде да те убрише".

2) Клиничка семиотика, 204, 209. Београд 1929.

3) *Metoda fizikalnog pregleda*, 48 i d. Zagreb 1950

*) Реч *Нуз* је провинцијализам (в. НЈ, IV, 285, 1926.). Отуда су речи: *нузпроспорија*, *нузпроизвод*, *нузшум* двоструко неисправне: германизми су и имају у првом делу покрајинску реч *нуз*. Иначе се те речи правилно преводe: *споредна проспорија* (*Nebenraum*), *споредни производ* (*Nebenprodukt*), па, према томе, треба рећи и *споредни* (пропратни) *шумови*.

а *кркорјеће*, *кркорити*, *крктање* упућују на: *кркљање*, *кркљати*, *кркљање*; у Нем.-српскохрв. р. под *Rasselgeräusch* дају само *крчање* (медицина).

Реч *кркор* је провинцијализам, рђаво звучи и својим значењем — *кркљање*) далеко је од макоје врсте шумава који се могу чути при обољењу плућа или срца.

Реч *хротац*, коју на прво место ставља В. Вулетих, обично се говори само у вези са *самртнички*, а *шушањ* значи код Вука само опало лишће (Рј.), али у великом делу нашег народа та реч значи и *шум*.

Гудети ни у свом правом, ни у пренесеном (Ко истину гуди, гудалом га по прстима бију — Вук, С. н. пословице, 153, 1933), ни у значењу када означава „пуцњаву топова која се чује из далека“ (Пушке праште, а топови гуде . . . Вук, С. н. песме IV, 217, 1932.); нема везе с речју *sibilans* ни са врстом шумава које она ближе одређује, а да не говоримо о прилошком облику *гудећи* који је употребљен као придев. Отуда је *гудећи кркор*, и једним и другим својим делом, типичан пример за рђав термин.

У граматичи се гласови који се називају *сибиланти* (од *sibilans*) означавају нашим речима *пискави* или *шуштави*, па би се и ови шумови могли назвати *пискави* (шуштави) *шумови* (шушњеви), али Игњатовски *għonchi sonores* назива пискавим „шушњевима“. Стога треба усвојити неки од поменутих термина, а „гудећи кркор“ потпуно одбацити.

45. — *Болује на плућима, болује од плућа*. — У нашем језику каже се *боловати од нечега*: болује од грознице, од великог кашља, од тифуса; затим болује (болестан је) од главе, од желуца, од јетре, од плућа, од срца, од жучи итд. Германизам је *болује, болестан је, оболео је на плућима* (*erkrankt an der Lunge, an der Lunge krank sein*), па се, најжалост, ово све чешће чује. (вид. НЈ I, 62, 1933). —

У вези с овим треба напоменути да се у нашем језику каже *лек од нечега*, а не *против нечега*: *лек од грознице, од туберкулозе*, а не *лек против грознице, против туберкулозе* и сл.

46. — *Стреш (среш), вински камен.* — За чврст талог који се издваја у бурадима у којима се држи вино постоје народне речи: *стреш* или *среш* (код Вука: *стреш*, *стријеш*, *среш*, *сријеш*). У новије време неки писци буквално преводе немачку реч *Weinstein* као *вински камен*, *вински каменац*. Међутим, народна реч *стреш (среш)* усвојена је као термин од стране наших писаца свих стручних дела.

Погрешно је реч *стреш* употребљавати за камен који се хвата на зубима, *зубни камен*, јер је *стреш* хемиски *кисели калијум-тартарат*, а *зубни камен* је претежно *калцијум-карбонат*.

Исто тако је погрешно камен који се ствара у нашим судовима при кувању или који постаје око извора минералних вода називати *каменац*, већ треба просто рећи *камен*¹⁾.

47. — *Тер, катран.* — Сви писци како стручних тако и нестручних дела употребљавају нашу реч *катран*. Некипут се чује у говору, и срета у штампи, немачка реч *Тер* (*Teer*), која значи *катран*, па се чак прави придев *терни* (напр. *терна хартија*) место *катрански*: *катранска (кровна) хартија*.

47. — *Дрвовина, стакловина.* — Дрво различног дрвећа састоји се углавном од *целулозе* и *лигнина*. Место научног термина *лигнин*, који постоји у свим језицима, скована је реч *дрвовина*. Неки писци употребљавали су ову реч и у значењу: *дрво*, *целулоза*, *дрвена каша за прављење хартије*.

Стакловином се назива, иако ређе, стопљена маса од које се прави стакло.

Речи овако изведених и са значењем које се овим двама речима придаје скоро и нема. Једини нама познати примерове врсте био би *котловина* који наводи Ђ. Поповић²⁾, а

¹⁾ Наставком — *ац* деца граде називе „кликера“ према материјалу од којег су направљени: *каменац*, *стакленац*, *гвозденац*, *оловац*, *земљанац*, *мермерац*, *гипсанац*, *гуменац*, *крпенац* (од крпе), *вошшанац* (од воска) *воденац* (бистар и провидан као вода) итд.

²⁾ Познавање робе. Београд, 1852.

одатле и Ак. Рј., са значењем *бакар*, *мѐд*, Она се, по њему, говори у Далмацији. Ристић-Кангрга (у Речнику) превод је са *Kesselmaterial*. У првом случају ова реч би означавала сам метал (бакар) од којег се праве и котлови, а у другом материјал од кога се граде котлови, а тај материјал, наравно, не мора бити од бакра. Према томе, дрвовина би могла значити оно од чега се састоји дрво, а стакловина оно од чега се састоји стакло. Дрво је, као што је поменуто, углавном састављено од *целулозе* и *лигнина*, а стакло, према врсти, од већег или мањег броја различних састојака. Дакле, оба ова неологизма не могу одговарати значењу које им се даје, а с друге стране су потпуно непотребни.

48. — *Камфоровац*, *каучуковац*. — Овако неки писци називају дрвеће из којег се добива камфор или каучук.

У нашем језику не постоје различне речи за воћке и њихове плодове (јабука, трешња, шљива, крушка, орах, бадем итд. значе дрво и плод), као што је то у немачком (*Apfelbaum* и *Apfel*) или у француском (*poonnier* и *poime*). Мало је изузетака у овом погледу: глог и глогиња (мада се каже и јести тлог), дрен и дрењина, леска и лешник, маслина и маслинка, (говори се маслина и за плод), дуд и дудиња (али *мурва* значи дрво и плод). Кад се каже јабуково или шљивово дрво, ... онда то прво означава дрво од јабуке, шљиве, крушке ... за израду нечега или за неку другу употребу. Такво се дрво још назива: јабуковина, шљивовина, крушковина, буковина ... У неким случајевима присвојни придев изведен од дрвета или воћке, уз именицу дотичног дрвета или воћке, означава такође то дрво или воћку:

Расло дрво бадемово танко високо

(Вук, С. н. п. I, 409, 1932)

И на софи дрвце бадемово,

На гранчици тица севдалија

(Вук, С. н. п. I, 184, 1932)

Пред кућом јој бадем дрво расте

(Вук, С. н. п. I, 331, 1932)

Ко посјече свето дрво маслиново? — упитао је командир једне чете, пореклом Херцеговац, своје војнике при опсади Скадра 1912 г., кад је видео посечену маслину.

Шта имаш од воћа? — Некаквих двадесетак шљивових дрва (дрвета), одговараће често прост човек из народа на горње питање. Каже се тако исто: воћњак од стотину шљивових дрвета (или од стотину шљива). —

Према Вуку именица изведена од придева неког дрвета наставком *-ац* значи штап или колац: брезовац, брестовац, буковац, вишњовац, глоговац, дренавац, јабуковац, јасеновац, јасиковац, крушковац, липовац, лесковац, оскорушовац, трешњовац, трсковац (штап од бамбусове трске), храстовац, церовац, шљивовац итд.

У новије време крушковац, напр., значи и *ликер од крушака*.

На основу изложенога јасно је да *камфоровац* и *каучуковац* не могу означавати дрво, већ једино у духу нашега језика колац или штап од тога дрвета. Кад је то потребно може се само рећи *камфорово* или *каучуково дрво*, а горњи начин прављења имена за екзотично дрвеће уопште не долази у обзир.

49. — *Трожилни гајтан, трожични гајтан*. — За спровођење електричне струје обично се употребљавају бакарне жице, које могу бити различне дебљине. Место једне бакарне жице често се узима читав сноп танких жица. Било да се узме једна жица или сноп танких жица, оне се изолују каучуком или неким другим погодним изолационим материјалом, па се обично још обложе свилом, памуком, каучуком (гумом) и др. Две, три или више овако изолованих жица и заједно састављених називају се *гајтан* (електрични), нем. Schnur, а ако се налазе у гуми или неком другом пластичном материјалу (олово, пластичне масе), онда се назива *кабао* („кабло“, „кабал“, нем. Kabel, фр. câble). Гајтан (кабао) који има три жице и који се обично употребљава за трофазну струју (за извесне циљеве може имати и више жица) назива се *трожични гајтан*. У новије време такви гајтани (каблови) називају се *трожилни гајтани*.

Реч *жила* је назив за одређене органе код биљака, животиња и човека (нем. *Wurzel, Ader, Nerv, Sehne*), а у пренесеном значењу употребљава се у народу за воду и за руду (водена, рудна жила), али се и овде обичније каже жица (водена, рудна жица). Сматрамо да је термин *трожични гајтан* бољи него *трожилни гајтан*, јер јасније изражава и тачније одређује појам о коме је реч.

50. — *Растворак, растворена супстанца*. — За растворену супстанцу у неком растварачу постоје у енглеском језику два термина: *dissolved substance* и *solute*. По угледу на ову другу реч (*solute*) један наш писац направио је реч *растворак*, која би требало да значи оно што и енглеска реч *solute* и да слично њој стоји у вези с нашим стручним терминима *раствор* (енгл. *solution*) и *растварач* (енгл. *solvent*).

Речи што постају наставком *-ак* од основа које се налазе у именица мушкога рода имају деминутивно значење или су то речи одмила или значе нешто мало, ситно: *везак* (вез), *гласак* (глас), *дарак* (дар), *ђаволак* (ђаво), *залогајак* (залогај), *иверак* (ивер), *класак* (клас), *коренак* (корен), *листак* (лист), *мравак* (мрав), *прстенак* (прстен), *прутак* (прут), *редак* (ред), *синак* (син), *скорак* (скор), *српак* (срп), *трунак* (трун), *хладак* (хлад), *црвак* (црв), *часак* (час), *чунак* (чун), *чуперак* (чупер) итд.¹⁾ Тако би реч *растварач* имала овакво значење.

Ми смо питали неколико наставника српскога језика као и неколико наставника хемије и физике, шта би реч *растворак* могла значити. Сви су нам одговорили да једино може имати значење деминутива од речи *раствор*. Ова реч нема, дакле, везе са значењем које би јој требало дати, те спада у ред *промашених* термина²⁾.

¹⁾ Исп. Р. Бошковић, ЈФ XV, 95 (1936).

²⁾ Кад је већ аутор хтео да гради реч која стоји у вези с нашим терминима, он је могао, по аналогји са *зашвореник* (*зашвор, зашварач*), начинити *расшвореник* (*расшвор, расшварач*), мада ми сматрамо, иако би ова реч формално била добра, да ни то не би био срећно нађен термин, па је не бисмо ни препоручивали.

Код нас нема потребе за сличним термином, а ни у Енглеској ни у Сједињеним Америчким Државама сви писци не употребљавају реч *solute*, чак ни у аналитичној хемији, а у осталим областима хемије скоро искључиво се налази термин *dissolved substance*. Слично је и код Немаца, чији је језик погодан за грађење нових речи. И они кажу: *gelöster Stoff* (*gelöste Substanz*) или *das Gelöste*. Сви наши писци употребљавали су досад и сад употребљавају термин *растворена супстанца*, што је један доказ више да предложени неологизам, који употребљава једино његов аутор, није добар.

51. — Свињогојство, свињарство, гајење свиња. — Раније су постојале рђаве кованице *живиногојство* и *марвогојство* (*Viehzucht*) место наше народне речи *сточарство* (Маретић, ЈС), а сада је допрла до нас још једна неукусна кованица — *свињогојство* (*Schweinezucht*), која је начињена према немачком и употребљава се место наших термина *свињарство*, *гајење свиња*. Чак неке продавнице прерађевина од свињског меса у Београду носе натпис „Свињогојство!“

52. — Губар, главоња (гусеница). — Као што је познато, женке различних лептирова снесу јаја из којих се излегу ларве које се зову *гусенице*, а гусенице се затим претварају у лутке из којих излазе одрасли лептири. Гусенице су велике штеточиње. Неке од њих хране се поврћем, неке лишћем и пупољцима воћака и другог дрвећа, неке лишћем различних других биљака итд. Једна од гусеница која наноси највеће штете хранећи се лишћем и пупољцима воћака, храста, бреста, тополе и др. назвата је *губар* или *главоња* (*Lymantria dispar*). Како су ова имена постала, може се закључити из следећег.

Лептирица гусенице снесе јаја у гомилицама на дрвећу и покрије их длачицама које скида са стражњег дела трупа. Те гомилице личе на гљиву која се код нас зове *труд* или *губа*, те је отуда постала у немачком реч *Schwammspinner* (*Schwamm* — труд, губа; *Spinner* — преља). Наша реч *губар* није адекватна овој немачкој, која јој је служила као узор.

Губа значи (Rj. ЈАк.): а) гљиву коју већина нашег народа зове *труд* (у Вука постоји једино ова реч за ту гљиву), б) опаку болест која се научно назива *лепра* (код Вука се налази једино ово значење речи *губа*), в) *ћебе* (од маџарског *guba*, уп. *губер*).

Губар према Даничићу (Rj. ЈАк.) означава човека који по шуми купи *губу* (гљиву), па после продаје (с ознаком да се говори у Тужинама, селу у Хрватској). Стога је код нас тешко довести у везу реч *губар* с гусеницом која спада у највеће непријатеље воћака и шума. Чак писац једне зоологије, пре Другог светског рата, говорећи о огромним штетама које причињава ова гусеница, вели да јој и име отуда потиче. Очеvidно, он је мислио на страшну болест *губу* која је некад чинила велику пустош међу људима, па је закључивао да је из те речи изведено име за ову гусеницу.

Гусенице о којима је реч кад се излегу имају, према своме телу, велику главу, због чега су добиле име *главоња* и ова је реч усвојена као стручни термин у „Зоолошкој терминологији и номенклатури“ (Београд, 1932).

У једном месту у Србији народ ову гусеницу зове *помор*, што би опет указивало на паралелу између *помора* становништва услед великих епидемија и пустошења која ова гусеница наноси воћу и дрвећу.

Реч *гусеница* позната је у читавом нашем народу и налази се у свим речницима. То је опште име као што је опште име, напр., скакавац, комарац и др., па као што се каже борба против скакаваца, комараца, довољно је рећи и борба против гусеница. Кад је пак потребно рећи у популарним списима, предавањима за народ и у дневној штампи на коју се гусеницу (лептира) мисли, онда треба наводити и њено ближе име: *гусеница главоња*¹⁾, а реч *губар* као стручни термин треба избегавати.

¹⁾ У зоологији су дата посебна имена за различне лептире и гусенице као што постоје различна имена и за скакавце. Ако за то нема народне речи, онда се различне врсте означавају научним (латинским) именима, или се према тим именима у духу језика граде наша или се општа имена ближе одређују (напр. скакавац: *Пољски, зелени; комарац малари-чар; лејшпир жушошрба, лејшпир куцусар*, итд.).

53. — Увид. — Маретић (Језични савјетник) каже за ову реч да „може поднијети“; напр., записник је изложен члановима на увид.

Немачка реч *Einsicht* (енгл. *insight*), па, према томе, и „увид“, има више значења. У примеру наведеном од Маретића „на увид“ значи: на преглед, на разгледање, на упознавање. У примерима који се често чују: да имам „увид“ у ту ствар значи: да имам слику о тој ствари, да упознам ту ствар, да добро разумем ту ствар [*Einsicht von etwas nehmen (gewinnen)*]; он нема „увида“ у ту ствар (нем. *er hat (besitzt) keine Einsicht in dieser Sache*), он не увиђа (или он не разуме) ову ствар; може нам дати далеко бољи увид о томе како су изгледали... — ... много бољу слику (претставу) о томе...; „увид“ у његово пословање — преглед његова пословања; на увид и одобрење — на преглед (увиђај) и одобрење итд. Дакле, она може значити: преглед, слика, претстава, увиђај, углед, поглед, објашњење и др. Сама реч као и примери у којима се најчешће употребљава су германизми и одају непознавање тачног значења те речи или израза с том речју, те, према нашем мишљењу, „не може поднијети“.

54. — Ушур, ујам. — Прва реч нам је дошла преко Турака (арапски *ушур* значи *десетак*), и друга је наша народна реч. У нашим законским прописима још пре Другог светског рата узета је реч *ушур*, па се тако и сада узима. По себи се разуме да ту реч, која је одомаћена и постала наша, не треба „протеривати“, али кад треба чинити избор, онда је боље узети народну реч *ујам*, која исто значи и која је лепша од прве.

55. — „Плацкарта“. — У биоскопима, на игралиштима итд места могу бити нумерисана и без ознаке. У овом другом случају сваки онај који узме карту за одређену серију места или за одређену класу, може сести ма на које празно место. У првом случају купљена карта има ознаку (нумер, број) неког места и може се сести само на оно место које има исти број као карта, па се често нарочито истиче:

места су нумерисана — да би публика унапред знала да само таква места (седишта) постоје. Карте за таква места називају се немачки *Platzkarte*.

У возовима су места нумерисана, али не и карте, па се са купљеном картом може сести на свако слободно место у класи за коју је карта узета. Међутим и овде се може место осигурати, ако се раније, обично један дан унапред, поред купљене карте, доплати још нека одређена сума. Такво место или седиште назива се *резервисано место* или *седиште* [нем. *reserviertes Platz*; фр. *place réservée, place louée, place retenue*; енгл. *reserved seate (place)*].

Од пре неколико година код нас постоје возови у време лета за које се узимају само „плац-карте“. Место ове немачке речи (*Platzkarte*) треба рећи: *резервисано место* (седиште), карта за резервисано место, јер су у тим возовима места стварно резервисана самом куповином карте.

В. М. Мићовић

РЕЧИ ИЗВЕДЕНЕ ОД ОСНОВЕ МАГНЕТ

Низ чланака под насловом О неким стручним називима од професора Мићовића (Наш језик, 3—4, 5—6, 1952), сведоче о потреби коју осећају стручњаци разних грана природних и техничких наука да се баве и питањима језика, питањима која им се, нарочито при писању, често намећу и понекад их у том раду задржавају. Треба поздравити овакве расправе у Нашем језику, нарочито ако би их давали стручњаци, сваки за своју ужу област. На тај начин умножавала би се грађа на основи које би лингвисти добили тачнију слику потреба које културни напредак, научне и техничке новине и проналасци намећу сваком језику, па и нашем.

Проф. Мићовић изнео је своје мишљење о извесном броју стручних назива из разних области; у већем броју случајева његово мишљење је оправдано и корисно. Али има случајева о којима се мора још говорити. Овде желимо говорити о предмету који он расправља у 29 тачки свога чланка.

У тој тачки проф. Мићовић расправља о речима изведеним од основе „магнет“: *(на-)магнетити*, *(на-)магнећен*, *магнећење*, *магнетан*, *магнетност*, које је потписани, изгледа, први употребио и употребљава у својим списима. Мишљење проф. Мићовића је да су те речи „непотребни и сувишни неологизми“ и да њихово увођење спада у „неоправдани и сасвим излишни пуризам“.

Проф. Мићовић залаже се за досадање називе: *(на-)магнетисати*, *магнетисање*, *магнетизам* и као оправдање наводи: да се те речи употребљавају већ сто година, да су се „одомаћиле“ као што су се одомаћили и наставци помоћу којих су изведене.

Проф. Мишовић наводи неколико реченица Ђуре Даничића и покушава да у њима нађе поткрепљење своме гледишту. — Међутим, баш из тог навода види се да је Даничићево мишљење управо супротно. Одиста, из Даничићевог написа једино се може извести закључак да нам је реч *магнетисати*, „ако јој форма и није чисто српска, ипак много ближа него латинско-немачка *магнетизирати*“.

На првом месту јасно је да Даничић сматра да облик *магнетисати* није чисто српски. Он изрично каже: „српски би може бити најчистије било *магнетити*“.

Кад се тиче поређења између *магнетисати* и *магнетизирати*, који се изрази и данас још много употребљавају, из наведене Даничићеве реченице можемо извести само ово: *магнетисати* је „много ближе“ оним срединама у којима је био јачи утицај грчке културе; оним пак у којима преовлађује немачки утицај „много ближе“ је *магнетизирати*.

Обе речи потекле су од људи школованих, који су се под утицајем страних језика привикли на такве облике, стране основним законима о грађењу речи Вукова народнога и књижевнога језика.

Залагање за један или за други облик нема за сврху истинско чување чистоте језика, него је просто свесна или несвесна одбрана навика извесне средине. То је један од примера многобројних неслагања међу нашим школованим људима, као последица разлике у претрпљеном страном културном утицају. — Вратити се, кадгод је могућно, законима народнога језика, значи смањити број неслагања међу нашим људима. А за то никад није касно, ни после сто година.

Ако речи са наставком *-иса* и *-ира* има у говорноме језику грађана, ако их има и у књигама — а има их и сувише и биће их све више ако се продужи ићи путем на који нам овде указује проф. Мишовић — треба најпре, као Даничић, признати да им „форма није чисто српска“; треба бити свестан да је то једно од зала које снажни дух народнога језика још није стигао да искорени. А затим, треба се радовати кад им се нађе добра и чиста замена.

Тумачећи и наведени став, проф. Миховић каже: „Даничићево „најчистије“ значи: било би најправилније ако је такве облике могућно извести од позајмљених речи“ и тиме изражава сумњу о исправности речи изведених од основе магнет. — Колико је та сумња оправдана, може се видети из ових примера речи, изведених на исти начин од позајмљених и народних основа:

креч	кречити	кречен	кречење	кречан	кречност
челик	челичити	(о-)челичен	челичење	челичан	челичност
со	солити	сољен	сољење	слан	сланост
мрс	мрсити	(о-)мршен	мршење	мрсан	мрсност
облак	(на-)облачитисе	(на-)облачен	(на-)облачење	облачан	облачност
плод	плодити	(о-)плођен	плођење	плодан	плодност
темељ	темељити	(у-)темељен	темељење	темељан	темељност
магнет	магнетити	магнећен	магнећење	магнетан	магнетност

Кад поред овако чврстог ослонца у Вуковом народном и књижевном језику имамо још и Даничићеву напомену да би „српски може бити“ најчистије било *магнетити*“, онда се заиста можемо радовати што је речима на *-иса* и *ира*, бар у овом случају, нађена добра и чиста замена.

Као што проф. Миховић покушава да у име навика извесне средине брани „одомаћене“ речи на *-иса*, исто тако ће се из друге средине наћи људи који ће бранити речи на *-ира*. У оправдање свога гледишта проф. Миховић наводи речи „мирисати“; „манисати“, „мајсторисати“, „регулисати“. Он би хтео да старим грешкама правда нове. Куда то води, може се појмити кад се узме у обзир да се у говорном језику извесних средина чују речи: „живцирати се“, „лудирати се“, „преконосирати“, ... Опасан би био закључак да таквим речима, зато што су се овде или онде „одомаћиле“, не треба тражити замене које су у духу народнога књижевнога језика.

Уосталом мишљење проф. Миховића о томе како треба извести речи од основе магнет већ сада је у приличном за-
кашњењу. Речи *магнетити* и *магнећење* сасвим су се одомаћиле у говорном језику и писаним радовима наших електротехничких стручњака, којима су те речи управо највише и потребне. Да наведемо примере: В. Ђ. Јовановић у другом издању свога дела Основни закони електрици-

тета, 1948, делимично, а у делу Електротехника III, 1951, потпуно је прихватио речи *магнетити* и *магнећење*. У делу Електричне машине од Лившица, књ. I, 1950, књ. II, 1949, књ. III, 1950, преводиоци су свуда употребили облике *магнетити* и *магнећење*. На те облике већ су навикнуте многобројне генерације студената и електроинжењера.

Проф. Мишовић изјаснио се против речи *магнетити*, *магнећење* итд. и огласио их за „непотребне и сувишне неологизме“ и за „неоправдани и сасвим излишни пуризам“. Позната нам је честа употреба тих израза, а знамо и за њихову неумесну примену. Сматрамо да је ово лично мишљење проф. Мишовића и да је било потребно да изложимо и своје.

В. В. Петровић

ПРИЛОГ ГЕОГРАФИЈИ НЕКИХ НАШИХ РЕЧИ

Можда ни у једној језичкој области географски моменат није од толиког значаја као што је то случај са нашим речима „балканског“ порекла. Једна иста страна реч могла је продрети у јужнословенске језике, например, из талијанског или из турског језика, и каткада је само географски моменат у стању да о пореклу пресуди (исп. у Истри *букал* „бокал“ из талијанског језика и у Бугарској *букал* „id.“, које је дошло од Турака, преко турског *bukal*, „id.“ С друге стране, има и занимљивих словенских речи које су постале општебалканске.

Нажалост, баш речник наших *источнијих* области (нарочито Србије), које су у тесном додиру са другим балканским језицима, врло је слабо познат; док су западније области релативно добро заступљене, например, у Рјечнику Југословенске академије. Зато сматрам да неће бити некорисно ако овде изнесем нешто таквог материјала из своје збирке балканских речи у нашем језику. Како ће се видети, тај материјал ће — поред осталог — понегде допустити да се између западних области нашег језика, са једне стране, и других балканских језика, са друге, утврди мање или више компактна површина на којој се извесна реч употребљава.

1. бурдел

На Балкану ова реч значи „колиба, земуница“ и сл. (в. Мајер-Липкеа REW, s. v. bord и Младенова, ЕИП, s. v. v. борде, бурдел). За овакво значење и употребу у нашем језику има доста потврда.

Имамо: *бурдељ* — „земуница“ у Врбовцу у источној Србији (СЕЗБ ХХИХ, 23); у Тимочкој Крајини *бурдељ* значи „колиба закопана у земљу“ (Д. Пантелић, грађа САН), у „околини Београда“ — то је „врста привремене куће“ (Р. Николић, СЕЗБ II, 1207), у Лепеници опет „земуница“ (Т. Радивојевић, СЕЗБ XV, 123), у Гружи „укопана старинска кућа“ (М. Драгић, СЕЗБ XI, 178), у Ресави опет „земуница“ (Б. Мелентијевић — грађа САН). И А. Васиљевић (у грађи САН) даје значење „земуница“ за Сврљиг, Пирот, Ниш, Гружу и Надибар. Међутим у Rj.ЈАК. налазимо нешто друкчије значење: „колиба“ уопште — са напоменом да се говори у Србији. У западним нашим крајевима значење је блиско, али не и идентично са овим: у околини Ужичке Пожеге *бурдељ* значи „тескобна кућица“ (Д. Лапчевић), у Зеници значи „мала нечиста соба“ (Д. Поповић), у Мостару „собица, мрачна остава“ (све из грађе САН).

Како се види, велика територија на којој се реч *бурдељ* употребљава — наслања се на област бугарског и румунског језика, где реч такође постоји (исп. буг. *бурдел*, рум. *bordeii* — и то у истом овом значењу. То значење је познато и западним романским језицима (Мајер-Липке, l. c.); али у талијанском језику *bordello* има већ промењено значење, и са тим значењем се у неким нашим крајевима јавља *бурдељ* примљено од Талијана (в. Rj.ЈАК., s. v.).

2. *жетница, жамак, жмућка*

Проф. П. Скок је показао (ASPh. ХХХV, 348 и Арх. за арб. ст. II, 134) како се словенско *жетница* „сурутка“ широко распрострањено по балканским језицима, па и даље у маџарски језик; а затим је из румунског језика поново ушло у словенске језике, источне и западне.

Он с правом изводи реч од *жети* (које налазимо у *сажети, сажимати*).¹ Од истог корена, само са другом основом, налазимо у нашим планинским крајевима још неколико речи. У Водицама у Истри имамо *жамак* — „свјежи, тек

¹) Исп. у Дубровнику *жети* cf. циједити (Вуков Рјечник).

из котла извађени сир“ и *жамавка* — „у котлу преостало млијеко, кад се извади жамак“ (Ј. Рибарић, СДЗБ IX, 206). У Дробњацима, опет, налазимо реч *жмућка*, која значи „грудва качамака у коју се стави скоруп“ (Д. Бајић, грађа САН). У овим облицима имамо *ж(а)м-* које се иначе јавља у презентској основи, исп.: *са-жмем* и сл.

3. *комбос(т), комбус*

Вуково *комбост* „врста јела од куваног купуса“, изводи Рј.ЈАк. (s. v.) од старог немачког *kompost*, а ово је, опет, романског порекла. То, уосталом, прима и Бернекер (SEW, s. v. *karusta*).

Међутим Младенов (o. c., s. v. *комбос*) изводи бугарски *комбос*, *комбус* од лат. *compositum*, али преко новогрчког.

Изгледа да би српскохрватски материјал пре говорио у прилог новогрчког порекла, баш због географских разлога. Осим Вукове потврде, на западу сам нашао само још *комбос* „чорба од киселог купуса“, у Херцеговини (Ј. Грђић-Бјелокосић, СЕЗБ X, 94); док је у источнијим крајевима реч врло раширена, па је добила и фигуративна значења. Тако имамо у Драгачеву *комбост* „јело од купуса; рђав глас“, у Врању *комбос* „прекувано јело“ (М. Влајинац, грађа САН), на Косову израз *варен кај* [= као] *комбус* (Елезовић, o. c. I, 307), па онда: у Ресави *комбос* — „врева, сунгула, дар-мар“ (Ђ. Мелентијевић; Н. Даничић, грађа САН). А са овим може бити у вези и *комбујем* — „помешам љуту и меку ракију“, у источној Србији (М. Цветковић, грађа САН).

Осим у нашем и бугарском језику, реч се налази и у македонском: исп. *комбус* „зимница од паприка, парадајза и краставаца, туршија“, у Ђевђелији (С. Тановић, СЕЗБ XXXII, 256). А такође и у арбанашком језику налазимо *kombisht*, „кисела диња“ (Кордињано, Diz. alb. — it. e it. — alb., први део, s. v.).

4. ламња

У Rj.ЈАк. налазимо *ламња* „риба што је Јону пророка прогутала“ (Врањски округ), „нека хала што једе људе“ (Лесковац), Бернекер (о. с., s. v. *lamija*) узима да је реч дошла из новогрчког језика (*lamia*).

Реч је, истина, позната и романским језицима (исп. шпански и староталијански *lamia* „врста рибе“, талијански дијал. *lammia* „пожуда“ — Мајер-Липке, о. с., s. v. *lammia*); али географске прилике изгледа да дају Бернекеру за право — да смо је примили посредством Грка. Јер на западу наше језичке територије реч као да није позната; а на истоку поред наведених потврда налазимо и ову: *ламња* — „аждаја, хала“ у Моминој Клисурси код Алексинца (Д. Симоновић, грађа САН), па онда у македонском језику: *ламја*, *ламња* — „човекопрождрливо митско чудовиште“ (А. Таховски, Грчки зборови во македонскиот народен говор, Скопје 1951, s. v.), у бугарском: *лам*, *лами* „змија“ (Бернекер, l. с.). Грчкога је порекла, *уосталом, и арб. тоск. *latijë* — утвара“ (Г. Мајер EW, 231). Да ли промену *мј* у *мъ* треба приписати гласовним законима нашег или грчког језика, није поуздано (исп. у нашим говорима *земња* од *земја*, али н. грч. дијал. *latn'a* поред *latja*).

5. лос(т)

Реч је забележена у нашем језику у косовско-ресавском и у призренско-тимочком дијалекту; а осим тога у македонском и бугарском језику. Исп. *лос* (ген. *лоста*) — „стубац“ на Косову (Елезовић, о. с. I, 370), *лос* „округло дрво за преношење терета“ у Јагодини (Ј. Срећковић, грађа САН), „озиб“ у Врњцима (Јб. Стојановић, ASPH XXV, 218), *лос* — „полуга за дизање терета“ у Левчу (С. Мијатовић, грађа САН), „тучак, ђускија“ у Врањском округу Rj.ЈАк., s. v.), „дрвена полуга“ у Сретечкој Жупи (М. Симић), „мотка којом се диже воденични камен“ у Пчињи, „велики пијук“ у Нишу (све грађа САН). Исп. у макед. јез. *лост* — „полуга“ у Бевђелији (С. Тановић, СЕЗБ XL, регист.), у Га-

личнику (А. Белић, Галички дијал., 171; он даје мн. *лостови*); у буг. јез.: *лост* — „полуга, *pesa*“ (Младенов, о. с., s. v.).

Иако се обично ова слов. реч (и арб. *лос, los* — „полуга, подупирач“ — Кордињачо, о. с., 264; Г. Мајер, о. с., 249) изводи из грчког *lostos* „полуга, мотка“, Младенов мисли да је она стара словенска реч, коју су од нас примили Грци, а не обрнуто (он слов. *lost* изводи од претпостављеног *lat-t-os*, са којим би било у вези нем. *Latte* итд.). Али географско простирање њено само у неким јужнословенским језицима — и само у источнијим областима Балкана — не подупире ово његово схватање. Међутим арбанашко *лос* и *los*, без крајњег *-t*, вероватно су Арбанаси примили од нас, без обзира на првобитно порекло ове речи (исп. горе *лос* м. *лост* у нашим говорима). За то би говорила чињеница да се *лос* говори и на југу, у тоскиском дијалекту, док је отпадање крајњег *-t* особина само неких североисточних гегиских говора (в. Јокла, Бел. зборн. I, 45; Таљавинија, *Le parlate albanesi di tipo ghego orientale*, у зборн. *Le terre albanesi rente I*, Kossovo, Roma 1942, 64).

6. *пирон, пирун, перун, пинур, пињур*

Рј.ЈАк. бележи *пирун* „виљушка“ код Вука, из Даничићевог речника, затим из народних говора у Истри и на Рабу. У истоме значењу Рј.ЈАк. налази у Пољицима *перун*, код Кавањина *пирун*, а у Винодолу и Буковици (Далмација) — *пињур*.

Реч се, међутим, јавља и другде: *пирун* (у истом значењу) налазимо у источној Херцеговини (Д. Вушовић, СДЗБ III, 39) и у Црној Гори (М. Стевановић, ЈФ XIII, 27).

У источној Србији, само са нешто друкчијим значењем, налазимо *пирон* — „гвоздена кука којом се углављује труп у стругари“ (Тиоштица у тимочко-лужничком крају, А. Белић, Дијал. ист. и јуж. Србије, 356).

Рј.ЈАк. за типове које налазимо у нашим западним крајевима узима талијанско порекло (исп. млет. *piro* — „виљушка“); а за *пирон* које Белић наводи из источне Ср-

бије вели да је „постања тамног“. Међутим облик, а вероватно и значење, србијанске речи допушта етимолошку везу са Вуковим, црногорским, херцеговачким и приморским облицима. Само би значење, „кука“ и сл. било примарно, а одатле је лако било да се развије „виљушка“. Србијанска реч, уосталом, у вези је и са *пирон* — „клин“, које налазимо у македонском језику (око Солуна, А. Таховски, о. с., s. v.); у бугарским трачким говорима налази се такође *пирон*, али овде поново у значењу „виљушка“ (А. Mazon, *Contes slaves . . .*, Paris 1923, 134). А бугарски се облик изводи од н. грч. *πίτυλι* „id.“.

Друго је питање: има ли непрекинуте територијалне везе у употреби ове речи у нашим западним крајевима, са једне, и нашим источним крајевима, са друге стране. То је засад тешко рећи, али свакако је реч позајмљена и од Талијана и од Грка. Уосталом се између словенских источних и западних области увлачи арбанашка територија где се такође говори *pituni*, *pitū* „виљушка“. Реч су од Грка примили (у значењу „клин“) и Румуни: *piroană* (в. Мајер-Липкеа, о. с., s. v.). Иначе је познато да је исходна тачка старогрчки, одакле је ушла и у латински језик.

7. Фурка, вурка, урка

Реч се налази у источној и јужној Србији.

У Зоруновцу (ист. Србија) *вурка* значи „преслица са преседластом котаричицом на врху око које се увија кучина“ (грађа САН); у Сврљигу и Пиротском округу *вурка* је: а) „преслица“, б) „кудеља“ (А. Васиљевић, грађа САН). У крају око Тупижнице *фурка* је „бојено округло дрво, округла кудеља“ (П. Милошаковић, грађа САН). У Лесковцу је *вурка* опет „врста преслице са нарочитом направом на врху“ (Д. Остојић, грађа САН). По сведочанству М. Станојевића (Зб. пр. за позн. Тим. кр. III, 96) у тимочком крају *урка* значи „кудеља“, а реч се употребљава и у фрази *Гледај си урката* — „гледај свој посао“, „не мешај се у ствари које те се не тичу“.

То је, како је познато, романска реч. Осим нашега језика налазимо је и у македонском језику у облицима: *фурка*, *вурка* (Белић, Гал. дијал., 249; Васиљевић, Јуж. Ст. Срб., 297), а такође и у бугарском језику: *фурка*, *вурка*, *урка*, *хурка* (Бернекер, о. с., s. v. *furka*, Младенов, о. с., s. v. *фурка*).

Иначе се налази у румунском: *furcă* у новогрчком: *furka* и у арбанашком језику: *furkë*. Словенским језицима морала је доћи делом од Румуна а делом од Арбанаса, с обзиром на важну улогу преслице у сточарском животу (K. Sandfeld, *Linguistique balkanique...*, Paris 1930, 62).

Реч у нашем језику има два значења: а) „преслица“, б) „кудеља“ (а исто је тако и код Македонаца; исп., напр., С. Тановића у СЕЗБ. XL, рег.). Исто двојство се налази и у нашој речи *кудеља* (в. Вуков Рј., s. v. *кудјеља*). Код *фурка* итд. старије је значење „преслица“, како излази из тал. *forchetta*, фран. *fourchette* — „виљушка“ (преслица је виљушког облика); одатле се развило значење „кудеља [на преслици]“. Код речи *кудеља* имали смо супротан развитак значења. Али како између *фурка* и *кудеља* постоји по значењу паралелизам, јасно је да је и у њиховом развиту било међусобног утицаја, иако је немогуће рећи где је цео процес отпочео.

И. Поповић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. У *Цетињу* се сазнало да је устанак отпочео, према: *Неколико другова умукло је с Цетиња...* итд. — У једном нашем листу ту скоро смо читали занимљив чланак о почетку устанка у Црној Гори 1941 године. Из тога чланка смо узели обе наведене реченице, које су језички занимљиве по томе што нам говоре о двојакном слагању облика акузатива, локатива и генитива с предлозима уз извесне глаголе који захтевају употребу ових падежа. Уз глаголе који означавају кретање у правцу неког места, односно који казују да се нешто налази или врши у некоме месту с обликом акузатива, односно локатива употребљава се или предлог *на* или предлог *у*, према томе да ли је то место на каквом узвишењу, на висоравни, на некој води или се не налази на таквом положају. Говори се: *Иде у Титоград, у Никшић, у Колашин* и: *Живи: у Титограду, у Никшићу, у Колашину*); али: *Иде на Жабљак, на Вирпазар, на Ријеку Црнојевића (Живи на Жабљаку, на Вирпазару, на Ријеци Црнојевића)*. У првome случају с одговарајућим падежима иде предлог *у*, а у другом предлог *на* јер места с именима из првих примера нису ни на каквом узвишењу нити на истоименој води, а места с именима из других су на узвишењу (*Жабљак*), односно на води истог имена (*Вирпазар* — на једном виру украј Скадарског Језера, а *Ријека Црнојевића* — на истоименој реци).

На исти начин, ако се означава одакле неко иде, одакле се креће или одакле потиче, уз падеж одвајања и полицања, тј. уз генитив (аблативни) стоје предлози *из* и *са*. И то: предлог *из* уз генитив имена места чији облици акузатива и локатива траже употребу предлога *у*, а предлог

са уз генитив имена места с чијим облицима акузатива и локатива иде предлог *на*. Према томе, кад у реченици: *У Цетињу се сазнало да је устанак већ отпочео* с локативом стоји предлог *у*, у другој би требало да се употреби предлог *из*, требало је, дакле, рећи: — *Неколико другога умакло је из Цетиња*. Или ако је исправније казати: *Неколико другога умакло је с Цетиња*, онда је ваљало рећи: *На Цетињу се било сазнало да је устанак већ отпочео*, јер употреби предлога *у* с акузативом и локативом одговара употреба предлога *из* с генитивом; тамо, међутим, где се с прва два падежа слаже предлог *на*, с генитивом иде предлог *са*. А што се писац чланка из кога смо узели две горе наведене реченице није држао изложеног принципа — ово још није доказ да он нема осећања за правилну употребу, већ то говори да се уз падежне облике именице *Цетиње* у означеним случајевима употребљавају и предлози *у* и *на* (уз акузатив и локатив) и предлози *из* и *са* (уз генитив). Зато би било потребно утврдити шта је више за препоруку. Ово, међутим, није лако утврдити, али се може показати откуда уз падежне облике ове именице и једни и други предлози. Данас се говори и *у Цетиње*, *у Цетињу* и *на Цетиње*, *на Цетињу*, а тако исто: *из Цетиња* и *са Цетиња*. А не говоре и једно и друго само људи са стране већ и домороци. Ја сам недавно имао прилике да сам чујем како и народ из непосредне околине Цетиња каже: *Да пођем у Цетиње* и *Сад је дошао из Цетиња*, али још чешће: *Да сиђем на Цетиње* и *Јуче се вратио с Цетиња*. И управо се зато, по моме мишљењу, не може рећи шта треба препоручити. *На Цетиње* и *са Цетиња* је свакако старије. У своје време се само тако и говорило зато што је место *Цетиње* било на реци *Цетињи*, која је извирала испод ловћенског крша, изнад села Бајица, и текла *Цетињским Пољем*, а понирала на дну тога поља испод саме данашње вароши. И сасвим је природно што су се уз одговарајуће падежне облике назива овога места употребљавали предлози *на* и *са*. Слагање баш ових предлога с облицима акузатива (и локатива), одн. генитива остало је у употреби и после нестанка реке *Цетиње* још задуго, све до данашњег

дана. Али, будући да те реке више одавна нема, а само Цетиње је, иако на надморској висини од преко 600 метара, са свих страна окружено брдима, — сасвим је природно што је то довело до употребе (предлога *у* и *из*) какву данашњи положај Цетиња захтева. Ми смо ипак за традиционалну употребу јер је она, несумњиво, још и чешћа и обичнија у говору народа самог Цетиња и околине. Ипак то не искључује вероватноћу да ће употреба оне друге везе, тј. везе акузатива (одн. локатива) и генитива с предлозима *у* и *из* постајати све чешћа, па можда наскоро и потиснути употребу ових падежа с предлозима *на* и *са*.

А без обзира на то колико ће се уз именицу Цетиње још држати у употреби и једни и други предлози и кад ће једни од њих у овоме примеру нестати, док се употребљавају и једни и други, мора се пазити да иде паралелно употреба предлога *из* (уз генитив) с употребом предлога *у* (уз акузатив и локатив), а употреба предлога *са* (уз генитив) с употребом предлога *на* (уз акузатив и локатив). Према томе, кад је већ казано: *у Цетињу се сазнало...* ваљало је рећи и — *Неколико другова умакло је из Цетиња*, мада смо ми овде, како мало пре рекосмо, још увек за традиционалну везу: *На Цетињу се сазнало...*, каква одговара вези употребљеној у реченици: *Неколико другова умакло је с Цетиња*.

2. Тај народ је толико ужаса преживјео и Таман је сјео са својом чељади. Иако се понегде у народу радни придеви глагола овога типа употребљавају у означеном облику, тј. са је испред крајњег *о*, они су свакако чешћи у облику *преживио* и *сио*. Ипак се писци код којих су горње две реченице забележене нису овде морали повести за сопственим осећањем језика, другим речима — нису они морали такве ове облике понети из свог матерњег говора, него су их пре употребили зато што су их такве конструисали угледањем на остале облике у којима на крају основе имамо је; према *преживјети*, *преживјела*, *преживјело*, *преживјели*... и *сјети*, *сјела*, *сјело*, *сјели*... отуда ово треба у осмији и једни направили су ваља знати да у Јекавским го- *преживјео* и *сјео*. Међутим,

ворима слогу је, који је добивен од некадашњег ĭ (старог јат) осталих облика — у мушком роду једн. радног придева одговара самогласник *и*. Управо, у јекавском изговору испред о старо-*ѣ* (јат) дало је *и*: *видио, волио, мрзио, омршавио, поблиједио, поцрнио, поцрвенио* итд. Тако је у већини народних говора, па је природно што је то узето и за књижевни језик, мада се поред *сио* још може допустити и *сјео* (в. Вук, Рјечник и Dr D. Boranić, *Pravopis*, Zagreb 1951).

Према томе, књижевни облици радног придева у м. р. јединине од наведених глагола у јекавском изговору јесу: *преживио* и *сио*.

C.

3. За протеклих четири месеца. — Једна од особености нашег језика је нарочито слагање имена с бројевима 2—4. Уз ове бројеве: именица, атрибут и придевски део предиката ако су мушког рода стоје у облику старе двојине, тј. у облику који има завршетак *-а*. Придевски део предиката може, у овом положају, стајати и у облику м. р. множине, док именица и атрибут стоје увек у облику на *-а*. У нашем примеру имамо уз број *четири* правилно употребљену именицу са завршетком *-а* (месеца) и неправилно употребљен атрибут у множини (протеклих) место у облику на *-а*, тј. *за протекла четири месеца*.

Иста је грешка и у примеру *После пуних 133 дана*, јер што вреди за просте бројеве *два, три* и *четири* вреди и за сложене који на крају имају један од ова три броја; треба дакле рећи и написати: *после пуна 133 дана*.

Из примера се, међутим, не види да ли је писац хтео да употреби именицу у облику на *-а* (облик старе двојине, који се изједначио са ген. ј.) или у ген. мн., пошто се код већине именица ове врсте та два облика разликују само по акценту. И не зна се да ли треба читати: *после пуних 133 дана* или: *после пуних 133 дана*. Судећи по облику *пуних* писац је имао у свести ово друго.

4. *Поред ових 21 појединачних слова.* — У претходној поуци говорено је о слагању уз бројеве 2—4. У овом примеру имамо случај слагања уз сложен број којему је крајња цифра један. Као што уз број један именске речи стоје у једнини, тако и уз бројеве сложене са један оне стоје у одговарајућем падежу једнине. Предлог *поред* захтева генитив, па би, према томе, било правилно: *поред овог 21 појединачног слова.*

Занимљиво је било знати како је писац замислио изговор броја 21. Да ли га је, због неслагања са околним речима, сматрао непроменљивим (поред ових двадесет један појединачних слова), што изгледа највероватније, или променљивим (поред ових двадесет једног појединачних слова), што не одговара ситуацији у којој је тај број употребљен?

У овом примеру (као и у претходна два) именске речи уз број стоје и испред и иза броја. Вероватно је да је реч испред броја била одлучујућа за употребу множине, јер се у пишчевој свести, пре него што употреби број, јавља претстава о већем броју јединки без обзира на завршни број, а затим облик множине речи испред броја утиче и на речи иза броја, па је тако дошло до употребе множине чак и иза броја *један (21 појединачних слова)*. Да је то тачно показује овај пример нађен у истој књизи (у једном уџбенику талијанског језика): *Састоји се из 21 појединачног слова*. Испред броја нема именичке речи, па се писцу чинило саввим природно да иза броја 21 обе речи употреби у једнини.

5. *Да није деце која разбија сијалице . . .* — У претходне две поуке имали смо слагање имена уз бројеве; у овој имамо слагање предиката са збирном именицом.

Уз збирне именице, зависно од њихова значења, предикат се употребљава или у једнини или у множини. Збирне именице на *-је*, напр., значе збир као целину и зато предикат ових именица стоји увек у једнини (*Лишће је позутело*). Именице на *-ад*, међутим, више значе множину јединки него њихов збир, и зато је предикат ових именица обичнији у множини, али се употребљава и у једнини (*Ње-*

гова сирочад гладују, али и: Његова сирочад гладује). Збирне именице на -а, као, напр., деца, браћа — значе само множину (од дете, брат). Зато њихов предикат стоји увек у множини. Према томе, правилно је: да није деце које раз-бијају сијалице.

6. Где си научила да јашини? — Све се чешће чују, а могу се наћи и у штампаној речи, облици глагола *јахати* по VII врсти Белићеве поделе глагола (однос завршетка основа *и: и*), а не по V врсти (однос основе *е* с измењеним претходним сугласником: *а*). Прелаз овог глагола из једне категорије у другу дошао је преко презента, у коме се *ж* мења у *ш*. Како глаголи VII врсте имају двојак завршетак основе инфинитива (*и* и *е*) према истом завршетку основе презента (*и*), код неких глагола са *е* у основи инфинитива долази, под утицајем презента, до прелаза тога *е* у *и* (као у гл. *врети* и *сл.*). За њима је пошао и глагол *јахати*, код кога се најпре у презенту извршио прелаз *јашем* у *јашини*, а према овоме је добијен инфинитив *јашити*. Тако је *јахати* код многих постао глагол VII врсте, са односом основа *јашини: јашити*, али се књижевним облицима могу сматрати само *јашем* и *јахати*.

7. Део стенографских белешки. — Именице са завршетком -а (III именичка врста) имају у ген. мн. најчешће наставак -а. Један мањи део тих именица има у том падежу наставак -и. То су именице чија се основа свршава групом сугласника, и то само неке од њих. Код већине умеће се између два крајња сугласника једно *а* (битка-битака, даска-дасака, грешка-грешака и *сл.*). Само код оних код којих би се уметањем *а* добио облик друге речи (*лопта-лопата, казна-казана* и *сл.*) или би такви облици ген. мн. били сасвим необични (*бораба, неправда* и *сл.*) наставак је -и (*лопти, казни, борби, неправди*). Именица белешка образује ген. мн. сугласника и наставком -а, дакле *бележака*. (У осталим падежима је *шк* јер се *ж* (исп. *бележити*) испред *к* једначи с њим по звучности и прелази у *ш*). Према томе, ова именица има у ген. мн. наставак -а, а не, -и као што је у горњем примеру.

8. *Неповерење ... које има у њега.* — Обичан је израз у нашем језику *имати поверења у кога*, тј. веровати коме. Међутим исти израз није уобичајен у супротном смислу, тј. када се ради о неповерењу, односно — не каже се *имати неповерење у кога*, већ је ту обичнији предлог *према*, тј. *имати неповерење према коме*. Ипак би место овога најбоље одговарало духу нашег језика, *бити неповерљив према коме*, односно *не веровати коме*.

9. *Зар се не би могло преводити ... Крлежу и Андрића ...* — Пасив се у нашем језику не употребљава често, већ се обично место њега узимају облици актива с повратном речцом *се*. Али и тада је објекат, а не субјекат, центар онога што се казује глаголском радњом. Он је, дакле, граматички субјекат, иако је логички објекат, и стоји у номинативу, а предикат се слаже с њим у броју, лицу и роду. Тај граматички субјекат је у горњој реченици *Крлежа и Андрић*, тј. два субјекта. Изражена у пасиву горња би реченица гласила: *Зар не би могли бити превођени Крлежа и Андрић ...*, а ако би се реченица исказала обликом актива, као што је то горе учињено, предикат би морао бити у м. роду и у 3 л. множине (или једине, ако се слаже са ближим субјектом, а не са оба). Према томе правилно је *Зар се не би могли преводити Крлежа и Андрић ...* (или *Зар се не би могао преводити Крлежа и Андрић ...*).

10. *Више просторија користе ... лицима која с интернатом имају или немају никакве везе.* — Две су тврдње у овој реченици, једна позитивна и друга негативна, односно једно тврђење, исказано глаголским обликом *имају*, и једно одрицање, исказано глаголским обликом *немају*. Ови глаг. облици су глаголски део предиката са заједничким именским делом *никакве везе*. Међутим, тај именски део предиката је по облику одричан и он се слаже са глаголским делом *немају*, али не и са *имају*, које мора имати именски део у потврдном облику. Зато би се уз сваки од ова два глаголска дела предиката морао поновити и његов именски део, или бар онај део који је различит. Дакле: *Више просторија користе ... лицима која с интернатом имају неке (везе) или немају никакве везе.*

Св. М.

РЕГИСТАР

III књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Израдио ИГРУТИН СТЕВОВИЋ

Скраћенице: акц. = акценат, акуз. = акузатив, варв. = варваризам, вр. = врста, галиц. = галицизам, ген. = генитив, герм. = германизам, глаг. = глаголски, дијал. = дијалекатски, етимол. = етимологија, ж. р. = женски род, INSTR. = инструментал, јд. = једнина, јекав. = јекавски, лок. = локатив, м. р. = мушки род, мн. = множина, некњиж. = некњижевно, неолог. = неологизам, неправ. = неправилно, ном. = номинатив, през. = презент, чех. = чехизам.

А

- авантуриста, облик и потврда 15
—ак, деминутивни суфикс и његова продуктивност 9—10
акробат, облик и потврда 22
активиста, облик 17, 19
акузатив, временски: прошли мјесец 76
акценат, имперфекта 229, 240-1,
—личних заменица 240
—презента 227-8
—ген. мн. неких именица м. р. 228, 232
—ном. мн. неких именица м. р. 229
—лок. јд. неких именица м. р. 229, 236-7
—акуз. јд. неких именица ж. р. 229
—преношење на предлог 239-240
—отступање од четвороакцентске системе 229
акценатски дублети 226-241
акценат реченички, у пословицама 34-6
алат, порекло и значење 118-9
алијанса, порекло и облик 32
алтруисте (ном. мн.), промена 16
(у) амбáру, акц. 236
амортизоване струге 167
аналфабета, облик 24
анархист, облик 15
анархисте (ном. мн.), промена 16
анђелски = анђеоски, облик и вредност 138-140
анеглотисте (ном. мн.), промена 16
апсолутан, правопис 218
аристократа, облик 22, 23-4
арома, порекло, облик и род 31
артиљериста, облик 13
артиста, облик 15, 19
артисте (ном. мн.), промена 16
архив: архива, диференцирано значење 18
архимандрит, облик 25
архитект, облик 22
архитекта, облик 24
архитекте, (ном. мн.), промена 26
архитекти (ном. мн.), промена 26
аскет, облик 22, 24
аскета, облик 22

асфалтирати, глаг. вид 308
 атенста, облик 15
 атлет, облик 22, 23-4
 атлете (ном. мн.), промена 26
 атхезија, правопис 218
 аутархија, порекло и значење 67
 аутомобил, порекло и облик 32

Б

балзамисати, порекло и облик 168
 бараж, порекло, облик и род 31
 барјачић, постанак 7
 барнуља, постанак и значење 161
 басиста, облик 17
 бдео, -ла, -ло, облик глаг. радног придева 71
 бдети, глаг. врста 71
 бдјам (VII вр.), и бдијем (IV вр.) 71
 бдио, бдјела, бдјело, јекав. облици радног придева 71
 бедро: бе́дра: бе́дјара (беда́ра), акц. 234
 без, значење 66
 безвредни остаци герм. 310
 беланце, промена 244, 256
 бележака (не: белешки) 338
 белуља, постанак и значење 161
 бешика = мехур 208
 бешњи (не: беснији) 283
 бизарношћу (инстр. јд.), наставак 274
 биланс, облик 29
 биљобер, облик 281
 биљождер, облик 281
 биљојед, облик 281
 биоце, промена 254
 бирократ, облик 22-3
 бирократе, (ном. мн.), промена 26
 бирократи (ном. мн.), промена 26
 бјежа́смо, акц. у пивско-дробњачком 241
 благодарношћу (инстр. јд.), наставак 271
 бламажа, облик и порекло 30
 блатанце, промена 246
 бледолик, облик 148
 бојати се, облик допуне 52, 60
 болешћу (инстр. јд.), наставак 274

боловати, облик допуне 313
 борби (ген. мн.) 338
 бостанчић, постанак и значење 7
 Брала (не: Бралета) 52
 Брале, промена и род 52
 Бралов (не: Бралетов) 52
 Бралу (не: Бралету) 52
 Бранко Радичевић, однос његовога пеничкиног језика према Његошевом језику 3,

—његов однос према језику свога краја 3-4,

—његов удео у стварању новог народног књижевног језика 3-4

братац, постанак и значење 8
 бра̋х—бра̋ше, акц. 241
 брашанце, промена 245, 249
 брдашце, промена 249, 252, 254, 247, 258
 брего́ва: брегђва, акц. дублети 228
 брезовац, постанак и значење 316
 бренце, промена 256
 брестовац, постанак и значење 316
 брешчић, постанак и значење 7
 брзину: брзину, акц. дублети 235
 бригадиста, облик 17
 бријач, значење 166
 брјс, значење и порекло 312
 брисалица, значење 312
 бријач, значење 166
 бројка (:број), постанак и значење 161
 бројна конструкција, 336-7
 бројни (не: бројчани) 162
 брчић, постанак 7
 бубрешчић, постанак 10
 будућношћу (инстр. јд.), наставак 274
 буковац, постанак и значење 316
 бурдељ, значење и потврда 226-7
 буренце, промена 244, 246, 249, 254, 256

В

везак (:вез'), постанак и значење 317
 вesaоце, промена 245

вечерати, гкаг. вид 308
 вечерашњи, постанак 133
 вечерњи, постанак 133
 вешћу (инстр. јд.), наставак 274
 вјдјам (и: вјдјим, вјдјам), скраћивање
 дужина 151
 визионарношћу (инстр. јд.), наставак
 274
 вијёкови: вјёкови, акц. дублети 228,
 233
 вимешце, промена 247
 вински камен 314
 вински каменац 8
 винце, промена 245
 виолиниста, облик 17
 вјсину: висину, акц. дублети 235
 вишещифрен, облик 162
 вишњовац, постанак и значење 316
 влаканце, промена 242, 245, 249
 властелски: властеоски, вредност об-
 лика 138-140
 влашћу (инстр. јд.), наставак 271,
 273-4
 воденац, облик и значење 314
 водомер, постанак 166
 вожен (:возити) 146
 Волтин елеменат 163
 вочић, постанак 8, 10
 воштанац, облик и значење 314
 врабаца или врабјца, дужине се чу-
 вају у унутрашњим слоговима 151
 враг=ђаво 208
 вратић, постанак и значење 7
 вредне сировине герм., значење 310
 врео, -ла, -ло, облик глаг. радног при-
 дева 71
 вреоце, промена 245, 249
 вретенце, промена 245
 врети, глаг. врста 71
 вру (зл. мн. през.), по I глаг. врсти
 71
 врућину: врућину, акц. дублети 235
 вршка (:врша), постанак и значење 161
 вршчић, постанак и значење 7, 8, 10
 Вукова реформа, значај 1847 за победу
 Вукових начелз реформе језика и

правописа и повезаност Бранка
 Његоша и Диничића са овим да-
 тумом 4-5
 вући: вући, акц. дублети 228, 238-9
 вучић, постанак 7

Г

галвански елеменат (не: стуб) 163
 галуља, постанак и значење 161
 гардист, облик 15
 гардиста, облик 13, 15, 19
 гардисте (ном. мн.), промена 16
 гасомер, постанак 166
 гвозденац, облик и значење 314
 генитив, временски: прошлог мјесеца
 76
 гимназист, облик 13, 15
 гимназиста, облик 15, 14, 19
 гимназисте (ном. мн.), промена 16
 гипсанац, облик и значење 314
 гласак, постанак и значење 317
 гласамо: гласамо, акц. дублети 228
 глоговац, постанак и значење 316
 гнездашце, промена 249
 говедарица (:говедар), акц. 235
 годину дана, временски акузатив 76
 голубова: гдбва, акц. дублети 228
 гоњен (:гонити) 146
 гордошћу (инстр. јд.), наставак 271, 273
 горњи, облик поређења 142
 горњовилични, облик 282
 горњоземац - горњоземски, облик 281
 горњокарловачки, облик 281
 горњолужички, облик 281
 горњоуснени, облик 282
 горчи (не: горчији) 283
 градић, постанак и значење 7
 градова; градова, акц. дублети 228
 грађаху, акц. београдског Народног по-
 зоришта 240
 грађен (:градити) 145
 граница, значење 160
 грип, порекло и облик 28, 30
 грипа, застарео облик 30
 грлашце, промена 242, 247, 249

грлице, промена 249
 гроздић, постанак и значење 7
 гросиста, облик 7
 гроше 245, 249, 254, 255
 груменчић, постанак и значење 7
 груп, (новчани груп), порекло и значење 30
 група, порекло и облик 30
 губар (боље: гусеница главоња) 818
 гуменац, облик и значење 314

Д

да, напоредна употреба са „што“ 196-207,
 —у односним реченицама 197,
 —у погодбеним реченицама 197,
 —у последичним реченицама 286,
 —у узрочним реченицама 197
 давнашњи, постанак 133
 даљину: даљину акц. дублети 235
 даљни, значење 67
 данак, постанак и значење 8
 данашњи, постанак 133
 Данијелов елеменат 163
 данце, промена 245, 249
 дарак (:дар), постанак и значење 8, 317
 дашак, постанак и значење 8, 9
 двоцифрен, облик 162
 дѣвјка, дужина се чува у унутрашњим слоговима 151
 деликатес, значење 33
 делиријум, порекло, облик и род 32
 демократ, облик 22-3
 дентист, облик 15
 деца, слагање са предикатом 337-8
 диваљ, потврда облика 48-9
 дивљи (диваљ) 48-9
 дилижанац, порекло, облик и род 32
 династ, облик 22-3
 династа, облик 22-3
 дипломат, облик 22-3
 дипломата, облик 22, 24
 дипломате (ном мн.), промена 26
 диурниста, облик 13

дјелатношћу (инстр. јд), наставак 274
 дјетенце, промена 246, 256
 дјетешце, промена 144, 246, 254, 256
 дланце, промена 257
 длијеце, промена 245, 249
 добродушношћу (инстр. јд), наставак 274
 довежен неправ., према „вожен“ 146
 довршавати, през. довршавам 75
 довршивати, през. довршујем 75
 догађај (: догађати се), постанак 165
 (у) догађају, акц. 136
 (по) договору (и: дјговору), акц. дублети 236, 237
 док, употреба глагола у негативном облику у реченицама са „док“ 284
 донесемо, донесете, аналошки акц. у презенту 150
 донешен неправ., према „ношен“ 146
 Доњегорац, облик 282
 Доњекрајац, облик 282
 Доњеморачанин, облик 282
 доњи, постанак и облик поређења 133, 142
 доњоварошанин—доњоварошки, облик 282
 доњовилични, облик 282
 доњовинички, облик 282
 доњоградски, облик 282
 доњоземац—доњоземка, облик 281
 доњокаменички, облик 281
 Доњокрајац—Доњокрајанин, облик 281
 Доњокрајка—Доњокрајкиња, облик 281
 доњонемачки, облик 282
 доњоселац, облик 281
 Доњосељанин—Доњосељанка, облик 281
 доњоспратни, облик 282
 доњотрешњички, облик 281
 доњоуснени, облик 282
 доњочелусни, облик 282
 допуњавати, през. допуњавам 75
 допуњавати, през. допуњујем 75
 дѣсада, акц. 150
 дѣни: дѣни, акц. дублети 228, 238-9
 дочић, значење 9
 драма, порекло, облик и род 31

дровина неолог. 314-5
дрвце, промена 242, 244, 246, 254, 255
дренак, постанак и значење 9
дреновац, постанак и значење 316
држа̀смо, икц. београдског Народног позоришта 240, пљевљанског и пивско—дробњачког 241
држа̀сте, акц. београдског Народног позоришта 240
држа̀ху, акц. београдског Народног позоришта 240
држа̀ше, акц. београдског Народног позоришта 240, пљевљанског 241
друго̀ва: друго̀ва, акц. дублети 228
друшкан, значење 9
дубину: дуби́ну, акц. дублети 235
дублетни облици, Вуково гледање на ово питање 129-130
—ово питање у савр. књ. језику 129-130
—при редиговању старих текстова 42
(у) дуба̀ру, акц. 236
дугменце, промена 246, 248
дугменце, промена 247, 238
дужине, њихово скраћивање у нашим говорима 151-3, њихово губљење 220, 230
дужину: дужи́ну, акц. дублети 235

Б

ђаво = враг 208
ђаволак (: ђаво), постанак и значење 317
ђаволчић, постанак 8,10
ђимназиста, облик 13

Е

егиоста, облик 15
егиосте (ном. мн.), промена 16
економиста, облик 14, 17
ексцитиран (ексцитован), порекло и значење 164
ексцитирани атом 164
ексцитирана машина 164
ексцитирани молекул 164

електрисати, постанак 168
електрицитет (не: електричност) 169
електрични флуks (не: уплив) 169
електричност, значење 169
емти, значење и постанак 161
енклитике, употреба земеничких акузативних облика 187-195
ентеријерист(а), облик 27
енти, облик и значење 161
есејиста, облик 17
естета, облик 22, 24

Ж

жалошћу (инстр. јд.), наставак 171-2, 173-4
жамовак, етимол., значење и потврде 328
жамак, етимол., значење и потврде 227
жваленце, промена 246
жваоце, промена 245, 249
ждребешце, промена 246, 254
жеља̀смо, акц. пљеваљског 241
жеља̀ше, акц. пљеваљског 241
женска глава, стилистички детаљ 79-90
женска страна, стилистички детаљ 79-90
(са)жети (сажимати) — сажмем, значење 327
жетица, етимол., значење и потврде 327
живину: живи́ну, акц. дублети 235
живцирати се некњиж. 261
жита (не: житарице) 163
житарица, значење 163
жмућка, етимол., значење и потврда 328
жња̀х — жња̀ше, акц. имперфекта 241
жуманце, промена 256
журналист, облик 15
журналисте (ном. мн.), промена 16

З

забаци́ти, облик и значење 308
забрањивати, през. забрањујем 75
(у) завича́ју, акц. поцеског 237
задњенепчани : задњонепчани, дублети 280
задњи, значење и потврда 51, 56, 57-8

задњонепчани, облик 282
 за́друга, за́друга (за́друга), акценатски дублети 150
 за́камуфлирати, постанак, значење и вид 303
 за́клонити, постанак и значење 308
 за́крити, постанак и значење 308
 за́логај (: залагати се), постанак и значење 165
 (о) за́логáју, акц. у поцерском 237
 за́маскирати, постанак, значење и вид 303
 занесено, значење 145
 занесене речи, погрешна веза речи 145
 заносно, значење 145
 за́претати, глаг. врста 70
 за́прећем, за́прећеш, презент од „запретати“ 70
 за́прећу (не: запрету) зл. мн. през. од „запретати“ 70
 заробљен (: заробити) 146
 зарукавље, облик 280
 заселак (не: засеок), промена 222
 застареле речи, поступак при спремању за штампу старијих текстова 42
 затури́ти, постанак и значење 308
 за́хвалношћу (инстр. јд.), наставак 271, 273
 за́васмо, акц. београдског Наровног позоришта 240
 за́ваше, акц. београдског Народног позоришта 240
 зве́рка (: звер), постанак и значење 161
 звонце, промена 245, 255
 здравља́н, облик 310
 здравство, значење 310
 земља́нац, облик и значење 314
 зечи́ћ, постанак 7
 зимушу́ња, постанак 133
 злошћу (инстр. јд.), наставак 271, 273
 знак (не: предзнак), значење 160
 зобљу (инстр. јд.), наставак 272, 276
 зове́мо : зове́мо, акц. дублети 228
 зрача́к, постанак и значење 9

зрео, -ла, -ло, облик глаг. радног придева 71
 зрети, глаг. промена 71
 зру (не: зрију) з л. мн. през. по I глаг. врсти 71
 зрневље, облик 280
 зрно, промена 257
 зрнце, промена 245, 252
 зубац, постанак и значење 8
 зубић, постанак и значење 6
 зубни камен (не : стреш) 314
 зубни каменац 8
 зупчић, постанак и значење 6

И

извѣрак (: ивер), постанак и значење 317
 иверчић, постанак 8, 40
 идеалист, облик 15, 17
 идеалиста, облик 14, 15
 идентитет, облик 29
 идѣмо : Ядѣмо, акц. дублети 227, 232
 из, порекло 75-6
 иза (< из + за), значење 76
 иза све снаге 75-6
 иза сна 75
 изворац, постанак и значење 8, 9
 изворчић, значење 9
 изданчић, постанак 7
 издубљен (: издубити) дијал. 143-7
 изливак, значење 309
 изливање, значење 309
 измаћи : йзмаћи, акц. дублети 228
 изнешен неправ., аналошки према „ношен“ 146
 изреком (изриком, изријеком), порекло 140
 изрећи : йзрећи, акц. дублети 228
 изречно, постанак и значење 126, 140-1
 изрично, постанак и значење 140-1
 има́мо : йма́мо, акц. дублети 227, 232
 империјалиста, облик 17
 инверзија, у вези прелаза паратаксе – у хиптаксу 87
 индивидуалиста, облик 17
 индуквати (не : упливити) 169

индукт (не : упливљеник) 169
 индуктор (не : упливник) 169
 индукција (не : уплив) 169
 инжињер (не : инжењер) 162
 инструментал, облик његов у једини
 од именица ж. р. на сугласик 270-279
 интервенционист(а), облик 27
 интерпункција, употреба запете 79-90
 — при обради старијих
 текстова за издава-
 ње 41-2
 — употреба запете код
 накнадно додатих за-
 висних и уметнутих
 реченица 251-302
 интерпункција у говору 50
 интимношћу (инстр. јд.), наставка 274
 информбировач, облик 27
 инцилијер дијал. 162
 инцилир дијал. 162
 инцинир 162
 иредентист(а), облик 217
 исклицавање, значење 262
 исклицати (исклицавати), значење 262
 искоришћење герм. (боље : принос) 260
 испећи : њпећи, акц. дублети 228
 испољавати, през. испољавам 74
 испољивати, през. испољујем 74
 — ист, — иста, суфикс именица стра-
 ног порекла 12-21; промена овак-
 вих именица (двојака : за једнину
 и мвожину) 14
 Јстрага, акц. 150
 исцрпен (не : исцрпљен) 146
 исцрпљен (: исцрпити) дијал. 146-7
 Италија, изговор 269
 — ић, — чић, суфикси деминутива 6-11

Ј

је, потврде о употреби овог слова
 пре Вука 116-7
 јабуковац, постанак и значење 316
 (у) јабучару, акц. у поцрском 237
 јагњешце, промена 246, 255
 (у) јагодњаку, акц. у поцрском 237

јајашце, промена 249
 јајце, промена 244, 252, 254
 јаренце, промена 246, 254
 јарешце, промена 242, 246
 јасеновац, постанак и значење 316
 јасиковац, постанак и значење 316
 јашеш (не : јашиш) 338
 јахати (не : јашити) 338
 је, употреба 284
 јеванђелист, облик 13, 19
 једноцифрен, облик 162
 једрце (и): једарце), промена 245
 језовит (језунт), облик 25
 језерце, промена 245, 252
 језичке поуке, критика 73-78
 јесењу (инстр. јд.), наставак 376
 јорганчић, постанак и значење 7
 Југославац, потврда 287
 Југаславен, потврда 287
 југославенски, потврда 287, значење и
 порекло 288
 Југославија, порекло, потврда и зна-
 чење 287-8
 *југославијски (југославијски) 289
 *југославски 289
 Југословенска 288
 југословенски, порекло и значење 228,
 290
 *југословјенски 289
 јужнословенски, значење 290
 јуриста, облик 13
 јутарњи, постанак 133
 јутарце, промена 245
 јутрошњи, постанак 133
 јучерањи, постанак и потврда 123-4,
 133, 135
 јучерашњи, постанак и вредност 123-4,
 133

К

казанчић, постанак 10
 казни (ген. мн.) 338
 калаисати, глаг. вид 308
 каменец, облик и значење 214
 каменчић, постанак 76 (в) тропичког

- камуфлирати, значење и вид 303
 камфоровац, значење 315-6
 канцелиста, облик 13
 капацитет, облик 29
 капетаница (: капетан), акц. 235
 капиталист, облик 15
 капиталиста, облик 14, 17, 18
 капиталисте (ном. мн.), промена 16
 капларчић, постанак и значење 7, 10
 карактерисати, постанак 168
 каријериста, облик 18
 каучуковац, значење 315-6
 квадратни метар, значење 167
 клавијенист(а), облик 27
 класак (: клас), постанак и значење 317
 класификација књижевних дела, према
 језичким и стилским особинама
 њиховим 78
 клеветати – клеветам и клеветем, кле-
 ветатући и клеветући 148
 клеветчић, постанак и значење 7
 клијање, значење 262
 клима, порекло, облик и род 31
 климат, облик и порекло 31
 клинац, постанак и значење 8, 9
 клинчић, постанак и значење 7, 9
 клицање, значење 262
 клубашце, промена 247
 кљунић, распрострањеност 11
 књижевни језик, однос писаца према
 њему 223-5
 — обука у основној
 школи 172-5
 — обука у средњој
 школи 175-183
 ковни изливач, значење 310
 ковни челик, значење 310
 ковно гвожђе, значење 310
 ковно ливено гвожђе, значење 310
 код, значење и употреба уз генитив 68
 који, употреба њеног посесивног ге-
 нитива 94-5
 кокошка (: кокош), постанак и зна-
 чење 161
 колац, постанак и значење 8, 9
 колективист(а), облик 270
- колено (коленета дијал.), промена 257
 коломаз (не : коломаст) 285-6
 колоништа, облик 19
 кољенце (кољенце), промена 245, 249,
 252-3
 комбос(т), комбус, порекло значење и
 потврда 328
 коминформист(а), облик 27
 коминформисти (ном. мн.), промена 27
 коминформовац, облик 27
 компониста, облик 13
 комтуариста, облик 13
 комунист, облик 17, 18
 комуниста : комунист, диференцирано
 значење 18
 комуниста, облик 14, 18, 19
 кондезациони део, значење 263-5
 конзерваторијум, порекло, облик и
 род 32
 конзисторија, порекло, облик и род 31
 концентрациони елементи 163
 концентрисати, облик, значење и вид
 305-6
 конципишта, облик 13
 кончић, постанак 7
 коњобарка — коњозобица, облик 281
 коњокрадица — коњомора, облик 281
 коњогриз, облик 281
 Коњодор, облик 281
 коњодер, облик 281
 коњодржац, облик 281
 коњореп, облик 281
 коњотржац, облик 281
 коњотрка, облик 281
 коректор, његове дужности 39
 коренак, постанак и значење 9, 317
 коренчић, постанак 10
 коританце, промена и потврде 256
 кориташце, промена 247
 корице, промена 255
 космополита, облик 24
 кости (инстр. јд.) 272
 котловина, значење 314-5
 кочић, значење 9
 кошћу (инстр. јд.), наставак 271
 крадом, наставак 140

крајњи, облик поређења и значење 142
 крајобер, крајобера, облик 280
 — крат, — крата, облик и промена именица са овим суфиксом 21-27
 крви (инстр. јд.), наставак 276
 крвљу (инстр. јд.), облик и употреба 272, 276
 креденц (креденац), порекло и облик 32
 крем. облик 29
 кремјачић, постанак и значење 7
 кречити (: креч, постанак 324
 кријва, поставак и значење 161
 кривак, поставак и значење 161
 кривадак, значење 161
 кривача, значење 161
 кривуља, значење 161
 крувуља смоква, значење 161
 кривуља удица, значење 161
 кривуљак, значење 161
 крилице = криоце, вредност облика 138-140
 криоце (и : крилице), промена 245, 254-5, 152-8
 кристалисати, постанак 168
 кришом, порекло 140
 кркор неолог. 312-3
 кркорене неолог. 313
 кркорити неолог. 313
 крктање 313
 крмешце, промена 244, 246
 крпенац, облик и значење 314
 крушац, постанак и значење 8
 Крушевљанин, облик 219
 Крушевчанин (боље : Крушевљанин) 219
 крушковац, постанак и значење 316
 кршју (инстр. јд.), наставак 272, 276
 кубни метар (не : просторни метар) 167
 куварица (: кувар), акц. 235
 купљен (: купити) 146
 кураж, порекло, облик и род 31
 курсиста, облик 19

Л

лагати, облици његове употребе 154-9
 ламња, порекло, значење и употреба 329

лѣдину : ледѣну. акц. дублети 235
 лек од грознице 313
 Лекланшеов елемент 163
 лепоту : лепѣту, акц. дублети 235
 лептирак, постанак и значење 9
 лесковац, постанак и значење 316
 летошњич, постанак 133
 (на) лѣшняку, акц. 236
 лив, значење 309
 ливени челик, значење 309
 ливено гвожђе, значење 309
 ливење, значење 309
 лијѣкови : љѣкови, акц. дублети 228, 233
 липовац, постанак и значење 316
 лиска (: лис), порекло и значење 161
 листић, порекло и значење 7
 лицеишта, облик 13
 лишце, промена 245, 249
 логичко — граматичка категорија, код зависних реченица 295
 лончић, постанак 7
 лопти (ген. мн.) 388
 лос(т), порекло значење и потврде 329
 лудирати се некијж. 261
 лудошћу (инстр. јд.), наставак 271
 лукавошћу (инстр. јд.), наставак 272

Љ

љубави (инстр. јд.), наставак и употреба 272, 275-6
 љубављу (инстр. јд.), наставак и употреба 171-2, 284, 276
 љубазношћу (инстр. јд.), наставак 274

М

магнет 46-7
 магнетан, облик 46-7, 322
 магнетизам (не : магнетичност, магнетност) 168, 322
 (на) магнетисан (— зиран) 45, 168
 магнетисање (— зовање, — зирање) 46, 168, 322
 (на) магнетисати (— зирати) 46, 167-8, 322

(на) магнетити, облик 46-7, 322, 324
 магнетност 322
 (на) магнетен. облик 46-7, 322
 магнетечење, облик 46-7, 322
 магнетичан варв. 46
 магнетичност варв. 46, 169
 магнетина, облик 46-7
 магнетност, облик 46-7
 магнетски флукс (не : уплив) 169
 мајорица (: мајџр), акц. 235
 (у) манастиру : мањастру, акц. у по-
 церском 237
 марксиста, облик 17
 маскирати, значење и вид 303
 материјалист, облик 15
 материјалиста, облик 13, 14, 17
 материјалисте (ном. мн.) промена 16
 ме, употреба заменичке енклитике са
 предлозима 187-195
 медуља, постанак и значење 161
 међа, значење 160
 мермерац, облик и значење 314
 месце, промена 245, 249
 метар, значење 167
 мехур – бешика 208
 мешчин, постана : и значење 7
 Мила (не : Милета) 52
 Миле, промена и род 52
 Милов (не : Милетов) 52
 Милу (не : Милету) 52
 нимо, предлог са акуз. и ген. 52, 59
 митрополит, облик 25
 мишљу (инстр. јд.), наставак и упо-
 треба 271-2, 276
 мјесташце, промена 254
 младолик, облик 148
 (у) младости : у Младости, семантич-
 ки акценат 237
 младошћу (инстр. јд.), наставак 274-5
 млинарица : мливарица, акц. дублети
 228, 234, 235
 могућношћу (инстр. јд.), наставак 271
 молвати, глаг. вид 308
 момчин, постанак 7
 мотин, постанак и значење 176м (вн)
 мотовиоце, промена 245

мравак (: мрав), постанак и значење 317
 мрзи на ме, изворније од : мрзи ме 76
 мрк, значење 260
 мркуља, постанак и значење 161
 мрсити (: мрс), постанак 324
 мудрошћу (инстр. јд.), наставак 271

Н

на, употреба место „у“ уз именице
 универзитет, факултет, клиника и
 сл. 61-65
 навала : навала, акц. 150
 (по) наговору, акц. 236
 наивношћу (инстр. јд.), наставак 273
 најбешће (не : најбесније) 283
 најгорњи, потврда 142
 најдоњи, потврда 142
 најзадњи, облик и потврда 142, 146-7
 најпрви, облик и потврда 126-7, 142
 најстражни, потврда 142
 најама, акц. 150
 намаћи : намаћи, акц. дублети 228
 намештај, постанак 165
 нанети, значење 160
 напашћу (инстр. јд.), наставак 271
 нарављу (инстр. јд.), наставак 271, 274,
 276
 наћи : наћи, акц. дублети 228, 238-9
 националист, облик 15
 националиста, облик 14
 негдашњи, постанак 133
 нежношћу (инстр. јд.), наставак 272
 неко вријеме, временски акузатив 76
 неколика, е, а, са ген. јд. именица зна-
 чи количину мању од пет 53
 неколико, са ген. мн. и ген. збирних
 именица значи количину већу од
 четири 53 /
 некршћу (инстр. јд.), наставак 271
 неправди (ген. мн.) 338
 неутралисати, постанак 168
 не чини тога, изворније од : не чини
 то 76
 ни, употреба 68
 ниш, постанак и значење 176м (вн)
 ниш, акц. 233

нити (инстр. јд.), наставак 275
 новелиста, облик 17
 новоселски, облик 139
 ноктић, постанак и значење 7
 нормални елеменат 163
 носић, постанак и значење 7
 ноћашњи, постанак 133
 ношен (: носити) 146
 нулски (: нула), облик 160
 нулти, облик 160
 нултни, облик 160

Њ

њ, употреба ове енклитике личне заменице са предлозима 187-195
 Његош, слобода, јунаштво и патриотизам у његовим делима 1,
 —проповедник савремене наше културе 1,
 —његов однос према Вуку 2,
 —његов однос према народном језику и народној култури 2-3,
 —његов значај и његов удео у стварању књижевног народног језика 3
 —особине његовог песничког језика 3

О

оба, е, а, употреба 68
 оба дипломата, промена 26
 обезбедити, постанак и значење 263
 обезбавити, постанак и значење 263
 обезбедити, постанак и значење 263
 обезоружати, постанак и значење 263
 обезумити, постанак и значење 263
 обесити, постанак и значење 263
 обесклицаване (не: обесклицаване) 262
 обеснажити, постанак и значење 263
 обеспорочити, постанак и значење 263
 обесправити, постанак и значење 263
 обести (инстр. јд.), наставак 275
 обесчастити, постанак и значење 263
 (по) обичају, акц. у бачком 237
 објашњавати, през. објашњавам 74

објашњавање, потврда 75
 објашњавати, през. објашњујем 74
 облачити, значење 260
 (на) облачити (:облак) 324
 (по) обљаку, акц. 236
 Обнова (: Ремесла), значење 28
 обоје, употреба 68
 образац, значење 8
 обрашчић, постанак и значење 7, 10
 обрисак, значење 312
 (на) обручу, акц. 236
 обувати, значење 260
 овдашњи, постанак 133
 оввић, постанак и значење 7
 овчарица (: овчар), акц. 235
 оглед, значење 259
 огромношћу (инстр. јд.), наставак 274
 одведемо, одведете, аналошки акценат у презенту 150
 одвратношћу (инстр. јд.), наставак 274
 одозго, постанак и потврда 137-8
 одоздо, постанак и потврда 133-8
 одражати (одражавати), постанак и значење 265
 одраз, значење 265-6
 одразивање, постанак и значење 265
 одразити, постанак и значење 265
 одразитост, постанак 265
 одразност, постанак 265
 одрешићу (инстр. јд.), наставак 273
 озго, више вреди него „одозго“ 124-5
 оздо, више вреди него „одоздо“ 124-5
 оздравити, глаг. род и облик допуше 217-8
 око, (ген. окета дијал.), промена 287
 окршај, постанак 165
 оксидисати, постанак 168
 окце, промена 245
 оловац, постанак и значење 314
 онамошњи, постанак, 133
 опавчић, постанак 7
 опит рус. 259
 опклада, акц. 150
 опојати (не: опојити), облик 67
 опортуниста, облик 17

опрезношћу (инстр. јд.), наставак 273
 (на) опрѣзу, акц. 236
 (при) опроштáју: дпроштáју, акц. у
 поцерском 237
 опсерваторија, порекло, облик и род 31
 оптимиста, облик 15, 17
 орашчић, постанак 10
 орлић, постанак и значење 7
 осећај, постанак 165
 оскорушовац, постанак и значење 316
 останце, промена 257
 острвце, промена 242, 245, 249
 осудити, реакција 67
 отитис, порекло и род 31
 отрешен неправ. аналошки облик 146
 ошце, промена 245, 254

П

памећу (инстр. јд.), облик и употреба
 271, 276
 паратакса и хипотакса, њихов међу-
 собни однос 86-90
 парба = парница 208
 парница = парба 208
 парченце, промена 246, 254
 пасијанс, облик 29
 пастѣрица (: пастѣр), акц. 235
 патриот, облик 22, 24
 перце, промена 244-5, 249, 255, 258
 песимиста, облик 17
 петлић, постанак и значење 7
 петоцифрен, облик 162
 петуља, постанак и значење 161
 печемо: пѣчемо, акц. дублети 228
 пијанист, облик 15
 пиленце, промена 246, 248, 244, 245-5
 пирон—пирун—перум—пинур—пиљур,
 порекло, значење и потврда 330
 писарчић, постанак и значење 7
 писац, његов однос према језику 77-8
 пѣсаше, акц. београдског Народног
 позоришта 240
 писамце, промена 245
 писменошћу (инстр. јд.), наставак 271
 пишући (неправ. писајући) 52

плавуља, постанак и значење 161
 пламенчић, постанак и значење 7
 плацкарта (боље: резервисано место)
 320
 плетемо: плѣтемо, акц. дублети 227,
 149
 плодити (: плод), постанак 324
 плотић, постанак и значење 7
 побућен, значење 164
 побожношћу (инстр. јд.), наставак 274
 повјесамце (повесамце), промена 245
 249
 (у) пдгледу: у погледу, семантички
 акценат 237
 подијум, порекло, облик и род 32
 поднебље, облик 280
 Подунавље, облик 280
 поет, облик 22-3
 Пожаревљанин, облик 218-9
 (у) пдздраву, акц. 236
 познајући (не: познавајући) 52, 58
 појање (не: појење) 67
 појати, глаг. врста 67
 поје (не: поји) 67
 покус чех. 259
 покуће (не: покућје) 220
 поларисати, постанак 168
 (у) положáју, акц. у бачком 237-8
 помак неолог. 165
 пдмама, акц. 150
 померај, постанак 165
 помодрела (не: помодрена) 221-2
 Поморавље, облик 280
 помоћу (инстр. јд.), наставак 272
 помужен, неправ. аналошки 146
 попашен, неправ. аналошки 146
 (на) порођáју, акц. у поцерском 236
 пдтрага, акц. 150
 (у) пдтсмѣху, акц. 236
 посесивни генитив, личних заменица
 замењује се присвојним замени-
 цама 70
 пртпуношћу (инстр. јд.), наставак 271
 пѣћи: пѣћи, акц. дублети: 228
 поубијати (не: добијати) 285
 поузданошћу (инстр. јд.), наставак 272

пдхвала, акц. 150
 прџа, значење 161
 праменова: праменова, акц. дублети 228
 прасенце, промена 244
 прах, значење 259
 прашак, постанак и значење 259
 први, облик поређења 142
 превезен неправ, аналошки према „вожен“ 146
 преденце, промена 257
 предњонепчани: предњонепчани, дублети 280
 предњи, значење, 51, 56
 предњи алат, значење 119
 предњонепчани, облик 282
 пређашњи, постанак 133
 преки алат, значење 119
 пренети, значење 160
 пренешен неправ., аналошки према „ношен“ 146
 преферанс, облик 29
 пригушене струје 167
 пријан, значење 9
 прикладан, порекло и значење 261
 принос, значење 259
 Прованса, порекло и облик 32
 провизоријум, порекло, облик и род 32
 прогресист(а), облик 27
 пропању (инстр. јд.), наставак 274
 просперитет, облик 29
 простодушношу (инстр. јд.), наставак 274
 протицање вектора 169
 протоколист, облик 13
 протоколиста, облик 13
 профет (профета), облик 27
 прстенак (: прстен), постанак и значење 317
 прстић, постанак и значење 7
 прутак, постанак и значење 317
 прутин, постанак и значење 7
 псеташце, промена 247, 249
 психолошко-стиљска категорија, код зависних реченица 295
 пубицист, облик 19
 пуновредни производи герм. 310
 пустосељски, облик 139

путашце, промена 247
 пуцерај, порекло и род 31

Р

равнину: равнину, акц. дублети 235
 радни глаг. придев, атрибуцка употреба 69
 радништво, 221
 радови, акц. 233
 радошћу (инстр. јд.), наставак 271-2, 274
 (у) разговору, акц. у бачком 236-7, 237
 разумети (се), значење и рекција 99-103
 рамешце, промена 248
 рандман галиц. 259
 раскорак, значење 165
 растакљавање, постанак и значење 262
 растворок (боље: растворена супстанца) 317
 рђобитина, облик 280
 реалист, облик 17
 реалиста, облик 14, 18
 ребарце, промена 245, 249, 254
 ребро: ребра: ребара (ребара), акц. 234
 ревизиониста, облик 17
 редак (: ред), постанак и значење 317
 редактор, његове дужности 39
 резач, значење 166
 резервисаношу (инстр. јд.), наставак 274
 резервиста, облик 19
 Ренесанс (Ренеганса), облик 28
 реченица, накнадно додате зависне и уметнуте 291-302
 — три различита положаја зависне према главној:
 а) накнадно додата чији је смисао спореднији од главне—одвајају се запетом 295,
 б) уско повезане с главном чији је значај исти са мишљу главне—не одвајају се запетом 295,

- в) у инверзији чији је значај претежније од мисли главне реченице—одвајају се запетом 295
- реченички акценат, код зависних реченица у инверзији 249
- речи (инстр. јд.), наставак 272, 275
- речју (инстр. јд.), наставак 271, 273
- (у) рибњаку, акц. 236
- рић, значење 260
- рићобрад, облик 282
- рићоглав, облик 282
- рићокос—рићокоса, облик 282
- ријеју (инстр. јд.), наставак и употреба 276
- рисуља, постанак и значење 161
- ројалист, облик 17
- рошчић, постанак и значење 7, 10
- рудину: рудину, акц. дублети 235
- руководство, (не: руковођство), постанак 221
- руковођа, постанак и потврда 221
- (у) рукосаду, акц. у поцерском 237
- рунце, промена 245
- рус, значење 260
- ручати, глаг. вид 308
- С
- (до) садањи, потврда 123-4, 133-4
- садањост, потврда 136
- садашњи, постанак 133, вредност 123-4
- (на) салашу, акц. 236
- сахрана, значење 27
- сахранили, значење 27
- свагдањи, вредност 123-4, потврда 135
- свагдањца, потврда 136
- свагдашњи, вредност 123-4, постанак 133
- светлошћу (инстр. јд.), наставак 272
- свињогојство герм. (боље: свињарство) 318
- свираше, акц. београдског Народног позоришта 240
- светлошћу (инстр. јд.), наставак 274
- сврдлић, постанак и значење 7
- сву ноћ, временски акузатив 76
- се, употреба с предлозима 187-195
- седјмо: сједјмо, акц. дублети 228
- седлашце, промена 247
- седло: седла: седлаа, акц. 233-4
- селска стока, облик и значење 140
- селска шума, облик и значење 140
- селске вратнице, облик и значење 140
- селски=сеоски, вредност облика 138-140
- селски (:сеоски), вредност облика 125-6
- селско, облик и значење 140
- селско добро, облик и значење 140
- селце=сеоце, вредност облика 138-140
- селяштво, постанак 221
- сеоска ношња, облик и значење 140
- сеоска учитељица, облик и значење 140
- сеоске општине, облик и значење 140
- сеоски живот, облик и значење 140
- сеоски занати, облик и значење 140
- сеоски обичаји, облик и значење 140
- сеоски пут, облик и значење 140
- сеоце, промена 245, 249, 254
- сивуља, постанак и значење 161
- сијенце, промена 245
- синак, постанак и значење 317
- синова: сйнџва, акц. дублети 228
- сивтакса и интерпункција 79-90
- сиччић, постанак 10
- сио, (не: сјео) 335
- склад, значење 261
- складан, значење 261
- складати неолог. 261
- складба неолог. 261
- складирати неолог. 261
- складитељ неолог. 261
- складиште, порекло и значење 261
- складност, значење 261
- складноћа, значење 261
- сконцентрисати, облик, значење и вид 304
- скорак (:скор), постанак и значење 317
- скорашњи, постанак 133
- скрахирати, некињж. 261
- скрозирати, некињж. 261
- Славени, порекло и потврда 289

- Славѣнски, потврда 289
 слависта, облик 14, 15
 слависте (ген. јд.), промена 19
 славље, облик 280
 слах—слаше, акц. имперфекта 241
 слашћу (инстр. јд.), наставак 271, 273
 274
 Словѣни, порекло и потврда 288-9
 словѣнски, потврда 289
 Словинац, потврда 288
 словински, потврда 288
 Словинство, потврда 288
 словце, промена 245, 249., 252
 случај, постанак 165
 случајѣва; случајѣва, акц. дублети 228
 (у) случају, акц. 236
 смеђ, значење 260
 смрћу (инстр. јд.), наставак 271-2, 276
 сѣбарица (: сѣбар), акц. 235
 сокола: сокола, акц. дублети 227, 234
 солити, постанак 324
 социјалист, облик 15
 социјалиста, облик 17, 19
 социјалистама (лок. мн.), потврда 16
 спашен (: спасити) дијал. 146-7
 спиритуалист, облик 15
 спољашњи, постанак 133
 спољашношћу (инстр. јд.), наставак
 272
 спортист, облик 17
 спортиста, облик 15, 17
 срамоту: срамоту, акц. дублети 235
 срдашце, промена 247, 246
 сребарце, промена 245
 средњезазиски, облик 282
 средњевековље (не: средњевековје) 280
 средњевековни: средњовековни, дуб-
 блети 280
 средњегрчки, облик 282
 средњеевропски, облик 282
 средњетехнички, облик 282
 средњешколац: средњошколац, дублети
 280
 средњешколски: средњошколски, ду-
 блети 280
 средњевекован, облик 282
 средњоевропски, облик 282
 средњошколац, средњошколски, облик
 282
 средуља, постанак и значење 161
 сретати—сретаи и срећем, сретајући и
 срећући 148
 срмуља, постанак и значење 161
 српак, постанак и значење 317
 срце (срцета дијал.), промена 257
 стајасмо, акц. пљеваљског 241
 стајати—стојати 104-115
 стајати, стојим 104-115
 (до) стајати се,—стојим се, потврда 104
 (за) стајати се,—стојим се, потврда 104
 (од) стајати,—стојим, потврда 104
 (по) стајати,—стојим, потврда 104
 (пре) стајати,—стојим, потврда 104
 (у) стајати се,—стојим се, потврда 104
 стајаше, акц. у пљеваљском 241
 стакалице, промена 245, 248
 стакленце, облик и значење 314, про-
 мена 245, 246, 254-5
 стакловина неолог. 314
 стар, особито значење: Колико је стар?
 248
 старачац, постанак и значење 8
 стари писци, питање издавиња њихо-
 вих дела 40
 старолнк, облик 148
 ствари (инстр. јд.), наставак 272, 273
 стјдноћу: стидноћу, акц. дублети 235
 стилист, облик 17
 стилиста, облик 17
 стипендиста, облик 15
 стипендисте (ном. мн.), промена 16
 стојати, потврде облика 105, 108-112
 (до) стојати се,—стојим се, потврда 104
 (при) стојати се,—стојим се, потврда
 104, 115
 (пре) стојати,—стојим, покрајинско 104
 столац, постанак и значење 8, 9
 стоматитис, порекло и род 31
 сточић, значење 9
 стражњи, облик поређења 142

страшћу (инстр. јд.); наставак 272-3,
274
стреш (среш), значење 314
стрићи, значење 260
струјомер (не : бројило), постанак 166
стремашце, промена 257
стручак, постанак и значење 9
стручић, постанак 7
студентство, постанак 221
суверенитет, облик 29
суви елеменат 163
судити, значење и облик допуне 66
сунашце, промена 247, 249
сценаријум, порекло, облик и род 32

Т

тадањи, вредност 123, потврда 133
(до) тадањи, потврда 134
тадашњи, вреди више него „тадањи“
123-4, 133
Талијан, (не : Италијан) 267-9
талијански (не : италијански) 267-9
тамошњи, постанак 133
танки алат, значење 119
те, заменичка енклитика са предло-
зима 187-195
телашце, промена 249
телеграфирати, глаг. вид 308
телеграфиста, облик 13, 19
теленце, промена 242, 146, 254
телефонирати, глаг. вид 308
телефонист, облик 18
телефонисти (дат. јд.), промена 18
телешце, промена 243, 254, 256
тер (боље : катран) 314
Термиолошки семинар Медицинског
факултета у Београду, извештај
о његовом раду 120-2
термоелеменат 163
терна хартија (боље : катранска хар-
тија) 314
тешњи (не : теснији) 288
тираж, порекло, облик и род 31
тјемешце, промена 247
тмаст, значење 260

топчић, постанак и значење 7
традиционалиста, облик 17
трбушчић, постанак и значење 7
требало, место у реченици 284
трести : трѣсти, акц. дублети 228, 238-9
трешен, неправ. аналошки 146
трешњовац, постанак и значење 316
трожични гајтан (не : трожиљни гај-
тан) 316
троцифрен, облик 162
трсковац, постанак и значење 316
трунак, постанак и значење 317
трунка, постанак и значење 161
трулежи (инстр. јд.), наставак 275
турист : туриста, диференцирано зна-
чење 18
туриста, облик 17
туђице, принципи њиховог примања у
наш језик 32-3

У

убрисак, значење 312
убрушчић, постанак и значење 7
увид, значење 320
уво (увета дијел.), промена 252
угљенчић, постанак и значење 7, 10
(по) уговору : по Уговору, акц. ду-
блети 237
уздисај, постанак 165
укамарити, значење 262
украшаваџи, през. украшаваџам 75
украшивати, през. украшујем 75
умирљив, значење 167
умрѣти : умрѣти, акц. дублети 228
увазад, значење 51
универзитет, облик 29
унутар, облик 126-7
унутра 126-7, 142
унутри дијел. 142, 127
унучађу (инстр. јд.), наставак 271, 276
уплив неолог. 169
упливисати 169
употребљаџати, през. употребљаџам 75
употребљаџати, през. употребљаџем 75
уронити, глаг. род 92

ускладити, постанак и значење 261
 ускладиштење неолог. 261
 ухапшен (не : уапшен) 218
 учасмо, акц. пљевољског 241
 учаче, акц. пљеваљског 241
 учимо : учямо, акц. дублати 227
 учитељство, постанак 221
 ушур (боље : ујам) 320

Ф

фазна разлика (не : фазни раскорак)
 165
 факултет, облик 29
 факултета (ном. јд.), неправ. 29
 фантаст, облик 27
 фарски алат, значење 119
 фашиста, облик 17; 19
 фељтониста, облик 17
 фељтониста, облик 17
 финалиста, облик 17
 флебитис, порекло и род 31
 флуксметар 169
 формалисте (ном. мн.), промена 16
 форум, порекло 32
 фосфорисати, постанак 168
 фудбал (не : футбол) 218
 фурка — вурка — урка, порекло, значење и потврда 231
 футур, употреба 69

Х

хапс (не : апс) 218
 хапсане (не : апсане) 218
 хапсански (не : апсански) 218
 хапсанција (не : апсанција) 218
 хапсеник (не : апсеник) 218
 хапсити (не : апсити) 218
 хапшење (не : апшење) 218
 хладак, постанак и значење 317
 хлебац, постанак и значење 8
 хелепчић, постанак 7, 9
 хранити, значење 37
 хростовац, постанак и значење 316
 хротац, значење 313
 хуманисте (ген. јд.), промена 19

хумац, постанак и значење 8, 9
 хуморист, облик 17

Ц

цветић, постанак и значење 7
 цветуља, постанак и значење 161
 целокупношћу (инстр. јд.), наставак 271
 цео, значења и њихов однос према „читав“ 208-216
 цереалије, значење 163
 цероваци, постанак и значење 316
 Цетиње — на Цетиње, на Цетињу, са Цетиња боље је него : у Цетиње, у Цетињу, из Цетиња 333-5
 цифра, порекло и значење 161
 црвак, постанак и значење 317
 црномањаст, значење 260
 црпураст, значење 260

Ч

часак, постанак и значење 317
 чеданце, промена 244, 243, 254
 челиста, облик 17
 челичити, постанак 324
 чело (челету дијал.), промена 257
 чељади (инстр. јд.), наставак 275
 чељаце, промена 246, 254
 чешљић, постанак и значење 7
 чији, паралелна употреба са генитивом од „који“ 91-97
 чинбвњик, дужине се чувају у унутрашњим слоговима 151
 чјстоћу : чистоћу, акц. дублети 235
 читав, значења и њихов однос према „цео“ 208-216
 читамо : чјтамо, акц. дублети 228
 читасмо, акц. београдског Народног позоришта 240, пивско — дробњачког 241
 читаше, акц. београдског Народног позоришта 240
 чувак (: чун), постанак и значење 317

Ш

шапућући (не : шаптајући) 148
 шаруља, поставак и значење 161
 шахиста, облик 17
 шверцерај, порекло и род 31
 шестоцифрен, облик 162
 шишање, значење 260
 ширину : ширину, акц. дублети 285

широм, поставак 140
 шљивовац, поставак и значење 316
 шпецерај, поставак и род 31
 шта, значење 53, 60
 што, напоредна употреба са „да“ 196-207
 —у узрочним реченицама 197
 —у односним реченицама 197
 —у исказним реченицама 197
 шушњеви, значење 312

ИСПРАВКЕ

Стр.	ред	стоји	треба
164	33	циркулације мозга	циркулације, мозга
166	5	потомак	помак
167	32	В. Марјановић	В. Маринковић
291	20	реченица које	реченица и указао на разлику између њих и оних зависних реченица које
302	12	само	свуда тамо
312	5	(у примедби) <i>Нуз</i>	<i>нуз</i>
313	2	кркљање	кркоречење

SERBIAN DEPT.

Наш језик излази месечно у свескама од 2 до 3 Шабака или једанџуш у два месеца у свескама од 4 до 6 Шабака; десет, односно пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Рукописе слаш Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

Научна књига има старија (предратна) годишња *Нашег језика* (од год. II—VII и год. VIII св. 1) која се могу добити по цени од 50 дин. свака година, свеска 5 дин.
